

**GIÁO TRÌNH LỚP MAJJHIMANIKĀYA
(TRUNG BỘ)**

**MAJJHIMANIKĀYA
MŪLAPAÑÑĀSA-AṬṬHAKATHĀ
(Tập 1a)**

Hướng dẫn: Sư Thiện Hào (Vāyāma)

Mātikā

<i>Ganthārambhakathā</i>	1
1. <i>Mūlapariyāyavaggo</i>	2
1. <i>Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā</i>	2
<i>Suttanikkhepavaṇṇanā</i>	9
<i>Pathavīvāravaṇṇanā</i>	14
<i>Āpovārādivaṇṇanā</i>	17
<i>Bhūtavārādivaṇṇanā</i>	17
<i>Ākāsānañcāyatanavārādivaṇṇanā</i>	20
<i>Ditṭhasutavārādivaṇṇanā</i>	20
<i>Ekattavārādivaṇṇanā</i>	21
<i>Sekkhavāradutiyanayavaṇṇanā</i>	22
<i>Khīṇāsavavāratatiyādinayavaṇṇanā</i>	23
<i>Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā</i>	25
<i>Tathāgatavāraaṭṭhamanayavaṇṇanā</i>	29
2. <i>Sabbāsavasuttavaṇṇanā</i>	33
<i>Dassanāpahātabbaāsavavaṇṇanā</i>	37
<i>Samvarāpahātabbaāsavavaṇṇanā</i>	41
<i>Paṭisevanāpahātabbaāsavavaṇṇanā</i>	42
<i>Adhivāsanāpahātabbaāsavavaṇṇanā</i>	43
<i>Parivajjanāpahātabbaāsavavaṇṇanā</i>	44
<i>Vinodanāpahātabbaāsavavaṇṇanā</i>	44
<i>Bhāvanāpahātabbaāsavavaṇṇanā</i>	45
3. <i>Dhammadāyādasuttavaṇṇanā</i>	48
4. <i>Bhayabheravasuttavaṇṇanā</i>	59
<i>Kāyakammantavārakathā</i>	61
<i>Vacīkammantavārādivaṇṇanā</i>	62
<i>Bhayabheravasenañādivaṇṇanā</i>	64
<i>Asammohavīhāravaṇṇanā</i>	66
<i>Pubbabhāgaṭṭhapaṭipadādivaṇṇanā</i>	67
<i>Pubbenivāsakathāvaṇṇanā</i>	68
<i>Dibbacakkhuññakathāvaṇṇanā</i>	69
<i>Āsavakkhayaññakathāvaṇṇanā</i>	69
<i>Araññavāsakāraṇavaṇṇanā</i>	70
<i>Desanānumodanāvaṇṇanā</i>	70
<i>Pasannākāravaṇṇanā</i>	71
<i>Saraṇagamanakathāvaṇṇanā</i>	72
<i>Upāsakavidhikathāvaṇṇanā</i>	74
5. <i>Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā</i>	75
<i>Sammutiparamatthadesanākathāvaṇṇanā</i>	75
6. <i>Ākañkheyyasuttavaṇṇanā</i>	84
7. <i>Vatthasuttavaṇṇanā</i>	90
8. <i>Sallekhasuttavaṇṇanā</i>	97
9. <i>Sammāditṭhisuttavaṇṇanā</i>	105
<i>Āhāravāravaṇṇanā</i>	110

Saccavāraṇṇanā	115
Jarāmarañavāraṇṇanā	115
Jātivāraṇṇanā	116
Bhavavāraṇṇanā	116
Upādānavāraṇṇanā	117
Taṇhāvāraṇṇanā	117
Vedanāvāraṇṇanā	118
Phassavāraṇṇanā	118
Salāyatanavāraṇṇanā	118
Nāmarūpavāraṇṇanā	119
Viññānavāraṇṇanā	119
Saṅkhāravāraṇṇanā	119
Avijjāvāraṇṇanā	120
Āsavavāraṇṇanā	120
10. Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā	121
Uddesavāraṇṇanā	122
Kāyānupassanānāpānāpabbavaṇṇanā	132
Iriyāpathapabbavaṇṇanā	134
Catusampajaññapabbavaṇṇanā	136
Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā	145
Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā	145
Navasivathikapabbavaṇṇanā	146
Vedanānupassanāvaṇṇanā	147
Cittānupassanāvaṇṇanā	149
Dhammānupassanā nīvaraṇapabbavaṇṇanā	150
Khandhapabbavaṇṇanā	153
Āyatanapabbavaṇṇanā	154
Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā	155
Catusaccapabbavaṇṇanā	160
2. <i>Sīhanādavaggo</i>	161
1. Cūlasīhanādasuttavaṇṇanā	161
2. Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā	171
Vesālinagaravaṇṇanā	171
Uttarimanussadhammādivaṇṇanā	172
Dasabalaññādivaṇṇanā	174
Aṭṭhapaṇṇasavaṇṇanā	178
Catuyonivaṇṇanā	179
Pañcagativaṇṇanā	180
Ñāṇappavattākāraṇṇanā	180
Āsavakkhayavāraṇṇanā	181
Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā	182
Āhārasuddhivaṇṇanā	187
Saṃsārasuddhiādivaṇṇanā	187
3. Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanā	189
4. Cūladukkhakkhandhasuttavaṇṇanā	192
5. Anumānasuttavaṇṇanā	194
6. Cetokhīlasuttavaṇṇanā	196
7. Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanā	198
8. Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanā	198

9. Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanā	201
10. Vitakkasaṅṭhānasuttavaṇṇanā	205

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye
Mūlapaṇṇāsa-aṭṭhakathā
(Paṭhamo bhāgo)

Ganthārambhakathā

Karuṇāsītalahadayam , paññāpajjotavihatamohatamam;
Sanarāmaralokagarum, vande **sugatam** gativimuttam.
Buddhopi buddhabhāvam, bhāvetvā ceva sacchikatvā ca;
Yam upagato gatamalam, vande tamanuttaram **dhammam**.
Sugatassa orasānam, puttānam mārāsenamathanānam;
Aṭṭhannampi samūham, sirasā vande **ariyasaṅgham**.
Iti me pasannamatino, ratanattayavandanāmayam puññam;
Yam suvihatantarāyo, hutvā tassānubhāvena.
Majjhimapamāṇasuttānkitassa idha **majjhimāgamavarassa**;
Buddhānubuddhasamvaṇṇitassa paravādamathanassa.
Atthappakāsanattham, **aṭṭhakathā** ādito vasisatehi;
Pañcahi yā saṅgītā, anusaṅgītā ca pacchāpi.
Sīhaḷadīpaṃ pana ābhatātha vasinā mahāmahindena;
Ṭhapitā sīhaḷabhāsāya, dīpavāsīnamatthāya.
Apanetvāna tatoham, sīhaḷabhāsam manoramam bhāsam;
Tantinayānucchavikam, āropento vigatadosam.
Samayam avilomento, therānam theravaṃsadīpānam;
Sunipuṇavinicchayānam, mahāvihāre nivāsīnam.
Hitvā punappunāgatamattham, attham pakāsayissāmi;
Sujanassa ca tuṭṭhattham, ciraṭṭhitatthañca dhammassa.
Sīlakathā dhutadhammā, kammaṭṭhānāni ceva sabbāni;
Cariyāvidhānasahito, jhānasamāpattivitthāro.
Sabbā ca abhiññāyo, paññāsānkalananicchayo ceva;
Khandhādhatāyatanindriyāni ariyāni ceva cattāri.
Saccāni paccayākāradesanā supārisuddhanipuṇanayā;
Avimuttatantimaggā, vipassanābhāvanā ceva.
Iti pana sabbam yasmā, **visuddhimagge** mayā supārisuddham;
Vuttam tasmā bhiyyo, na tam idha vicārayissāmi.
“Majjhe **visuddhimaggo**, esa catunnampi āgamānañhi;

Thatvā pakāsayissati, tattha yathābhāsitamattham’.

Iceva kato tasmā, tampi gahetvāna saddhimetāya;

Aṭṭhakathāya vijānatha, majjhimasāṅgītiyā atthanti.

Nidānakathā

1. Tattha **majjhimasāṅgīti** nāma paṇṇāsato mūlapaṇṇāsā majjhimapañṇāsā uparipañṇāsāti paṇṇāsattayasaṅgahā. Vaggato ekekāya paṇṇāsāya pañca pañca vagge katvā pannarasavaggasamāyogā. Suttato diyaḍḍhasuttasatam dve ca suttantā. Padato tevīsuttarapañcasatādhikāni asītipadasahassāni. Tenāhu porāṇā –

“Asītipadasahassāni, bhiyyo pañcasatāni ca;

Puna tevīsati vuttā, padamevaṃ vavatthita’nti.

Akkharato satta akkharasatasahassāni cattālīsañca saḥassāni tepaññāsāñca akkharāni. Bhāṇavārato asīti bhāṇavārā tevīsapadādhiko ca upaḍḍhabhāṇavāro. Anusandhito pucchānusandhi-ajjhāsayaṇusandhi-yathānusandhivasena saṅkhepato tividho anusandhi. Vitthārato panettha tīṇi anusandhisahassāni nava ca satāni honti. Tenāhu porāṇā –

“Tīṇi sandhisahassāni, tathā navasatāni ca;

Anusandhinayā ete, majjhimassa pakāsītā’nti.

Tattha paṇṇāsāsu **mūlapaṇṇāsā** ādi, vaggesu **mūlapariyāyavaggo**, suttesu **mūlapariyāyasuttam**. Tassāpi “evaṃ me suta”ntiādikam āyasmatā ānandena paṭhamamahāsāṅgītikāle vuttam nidānamādi. Sā panesā paṭhamamahāsāṅgīti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyattakathāya ādimhi vitthāritā. Tasmā sā tattha vitthāritanayeneva veditabbā.

1. Mūlapariyāyavaggo

1. Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā

1. Yam panetaṃ “evaṃ me suta”ntiādikam nidānam. Tattha **evanti** nipātapadam. **Meti**ādīni nāmapadāni. **Ukkaṭṭhāyam viharatīti** ettha **vīti** upasaggapadam, **haratīti** ākhyātapadanti iminā tāva nayena padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana **evam**-saddo tāva upamūpadesasampahamsanagaraṇavacanasampañiggahākāranidassanāvadhāraṇādiānekath appabhedo. Tathāhesa – “evaṃ jātena maccena kattabbaṃ kusalam bahu”nti evamādīsu (dha. pa. 53) upamāyam āgato. “Evaṃ te abhikkamitabbaṃ, evaṃ te paṭikkamitabba”ntiādīsu (a. ni. 4.122) upadese. “Evametam bhagavā, evametam sugatā”tiādīsu (a. ni. 3.66) sampahamsane. “Evamevam panāyam vasalī yasmim vā tasmim vā tassa muṇḍakassa samaṇakassa vaṇṇam bhāsati”tiādīsu (sam. ni. 1.187) garahaṇe. “Evaṃ bhanteti kho te bhikkhū bhagavato paccassosu”ntiādīsu (ma. ni. 1.1) vacanasampañiggahe. “Evaṃ byākho aham, bhante, bhagavatā dhammam desitam ājānāmī”tiādīsu (ma. ni. 1.398) ākāre. “Ehi tvam, māṇavaka, yena samaṇo ānando tenupasaṅkama, upasaṅkamtivā mama vacanena samaṇam, ānandam, appābādham appātāṅkam lahuṭṭhānam balaṃ phāsuvihāram puccha – ‘subho māṇavo todeyyaputto, bhavantam ānandam, appābādham appātāṅkam lahuṭṭhānam balaṃ phāsuvihāram pucchati’ti, evaṇca vadehi sādhu kira bhavam ānando yena subhassa māṇavassa todeyyaputtassa nivesanam, tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā”tiādīsu (dī. ni. 1.445) nidassane. “Tam kiṃ maññatha, kālāmā, ime dhammā kusalā vā akusalā vāti? Akusalā, bhante. Sāvajjā vā anavajjā vāti? Sāvajjā, bhante. Viññugarahitā vā viññuppasatthā vāti? Viññugarahitā, bhante. Samattā samādinnā ahitāya dukkhāya

saṃvattanti no vā, katham vo ettha hotī? Samattā, bhante, samādinna ahitāya dukkhāya saṃvattanti, evam no ettha hotī”tiādīsu (a. ni. 3.66) avadhāraṇe. Svāyamidha ākāranidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

Tattha ākāraṭṭhena **evam**saddena etamattham dīpeti – nānāyanipuṇam anekajjhāsayasamuṭṭhānam atthabyañjanasampannam vividhapāṭihāriyam dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīram sabbasattānam sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantam tassa bhagavato vacanam sabbappakārena ko samattho viññātum, sabbathāmena pana sotukāmatam janetvāpi evam me sutam, mayāpi ekenākārena sutanti.

Nidassanaṭṭhena “nāham sayambhū, na mayā idam sacchikata”nti attānam parimocento evam me sutam, mayāpi evam sutanti idāni vattabham sakalam suttam nidasseti.

Avadhāraṇaṭṭhena “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇam bhikkhūnam bahussutānam yadidaṃ ānando, gatimantānam, satimantānam, dhitimantānam, upaṭṭhākānam yadidaṃ ānando”ti (a. ni. 1.219-223) evam bhagavatā, “āyasmā ānando atthakusalo dhammakusalo byañjanakusalo niruttikusalo pubbāparakusalo”ti (a. ni. 5.169) evam dhammasenāpatinā ca pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalam dassento sattānam sotukamyatam janeti “evam me sutam, taṅca kho atthato vā byañjanato vā anūnāmanadhikam, evameva na aññathā daṭṭhabba”nti.

Me-saddo tīsu atthesu dissati. Tathā hissa “gāthābhigītam me abhojaneyya”ntiādīsu (su. ni. 81) mayāti attho. “Sādhu me, bhante bhagavā, saṃkhittena dhammam desetū”tiādīsu (saṃ. ni. 4.88) mayhanti attho. “Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavathā”tiādīsu (ma. ni. 1.29) mamāti attho. Idha pana “mayā suta”nti ca “mama suta”nti ca atthadvaye yujjati.

Sutanti ayam suta-saddo saupasaggo ca anupasaggo ca gamana-vissuta-kilinna-upacitānuyoga-sotaviññeyya-sotadvārānusāraviññātādiānekatthappabhedo. Tathā hissa “senāya pasuto”tiādīsu gacchantoti attho. “Sutadhammassa passato”tiādīsu (udā. 11) vissutadhammassāti attho, “avassutā avassutassāti”ādīsu (pāci. 657) kilinnā kilinnassāti attho. “Tumhehi puññaṃ pasutam anappaka”ntiādīsu (khu. pā. 7.12) upacitanti attho. “Ye jhānapasutā dhīrā”tiādīsu (dha. pa. 181) jhānānuyuttāti attho. “Diṭṭham sutam muta”ntiādīsu (ma. ni. 1.241) sotaviññeyyanti attho. “Sutadharo sutasannicayo”tiādīsu (ma. ni. 1.339) sotadvārānusāraviññātadharoti attho. Idha panassa sotadvārānusārena “upadhārita”nti vā “upadhāraṇa”nti vāti attho. Me-saddassa hi mayāti atthe sati “evam mayā sutam sotadvārānusārena upadhārita”nti yujjati. Mamāti atthe sati “evam mama sutam sotadvārānusārena upadhāraṇa”nti yujjati.

Evametesu tīsu padesu **evanti** sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassanam. **Meti** vuttaviññāṇasamaṅgipuggalanidassanam. **Sutanti** assavanabhāvappaṭikkhepato anūnānadhikāvīparītaggaṇanidassanam. Tathā **evanti** tassā sotadvārānusārena pavattāya viññāṇavīthiyā nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvappakāsanam. **Meti** attappakāsanam. **Sutanti** dhammappakāsanam. Ayañhettha saṅkhepo “nānappakārena ārammaṇe pavattāya viññāṇavīthiyā mayā na aññaṃ katam, idam pana katam, ayam dhammo suto”ti.

Tathā **evanti** niddisittabbappakāsanam. **Meti** puggalappakāsanam. **Sutanti** puggalakiccappakāsanam. Idam vuttam hoti – yaṃ suttam niddisissāmi, tam mayā evam sutanti.

Tathā **evanti** yassa cittasantānassa nānākārappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇam hoti, tassa nānākāraniddeso. **Evanti** hi ayam ākārapaññatti, **meti** kattuniddeso, **sutanti** visayaniddeso. Ettāvata nānākārappavattena cittasantānena taṃsamaṅgino kattuviseyā gahaṇasanniṭṭhānam katam hoti.

Atha vā **evanti** puggalakiccaniddeso. **Sutanti** viññāṇakiccaniddeso. **Meti** ubhayakiccayuttapuggalaniddeso. Ayaṃ panettha saṅkhepo – mayā savanakiccaviññāṇasamaṅginā puggalena viññāṇavasena laddhasavanakiccavohārena sutanti.

Tattha **evanti** ca **meti** ca saccikatṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti. Kiñhettha taṃ paramatthato atthi, yaṃ evanti vā meti vā niddesaṃ labhetha? **Sutanti** vijjamānapaññatti. Yañhi tamettha sotena upaladdhaṃ, taṃ paramatthato vijjamānanti.

Tathā **evanti** ca **meti** ca taṃ taṃ upādāya vattabbato upādāpaññatti. **Sutanti** diṭṭhādāni upanidhāya vattabbato upanidhāpaññatti. Ettha ca **evanti** vacanena asammohaṃ dīpeti. Na hi sammūlho nānappakārapaṭivedhasamattho hoti. **Sutanti** vacanena sutassa asammosaṃ dīpeti. Yassa hi sutam sammūṭṭham hoti, na so kālantarena mayā sutanti paṭijānāti. Iccassa asammohena paññāsiddhi, asammosena pana satisiddhi. Tattha paññā pubbaṅgamāya satiyā byañjanāvadhāraṇasamatthata, satipubbaṅgamāya paññāya atthapaṭivedhasamatthata, tadubhayasamatthatāyogena atthabyañjanasampannassa dhammakosassa anupālanasamatthato dhammabhaṇḍāgārikattasiddhi.

Aparo nayo – **evanti** vacanena yoniso manasikāraṃ dīpeti, ayoniso manasikaroto hi nānappakārapaṭivedhābhāvato. **Sutanti** vacanena avikkhepaṃ dīpeti, vikkhittacittassa savanābhāvato. Tathā hi vikkhittacitto puggalo sabbasampattiyā vuccamānopi “na mayā sutam, puna bhaṇathā”ti bhaṇati. Yoniso manasikārena cettha attasammāpaṇidhiṃ pubbe ca katapuññataṃ sādheti, sammā apaṇihitattassa pubbe akatapuññassa vā tadabhāvato. Avikkhepena pana saddhammassavanaṃ sappurisūpanissayañca sādheti. Na hi vikkhittacitto sotum sakkoti, na ca sappurise anupassayamānassa savanaṃ atthīti.

Aparo nayo – yasmā **evanti** yassa cittasantānassa nānākārappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇaṃ hoti, tassa nānākāraniddesoti vuttaṃ. So ca evaṃ bhaddako ākāro na sammā appaṇihitattano pubbe akatapuññassa vā hoti, tasmā **evanti** iminā bhaddakena ākārena pacchimakakkadvayasampattiṃ attano dīpeti, **sutanti** savanayogena purimacakkadvayasampattiṃ. Na hi appatirūpadese vasato sappurisūpanissayavirahitassa vā savanaṃ atthi. Iccassa pacchimakakkadvayasiddhiyā āsayasuddhi siddhā hoti. Purimacakkadvayasiddhiyā payogasuddhi. Tāya ca āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhi, payogasuddhiyā āgamabyattisiddhi. Iti payogāsayasuddhassa āgamādhigamasampannassa vacanaṃ aruṇuggaṃ viya sūriyassa udayato yonisomanasikāro viya ca kusalakammaṃ arahati bhagavato vacanassa pubbaṅgamaṃ bhavitunti ṭhāne nidānaṃ ṭhapento **evaṃ me sutanti**ādīmāha.

Aparo nayo – **evanti** iminā nānappakārapaṭivedhadīpakena vacanena attano atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. **Sutanti** iminā sotabbabhedapaṭivedhadīpakena dhammaniruttipaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ. **Evanti** ca idaṃ yonisomanasikāradīpakaṃ vacanaṃ bhāsamāno – “ete mayā dhammā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā”ti dīpeti. **Sutanti** idaṃ savanayogadīpakaṃ vacanaṃ bhāsamāno – “bahū mayā dhammā sutā dhātā vacasā paricitā”ti dīpeti. Tadubhayenapi atthabyañjanapāripūriṃ dīpento savane ādaraṃ janeti. Atthabyañjanaparipuññañhi dhammaṃ ādarena assuṇanto mahatā hitā paribāhiro hotīti ādaraṃ janetvā sakkaccaṃ dhammo sotabboti.

“Evaṃ me suta”nti iminā pana sakalena vacanena āyasmā ānando tathāgatappaveditaṃ dhammaṃ attano adahanto asappurisabhūmiṃ atikkamati, sāvakattaṃ paṭijānanto sappurisabhūmiṃ okkamati. Tathā asaddhammā cittaṃ vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṃ patiṭṭhāpeti. “Kevalaṃ sutamevetam mayā tasseva pana bhagavato vacana”nti dīpento attānaṃ parimoceti, sathhāraṃ apadisati, jinavacanaṃ appeti, dhammanettiṃ patiṭṭhāpeti.

Apica “evaṃ me suta”nti attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimavacanaṃ vivaranto “sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayā tassa bhagavato catuvesārajjavisāradassa dasabaladharassa āsabhaṭṭhānaṭṭhāyino sīhanādanādino sabbasattuttamassa dhammissarassa dhammarājassa dhammādhīpatino dhammadīpassa dhammasaraṇassa saddhamavaracakkavattino sammāsambuddhassa vacanaṃ, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kattabbā”ti sabbadevamanussānaṃ imasmim dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampadaṃ uppādetīti. Tenetaṃ vuccati –

“Vināsayati assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍheti sāsane;

Evaṃ me sutamiccevaṃ, vadaṃ gotamasāvako”ti.

Ekanti gaṇanaparicchedaniddeso. **Samayanti** paricchinnaniddeso. **Ekaṃ samayanti** aniyamitaparidīpanaṃ. Tattha **samayasaddo** –

Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu;

Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati.

Tathā hissa “appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upādāyā”ti evamādīsu (dī. ni. 1.447) samavāyo attho. “Ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”tiādīsu (a. ni. 8.29) khaṇo. “Uṇhasamayo pariḷāhasamayo”tiādīsu (pāci. 358) kālo. “Mahāsamayo pavanasmī”ntiādīsu samūho. “Samayopi kho te, bhaddāli, appaṭividdho ahosi, bhagavā kho sāvattihyaṃ viharati, bhagavāpi maṃ jānissati, ‘bhaddāli, nāma bhikkhu satthusāsane sikkhāya na paripūrakārī”ti, ayampi kho te, bhaddāli, samayo appaṭividdho ahosi”tiādīsu (ma. ni. 2.135) hetu . “Tena kho pana samayena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārāme paṭivasatī”tiādīsu (ma. ni. 2.260) diṭṭhi.

“Diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko;

Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī”ti. –

Ādīsu (saṃ. ni. 1.129) paṭilābho. “Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā”tiādīsu (ma. ni. 1.24) pahānaṃ. “Dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayāṭṭho”tiādīsu (paṭi. ma. 3.1) paṭivedho. Idha panassa kālo attho. Tena saṃvacchara-utu-māsaḍḍhamāsa-ratti-diva-pubbaṇha-majjhanhika-sāyanha-paṭhamamajjhīmapacchimayāma-muhuttādīsu kālappabhedabhūtesu samayesu ekaṃ samayanti dīpeti.

Tattha kiñcāpi etesu saṃvaccharādīsu samayesu yaṃ yaṃ suttaṃ yaṃhi yaṃhi saṃvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā vuttaṃ, sabbaṃ taṃ therassa suviditaṃ suvavatthāpitaṃ paññāya. Yasmā pana “evaṃ me suttaṃ asukasamvacchare asukautumhi asukamāse asukapakkhe asukarattibhāge asukadivasabhāge vā”ti evaṃ vutte na sakkā sukkena dhāretuṃ vā uddisitūṃ vā uddisāpetuṃ vā, bahu ca vattabbaṃ hoti, tasmā ekeneva padena tamatthaṃ samodhānetvā “ekaṃ samaya”nti āha.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṃvegasamayo abhinikkhamanasamayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo abhisambodhisamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo desanāsamayo parinibbānasamayoti evamādayo bhagavato devamanussesu ativiya suppakāsā anekakālapabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsamayaṣaṅkhātaṃ ekaṃ samayanti dīpeti. Yo cāyaṃ ñāṇakarūṇākkiccasamayesu arūṇākkiccasamayo, attahitaparāhitapaṭipattisamayesu parāhitapaṭipattisamayo, sannipatitānaṃ karaṇīyadvayasamayesu dhammikathāsamayo, desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesupi samayesu aññataraṃ sandhāya “ekaṃ samaya”nti āha.

Kasmā panettha yathā abhidhamme “yasmim samaye kāmāvacara”nti ca ito aññesu suttapadesu “yasmim samaye, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehī”ti ca bhumavacanena niddeso kato, vinaye ca “tena samayena buddho bhagavā”ti karaṇavacanena, tathā akatvā “ekaṃ samaya”nti upayogavacananiddeso katoti. Tattha tathā idha ca aññathā atthasambhavato. Tattha hi abhidhamme ito aññesu suttapadesu ca adhikaraṇattho bhāvenabhāvalakkhaṇattho ca sambhavati. Adhikaraṇāñhi kālattho ca samūhattho ca samayo, tattha vuttānaṃ phassādidhammānaṃ khaṇasamavāyahetusañkhātassa ca samayassa bhāvena tesam bhāvo lakkhīyati, tasmā tadatthajotanatthaṃ tattha bhumavacananiddeso kato.

Vinaye ca hetuattho karaṇattho ca sambhavati. Yo hi so sikkhāpadapaññattisamayo sārīputtādīhipi dubbīññeyyo, tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtena ca sikkhāpadāni paññāpayanto sikkhāpadapaññattihetuṅca apekkhamāno bhagavā tattha tattha vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṃ tattha karaṇavacanena niddeso kato.

Idha pana aññasmiṅca evaṃjālike accantasamāyogattho sambhavati. Yañhi samayaṃ bhagavā imaṃ aññaṃ vā suttantaṃ desesi, accantameva taṃ samayaṃ karuṇāvihārena vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṃ idha upayogavacananiddeso katoti.

Tenetaṃ vuccati –

“Taṃ taṃ atthamapekkhitvā, bhummena karaṇena ca;

Aññatra samayo vutto, upayogena so idhā”ti.

Porāṇā pana vaṇṇayanti – “tasmim samaye”ti vā – “tena samayenā”ti vā – “ekaṃ samaya”nti vā abhilāpamattabhedo esa, sabbattha bhumameva atthoti. Tasmā “ekaṃ samaya”nti vuttepī “ekasmim samaye”ti attho veditabbo.

Bhagavāti garu. Garuñhi loke “bhagavā”ti vadanti. Ayañca sabbaguṇavisitṭhatāya sabbasattānaṃ garu, tasmā “bhagavā”ti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṃ –

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttamaṃ;

Garugāravayutto so, bhagavā tena vuccatī”ti.

Apica –

“Bhāgyavā bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā;

Bhattavā vantagamano, bhavesu bhagavā tato”ti. –

Imissā gāthāya vasenassa padassa vitthārato attho veditabbo. So ca **visuddhimagge** buddhānussatiniddese vuttoyeva.

Ettāvatā cettha **evaṃ me sutanti** vacanena yathāsutaṃ dhammaṃ dassento bhagavato dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karoti. Tena – “nayidaṃ atikkantasatthukaṃ pāvacanāṃ, ayaṃ vo satthā”ti satthu adassanena ukkaṇṭhitaṃ jaṇaṃ samassāseti.

Ekaṃ samayaṃ bhagavāti vacanena tasmim samaye bhagavato avijjamānabhāvaṃ dassento rūpakāyaparīnibbānaṃ sādheti. Tena “evaṃvidhassa nāma ariyadhammassa desako dasabaladharo vajrasaṅghātasamānakāyo, sopi bhagavā parīnibbuto, kena añña jīvite āsā janetabbā”ti jīvitamadamaṃtaṃ jaṇaṃ saṃvejeti, saddhamme cassa ussāhaṃ janeti.

Evanti ca bhaṇanto desanāsampattim niddisati. **Me sutanti** sāvakasampattim. **Ekaṃ samayanti** kālasampattim. **Bhagavā**ti desakasampattim.

Ukkaṭṭhāyaṃ viharatīti ettha ukkāti dīpikā, tañca nagaraṃ “maṅgaladivaso sukhaṇo sunakkhattaṃ mā atikkamī”ti rattimpī ukkāsu ṭhitāsu māpitattā ukkaṭṭhātī vuccati. Daṇḍadīpikāsu jāletvā dhārīyamānāsu māpitattātī vuttaṃ hoti, tassaṃ **ukkaṭṭhāyaṃ**. Samīpatthe cetam bhumavacanaṃ. **Viharatī**ti avisesena

iriyāpathadibbrahmaariyavihāresu aññataravihārasamaṅgiparidīpanametam. Idha pana ṭhānagamananisinnasayanappabhedesu riyāpathesu aññatarairiyāpathasamāyogaparidīpanam. Tena ṭhitopi gacchantopi nisinnopi sayānopi bhagavā viharaticceva veditabbo. So hi bhagavā ekaṃ iriyāpathabādhanam aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantam atabhāvam harati pavatteti, tasmā viharatīti vuccati.

Subhagavaneti ettha subhagattā **subhagam**, sundarasirikattā sundarakāmattā cāti vuttam hoti. Tassa hi vanassa sirisampattiyā manussā annapānādīni ādāya divasam tattheva chaṇasamajjaussave karontā bhogasukham anubhonti, sundarasundare cettha kāme patthenti “puttam labhāma, dhītaram labhāmā”ti, tesam tam tattheva hoti, evam tam sundarasirikattā sundarakāmattā ca **subhagam**. Apica bahujanakantatāyapi subhagam. Vanayatīti **vanam**, attasampadāya sattānam bhattim kāreti, attani sineham uppādetīti attho. Vanute iti vā **vanam**, nānāvidhakusuma-gandhasammodamattakokilādivihaṅgamābhirutehi mandamālutacalitarukkhasākhāviṭapapallavapalāsehi ca “etha mam paribhuñjathā”ti sabbapānino yācati viyāti attho. Subhagañca tam vanañcāti **subhagavanam**. Tasmim **subhagavane**. Vanañca nāma ropimam, sayamjātanti duvidham. Tattha veḷuvanajetavanādīni ropimāni. Andhavanamahāvanaañjanavanādīni sayam jātāni. Idampi sayamjātanti veditabbam.

Sālarājamūleti ettha sālarukkhopi sāloti vuccati. Yathāha “seyyathāpi, bhikkhave, gāmassa vā nigamassa vā avidūre mahantam sālavanam, tañcassa eḷaṇḍehi sañchanna”nti (ma. ni. 1.225) “antarena yamakasālāna”nti ca (dī. ni. 2.195) vanappatijettakarukkhopi. Yathāha –

“Taveva deva vijjite, tavevuyyānabhūmiyā;

Ujuvaṃsā mahāsālā, nīlobhāsā manoramā”ti. (jā. 2.19.4);

Yo koci rukkhopi. Yathāha “atha kho tam, bhikkhave, māluvabījam aññatarasmim sālāmūle nipateyyā”ti (ma. ni. 1.469). Idha pana vanappatijettakarukkhō adhippeto. Rājasaddo panassa tameva jettakabhāvam sādheti. Yathāha “suppatiṭṭhitassa kho brāhmaṇa dhammika nigrodharājassā”ti (a. ni. 6.54). Tattha dvedhā samāso, sālānam rājātipi **sālarājā**, sālo ca so jettakattṭhena rājā ca itipi **sālarājā**. **Mūlanti** samīpaṃ. Ayañhi mūlasaddo, “mūlāni uddhareyya, antamaso usiranālimattānipī”tiādīsu (a. ni. 4.195) mūlamūle dissati. “Lobho akusalamūla”ntiādīsu (dī. ni. 3.305) asādhāraṇahetumhi. “Yāva majjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paññāni patanti, ettāvata rukkhāmūla”ntiādīsu samīpe. Idha pana samīpe adhippeto, tasmā sālarājassa samīpeti evamettha attho daṭṭhabbo.

Tattha siyā – yadi tāva bhagavā ukkaṭṭhāyam viharati, “subhagavane sālarājamūle”ti na vattabbam, atha tattha viharati, “ukkaṭṭhāya”nti na vattabbam, na hi sakkā ubhayattha ekaṃ samayam viharitunti. Na kho panetam evam daṭṭhabbam.

Nanu avocumha “samīpatthe cetam bhumvacana”nti. Tasmā yathā gaṅgāyamunādīnam samīpe goyūthāni carantāni “gaṅgāya caranti, yamunāya caranti”ti vuccanti, evamidhāpi yadidaṃ ukkaṭṭhāya samīpe subhagavanam sālarājamūlam, tattha viharanto vuccati “ukkaṭṭhāyam viharati subhagavane sālarājamūle”ti. Gocaragāmanidassanathāñhissa ukkaṭṭhāvacaṇam, pabbajitānurūpanivāsattṭhānanidassanatham sesavacaṇam.

Tattha ukkaṭṭhākittanena āyasmā ānando bhagavato gahaṭṭhānuggahakaraṇam dasseti, subhagavanādikittanena pabbajitānuggahakaraṇam. Tathā purimena paccayaggahaṇato attakilamathānuyogavivajjanam, pacchimena vatthukāmappahānato kāmāsukhallikānuyogavivajjanupāyadassanam. Purimena ca dhammadesanābhiyogam, pacchimena vivekādhimuttim. Purimena karuṇāya upagamanam, pacchimena paññāya apagamanam. Purimena sattānam hitasukhanipphādanādhimuttatam, pacchimena

parahitasukhakarāṇe nirupalepanaṃ. Purimena dhammikasukhāpariccāganimittaṃ phāsuvihāraṃ, pacchimena uttarimanussadhammānuyoganimittaṃ . Purimena manussānaṃ upakārabahulataṃ, pacchimena devānaṃ. Purimena loke jātassa loke samvaḍḍhabhāvaṃ, pacchimena lokena anupalittataṃ. Purimena “ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katamo ekapuggalo, tathāgato arahamaṃ sammāsambuddho”ti (a. ni. 1.170) vacanato yadattaṃ bhagavā uppanno, tadatthapariniḥhādanāṃ, pacchimena yattha uppanno, tadanurūpavihāraṃ. Bhagavā hi paṭhamaṃ lumbinivane, dutiyaṃ bodhimaṇḍeti lokiyalokuttarāya uppattiyā vaneyeva uppanno, tenassa vaneyeva vihāraṃ dasseti evamādinā nāyenttha atthayojanā veditabbā.

Tatrāti desakālaparidīpanaṃ. Tañhi yaṃ samayaṃ viharati, tatra samaye. Yasmiñca sālārājamūle viharati, tatra sālārājamūleti dīpeti. Bhāsitaḥḥayutte vā desakāle dīpeti. Na hi bhagavā ayutte dese kāle vā dhammaṃ bhāsati. “Akālo kho tāva bāhiyā”ti (udā. 10) ādicettha sādhaṃ. **Khoti** padapūraṇamate avadhāraṇe ādikālatthe vā nipāto. **Bhagavāti** lokagarudīpanaṃ. **Bhikkhūti** kathāsavanayuttapuggalavacanāṃ. Apicettha, “bhikkhakoti bhikkhu, bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhū”tiādinā (pārā. 45) nayena vacanatto veditabbo. **Āmantesīti** ālapi abhāsī sambodhesīti ayamettha attho. Aññatra pana ñāpanepi hoti. Yathāha “āmantayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave”ti. Pakkosanepi. Yathāha “ehi tvaṃ bhikkhu mama vacanena sārīputtaṃ āmantehī”ti (a. ni. 9.11).

Bhikkhavoti āmantanākārādīpanaṃ. Tañca bhikkhanasīlatādiguṇayogasiddhattā vuttaṃ. Bhikkhanasīlatāguṇayuttopi hi **bhikkhu** bhikkhanadhammatāguṇayuttopi. Bhikkhane sādhuḥkārītāguṇayuttopi saddavidū maññanti. Tena ca nesam bhikkhanasīlatādiguṇayogasiddhena vacanena hīnādhikajanasevitaṃ vuttiṃ pakāsento uddhatādīnabhāvaniggahaṃ karoti. Bhikkhavoti iminā ca karuṇāvīpphārasommahadayanayanānīpātapubbaṅgamaṃ vacanena te attano mukhābhīmukhe karoti. Teneva ca kathetukamyatādīpakena vacanena nesam sotukamyataṃ janeti. Teneva ca sambodhanaṭṭhena sādhuḥkaṃ savanamānasikārepi ne niyojati. Sādhuḥkasavanamānasikārāyattā hi sāsanasampatti.

Aparesupi devamanussesu vijjamānesu kasmā bhikkhūyeva āmantesīti ce. Jeṭṭhaseṭṭhāsannasādāsannihitabhāvato. Sabbaparisasādhāraṇā hi bhagavato dhammadesanā. Parisāya ca jeṭṭhā bhikkhū, paṭhamuppannattā. Seṭṭhā, anagāriyabhāvaṃ ādiṃ katvā satthucariyānuvidhāyakattā sakalasāsanapaṭiggāhakattā ca. Āsannā, tattha nisennesu satthusantikattā. Sādāsannihitā, satthusantikāvacarattāti. Apica te dhammadesanāya bhājanāṃ, yathānusiṭṭhaṃ paṭipattisabbhāvato. Visesato ca ekacce bhikkhūyeva sandhāya ayaṃ desanātipi te eva āmantesi.

Tattha siyā – kimatthaṃ pana bhagavā dhammaṃ desento paṭhamaṃ bhikkhū āmantesi, na dhammeva deseti. Satijananatthaṃ. Bhikkhū hi aññaṃ cintentāpi vikkhittacittāpi dhammaṃ paccavekkhantāpi kammaṭṭhānaṃ manasikarontāpi nisinnā honti, te anāmantetvā dhamme desiyamāne – “ayaṃ desanā kinnidānā kimpaccayā katamāya aṭṭhuppattiyā desitā”ti sallakkhetuṃ asakkontā duggahitaṃ vā gaṇheyyuṃ, na vā gaṇheyyuṃ. Tena nesam satijananatthaṃ bhagavā paṭhamaṃ āmantetvā pacchā dhammaṃ deseti.

Bhadanteti gāravavacanametam, satthuno paṭivacanadānaṃ vā, apicettha bhikkhavoti vadamāno bhagavā te bhikkhū ālapati. Bhadanteti vadamānā te bhagavantaṃ paccālapanti. Tathā bhikkhavoti bhagavā ābhāsati. Bhadanteti te paccābhāsanti. Bhikkhavoti paṭivacanāṃ dāpeti, bhadanteti paṭivacanāṃ denti. **Te bhikkhūti** ye bhagavā āmantesi. **Bhagavato paccassosunti** bhagavato āmantanaṃ paṭiassosum, abhimukhā hutvā suṇimsu

sampaṭicchimsu paṭiggahesunti attho. **Bhagavā etadavocāti** bhagavā etaṃ idāni vattabbam sakalam suttaṃ avoca.

Ettāvata ca yaṃ āyasmatā ānandena kamalakuvalayujjalavimalasādurasasilāya pokkharaniyā sukhāvataranattamaṃ nimmalasilātalaracanavilāsasobhitaratanasopānaṃ vippakinnamuttātalaśadisavālikākinnapaṇḍarabhūmibhāgaṃ titthaṃ viya suvibhattabhittivicitravedikāparikkhittassa nakkhattapathaṃ phusitukāmatāya viya, vijambhitasamussayassa pāsādavarassa sukhārohanattamaṃ dantamaya-saṅghamuduphalaka-kañcanalatāvinaddha- maṇigaṇappabhāsamudayujjalasobhaṃ sopānaṃ viya, suvaṇṇavalayānūpurādisaṅghaṭṭanasaddasammissitakathitahasitamadhurassaragehajanavicaritassa ulāraissariyavibhavasobhitassa mahāgharassa sukhappavesanattamaṃ suvaṇṇarajatamaṇimuttāpavāḷādiṭṭhivissaravijjotita-suppatitṭhitavisāladvārabāhaṃ mahādvāraṃ viya ca atthabyañjanasampannassa buddhānaṃ desanāñṇagambhīrabhāvasamsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhanattamaṃ kāladesadesakavattuparisāpadesapaṭimaṇḍitaṃ nidānaṃ bhāsitaṃ, tassa atthavaṇṇanā samattā.

Suttanikkhepavaṇṇanā

Idāni “sabbadhammamūlapariyāyaṃ vo”tiādinā nayena bhagavatā nikkhittassa suttassa vaṇṇanāya okāso anuppatto. Sā panesā suttavaṇṇanā yasmā suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā pākātā hoti, tasmā suttanikkhepaṃ tāva vicārayissāma. Cattāro hi suttanikkhepā attajjhāsayo parajjhāsayo pucchāvasiko aṭṭhuppattikoti.

Tattha yāni suttāni bhagavā parehi anajjhittā kevalaṃ attano ajjhāsayeneva kathesi. Seyyathidaṃ, ākaṅkheyyasuttaṃ, vatthasuttaṃ, mahāsatiṭṭhānasuttaṃ, mahāsaḷāyatanavibhaṅgasuttaṃ, ariyavaṃsasuttaṃ, sammappadhānasuttantahārako, iddhipādāindriyabalabojjhaṅgamaggaṅgasuttantahārakoti evamādīni. Tesam attajjhāsayo nikkhepo.

Yāni pana “paripakkā kho rāhulassa vimuttiparipācanīyā dhammā, yaṃnūnāhaṃ rāhulaṃ uttari āsavānaṃ khaye vineyya”nti (saṃ. ni. 4.121) evaṃ paresam ajjhāsayaṃ khantiṃ maṇaṃ abhinīhāraṃ bujjanabhāvañca avekkhitvā parajjhāsaya vasena kathitāni. Seyyathidaṃ, cūlarāhulovādasuttaṃ, mahārāhulovādasuttaṃ, dhammacakkappavattanaṃ, dhātuvibhaṅgasuttanti evamādīni. Tesam parajjhāsayo nikkhepo.

Bhagavantaṃ pana upasaṅkamitvā catasso parisā cattāro vaṇṇā nāgā supaṇṇā gandhabbā asurā yakkhā mahārājāno tāvatimsādayo devā mahābrahmāti evamādayo “bojjhaṅgā bojjhaṅgā”ti, bhante, vuccanti. “Nīvaraṇā nīvaraṇā”ti, bhante, vuccanti. Ime nu kho, bhante, pañcupādānakkhandhā. “Kiṃ sūda vittaṃ purisassa seṭṭha”ntiādinā (su. ni. 183) nayena pañhaṃ pucchanti. Evaṃ puṭṭhena bhagavatā yāni kathitāni bojjhaṅgasamuttādīni. Yāni vā panaññānīpi devatāsamyutta-mārasamyutta-brahmasamyutta-sakkapañha-cūḷavedalla-mahāvedalla-sāmaññaphala- ālavaka-sūciloma-kharalomasuttādīni, tesam pucchāvasiko nikkhepo.

Yāni panetāni uppannaṃ kāraṇaṃ paṭicca kathitāni. Seyyathidaṃ, dhammadāyādaṃ cūḷasihanādaṃ candūpamaṃ puttamaṃsūpamaṃ dārukkhandhūpamaṃ aggikkhandhūpamaṃ pheṇapiṇḍūpamaṃ pāricchattakūpamanti evamādīni. Tesam aṭṭhuppattiko nikkhepo.

Evaṃimesu catūsu nikkhepesu imassa suttassa aṭṭhuppattiko nikkhepo. Aṭṭhuppattiyañhi idaṃ bhagavatā nikkhittaṃ. Katarāya aṭṭhuppattiyā? Pariyattim nissāya uppanne māne. Pañcasatā kira brāhmaṇā tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū aparabhāge bhagavato dhammadesanaṃ sutvā kāmesu ādīnavaṃ nekkhamme ca ānisaṃsaṃ sampassamānā bhagavato santike pabbajitvā nacirasseva sabbam buddhavacanaṃ uggaṇhitvā pariyattim nissāya mānaṃ

uppādesum “yam yam bhagavā katheti, taṃ taṃ mayam khippameva jānāma, bhagavā hi tīṇi līngāni cattāri padāni satta vibhattiyo muñcivā na kiñci katheti, evaṃ kathite ca amhākaṃ gaṅṭhipadaṃ nāma natthi”ti. Te bhagavati agāravā hutvā tato paṭṭhāya bhagavato upaṭṭhānampi dhammassavanampi abhiñhaṃ na gacchanti. Bhagavā tesam taṃ cittacāraṃ ñatvā “abhabbā ime imaṃ mānakhilaṃ anupahacca maggaṃ vā phalaṃ vā sacchikātu”nti tesam sutapariyattim nissāya uppannaṃ mānaṃ aṭṭhuppattim katvā desanākusalo bhagavā mānabhañjanatthaṃ **sabbadhammamūlapariyāyanti** desanaṃ ārabhi.

Tattha **sabbadhammamūlapariyāyanti** sabbesaṃ dhammānaṃ mūlapariyāyaṃ. Sabbesanti anavasesānaṃ. Anavasesavācako hi ayaṃ **sabba**-saddo. So yena yena sambandhaṃ gacchati, tassa tassa anavasesataṃ dīpeti. Yathā, “sabbaṃ rūpaṃ aniccaṃ sabbā vedanā aniccā sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesū”ti. **Dhamma**-saddo panāyaṃ pariyatti-sacca-samādhi-paññā-pakati-sabhāvasuññatā-puññāpatti-ñeyyādīsu dissati. “Idha bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇāti suttaṃ geyya”ntiādīsu (a. ni. 5.73) hi dhammasaddo pariyattiyaṃ vattati. “Ditṭhadhammo viditadhammo”tiādīsu (dī. ni. 1.299) saccesu. “Evaṃ dhammā te bhagavanto”tiādīsu samādhimhi.

“Yassete caturo dhammā, vānarinda yathā tava;

Saccaṃ dhammo dhiti cāgo, ditṭhaṃ so ativattati”ti. –

Ādīsu (jā. 1.1.57) paññāya.

“Jātidhammā jarādhammā, atho maraṇadhammino”tiādīsu pakatiyaṃ. “Kusalā dhammā”tiādīsu (dha. sa. 1.tikamātikā) sabhāve. “Tasmim kho pana samaye dhammā honti”tiādīsu (dha. sa. 121) suññatāyaṃ. “Dhammo suciṇṇo sukhamāvahātī”tiādīsu (jā. 1.10.102) puññe. “Dve aniyatā dhammā”tiādīsu (pārā. 443) āpattiyaṃ. “Sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchantī”tiādīsu ñeyye. Idha panāyaṃ sabhāve vattati. Tatrāyaṃ vacanatto – attano lakkhaṇaṃ dhārentīti **dhammā**. **Mūla**-saddo vitthārīto eva. Idha panāyaṃ asādhāraṇahetumhi datṭhabbo.

Pariyāyasaddo “madhupiṇḍikapariyāyoti naṃ dhārehī”tiādīsu (ma. ni. 1.205) desanāyaṃ vattati. “Atthi khvesa brāhmaṇa, pariyāyo, yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya akiriyaṃvādo samaṇo gotamo”tiādīsu (pārā. 3) kāraṇe. “Kassa nu kho, ānanda, ajja pariyāyo bhikkhuniyo ovaḍitu”ntiādīsu (ma. ni. 3.398) vāre. Idha pana kāraṇepi desanāyampi vattati. Tasmā “sabbadhammamūlapariyāya”nti ettha sabbesaṃ dhammānaṃ asādhāraṇahetusaññitaṃ kāraṇanti vā sabbesaṃ dhammānaṃ kāraṇadesananti vā evaṃ attho datṭhabbo. Neyyatthattā cassa suttassa, na catubhūmakāpi sabhāvadhammā sabbadhammāti veditabbā. Sakkāyapariyāpanā pana tebhūmakā dhammāva anavasesato veditabbā, ayamettha adhippāyoti.

Voti ayaṃ vo-saddo paccattaupayogakaraṇasampadānasāmivacanapadapūraṇesu dissati. “Kacci pana vo, anuruddhā, samaggā sammodamānā”tiādīsu (ma. ni. 1.326) hi paccatte dissati. “Gacchatha, bhikkhave, paṇāmemi vo”tiādīsu (ma. ni. 2.157) upayoge. “Na vo mama santike vatthabba”ntiādīsu (ma. ni. 2.157) karaṇe. “Vanapatthapariyāyaṃ vo, bhikkhave, desessāmī”tiādīsu (ma. ni. 1.190) sampadāne. “Sabbesaṃ vo, sārīputta, subhāsita”ntiādīsu (ma. ni. 1.345) sāmivacane. “Ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā”tiādīsu (ma. ni. 1.35) padapūraṇamatte. Idha panāyaṃ sampadāne datṭhabbo.

Bhikkhaviti patissavena abhimukhībhūtānaṃ punālapanaṃ. **Desessāmīti** desanāpaṭijānaṃ. Imaṃ vuttaṃ hoti, bhikkhave, sabbadhammānaṃ mūlakāraṇaṃ tumhākaṃ desessāmī, dutiyena nayena kāraṇadesanaṃ tumhākaṃ desessāmīti. **Taṃ suñāthāti** tamatthaṃ taṃ kāraṇaṃ taṃ desanaṃ mayā vuccamānaṃ suñātha. **Sādhukaṃ manasi karoṭhāti** ettha pana sādhukaṃ sādhuṭi ekatthametthaṃ. Ayañca sādhu saddo

āyācanasampaticchanasampahamsanasundaradalhīkammādīsu dissati. “Sādhu me bhante bhagavā, saṃkhittena dhammaṃ desetū”tiādīsu (saṃ. ni. 4.95) hi āyācane dissati. “Sādhu, bhanteti kho so bhikkhu bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā”tiādīsu (ma. ni. 3.86) sampaticchane. “Sādhu, sādhu sārīputtā”tiādīsu (dī. ni. 3.349) sampahamsane.

“Sādhu dhammarucī rājā, sādhu paññānavā naro;

Sādhu mittānamaddubbho, pāpassākaraṇaṃ sukha”nti.

Ādīsu (jā. 2.18.101) sundare. “Tena hi, brāhmaṇa, sādhukaṃ suṇāhī”tiādīsu (a. ni. 5.192) sādhuкасaddoyeva dalhīkamme, āṇattiyantipi vuccati. Idhāpi ayaṃ etheva dalhīkamme ca āṇattiyañca attho veditabbo. Sundaratthepi vattati. Dalhīkaraṇatthena hi dalhamimaṃ dhammaṃ suṇātha suggahitaṃ gaṇhantā. Āṇattiatthena mama āṇattiyā suṇātha. Sundaratthena sundaramimaṃ bhaddakaṃ dhammaṃ suṇāthāti evaṃ dīpitaṃ hoti.

Manasikarothāti āvajjetha, samannāharathāti attho, avikkhittacittā hutvā nisāmetha cītte karothāti adhippāyo. Idānettha **taṃ suṇāthāti** sotindriyavikkhepavāraṇametamaṃ. Sādhukaṃ manasi karothāti manasikāre dalhīkammaniyojanena manindriyavikkhepavāraṇaṃ. Purimañcetha byañjanavipallāsaggāhavāraṇaṃ, pacchimaṃ atthavipallāsaggāhavāraṇaṃ. Purimena ca dhammassavane niyojeti, pacchimena sutānaṃ dhammānaṃ dhāraṇūpaparikkhādīsu. Purimena ca sabyañjano ayaṃ dhammo, tasmā savanīyoti dīpeti. Pacchimena sāttho, tasmā manasi kātabboti. SādhuKapadaṃ vā ubhayapadehi yojetvā yasmā ayaṃ dhammo dhammagambhīro desanāgambhīro ca, tasmā suṇātha sādhukaṃ, yasmā atthagambhīro paṭivedhagambhīro ca, tasmā sādhukaṃ manasi karothāti evaṃ yojanā veditabbā.

Bhāsissāmīti desessāmi. “Taṃ suṇāthā”ti ettha paṭiññātaṃ desanaṃ na saṃkhittatova desessāmi, apīca kho vitthāratopi naṃ bhāsissāmīti vuttaṃ hoti, saṅkhepavittthāravācakāni hi etāni padāni. Yathāha vaṅgīsatthero –

“Saṃkhittena deseti, vitthārenapi bhāsati;

Sālikāyiva nigghoso, paṭibhānaṃ udīrayī”ti. (saṃ. ni. 1.214);

Evaṃ vutte ussāhajātā hutvā **evaṃ bhanteti kho te bhikkhū bhagavato paccassosum** satthu vacanaṃ sampaticchimsu, paṭiggahesunti vuttaṃ hoti. Atha nesamaṃ **bhagavā etadavoca** etaṃ idāni vattabbaṃ **idha bhikkhavoti**tiādikaṃ sakalaṃ suttaṃ avoca. Tattha **idhāti** desāpadese nipāto. Svāyaṃ katthaci lokaṃ upādāya vuccati. Yathāha – “idha tathāgato loka uppajjati”ti (dī. ni. 1.190). Katthaci sāsanaṃ. Yathāha – “idheva, bhikkhave, samaṇo, idha dutiyo samaṇo”ti (a. ni. 4.241). Katthaci okāsaṃ. Yathāha –

“Idheva tiṭṭhamānassa, devabhūtassa me sato;

Punarāyu ca me laddho, evaṃ jānāhi mārīsā”ti. (dī. ni. 2.369);

Katthaci padapūraṇamattameva. Yathāha “idhāhaṃ – bhikkhave, bhuttāvī assaṃ pavārito”ti (ma. ni. 1.30). Idha pana lokaṃ upādāya vuttoti veditabbo.

2.Bhikkhaveti yathāpaṭiññātaṃ desanaṃ desetumaṃ puna bhikkhū ālapati. Ubhayenāpi, bhikkhave, imasmim loketi vuttaṃ hoti. **Assutavā puthujjanoti** ettha pana āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā iti. Yassa hi khandhadhātuāyatanasaccapaccayākārasatipatṭhānādīsu uggahaparipucchāvinicchayarahitattā maññānāpaṭisedhako neva āgamo, paṭipattiyā adhigantabbassa anadhigatattā neva adhigamo atthi. So āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā iti. Svāyaṃ –

Puthūnaṃ jananādīhi, kāraṇehi puthujjano;

Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano iti.

So hi puthūnaṃ nānappakārānaṃ kilesādīnaṃ jananādīhi kāraṇehi **puthujjano**. Yathāha – puthu kilese janentīti puthujjanā, puthu avihatasakkāyaditṭhikāti puthujjanā, puthu sathārānaṃ mukhamullokikāti puthujjanā, puthu sabbagatīhi avutṭhitāti puthujjanā, puthu nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontīti puthujjanā, puthu nānāoghehi vuyhantīti puthujjanā, puthu nānāsantāpehi santappantīti puthujjanā, puthu nānāparilāhehi paridayhantīti puthujjanā, puthu pañcasu kāmagaṇesu rattā giddhā gadhitā mucchitā ajjhosannā laggā lagitā palibuddhāti puthujjanā, puthu pañcahi nīvaraṇehi āvuṭṭā nivutā ovutā pihitā paṭicchannā paṭikujjitāti puthujjanāti (mahāni. 51). Puthūnaṃ vā gaṇanapathamatītānaṃ ariyadhammaparammukhānaṃ nīcadhammasamācārānaṃ janānaṃ antogadhattāpi puthujjanā. Puthu vā ayam, viṣumyeva saṅkham gato, viṣamsaṭṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janotipi puthujjano. Evametehi “assutavā puthujjano”ti dvīhipi padehi yete –

Duve puthujjanā vuttā, buddhenādiccabandhunā;

Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjanoti. –

Dve puthujjanā vuttā. Tesu andhaputhujjano vutto hotīti veditabbo. **Ariyānaṃ adassāvīti**ādīsu **ariyāti** ārakattā kilesehi, anaye nairiyānato, aye iriyānato, sadevakena ca lokena araṇīyato buddhā ca paccekabuddhā ca buddhasāvaka ca vuccanti, buddhā eva vā idha ariyā. Yathāha “sadevake, bhikkhave, loke...pe... tathāgato ariyoti vuccatī”ti (saṃ. ni. 5.1098). **Sappurisāti** ettha pana paccekabuddhā tathāgatasāvaka ca “sappurisā”ti veditabbā. Te hi lokuttaraguṇayogena sobhanā purisāti **sappurisā**. Sabbeva vā ete dvedhāpi vuttā. Buddhāpi hi ariyā ca sappurisā ca, paccekabuddhā buddhasāvaka. Yathāha –

“Yo ve kataññū katavedī dhīro,

Kalyāṇamitto dalhabhatti ca hoti;

Dukhitassa sakkacca karoti kiccaṃ,

Tathāvidhaṃ sappurisaṃ vadantī”ti. (jā. 2.17.78);

Kalyāṇamitto dalhabhatti ca hotīti ettāvātā hi buddhasāvako vutto, kataññūtādīhi paccekabuddhā buddhāti. Idāni yo tesam ariyānaṃ adassanasīlo, na ca dassane sādhu kāri, so **ariyānaṃ adassāvīti** veditabbo. So ca cakkhunā adassāvī ñāṇena adassāvīti duvidho, tesu ñāṇena adassāvī idha adhippeto. Maṃsacakkhunā hi dibbacakkhunā vā ariyā ditṭhāpi aditṭhāva honti. Tesam cakkhūnaṃ vaṇṇamattaggahaṇato, na ariyabhāvagocarato. Soṇasiṅgālādayopi ca cakkhunā ariye passanti. Na ca te ariyānaṃ dassāvino.

Tatridaṃ vatthu – cittalapabbatavāsino kira khīṇāsavattherassa upaṭṭhāko vuḍḍhapabbajito ekadivasaṃ therena saddhiṃ piṇḍāya caritvā therassa pattacīvaraṃ gahetvā piṭṭhito āgacchanto theram pucchi “ariyā nāma, bhante, kīdisā”ti. Thero āha “idhekacco mahallako ariyānaṃ pattacīvaraṃ gahetvā vattapaṭipattim katvā saharantopi neva ariye jānāti, evaṃ dujjānā, āvuso, ariyā”ti. Evaṃ vuttepi so neva aññāsi. Tasmā na cakkhunā dassanaṃ dassanaṃ, ñāṇena dassanameva dassanaṃ. Yathāha “kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena ditṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī”ti (saṃ. ni. 3.87). Tasmā cakkhunā passantopi ñāṇena ariyehi ditṭhaṃ aniccādilakkhaṇaṃ apassanto ariyādhigatañca dhammaṃ anadhigacchanto ariyakaradhammānaṃ ariyabhāvassa ca aditṭhattā “ariyānaṃ adassāvī”ti veditabbo.

Ariyadhammassa akovidoti satipaṭṭhānādibhede ariyadhamme akusalo. **Ariyadhamme avinītoti** ettha pana –

Duvidho vinayo nāma, ekamekettha pañcadhā;

Abhāvato tassa ayam, “avinīto”ti vuccati.

Ayañhi saṃvaravinayo pahānavinayoti duvidho vinayo. Ettha ca duvidhepi vinaye ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. **Saṃvaravinayopi** hi sīlasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisāṃvaro vīriyasāṃvaroti pañcavidho. **Pahānavinayopi** tadaṅgapahānaṃ vikkhambhanapahānaṃ samucchadapahānaṃ paṭippassaddhipahānaṃ nissaraṇapahānanti pañcavidho.

Tattha “iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto”ti (vibha. 511) ayam **sīlasaṃvaro**. “Rakkhati cakkhundriyaṃ cakkhundriye saṃvaram āpajjati”ti (dī. ni. 1.213; ma. ni. 1.295; saṃ. ni. 4.239; a. ni. 3.16) ayam **satisaṃvaro**.

“Yāni sotāni lokasmiṃ, (ajitāti bhagavā)

Sati tesam nivāraṇam;

Sotānaṃ saṃvaram brūmi,

Paññāyete pidhīyare”ti. (su. ni. 1041);

Ayam **ñāṇasaṃvaro**. “Khamo hoti sītassa uṇhassā”ti (ma. ni. 1.23; a. ni. 4.114; 6.58) ayam **khantisāṃvaro**. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.114; 6.58) ayam **vīriyasāṃvaro**. Sabbopi cāyam saṃvaro yathāsakaṃ saṃvaritabbānaṃ vinetabbānaṃcā kāyaduccaritādīnaṃ saṃvaraṇato “saṃvaro”, vinayanato “vinayo”ti vuccati. Evam tāva saṃvaravinayo pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Tathā yaṃ nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāññānesu paṭipakkhabhāvato dīpālokeneva tamassa, tena tena vipassanāññānena tassa tassa anattassa pahānaṃ. Seyyathidaṃ, nāmarūpavavattānena sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhīnaṃ, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathamaṃkathībhāvassa, kalāpasammasanena “ahaṃ mamā”ti gāhassa, maggāmaggavavattānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayaññāya, ādīnavadassanena assādaññāya, nibbidānupassanāya abhiratisaññāya, muccitukamyatāññānena amuccitukamyatāya, upekkhāññānena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittaggāhassa pahānaṃ, etaṃ **tadaṅgapahānaṃ**nāma.

Yaṃ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭappahārenea udakapiṭṭhe sevāssa tesam tesam nīvaraṇādīdhammānaṃ pahānaṃ, etaṃ **vikkhambhanapahānaṃ** nāma.

Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato attano attano santāne “diṭṭhigatānaṃ pahānāyā”tiādīnā (dha. sa. 277) nayena vuttassa samudayapakkhikassa kilesaṅgaṇassa accantaṃ appavattibhāvena pahānaṃ, idaṃ **samucchadapahānaṃ** nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ, etaṃ **paṭippassaddhipahānaṃ** nāma. Yaṃ sabbasaṅkhatanissaṭṭatā pahīnasabbasaṅkhatānaṃ nibbānaṃ etaṃ **nissaraṇapahānaṃ** nāma. Sabbampi cetānaṃ pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ, vinayanatṭhena vinayo, tasmā “pahānavinayo”ti vuccati. Taṃtaṃpahānavato vā tassa tassa vinayassa sambhavatopetaṃ “pahānavinayo”ti vuccati. Evam pahānavinayopi pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Evamayaṃ saṅkhepato duvidho, bhedato ca dasavidho vinayo bhinnasaṃvarattā pahātābassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanassa natthi, tasmā abhāvato tassa ayam avinītoti vuccatīti. Esa nayo **sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinītoti** etthapi. Ninnānākaraṇaṃhi etaṃ atthato. Yathāha “yeva te ariyā, teva te sappurisā. Yeva te sappurisā, teva te ariyā. Yo eva so ariyānaṃ dhammo, so eva so sappurisānaṃ dhammo. Yo eva so sappurisānaṃ dhammo, so eva so ariyānaṃ dhammo. Yeva te ariyavinayā, teva te sappurisavinayā. Yeva te sappurisavinayā,

teva te ariyavinayā. Ariyeti vā sappuriseti vā, ariyadhammeti vā sappurisadhammeti vā, ariyavinayeti vā sappurisavinayeti vā esese eke ekatthe same samabhāge tajjāte taññevā”ti.

“Kasmā pana bhagavā sabbadhammāpariyāyaṃ vo, bhikkhave, desessāmī”ti vatvā taṃ adesetvāva “idha, bhikkhave, assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī”ti evaṃ puthujjanaṃ niddisīti? Puggalādhiṭṭhānāya dhammadesanāya tamatthaṃ āvikātuṃ. Bhagavato hi dhammādhiṭṭhānā dhammadesanā, dhammādhiṭṭhānā puggaladesanā, puggalādhiṭṭhānā puggaladesanā, puggalādhiṭṭhānā dhammadesanāti dhammapuggalavaseneva tāva catubbidhā desanā.

Tattha, “tisso imā, bhikkhave, vedanā. Katamā tisso? Sukhā vedanā dukkhā vedanā adukkhamasukhā vedanā. Imā kho, bhikkhave, tisso vedanā”ti (saṃ. ni. 4.250) evarūpī dhammādhiṭṭhānā dhammadesanā veditabbā. “Cha dhātuyo ayam putiso cha phassāyatano aṭṭhārasa manopavicāro caturādhiṭṭhāno”ti (ma. ni. 3.343) evarūpī dhammādhiṭṭhānā puggaladesanā. “Tayome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjānā lokasmiṃ. Katame tayo? Andho ekacakkhu dvicakkhu. Katamo ca, bhikkhave, puggalo andho”ti? (A. ni. 3.29) evarūpī puggalādhiṭṭhānā puggaladesanā. “Katamañca, bhikkhave, duggatibhayaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco iti paṭisañcikkhati, kāyaduccaritassa kho pāpako vipāko abhisamparāyaṃ...pe... suddhamattānaṃ pariharati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, duggatibhaya”nti (a. ni. 4.121) evarūpī puggalādhiṭṭhānā dhammadesanā.

Svāyaṃ idha yasmā puthujjano apariññātavatthuko, apariññāmūlikā ca idhādhippetānaṃ sabbadhammānaṃ mūlabhūtā maññanā hoti, tasmā puthujjanaṃ dassetvā puggalādhiṭṭhānāya desanāya tamatthaṃ āvikātuṃ, “idha, bhikkhave, assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī”ti evaṃ puthujjanaṃ niddisīti veditabbo.

Suttanikkhepavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pathavīvāraṇṇanā

Evaṃ puthujjanaṃ niddisitvā idāni tassa pathavīdāsu vatthūsu sabbasakkāyadhammajanitaṃ maññanaṃ dassento, **pathaviṃ pathavitoti**ādīmāha. Tattha lakkhaṇapathavī sasambhārapathavī ārammaṇapathavī sammutipathavīti catubbidhā pathavī. Tāsu “katamā ca, āvuso, ajjhātikā pathavīdhātu? Yaṃ ajjhātaṃ paccattaṃ kakkhaḷaṃ kharigata”ntiādāsu (vibha. 173) vuttā **lakkhaṇapathavī**. “Pathaviṃ khaṇeyya vā khaṇāpeyya vā”tiādāsu (pāci. 85) vuttā **sasambhārapathavī**. Ye ca kesādayo vīsati koṭṭhāsā, ayolohādayo ca bāhirā. Sā hi vaṇṇādīhi sambhārehi saddhiṃ pathavīti sasambhārapathavī. “Pathavīkasiṇameko sañjānāti”tiādāsu (dī. ni. 3.360) āgatā pana **ārammaṇapathavī**, nimittapathavītipi vuccati. Pathavīkasiṇajjhānalābhī devaloke nibbatto āgamanavasena pathavīdevatāti nāmaṃ labhati. Ayam **sammutipathavī**ti veditabbā. Sā sabbāpi idha labhati. Tāsu yaṃkañci pathaviṃ ayam puthujjano pathavito sañjānāti, pathavīti sañjānāti, pathavībhāgena sañjānāti, lokavohāraṃ gahetvā saññāvīpallāsena sañjānāti pathavīti. Evaṃ pathavībhāgaṃ amuñcantoyeva vā etaṃ “sattoti vā sattassā”ti vā ādinā nayena sañjānāti. Kasmā evaṃ sañjānātīti na vattabbaṃ. Ummattako viya hi puthujjano. So yaṃkiñci yena kenaci ākārena gaṇhāti. Ariyānaṃ adassāvītādibhedameva vā ettha kāraṇaṃ. Yaṃ vā parato “apariññātaṃ tassā”ti vadantena bhagavatāva vuttaṃ.

Pathaviṃ pathavito saññatvāti so taṃ pathaviṃ evaṃ viparītasaññāya sañjānitvā, “saññānidānā hi papañcasañkhā”ti (su. ni. 880) vacanato aparabhāge thāmapattehi taṇhāmānadiṭṭhipapañcehi idha maññanānāmena vuttehi maññati kappeti vikappeti, nānappakārato aññathā gaṇhāti. Tena vuttaṃ “pathaviṃ maññati”ti. Evaṃ maññato cassa tā maññanā oḷārikanayena dassetuṃ “yā ayam kesā lomā”tiādinā nayena vīsatibhedā ajjhātikā pathavī vuttā. Yā cāyaṃ vibhaṅge “tattha katamā bāhirā pathavīdhātu? Yaṃ bāhiraṃ kakkhaḷaṃ kharigataṃ kakkhaḷattaṃ kakkhaḷabhāvo bahiddhā anupādinnaṃ. Seyyathidaṃ,

ayo lohaṃ tipu sīsaṃ sajjhaṃ muttā maṇi veḷuriyaṃ saṅkho silā pavālaṃ rajataṃ jātārūpaṃ lohitaṅko masāragallaṃ tiṇaṃ kaṭṭhaṃ sakkharā kaṭhalaṃ bhūmi pāsāṇo pabbato”ti (vibha. 173) evaṃ bāhirā pathavī vuttā. Yā ca ajjhattārammaṇattike nimittapathavī, taṃ gahetvā ayamatthayojanā vuccati.

Pathaviṃ maññatīti tīhi maññanāhi ahaṃ pathavīti maññati, mama pathavīti maññati, paro pathavīti maññati, parassa pathavīti maññati, atha vā ajjhattikaṃ pathaviṃ taṇhāmaññanāya maññati, mānāmaññanāya maññati, ditṭhimaññanāya maññati. Kathaṃ? Ayañhi kesādīsū chandarāgaṃ janeti kese assādeti abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Lome, nakhe, dante, tacāṃ, aññataraṃ vā pana rajjanīyavatthūṃ. Evaṃ ajjhattikaṃ pathaviṃ taṇhāmaññanāya maññati. Iti me kesā siyuṃ anāgatamaddhānaṃ. Iti lomātiādīnā vā pana nayena tattha nandiṃ samannāneti. “Imināhaṃ sīlena vā...pe... brahmacariyena vā evaṃ siniddhamudusukhumanīlakeso bhavissāmī”tiādīnā vā pana nayena appaṭiladdhānaṃ paṭilābhāya cittaṃ paṇidhati. Evampi ajjhattikaṃ pathaviṃ taṇhāmaññanāya maññati.

Tathā attano kesādīnaṃ sampattiṃ vā vipattiṃ vā nissāya mānaṃ janeti, “seyyohamasmīti vā sadisohamasmīti vā hīnohamasmīti vā”ti. Evaṃ ajjhattikaṃ pathaviṃ mānāmaññanāya maññati. “Taṃ jīvaṃ taṃ sarīra”nti (ma. ni. 2.187) āgatanayena pana kesā “jīvo”ti abhinivisati. Esa nayo lomādīsū. Evaṃ ajjhattikaṃ pathaviṃ ditṭhimaññanāya maññati.

Atha vā “yā ceva kho panāvuso, ajjhattikā pathavīdhātu, yā ca bāhirā pathavīdhātu, pathavīdhātūvesā, taṃ netāṃ mamā”ti (ma. ni. 1.302) imissā pavattiyā paccanīkanayena kesādibhedāṃ pathaviṃ etaṃ mama esohamasmi eso me attāti abhinivisati. Evampi ajjhattikaṃ pathaviṃ ditṭhimaññanāya maññati. Evaṃ tāva ajjhattikaṃ pathaviṃ tīhi maññanāhi maññati.

Yathā ca ajjhattikaṃ evaṃ bāhirampi. Kathaṃ? “Ayañhi ayalohādīsū chandarāgaṃ janeti. Ayalohādīni assādeti abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Mama ayo mama lohantiādīnā nayena ayādīni mamāyati rakkhati gopayati, evaṃ bāhiraṃ pathaviṃ taṇhāmaññanāya maññati. Iti me ayalohādayo siyuṃ anāgatamaddhānanti vā panettha nandiṃ samannāneti, imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā evaṃ sampannaayalohādiupakaraṇo bhavissāmī”ti appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṃ paṇidhati. Evampi bāhiraṃ pathaviṃ taṇhāmaññanāya maññati.

Tathā attano ayalohādīnaṃ sampattiṃ vā vipattiṃ vā nissāya mānaṃ janeti “imināhaṃ seyyosmīti vā, sadisosmīti vā hīnosmīti vā”ti (vibha. 832) evaṃ bāhiraṃ pathaviṃ mānāmaññanāya maññati. Aye jīvasaññī hutvā pana ayaṃ “jīvo”ti abhinivisati. Esa nayo lohādīsū. Evaṃ bāhiraṃ pathaviṃ ditṭhimaññanāya maññati.

Atha vā “idhekacco pathavīkasiṇaṃ attato samanupassati. Yaṃ pathavīkasiṇaṃ, so ahaṃ. Yo ahaṃ, taṃ pathavīkasiṇanti pathavīkasiṇāṅca attāṅca advayaṃ samanupassatī”ti (paṭi. ma. 1.131) paṭisambhidāyaṃ vuttanayeneva nimittapathaviṃ “attā”ti abhinivisati. Evaṃ bāhiraṃ pathaviṃ ditṭhimaññanāya maññati. Evampi bāhiraṃ pathaviṃ tīhi maññanāhi maññati. Evaṃ tāva “pathaviṃ maññatī”ti ettha tissopi maññanā veditabbā. Ito paraṃ saṅkhepeneva kathayissāma.

Pathaviyāmaññatīti ettha **pathaviyāti** bhummavacanametāṃ. Tasmā ahaṃ pathaviyāti maññati, mayhaṃ kiñcanaṃ palibodho pathaviyāti maññati, paro pathaviyāti maññati, parassa kiñcanaṃ palibodho pathaviyāti maññatīti ayamettha attho.

Atha vā yvāyaṃ “kathaṃ rūpasmiṃ attānaṃ samanupassati? Idhekacco vedanaṃ... saññaṃ... saṅkhāre... viññānaṃ attato samanupassati, tassa evaṃ hoti, ayaṃ kho me attā, so kho pana me attā imasmim rūpeti evaṃ rūpasmiṃ vā attānaṃ samanupassatī”ti (paṭi. ma. 1.131) etassa atthanayo vutto, eteneva nayena vedanādiddhamme attato gahetvā tato

ajjhattikabāhirāsu pathavīsu yaṃkiñci pathaviṃ tassokāsabhāvena parikappetvā so kho pana me ayaṃ attā imissā pathaviyāti maññanto pathaviyā maññati, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmimyeva panassa attani sinehaṃ tabbatthukañca mānaṃ uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā. Yadā pana teneva nayena so kho panassa attā pathaviyāti maññati, tadā diṭṭhimaññanā eva yujjati. Itarāyopi pana icchanti.

Pathavito maññatīti ettha pana **pathavitoti** nissakkavacanaṃ. Tasmā saupakaraṇassa attano vā parassa vā yathāvuttappabhedato pathavito uppattiṃ vā niggamanaṃ vā pathavito vā añño attāti maññamāno pathavito maññatīti veditabbo, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmimyeva panassa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā. Apare āhu pathavīkasiṇaṃ parittaṃ bhāvetvā tato aññaṃ appamāṇaṃ attānaṃ gahetvā pathavito bahiddhāpi me attāti maññamāno pathavito maññatīti.

Pathaviṃ meti maññatīti ettha pana kevalañhi mahāpathaviṃ taṇhāvasena mamāyatīti iminā nayena pavattā ekā taṇhāmaññanā eva labbhatīti veditabbā. Sā cāyaṃ mama kesā, mama lomā, mama ayo, mama lohanti evaṃ yathāvuttappabhedāya sabbāyapi ajjhattikabāhirāya pathaviyā yojetabbāti.

Pathaviṃ abhinandatīti vuttappakārameva pathaviṃ taṇhādīhi abhinandati, assādeti, parāmasati cāti vuttaṃ hoti. “Pathaviṃ maññatī”ti eteneva etasmim atthe siddhe kasmā etaṃ vuttanti ce. Avicāritametam porāṇehi. Ayaṃ pana attano mati, desanāvīlāsato vā ādīnavadassanato vā. Yassā hi dhammadhātuyā suppaṭividdhattā nānāyavicitradesanāvīlāsasampanno, ayaṃ sā bhagavatā suppaṭividdhā. Tasmā pubbe maññanāvasena kilesuppattiṃ dassetvā idāni abhinandanāvasena dassento desanāvīlāsato vā idamāha . Yo vā pathaviṃ maññati, pathaviyā maññati, pathavito maññati, pathaviṃ meti maññati, so yasmā na sakkoti pathavīnissitaṃ taṇhaṃ vā diṭṭhiṃ vā pahātuṃ, tasmā pathaviṃ abhinandatiyeva. Yo ca pathaviṃ abhinandati, dukkhaṃ so abhinandati, dukkhañca ādīnavoti ādīnavadassanatopi idamāha. Vuttañcetam bhagavatā “yo, bhikkhave, pathavīdhātuṃ abhinandati, dukkhaṃ so abhinandati, yo dukkhaṃ abhinandati, aparimutto so dukkhasmāti vadāmī”ti.

Evaṃ pathavīvatthukaṃ maññanaṃ abhinandanañca vatvā idāni yena kāraṇena so maññati, abhinandati ca, taṃ kāraṇaṃ āvikaronto āha **taṃ kissa hetu, apariññātaṃ tassāti vadāmīti**. Tassattho, so puthujjano taṃ pathaviṃ kissa hetu maññati, kena kāraṇena maññati, abhinandatīti ce. Apariññātaṃ tassāti vadāmīti, yasmā taṃ vatthu tassa apariññātaṃ, tasmāti vuttaṃ hoti. Yo hi pathaviṃ pariṇānāti, so tīhi pariññāhi pariṇānāti nātapariññāya tīraṇapariññāya pahānapariññāyāti.

Tattha katamā nātapariññā. Pathavīdhātuṃ pariṇānāti, ayaṃ pathavīdhātu ajjhattikā, ayaṃ bāhirā, idamassā lakkhaṇaṃ, imāni rasapaccupatṭhānapadaṭṭhānānīti, ayaṃ **nātapariññā**. Katamā tīraṇapariññā? Evaṃ nātaṃ katvā pathavīdhātuṃ tīreti aniccato dukkhato rogatoti dvācattālīsāya ākārehi, ayaṃ **tīraṇapariññā**. Katamā pahānapariññā? Evaṃ tīrayitvā aggamaggena pathavīdhātuyā chandarāgaṃ pajahati, ayaṃ **pahānapariññā**.

Nāmarūpavavathānaṃ vā nātapariññā. Kalāpasammasanādiānuloṃmapariyosānā tīraṇapariññā. Ariyamagge nāṇaṃ pahānapariññāti. Yo pathaviṃ pariṇānāti, so imāhi tīhi pariññāhi pariṇānāti, assa ca puthujjanassa tā pariññāyo natthi, tasmā apariññātattā pathaviṃ maññati ca abhinandati cāti. Tenāha bhagavā – idha, bhikkhave, assutavā puthujjano...pe... pathaviṃ maññati, pathaviyā maññati, pathavito maññati, pathaviṃ meti maññati, pathaviṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? Apariññātaṃ tassāti vadāmī”ti.

Pathavīvāraṇaṇanā niṭṭhitā.

Āpovārādivaṇṇanā

Āpaṇāpatoti etthāpi lakkhaṇasasambhārārammaṇasammutivasena catubbidho āpo. Tesu “tattha, katamā ajjhattikā āpodhātu. Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ āpo āpogataṃ, sineho sinehagataṃ bandhanattaṃ rūpassa ajjhattaṃ upādinna”ntiādīsu (vibha. 174) vutto **lakkhaṇāpo**. “Āpokasiṇaṃ uggaṇhanto āpasmiṃ nimittaṃ gaṇhātī”ntiādīsu vutto **sasambhārāpo**. Sesāṃ sabbaṃ pathaviyaṃ vuttasadisameva. Kevalaṃ yojanānaye pana “pittaṃ semha”ntiādīnā nayena vuttā dvādasabhedā ajjhattikā āpodhātu, “tattha, katamā bāhirā āpodhātu? Yaṃ bāhiraṃ āpo āpogataṃ, sineho sinehagataṃ bandhanattaṃ rūpassa bahiddhā anupādinnaṃ. Seyyathidaṃ, mūlaraso khandharaso tacaraso pattaraso puppharaso phalaraso khīraṃ dadhi sappi navanītaṃ telaṃ madhu phāṇitaṃ bhummaṇi vā udakāni antalikkhāni vā”ti (vibha. 174) evaṃ vuttā ca bāhirā āpodhātu veditabbā, yo ca ajjhattārammaṇattike nimittaāpo.

Tejaṃ tejatoti imasmiṃ tejavārepi vuttanayeneva vitthāro veditabbo. Yojanānaye panettha “yena ca santappati, yena ca jīrīyati, yena ca pariḍayhati, yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchaṭī”ti (vibha. 175) evaṃ vuttā catuppabhedā ajjhattikā tejodhātu. “Tattha katamā bāhirā tejodhātu? Yaṃ bāhiraṃ tejo tejogataṃ usmā usmāgataṃ usumaṃ usumagataṃ bahiddhā anupādinnaṃ. Seyyathidaṃ, kaṭṭhaggi palālaggi tiṇaggi gomayaggi thusaggi saṅkāraggi indaggi aggisantāpo sūriyasantāpo kaṭṭhasannicayasantāpo tiṇasannicayasantāpo dhaññasannicayasantāpo bhaṇḍasannicayasantāpo”ti (vibha. 175) evaṃ vuttā ca bāhirā tejodhātu veditabbā.

Vāyaṃ vāyatoti imassa vāyavārassāpi yojanānaye pana “uddhaṅgamā vātā adhogamā vātā kucchisayā vātā koṭṭhāsayā vātā aṅgamaṅgānusārino vātā satthakavātā khurakavātā uppalakavātā assāso passāso”ti evaṃ vuttā ajjhattikā vāyodhātu. “Tattha katamā bāhirā vāyodhātu? Yaṃ bāhiraṃ vāyo vāyogataṃ thambhitattaṃ rūpassa bahiddhā anupādinnaṃ. Seyyathidaṃ, puratthimā vātā pacchimā vātā uttarā vātā dakkhiṇā vātā sarajā vātā arajā vātā sītā vātā uṇhā vātā parittā vātā adhimattā vātā kālavātā verambhavātā pakkhavātā supaṇṇavātā tālavaṇṭavātā vidhūpanavātā”ti (vibha. 176) evaṃ vuttā ca bāhirā vāyodhātu veditabbā. Sesāṃ vuttanayamevāti. Ettāvātā ca yvāyaṃ –

“Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā tena;

Vuttā bhavanti sabbe, iti vutto lakkhaṇo hāro”ti. –

Evaṃ nettiyaṃ **lakkhaṇo** nāma hāro vutto, tassa vasena yasmā catūsu bhūtesu gahitesu upādārūpampi gahitameva bhavati, rūpalakkhaṇaṃ anatītattā. Yañca bhūtopādārūpaṃ so rūpakkhandho. Tasmā “assutavā puthujjano pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ maññatī”ti vadantena atthato rūpaṃ attato samanupassatītipi vuttaṃ hoti. “Pathaviyā āpasmiṃ tejasmiṃ vāyasmim maññatī”ti vadantena rūpasmiṃ vā attānaṃ samanupassatīti vuttampi hoti. “Pathavito āpato tejato vāyato maññatī”ti vadantena rūpato añño attāti siddhattā rūpavantaṃ vā attānaṃ attani vā rūpaṃ samanupassatītipi vuttaṃ hoti. Evametā catasso rūpavattukā sakkāyadiṭṭhimaññanā veditabbā. Tattha ekā ucchedadiṭṭhi, tisso sassatadiṭṭhiyoti dveva diṭṭhiyo hontīti ayampi atthaviseso veditabbo.

Āpovārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhūtavārādivaṇṇanā

3. Evaṃ rūpamukhena saṅkhāravattukam maññanaṃ vatvā idāni ye saṅkhāre upādāya sattā paññapīyanti, tesu saṅkhāresu sattesupi yasmā puthujjano maññanaṃ karoti, tasmā te satte niddisanto **bhūte bhūtato sañjānātī**tiādīmāha. Tatthāyaṃ **bhūtasaddo** pañcakkhandhaamanussadhātuvijjamānakhīṇāsavasattarukkādīsu dissati. “Bhūtamidanti, bhikkhave, samanupassathā”tiādīsu (ma. ni. 1.401) hi ayaṃ pañcakkhandhesu dissati.

“Yānīdha bhūtāni samāgatāni”ti (su. ni. 224) ettha amanussesu. “Cattāro kho, bhikkhu, mahābhūtā hetū”ti (ma. ni. 3.86) ettha dhātūsu. “Bhūtasmiṃ pācittiya”ntiādīsu (pāci. 69) vijjamāne. “Yo ca kālaghaso bhūto”ti (jā. 1.10.190) ettha khīṇāsava. “Sabbeva nikkhipissanti bhūtā loke samussaya”nti (dī. ni. 2.220) ettha sattesu. “Bhūtagāmapātabyatāyā”ti (pāci. 90) ettha rukkhādīsu. Idha panāyaṃ sattesu vattati, no ca kho avisesena. Cātumahārājikānaṃ hi heṭṭhā sattā idha bhūtāti adhippetā.

Tattha **bhūte bhūtato sañjānātī**tiādī vuttanayameva. **Bhūte maññatī**tiādīsu pana tissopi maññanā yojetabbā. Kathaṃ? Ayañhi “so passati gahapatim vā gahapatiputtam vā pañcahi kāmaguṇehi samappitam samaṅgibhūta”nti (a. ni. 7.50) vuttanayena bhūte subhā sukhītāti gahetvā rajjati, disvāpi ne rajjati, sutvāpi, ghāyitvāpi, sāyitvāpi, phusitvāpi, ñatvāpi. Evaṃ bhūte taṇhāmaññanāya maññati. “Aho vatāhaṃ khattiyamahāsālānaṃ vā sahaḃyataṃ upapajjeyya”ntiādīnā (dī. ni. 3.337) vā pana nayena appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittam paṇidāhati, evampi bhūte taṇhāmaññanāya maññati. Attano pana bhūtānañca sampattivipattim nissāya attānaṃ vā seyyaṃ dahati. Bhūtesu ca yaṃkiñci bhūtam hīnaṃ attānaṃ vā hīnaṃ, yaṃkiñci bhūtam seyyaṃ . Attānaṃ vā bhūtena, bhūtam vā attanā sadisaṃ dahati. Yathāha “idhekacco jātiyā vā...pe... aññataraññatarena vatthunā pubbakālam parehi sadisaṃ attānaṃ dahati. Aparakālam attānaṃ seyyaṃ dahati. Pare hīne dahati, yo evarūpo māno ...pe... ayaṃ vuccati mānātimāno”ti (vibha. 876-880). Evaṃ bhūte mānamaññanāya maññati.

Bhūte pana “niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā”ti vā “sabbe sattā sabbe paṇā sabbe bhūtā sabbe jīvā avasā abalā avīriyā niyatisaṅgatibhāvaparīṇatā chasvevābhijātīsu sukhadukkaṃ paṭisaṃvedenti”ti (dī. ni. 1.168) vā maññamāno diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṃ bhūte tīhi maññanāhi maññati.

Kathaṃ **bhūtesu maññati**? Tesu tesu bhūtesu attano upapattim vā sukhupattim vā ākaṅkhati. Evaṃ tāva taṇhāmaññanāya bhūtesu maññati. Bhūtesu vā upapattim ākaṅkhamāno dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti. Evampi bhūtesu taṇhāmaññanāya maññati. Bhūte pana samūhaggāhena gahetvā tattha ekacce bhūte seyyato dahati, ekacce sadisato vā hīnato vāti. Evaṃ bhūtesu mānamaññanāya maññati. Tathā ekacce bhūte niccā dhuvāti maññati. Ekacce aniccā adhuvāti, ahampi bhūtesu aññatarosmīti vā maññati. Evaṃ bhūtesu diṭṭhimaññanāya maññati.

Bhūtato maññatīti ettha pana saupakaraṇassa attano vā parassa vā yato kutoci bhūtato uppattim maññamāno bhūtato maññatīti veditabbo, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmimyeva panassa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā. **Bhūte meti maññatī**ti ettha pana ekā taṇhāmaññanāva labbhati. Sā cāyaṃ “mama puttā, mama dhītā, mama ajeḷakā, kukkuṭasūkarā, hatthigavassavaḷavā”ti evamādinā nayena mamāyato pavattatīti veditabbā. **Bhūte abhinandatī**ti etaṃ vuttanayameva. **Apariññātaṃ tassā**ti ettha pana ye saṅkhāre upādāya bhūtānaṃ paññatti, tesam apariññātattā bhūtā apariññātā hontīti veditabbā. Yojanā pana vuttanayeneva kātabbā.

Evaṃ saṅkhepato saṅkhāravasena ca sattavasena ca maññanāvattthum dassetvā idāni bhūmivisesādinā bhedena vitthāratopi taṃ dassento **deve devatoti**ādīmāha. Tattha dibbanti pañcahi kāmaguṇehi attano vā iddhiyāti **devā**, kīḷanti jotenti cāti attho. Te tividhā sammutidevā upapattidevā visuddhidevāti. **Sammutidevā** nāma rājāno deviyo rājakumārā. **Upapattidevā** nāma cātumahārājike deve upādāya tatuttaridevā. **Visuddhidevā** nāma arahanto khīṇāsavā. Idha pana upapattidevā datṭhabbā, no ca kho avisesena. Paranimmitavasavattidevaloke mārāṃ sapaṇṇasam thapetvā sesā cha kāmāvacarā idha devāti adhippetā. Tattha sabbā atthavaṇṇanā bhūtavāre vuttanayeneva veditabbā.

Pajāpatinti ettha pana māro pajāpatīti veditabbo. Keci pana “tesaṃ tesaṃ devānaṃ adhipatīnaṃ mahārājādīnametaṃ adhivacana”nti vadanti. Taṃ devaggahaṇeneva tesaṃ gahitattā ayuttanti **mahāaṭṭhakathāyaṃ** paṭikkhittaṃ, māroeva pana sattasaṅkhātāya pajāya adhipatibhāvena idha pajāpatīti adhippeto. So kuhiṃ vasati? Paranimmitavasavattidevaloke . Tatra hi **vasavattirājā** rajjaṃ kāreti. **Māro** ekasmiṃ padese attano parisāya issariyaṃ pavattento rajjapaccante dāmarikarājaputto viya vasatīti vadanti. Māraggahaṇeneva cettha māraparisāyapi gahaṇaṃ veditabbaṃ. Yojanānayo cettha pajāpatiṃ vaṇṇavantaṃ dīghāyukaṃ sukhabahulaṃ disvā vā sutvā vā rajjanto taṇhāmaññānāya maññati. “Aho vatāhaṃ pajāpatino sahabyataṃ upapajjeyya”ntiadinā vā pana nayena appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṃ paṇidahantopi pajāpatiṃ taṇhāmaññānāya maññati. Pajāpatibhāvaṃ pana patto samāno ahamasmi pajānamissaro adhipatīti mānaṃ janento pajāpatiṃ mānamaññānāya maññati. “Pajāpati nicco dhuvo”ti vā “ucchijjissati vinassissati”ti vā “avaso abalo avīriyo niyatisaṅgatibhāvaparīṇato chasvevābhijātīsu sukhadukkaṃ paṭisaṃvedetī”ti vā maññamāno pana pajāpatiṃ diṭṭhimaññānāya maññatīti veditabbo.

Pajāpatisminti ettha pana ekā diṭṭhimaññānāya yujjati. Tassā evaṃ pavatti veditabbā. Idhekacco “pajāpatismim ye ca dhammā saṃvijjanti, sabbe te niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā”ti maññati. Atha vā “pajāpatismim natthi pāpaṃ, na tasmim pāpakāni kammāni upalabbhanti”ti maññati.

Pajāpatitoti ettha tissopi maññānā labbhanti. Kathaṃ? Idhekacco saupakaraṇassa attano vā parassa vā pajāpatito uppattiṃ vā niggamaṃ vā maññati, ayamassa diṭṭhimaññānā. Tasmimyeva panassa diṭṭhimaññānāya maññite vatthusmim sinehaṃ mānañca uppādayato taṇhāmānamaññānāpi veditabbā. **Pajāpatiṃ meti** ettha pana ekā taṇhāmaññānāya labbhati. Sā cāyaṃ “pajāpati mama satthā mama sāmī”tiadinā nayena mamāyato pavattatīti veditabbā. Sesaṃ vuttanayameva.

Brahmaṃ brahmatoti ettha brūhito tehi tehi guṇavisesehīti **brahmā**. Apica brahmāti mahābrahmāpi vuccati, tathāgatopi brāhmaṇopi mātāpitaropi seṭṭhampi. “Sahasso brahmā dvisahasso brahmā”tiādīsu (ma. ni. 3.165-166) hi mahābrahmā brahmāti vuccati. “Brahmāti kho, bhikkhave , tathāgatassetāṃ adhivacana”nti ettha tathāgato.

“Tamonudo buddho samantacakkhu,
Lokantagū sabbabhavātivatto;
Anāsavo sabbadukkhappahīno,
Saccavhayo brahme upāsito me”ti. (cūḷani. 104) –

Ettha brāhmaṇo.

“Brahmāti mātāpitaro, pubbācariyāti vuccare”ti. (itivu. 106; jā. 2.20.181) –

Ettha mātāpitaro. “Brahmacakkaṃ pavatteṭī”ti (ma. ni. 1.148; a. ni. 5.11) ettha seṭṭhaṃ. Idha pana paṭhamābhiniḥbatta kappāyuko brahmā adhippeto. Taggahaṇeneva ca brahmapurohitabrahmapārisajjāpi gahitāti veditabbā. Atthavaṇṇānā panettha pajāpativāre vuttanayeneva veditabbā.

Ābhassaravāre daṇḍadīpikāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjivā chijjivā patantī viya saratī visaratīti **ābhassarā**. Tesaṃ gahaṇena sabbāpi dutiyajjhānabhūmi gahitā, ekatalavāsino eva cete sabbepi paritābhā appamāṇābhā ābhassarāti veditabbā.

Subhakiṇhavāre subhena okiṇṇā vikiṇṇā subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanā suvaṇṇamañjūsāya ṭhapitasampajjalitakaṇcanapiṇḍasassirikāti **subhakiṇhā**. Tesaṃ gahaṇena

sabbāpi tatiyajjhānabhūmi gahitā. Ekatalavāsino eva cete sabbepi parittasubhā
appamāṇasubhā subhakiṇhāti veditabbā.

Vehapphalavāre, vipulā phalāti **vehapphalā**. Catutthajjhānabhūmi brahmāno vuccanti.
Atthanayayanā pana imesu tīsupi vāresu bhūtavāre vuttanayeneva veditabbā.

Abhibhūvāre abhibhavīti **abhibhū**. Kim abhibhavi? Cattāro khandhe arūpino.
Asaññabhavassetam adhivacanam. Asaññasattā devā vehapphalehi saddhim ekatalāyeva
ekasmim okāse yena iriyāpathena nibbattā, teneva yāvatāyukam tiṭṭhanti
cittakammārūpasadisā hutvā. Te idha sabbepi abhibhūvacanena gahitā. Keci **abhibhū** nāma
sahasso brahmāti evamādinā nayena tattha tattha adhipatibrahmānam vaṇṇayanti.
Brahmaggaṇeneva pana tassa gahitattā ayuttametanti veditabbaṃ. Yojanānayo cettha
abhibhū vaṇṇavā dīghāyukoti sutvā tattha chandarāgam uppādentō abhibhū
taṇhāmaññānāya maññati. “Aho vatāham abhibhuno sahabyatam upapajjeyya” ntiādinā pana
nayena appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittam paṇidahantopi abhibhū taṇhāmaññānāya
maññati. Attānam hīnato abhibhū seyyato dahanto pana abhibhū mānamaññānāya
maññati. “Abhibhū nicco dhuvo” tiādinā nayena parāmasanto abhibhū diṭṭhimaññānāya
maññatīti veditabbo. Sesam pajāpativāre vuttanayameva.

Bhūtavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ākāsānañcāyatanavārādivaṇṇanā

4. Evaṃ bhagavā paṭipāṭiyā devaloke dassentopi abhibhūvacanena asaññabhavam
dassetvā idāni yasmā ayam vaṭṭakathā, suddhāvāsā ca vivaṭṭapakkhe ṭhitā, anāgāmikhīṇāsavā
eva hi te devā. Yasmā vā katipayakappasahassāyukā te devā, buddhuppādakāleyeva honti.
Buddhā pana asaṅkheyepi kappe na uppajjanti, tadā suññāpi sā bhūmi hoti. Rañño
khandhāvāratṭhānam viya hi buddhānam suddhāvāsabhavo. Te teneva ca kāraṇena
viññāṇaṭṭhitisattāvāsavasenapi na gahitā, sabbakālikā pana imā maññanā. Tasmā tāsam
sadāvijjamānabhūmim dassento suddhāvāse atikkamitvā, **ākāsānañcāyatananti**tiādimāha.
Tattha **ākāsānañcāyatananti** tabbhūmikā cattāro kusalavipākakiriyā khandhā. Te ca
tatrūpapannāyeva daṭṭhabbā bhavaparicchedakathā ayanti katvā. Esa
nayo **viññāṇañcāyatanā**disu. Atthayojanā pana catūsupi etesu vāresu abhibhūvāre
vuttanayeneva veditabbā. Mānamaññānā cettha pajāpativāre vuttanayenāpi yujjati.

Ākāsānañcāyatanavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Diṭṭhasutavārādivaṇṇanā

5. Evaṃ bhūmivisesādinā bhedenā vitthāratopi maññānāvattum dassetvā idāni
sabbamaññānāvattubhūtam sakkāyapariyāpannam tebhūmakadhammabhedaṃ diṭṭhādīhi
catūhi saṅgaṇhitvā dassento, **diṭṭham diṭṭhatoti**tiādimāha.

Tattha **diṭṭhanti** maṃsacakkhunāpi diṭṭham, dibbacakkhunāpi diṭṭham.
Rūpāyatanassetam adhivacanam. Tattha **diṭṭham maññatīti** diṭṭham tīhi maññānāhi maññati.
Katham? Rūpāyatanam subhasaññāya sukhasaññāya ca passanto tattha chandarāgam janeti,
tam assādeti abhinandati. Vuttampi hetam bhagavatā “itthirūpe, bhikkhave, sattā rattā gidhā
gadhitā mucchitā ajjhosannā, te dīgharattam socanti itthirūpavasānugā” ti (a. ni. 5.55). Evaṃ
diṭṭham taṇhāmaññānāya maññati. “Iti me rūpam siyā anāgatamaddhānanti vā panettha
nandim samannāneti, rūpasampadam vā pana ākaṅkhamāno dānam deti” ti vitthāro. Evampi
diṭṭham taṇhāmaññānāya maññati. Attano pana parassa ca rūpasampattim vipattim nissāya
mānam janeti. “Imināham seyyosmī” ti vā “sadisosmī” ti vā “hīnosmī” ti vāti evam diṭṭham
mānamaññānāya maññati. Rūpāyatanam pana niccam dhuvaṃ sassatanti maññati, attānam
attaniyanti maññati, maṅgalaṃ amaṅgalanti maññati, evam diṭṭham diṭṭhimaññānāya
maññati. Evaṃ diṭṭham tīhi maññānāhi maññati. Katham diṭṭhasmim maññati? Rūpasimim

attānaṃ samanupassananayena maññanto diṭṭhasmiṃ maññati. Yathā vā dhane dhaññe. Evaṃ rūpasmiṃ rāgādayoti maññantopi diṭṭhasmiṃ maññati. Ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmaññeva panassa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā. Evaṃ diṭṭhasmiṃ maññati. Sesam pathavīvāre vuttanayeneva veditabbam.

Sutanti maṃsasotenapi sutam, dibbasotenapi sutam, saddāyatanassetam adhivacanam.

Mutanti mutvā munitvā ca gahitam, āhacca upagantvāti attho, indriyānam ārammañānañca aññamaññasamsilese viññātanti vuttam hoti, gandharasaphoṭṭhabbāyatanānametaṃ adhivacanam.

Viññātanti manasā viññātam, sesānam sattannaṃ āyatanānametaṃ adhivacanam dhammārammañassa vā. Idha pana sakkāyapariyāpannameva labbhati. Vitthāro panettha diṭṭhavāre vuttanayeneva veditabbo.

Diṭṭhasuttavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekattavārādivaṇṇanā

6. Evaṃ sabbam sakkāyabhedam diṭṭhādīhi catūhi dassetvā idāni tameva samāpannakavārena ca asamāpannakavārena ca dvidhā dassento **ekattam nānattanti**tiādīmāha.

Ekattanti iminā hi samāpannakavāram dasseti. **Nānattanti** iminā asamāpannakavāram. Tesam ayam vacanatto ekabhāvo **ekattam**. Nānābhāvo **nānattanti**. Yojanā panettha samāpannakavāram catūhi khandhehi, asamāpannakavārañca pañcahi khandhehi bhinditvā “rūpam attato samanupassati”tiādīnā sāsananayena pathavīvārādīsu vuttana ca aṭṭhakathānāyena yathānurūpam vīmaṃsitvā veditabbā. Keci pana ekattanti ekattanayam vadanti nānattanti nānattanayam. Apare “ekattasaññī attā hoti arogo param maraṇā, nānattasaññī attā hoti”ti evam diṭṭhābhinivesam. Tam sabbam idha nādhippetattā ayuttameva hoti.

Evaṃ sabbam sakkāyam dvidhā dassetvā idāni tameva ekadhā sampiṇḍetvā dassento **sabbam sabbatoti**tiādīmāha. Yojanāyayo panettha sabbam assādentō sabbam taṇhāmaññanāya maññati. “Mayā ete sattā nimmitā”tiādīnā nayena attanā nimmitam maññanto sabbam mānamaññanāya maññati. “Sabbam pubbekatakammahetu, sabbam issaranimmānahetu, sabbam ahētuapaccayā, sabbam atthi, sabbam natthi”tiādīnā nayena maññanto sabbam diṭṭhimaññanāya maññatīti veditabbo. Katham sabbasmim maññati? Idhekacco evaṃdiṭṭhiko hoti “mahā me attā”ti. So sabbalokasannivāsam tassokāsabhāvena parikappetvā so kho pana me ayam attā sabbasminti maññati, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmimyeva panassa attani sineham tabbatthukañca mānam uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā. Sesam pathavīvāre vuttanayeneva veditabbam.

Evaṃ sabbam sakkāyam ekadhā dassetvā idāni aparenapi nayena tam ekadhā dassento **nibbānam nibbānatoti** āha. Tattha **nibbānanti** “yato kho, bho, ayam attā pañcahi kāmagaṇehi samappito samaṅgibhūto paricāreti. Ettāvatā kho, bho, ayam attā paramadiṭṭhadhammanibbānam patto hoti”tiādīnā nayena pañcadhā āgataṃ paramadiṭṭhadhammanibbānam veditabbam. Tattha nibbānam assādentō taṇhāmaññanāya maññati. Tena nibbānena “ahamasmi nibbānam patto”ti mānam janento mānamaññanāya maññati. Anibbānamyeva samānam tam nibbānato niccādito ca gaṇhanto diṭṭhimaññanāya maññatīti veditabbo.

Nibbānato pana aññam attānam gahetvā so kho pana me ayam attā imasmim nibbāneti maññanto nibbānasmim maññati, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmimyeva panassa attani sineham tabbatthukañca mānam uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā. Esa nayo

nibbānato maññanāyapi. Tatrapi hi nibbānato aññaṃ attānaṃ gahetvā “idaṃ nibbānaṃ, ayaṃ attā, so kho pana me ayaṃ attā ito nibbānato añño”ti maññanto nibbānato maññati, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmimyeva panassa attani sinehaṃ tabbatthukañca mānaṃ uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā. “Aho sukhaṃ mama nibbāna”nti maññanto pana nibbānaṃ meti maññatīti veditabbo. Sesāṃ vuttanayameva. Ayaṃ panettha anugīti –

Yādiso esa sakkāyo, tathā naṃ avijānato;
Puthujjanassa sakkāye, jāyanti sabbamaññanā.
Jeguccho bhiduro cāyaṃ, dukkho aparīṇāyako;
Taṃ paccanīkato bālo, gaṇhaṃ gaṇhāti maññanaṃ.
Subhato sukhato ceva, sakkāyaṃ anupassato;
Salabhasseva aggimhi, hoti taṇhāya maññanā.
Niccasaññaṃ adhiṭṭhāya, sampattiṃ tassa passato;
Gūthādī viya gūthasmiṃ, hoti mānena maññanā.
Attā attaniyo meti, passato naṃ abuddhino;
Ādāse viya bondhissa, diṭṭhiyā hoti maññanā.
Maññanāti ca nāmetāṃ, sukhumāṃ mārabandhanaṃ;
Sithilaṃ duppamuñcañca, yena baddho puthujjano.
Bahū vipphandaṃnāpi, sakkāyaṃ nātivattati;
Samussitaṃ daḥhatthambhaṃ, sāva gaddulabandhano.
Sa’so sakkāyamalīno, jātiyā ca jarāya ca;
Rogādīhi ca dukkhehi, niccaṃ haññati bālhaso.
Taṃ vo vadāmi bhaddante, sakkāyaṃ anupassatha;
Asātato asubhato, bhedato ca anattato.
Eso sabhāvo hetassa, passaṃ evamimaṃ budho;
Pahāya maññanā sabbā, sabbadukkhā pamuccatīti.

Ekattavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Puthujjanavasena catuvīsatiṭṭhitā paṭhamaṇāyakaṭṭhā niṭṭhitā.

Sekkhavārādutiyanayavaṇṇanā

7. Evaṃ bhagavā pathavīādīsū vatthūsū sabbasakkāyadhammūlabhūtaṃ puthujjanassa pavattiṃ dassetvā idāni tesseva vatthūsū sekkhassa pavattiṃ dassento **yopi so, bhikkhave, bhikkhu sekkhoti**ādīmāha. Tattha **yoti** uddesavacanaṃ. **Soti** niddesavacanaṃ. **Pikāro** sampiṇḍanattho ayampi dhammo aniyatotiādīsū viya. Tena ca ārammaṇasabhāgena puggalaṃ sampiṇḍeti, no puggalasabhāgena, heṭṭhato hi puggalā diṭṭhivipannā, idha diṭṭhisampannā, na tesāṃ sabhāgatā atthi. Ārammaṇaṃ pana heṭṭhā puggalānampi tadeva, imesampi tadevāti. Tena vuttaṃ “ārammaṇasabhāgena puggalaṃ sampiṇḍeti no puggalasabhāgenā”ti. **Yopi soti** iminā pana sakalena vacanena idāni vattabbaṃ sekkhaṃ dassetīti veditabbo. **Bhikkhave, bhikkhūti** idaṃ vuttanayameva.

Sekkhoti kenatṭhena sekkho? Sekkhadhammappaṭilābhato **sekkho**. Vuttañhetam “kittāvatā nu kho, bhante, sekkho hotīti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sekkhāya sammādiṭṭhiyā

samannāgato hoti...pe... sekkhena sammāsamādhinā samannāgato hoti. Ettāvātā kho bhikkhu, sekkho hotī”ti (saṃ. ni. 5.13). Apica sikkhatītipi sekkho. Vuttañhetam “sikkhatīti kho bhikkhu tasmā sekkhoti vuccati. Kiñca sikkhati? Adhisīlampi sikkhati, adhiccittampi sikkhati, adhipaññampi sikkhati, sikkhatīti kho bhikkhu tasmā sekkhoti vuccatī”ti (a. ni. 3.86).

Yopi kalyāṇaputhujjano anulomapaṭipadāya paripūrakārī sīlasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyānuyogamanuyutto pubbarattāpararattam bodhipakkhiyānam dhammānam bhāvanānuyogamanuyutto viharati – “ajja vā sve vā aññataram sāmāññaphalam adhigamissāmī”ti, sopi vuccati sikkhatīti sekkhoti. Imasmim panatthe paṭivedhappattova sekkho adhippeto, no puthujjano.

Appattam mānasam etenāti **appattamānaso**. **Mānasanti** rāgopi cittampi arahattampi. “Antalikkhacaro pāso, yvāyam carati mānaso”ti (mahāva. 33; saṃ. ni. 1.151) ettha hi rāgo mānasam. “Cittam mano mānasa”nti (dha. sa. 65) ettha cittam. “Appattamānaso sekkho, kālam kayirā janesutā”ti (saṃ. ni. 1.159) ettha arahattam. Idhāpi arahattameva adhippetam. Tena appattārahattoti vuttam hoti.

Anuttaranti seṭṭham, asadisanti attho. Catūhi yogehi khemaṃ ananuyuttanti **yogakkhemaṃ**, arahattameva adhippetam. **Patthayamānoti** dve patthanā taṇhāpatthanā ca, chandapatthanā ca. “Patthayamānassa hi pajappitāni, pavedhitam vāpi pakappitesū”ti (su. ni. 908) ettha taṇhāpatthanā.

“Chinnaṃ pāpimato soṭam, viddhastam vinalīkatam;

Pāmojjabahulā hotha, khemaṃ pattattha bhikkhavo”ti. (ma. ni. 1.352) –

Ettha kattukamyatā kusalacchandapatthanā. Ayameva idhādhippetā. Tena **patthayamānoti** tam yogakkhemaṃ pattukāmo adhigantukāmo tanninno tappoṇo tappabbhāroti veditabbo. **Viharatīti** aññam iriyāpathadukkham aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantam kāyam harati. Atha vā “sabbe sañkhārā aniccāti adhimuccanto saddhāya viharatī”tiādināpi niddesanayenettha attho daṭṭhabbo. **Pathaviṃ pathavito abhijānātīti** pathaviṃ pathavībhāvena abhijānātīti, na puthujjano viya sabbākāraviparītaya saññāya sañjānātīti. Apica kho abhivisiṭṭhena ñāṇena jānātīti, evam pathavīti etam pathavībhāvam adhimuccanto eva nam aniccātipi dukkhātipi anattātipi evam abhijānātīti vuttam hoti. Evañca nam abhiññatvā pathaviṃ mā maññīti vuttam hoti. Maññatīti **maññī**. Ayam pana maññī ca na maññī ca na vattabboti. Etasmiñhi atthe idam padaṃ nipātetvā vuttanti veditabbam. Ko panettha adhippāyoti. Vuccate, puthujjano tāva sabbamaññānam appahīnattā maññatīti vutto. Khīṇāsavo pahīnattā na maññatīti. Sekkhassa pana diṭṭhimaññānā pahīnā, itarā pana tanubhāvam gatā, tena so maññatītipi na vattabbo puthujjano viya, na maññatītipi na vattabbo khīṇāsavo viyāti.

Pariññeyyam tassāti tassa sekkhassa tam maññānāvattu okkantaniyāmatā sambodhiparāyaṇattā ca tīhi pariññāhi pariññeyyam, apariññeyyañca apariññātañca na hoti puthujanassa viya, nopi pariññātam khīṇāsavassa viya. Sesam sabbattha vuttanayameva.

Sekkhavasena dutiyanayakathā niṭṭhitā.

Khīṇāsavavāratatiyādinayavaṇṇanā

8. Evam pathavīdāsi vatthūsu sekkhassa pavattim dassetvā idāni khīṇāsavassa pavattim dassento **yopi so, bhikkhave, bhikkhu arahanti**ādīmāha. Tattha **yopīti** pi-saddo sampiṇḍanattho. Tena idha ubhayasabhāgatāpi labbhatīti dasseti. Sekkho hi khīṇāsavena ariyapuggalattā sabhāgo, tena puggalasabhāgatā labbhati, ārammaṇasabhāgatā pana vuttanayā eva. **Arahanti** ārakakilesa, dūrakilesa pahīnakilesoti attho. Vuttañcetam bhagavatā “kathañca, bhikkhave, bhikkhu araham hoti? Ārakāssa honti pāpakā akusalā dhammā

saṃkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatim jātijarāmarañiyā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu araham hoti’ ti. (Ma. ni. 1.434) **khīṇāsavoti** cattāro āsavā kāmāsavo...pe... avijjāsavo, ime cattāro āsavā arahato khīṇā pahīnā samucchinnā paṭippassaddhā, abhabbuppattikā nāṇagginā daḍḍhā, tena vuccati khīṇāsavoti.

Vusitavāti garusaṃvāsepi ariyamaggasaṃvāsepi dasasu ariyavāsesupi vasi parivasi vuttho parivuttho, so vutthavāso ciṅṅacaraṇoti **vusitavā katakaraṇiyoti** puthujjanakalyāṇakaṃ upādāya satta sekkhā catūhi maggehi karaṇīyaṃ karonti nāma, khīṇāsavassa sabbakaraṇīyāni katāni pariyositāni, natthi tassa uttari karaṇīyaṃ dukkhakkhayādhigamāyāti katakaraṇīyo. Vuttampi hetam –

“Tassa sammā vimuttassa, santacittassa bhikkhuno;

Katassa paṭicayo natthi, karaṇīyaṃ na vijjatī’ ti. (theragā. 642);

Ohitabhāroti tayo bhārā khandhabhāro kilesabhāro abhisankhārabhāroti, tassime tayo bhārā ohitā ropitā nikkhattā pātītā, tena vuccati **ohitabhāroti**. **Anuppattasadatthoti** anuppatto sadattham, sakatthanti vuttam hoti. Kakārassāyaṃ dakāro kato, sadatthoti ca arahattam veditabbam. Tañhi attupanibandhanaṭṭhena attānam avijhanaṭṭhena attano paramatthaṭṭhena ca attano attho sakatthoti vuccati.

Parikkhīṇabhavasamyojanoti bhavasamyojanānīti dasa samyojanāni kāmārāgasamyojanam paṭiḅhamānadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsabhavarāgaissāmacchariyasamyojanam avijjāsamyojanam. Imāni hi satte bhavesu samyojenti upanibandhanti, bhavam vā bhavena samyojenti, tasmā “bhavasamyojanāni” ti vuccanti. Imāni bhavasamyojanāni arahato parikkhīṇāni pahīnāni nāṇagginā daḍḍhāni, tena vuccati “parikkhīṇabhavasamyojano” ti. **Sammadaññā vimuttoti** ettha **sammadaññāti** sammā aññāya. Kiṃ vuttam hoti – khandhānam khandhaṭṭham, āyatanānam āyatanatṭham, dhātūnam dhātutṭham, dukkhassa pīḷanaṭṭham, samudayassa pabhavatṭham, nirodhassa santaṭṭham, maggassa dassanaṭṭham, sabbe saṅkhārā aniccāti evamādiṃ vā bhedaṃ sammā yathābhūtam aññāya jānitvā tīrayitvā tulayitvā vibhāvetvā vibhūtam katvāti.

Vimuttoti dve vimuttiyo cittassa ca vimutti nibbānañca. Arahā sabbakilesehi vimuttacittatā cittavimuttiyāpi vimutto. Nibbānam adhimuttatā nibbānēpi vimutto. Tena vuccati “sammadaññā vimutto” ti. **Pariññātam tassāti** tassa arahato tam maññānavatthu tīhi pariññāhi pariññātam. Tasmā so tam vatthum na maññati, tam vā maññanam na maññatīti vuttam hoti, sesam vuttanayameva.

Nibbānavāre pana **khayā rāgassāti**ādayo tayo vārā vuttā. Te pathavīvārādīsipi vitthāretabbā. Ayañca pariññātavāro nibbānavārepi vitthāretabbo. Vitthārentena ca pariññātam tassāti sabbapadehi yojetvā puna khayā rāgassa vītarāgattāti yojetabbam. Esa nayo itaresu. Desanā pana ekattha vuttam sabbattha vuttameva hotīti saṃkhittā.

Khayā rāgassa vītarāgattāti ettha ca yasmā bāhirako kāmesu vītarāgo, na khayā rāgassa vītarāgo. Arahā pana khayā yeva, tasmā vuttam “khayā rāgassa vītarāgattā” ti. Esa nayo dosamohesupi. Yathā ca “pariññātam tassāti vadāmī” ti vuttepi pariññātatā so tam vatthum tam vā maññanam na maññatīti attho hoti, evamidhāpi vītarāgattā so tam vatthum tam vā maññanam na maññatīti daṭṭhabbo.

Ettha ca pariññātam tassāti ayaṃ vāro maggabhāvanāpāripūridassanattham vutto. Itare pana phalacchikiriyāpāripūridassanatthanti veditabbā. Dvīhi vā kāraṇehi arahā na maññati vatthussa ca pariññātatā akusalāmūlānañca samucchinnatā. Tenassa pariññātavārena vatthuno vatthupariññam dīpeti, itarehi akusalāmūlasamucchanti. Tattha pacchimesu tīsu vāresu ayaṃ viseso veditabbo, tīsu hi vāresu rāge ādīnavaṃ disvā dukkhānupassī viharanto

appañihitavimokkkena vimutto khayā rāgassa vītarāgo hoti. Dose ādīnavam disvā aniccānupassī viharanto animittavimokkkena vimutto khayā dosassa vītadoso hoti. Mohe ādīnavam disvā anattānupassī viharanto suññatavimokkkena vimutto khayā mohassa vītamoho hotīti.

Evam sante na eko tīhi vimokkhehi vimuccatīti dve vārā na vattabbā siyunti ce, tam na. Kasmā? Aniyamitattā. Aniyamena hi vuttam “yopi so, bhikkhave, bhikkhu araha”nti. Na pana vuttam appaṇihitavimokkkena vā vimutto, itarena vāti, tasmā yaṃ arahato yujjati, tam sabbam vattabbamevāti.

Avisesena vā yo koci arahā samānepi rāgādikkhaye vipariṇāmadukkhassa pariññātattā khayā rāgassa vītarāgoti vuccati, dukkhadukkhassa pariññātattā khayā dosassa vītadosoti. Sañkhāradukkhassa pariññātattā khayā mohassa vītamohoti. Itṭhārammaṇassa vā pariññātattā khayā rāgassa vītarāgo. Aniṭṭhārammaṇassa pariññātattā khayā dosassa vītadoso. Majjhātārammaṇassa pariññātattā khayā mohassa vītamoho. Sukhāya vā vedanāya rāgānusayassa samucchinnattā khayā rāgassa vītarāgo, itarāsu paṭiṅghamohānusayānam samucchinnattā vītadoso vītamoho cāti. Tasmā tam visesaṃ dassento āha “khayā rāgassa vītarāgattā...pe... vītamohattā”ti.

Khīṇāsavavasena tatiyacatutthapañcamachattāhanayakathā niṭṭhitā.

Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā

12. Evam pathavīādīsū vatthūsū khīṇāsavassa pavattim dassetvā idāni attano pavattim dassento **tathāgatopi, bhikkhavi**etiādīmāha. Tattha **tathāgatoti** aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgatoti vuccati – tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇam āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathāvāditāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato, abhibhavanaṭṭhena tathāgatoti.

Katham bhagavā tathā āgatoti tathāgato? Yathā sabbalokahitāya ussukkamāpannā purimakā sammāsambuddhā āgatā, yathā vipassī bhagavā āgato, yathā sikhī bhagavā, yathā vessabhū bhagavā, yathā kakusandho bhagavā, yathā koṇāgamano bhagavā, yathā kassapo bhagavā āgatoti. Kiṃ vuttam hoti? Yena abhinīhārena ete bhagavanto āgatā, teneva amhākampi bhagavā āgato.

Atha vā yathā vipassī bhagavā...pe... yathā kassapo bhagavā dānapāramim pūretvā, sīlanekkhampaññāvīriyakhantisaccaadhiṭṭhānamettāupekkhāpāramim pūretvā, imā dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti, samatiṃsa pāramiyo pūretvā, aṅgapariccāgamā nayanadhanarajjaputtadārapariccāgantī ime pañca mahāpariccāge pariccajitvā pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātathacariyādayo pūretvā, buddhicariyāya koṭim patvā āgato, tathā amhākampi bhagavā āgato.

Yathā ca vipassī bhagavā...pe... yathā kassapo bhagavā cattāro satipaṭṭhāne sammappadhāne iddhipāde pañcindriyāni pañca balāni satta bojjhaṅge ariyam aṭṭhaṅgikam maggam bhāvetvā brūhetvā āgato, tathā amhākam bhagavāpi āgatoti tathāgato.

Yatheva lokamhi vipassīdayo,

Sabbaññubhāvaṃ munayo idhāgatā;

Tathā ayam sakyamunīpi āgato,

Tathāgato vuccati tena cakkhumāti.

Evam tathā āgatoti tathāgato.

Katham tathā gatoti tathāgato. Yathā sampatijāto vipassī bhagavā gato...pe... kassapo bhagavā gato. Kathaṅca so gatoti, so hi sampatijātova samehi pādehi pathaviyam patitṭhāya

uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gato. Yathāha – sampatijāto, ānanda, bodhisatto samehi pādehi pathaviyaṃ patitṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gacchati setamhi chatte anudhāriyamāne, sabbā ca disā anuviloketi, āsabhiṇca vācaṃ bhāsati “aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassa, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo”ti (ma. ni. 3.207).

Taṅcassa gamaṇaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ anekesaṃ visesādhigamaṇaṃ pubbanimittabhāvena. Yañhi so sampatijāto va samehi pādehi patitṭhahi, idamassa caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Uttarābhimukhabhāvo pana sabbalokuttarabhāvassa pubbanimittaṃ. Sattapadavītiḥāro sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa. “Suvanṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā”ti (su. ni. 693) ettha vutto cāmarukkhepo sabbatitthiyanimmathanassa. Setacchattadhāraṇaṃ arahattavimuttivaravimalasetacchattapaṭilābhassa. Sabbadisānuvilokaṇaṃ sabbaññutānāvarenañānapaṭilābhassa. Āsabhīvācābhāsaṇaṃ appaṭivattiyavaradhammacakkappavattanassa pubbanimittaṃ. Tathā ayaṃ bhagavāpi gato. Taṅcassa gamaṇaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ tesaññeva visesādhigamaṇaṃ pubbanimittabhāvena. Tenāhu porāṇā –

“Muhuttajāto va gavampatī yathā,
Samehi pādehi phusī vasundharaṃ;
So vikkamī satta padāni gotamo,
Setaṅca chattaṃ anudhārayuṃ marū.
Gantvāna so satta padāni gotamo,
Disā vilokesi samā samantato;
Aṭṭhaṅgupetaṃ giramabbhudīrayī,
Sīho yathā pabbatamuddhaniṭṭhito”ti. –

Evam tathā gatoti tathāgato.

Atha vā yathā vipassī bhagavā...pe... yathā kassapo bhagavā, ayampi bhagavā tatheva nekkhammena kāmacchandaṃ pahāya gato. Abyāpādena byāpādaṃ, ālokasaññāya thinamiddhaṃ, avikkhepena uddhaccakukkuccaṃ, dhammavavatthānena vicikicchaṃ pahāya, ñāṇena avijjaṃ padāletvā, pāmojjena aratiṃ vinodetvā, paṭhamajjhānena nīvaraṇakavātaṃ ugghāṭetvā, dutiyajjhānena vitakkavicāradhūmaṃ vūpasametvā, tatiyajjhānena pītiṃ virājetvā, catutthajjhānena sukhadukkhaṃ pahāya, ākāsaññācāyatanasamāpattiyā rūpaññāpaṭiḥasaññānānattasaññāyo samatikkamitvā, viññāṇañcāyatanasamāpattiyā ākāsaññācāyatanasaññāṃ, ākiñcaññāyatanasamāpattiyā viññāṇañcāyatanasaññāṃ, nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā ākiñcaññāyatanasaññāṃ samatikkamitvā gato.

Aniccānupassanāya niccasaññaṃ pahāya, dukkhānupassanāya sukhasaññaṃ, anattānupassanāya attasaññaṃ, nibbidānupassanāya nandiṃ, virāgānupassanāya rāgaṃ, nirodhānupassanāya samudayaṃ, paṭinissaggānupassanāya ādānaṃ, khayānupassanāya ghanasaññaṃ, vayānupassanāya āyūhanaṃ, vipariṇāmānupassanāya dhuvasaññaṃ, animittānupassanāya nimittaṃ, appaṇihitānupassanāya paṇidhiṃ, suññātānupassanāya abhinivesaṃ, adhipaññādharmavipassanāya sārādānābhinivesaṃ, yathābhūtañānadassanena sammohābhinivesaṃ, ādīnavānupassanāya ālayābhinivesaṃ, paṭisaṅkhānupassanāya appaṭisaṅkhaṃ, vivatṭānupassanāya saṃyogābhinivesaṃ, sotāpattimaggena diṭṭhekatṭhe kilese bhañjitvā, sakadāgāmimaggena oḷārike kilese pahāya, anāgāmimaggena aṇusahagata

kilese samugghātetvā, arahattamaggena sabbakilese samucchinditvā gato. Evampi tathā gatoti tathāgato.

Katham tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato. Pathavīdhātuyā kakkhāḷattalakkhaṇaṃ tathaṃ avitathaṃ. Āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇaṃ. Tejodhātuyā uṇhattalakkhaṇaṃ. Vāyodhātuyā vitthambhanalakkhaṇaṃ. Ākāsadhātuyā asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ . Viññādhātuyā vijānanalakkhaṇaṃ.

Rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ. Vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ. Saññāya sañjānanalakkhaṇaṃ. Saṅkhārānaṃ abhisāṅkharaṇalakkhaṇaṃ. Viññāssa vijānanalakkhaṇaṃ.

Vitakkassa abhiniropanalakkhaṇaṃ. Vicārassa anumajjanalakkhaṇaṃ. Pītiyā pharaṇalakkhaṇaṃ. Sukhassa sātālakkhaṇaṃ. Cित्tekaggatāya avikkhepalakkhaṇaṃ. Phassassa phusanalakkhaṇaṃ.

Saddhindriyassa adhimokkhalakkhaṇaṃ. Vīriyindriyassa pagghaṇalakkhaṇaṃ. Satindriyassa upaṭṭhānalakkhaṇaṃ. Samādhindriyassa avikkhepalakkhaṇaṃ. Paññindriyassa pajānanalakkhaṇaṃ.

Saddhābalassa assaddhiye akampiyalakkhaṇaṃ. Vīriyabalassa kosajje. Satibalassa muṭṭhasacce. Samādhibalassa uddhacce. Paññābalassa avijjāya akampiyalakkhaṇaṃ.

Satisambojjhaṅgassa upaṭṭhānalakkhaṇaṃ. Dhammavicayasambojjhaṅgassa pavicayalakkhaṇaṃ. Vīriyasambojjhaṅgassa pagghaṇalakkhaṇaṃ. Pītisambojjhaṅgassa pharaṇalakkhaṇaṃ. Passaddhisambojjhaṅgassa upasamalakkhaṇaṃ. Samādhisambojjhaṅgassa avikkhepalakkhaṇaṃ. Upekkhāsambojjhaṅgassa paṭisaṅkhānalakkhaṇaṃ.

Sammādiṭṭhiyā dassanalakkhaṇaṃ. Sammāsaṅkappassa abhiniropanalakkhaṇaṃ. Sammāvācāya pariggāhalakkhaṇaṃ. Sammākammantassa samuṭṭhānalakkhaṇaṃ. Sammāājīvassa vodānalakkhaṇaṃ. Sammāvāyāmassa pagghaṇalakkhaṇaṃ. Sammāsatiyā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ. Sammāsamādhissa avikkhepalakkhaṇaṃ.

Avijjāya aññānalakkhaṇaṃ. Saṅkhārānaṃ cetanālakkhaṇaṃ. Viññāssa vijānanalakkhaṇaṃ. Nāmassa namanalakkhaṇaṃ. Rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ. Saḷāyatanassa āyatanalakkhaṇaṃ. Phassassa phusanalakkhaṇaṃ. Vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ. Tanhāya hetulakkhaṇaṃ. Upādānassa gahaṇalakkhaṇaṃ. Bhavassa āyūhanalakkhaṇaṃ. Jātiyā nibbattilakkhaṇaṃ. Jarāya jīraṇalakkhaṇaṃ. Maraṇassa cutilakkhaṇaṃ.

Dhātūnaṃ suññatālakkhaṇaṃ. Āyatanānaṃ āyatanalakkhaṇaṃ. Satipaṭṭhānānaṃ upaṭṭhānalakkhaṇaṃ. Sammappadhānānaṃ padahanalakkhaṇaṃ. Iddhipādānaṃ ijjhanalakkhaṇaṃ. Indriyānaṃ adhipatilakkhaṇaṃ. Balānaṃ akampiyalakkhaṇaṃ. Bojjhaṅgānaṃ niyyānalakkhaṇaṃ. Maggassa hetulakkhaṇaṃ.

Saccānaṃ tathalakkhaṇaṃ. Samathassa avikkhepalakkhaṇaṃ. Vipassanāya anupassanālakkhaṇaṃ. Samathavipassanānaṃ ekarasalakkhaṇaṃ. Yuganandhānaṃ anativattanalakkhaṇaṃ.

Sīlavisuddhiyā saṃvaralakkhaṇaṃ. Cittavisuddhiyā avikkhepalakkhaṇaṃ. Diṭṭhivisuddhiyā dassanalakkhaṇaṃ.

Khayeññāssa samucchadalakkhaṇaṃ. Anuppāde ñāssa passaddhilakkhaṇaṃ. Chandassa mūlalakkhaṇaṃ. Manasikārassa samuṭṭhānalakkhaṇaṃ. Phassassa samodhānalakkhaṇaṃ. Vedanāya samosaraṇalakkhaṇaṃ. Samādhissa pamukhalakkhaṇaṃ. Satiyā ādhipateyyalakkhaṇaṃ. Paññāya tatuttarilakkhaṇaṃ. Vimuttiyā sārālakkhaṇaṃ. Amatogadhassa nibbānassa pariyosānalakkhaṇaṃ tathaṃ avitathaṃ. Evaṃ tathalakkhaṇaṃ

ñāṇagatiyā āgato avirajjhivā patto anuppattoti tathāgato, evaṃ tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato.

Kathaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato? Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha “cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri, idaṃ dukkhanti, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathameta”nti (sam. ni. 5.1050) vitthāro. Tāni ca bhagavā abhisambuddho, tasmā tathānaṃ abhisambuddhattā tathāgatoti vuccati. Abhisambuddhattho hi ettha gatasaddo. Apica jarāmarañassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho...pe... saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho. Tathā avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho. Saṅkhārānaṃ viññāṇassa paccayaṭṭho...pe... jātiyā jarāmarañassa paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho. Taṃ sabbaṃ bhagavā abhisambuddho, tasmāpi tathānaṃ dhammānaṃ abhisambuddhattā tathāgatoti vuccati. Evaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato.

Kathaṃ tathadassitāya tathāgato? Bhagavā yaṃ sadevake loke...pe... sadevamanussāya aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhuvāre āpāthaṃ āgacchantam rūpārammaṇaṃ nāma atthi. Taṃ sabbākārato jānāti, passati. Evaṃ jānatā passatā ca tena taṃ itthāniṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā “katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanam, yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatiṅgaṃ nīlaṃ pītaka”nti (dha. sa. 616) ādinā nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvepaññāsāya nayehi vibhajjamānaṃ tathameva hoti, vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādīsūpi āpāthamāgacchantesu saddādīsū. Vuttañcetam bhagavatā “yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa...pe... sadevamanussāya diṭṭhaṃ sutam mutam viññātam pattam pariyesitam anuvaritānaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi, ...tamahaṃ abhiññāsim, taṃ tathāgatassa viditam, taṃ tathāgato na upaṭṭhāsī”ti (a. ni. 4.24). Evaṃ tathadassitāya tathāgato. Tattha tathadassitthe tathāgatoti padasambhavo veditabbo.

Kathaṃ tathāvāditāya tathāgato? Yaṃ rattim bhagavā bodhimaṇḍe aparājītapallaṅke nisinnaṃ tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā anuttaraṃ sammāsambodhim abhisambuddho, yañca rattim yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare pañcattālīsavassaparimāṇe kāle paṭhamabodhiyāpi majjhimbodhiyāpi pacchimabodhiyāpi yaṃ bhagavatā bhāsitaṃ suttaṃ geyyaṃ...pe... vedallaṃ, taṃ sabbaṃ atthato ca byañjanato ca anupavajjaṃ anūnāmanadhikaṃ sabbākārāparipuṇṇaṃ rāgamadanimmadanaṃ dosamohadanimmadanaṃ, natthi tattha vālaggamattampi pakkhalitaṃ, sabbaṃ taṃ ekamuddikāya lañchitaṃ viya, ekanāliyaṃ mitaṃ viya, ekatulāya tulitaṃ viya ca tathameva hoti avitathaṃ. Tenāha – “yañca, cunda, rattim tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhim abhisambujjhati, yañca rattim anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmiṃ antare bhāsati lapati niddisati, sabbaṃ taṃ tatheva hoti no aññathā. Tasmā tathāgatoti vuccatī”ti (a. ni. 4.23). Gadaattho hi ettha gatasaddo. Evaṃ tathāvāditāya tathāgato. Apica āgadanam āgado, vacananti attho. Tatho aviparīto āgado assāti dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti evametasmim atthe padasiddhi veditabbā.

Kathaṃ tathākāritāya tathāgato? Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassapi vācā. Tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṃbhūtassa cassa yathā vācā, kāyopi tathāgato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti tathāgato. Tenāha “yathāvādī, bhikkhave, tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī, tasmā tathāgatoti vuccatī”ti (a. ni. 4.23). Evaṃ tathākāritāya tathāgato.

Kathaṃ abhibhavanatthena tathāgato? Upari bhavaggaṃ heṭṭhā avicim pariyantaṃ katvā tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati, sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi vimuttiñāḍassanenapi, na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi, atulo appameyyo anuttaro rājarājo devadevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā. Tenāha “sadevake,

bhikkhave, loke...pe... sadevamanussāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthu daso vasavattī. Tasmā tathāgatoti vuccatī’ ti.

Tatrevaṃ padasiddhi veditabbā, agado viya agado. Ko panesa? Desanāvilāsamayo ceva puññussayo ca. Tena hesa mahānubhāvo bhisakko dibbāgadena sappe viya sabbaparappavādino sadevakañca lokam abhibhavati, iti sabbalokābhibhavane tatho aviparīto desanāvilāsamayo ceva puññassayo ca agado assāti dakārassa takāram katvā tathāgatoti veditabbo. Evaṃ abhibhavanaṭṭhena tathāgato.

Apica tathāya gatotipi tathāgato, tatham gatotipi tathāgato. **Gatoti** avagato, atīto, patto, paṭipannoti attho. Tattha sakalam lokam tīraṇapariññāya tathāya gato avagatoti tathāgato. Lokasamudayaṃ pahānapariññāya tathāya gato atītoti tathāgato. Lokanirodham sacchikiriyāya tathāya gato pattoti tathāgato. Lokanirodhagāminim paṭipadam tatham gato paṭipannoti tathāgato. Tena yaṃ vuttam bhagavatā “loko, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasmā tathāgato viṣamutto. Lokasamudayo, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo tathāgatassa pahīno. Lokanirodho, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokanirodho tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā tathāgatassa bhāvītā. Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa...pe... sabbam tam tathāgatena abhisambuddham, tasmā tathāgatoti vuccatī’ ti (a. ni. 4.23). Tassa evampi attho veditabbo. Idampi ca tathāgatassa tathāgatabhāvāḍipane mukhamattameva. Sabbākārena pana tathāgatova tathāgatassa tathāgatabhāvaṃ vaṇṇeya.

Araham sammāsambuddhoti padadvaye pana ārakattā arīnam, arānañca hatattā, paccayādīnam arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvātī imehi tāva kāraṇehi **arahanti** veditabbo.

Sammā sāmañca sabbadhammānam buddhattā pana **sammāsambuddhoti**. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṃ padadvayaṃ **visuddhimagge** buddhānussatīvaṇṇanāyaṃ pakāsitaṃ.

Pariññātantaṃ tathāgatassāti ettha pana tam maññanāvattu pariññātam tathāgatassatīpi attho veditabbo. Pariññātantaṃ nāma pariññātapāram pariññātavasānam anavasesato pariññātanti vuttam hoti. Buddhānañhi sāvakehi saddhim kiñcāpi tena tena maggena kilesappahāne viseso natthi, pariññāya pana atthi. Sāvakā hi catunnam dhātūnam ekadesameva sammāsītva nibbānam pāpuṇanti. Buddhānam pana aṇuppanāmpī saṅkhāragataṃ ñāṇena adīṭṭhamatūlitamatīritamasacchikataṃ natthi.

Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatavāraṭṭhamanayavaṇṇanā

13.Nandīdukkhassa mūlantiādīsu ca **nandīti** purimataṇhā. **Dukkanti** pañcakkhandhā. **Mūlantiādi**. **Itivīditvāti** tam purimabhavanandim “imassa dukkhassa mūla”nti evam jānitvā. **Bhavāti** kammabhavato. **Jātīti** vipākakkhandhā. Te hi yasmā jāyanti, tasmā “jātī”ti vuttā. Jātīsīsenā vā ayaṃ desanā. Etampi “itī vīditvā”ti iminā yojetabbam. Ayañhi ettha attho “kammabhavato upapattibhavo hotīti evañca jānitvā”ti. **Bhūtassāti** sattassa. **Jarāmarañanti** jarā ca marañāñca. Idam vuttam hoti – tena upapattibhavana bhūtassa sattassa khandhānam jarāmarañam hotīti evañca jānitvāti.

Ettāvatā yaṃ bodhirukkhamūle aparājītapallaṅke nisīno sammāsītva sabbaññutaṃ patto, tassa paṭīccasamuppādassa paṭīvedhā maññanānam abhāvakāraṇam dassento catusaṅkhepaṃ tisandhim tiyaddham vīsātākāram tameva paṭīccasamuppādam dasseti.

Katham pana ettāvatā esa sabbo dassito hotīti. Ettha hi nandīti ayaṃ eko saṅkhepo. Dukkhasatī vacanato dukkham dutiyo, bhavā jātīti vacanato bhavo tatiyo, jātijarāmarañam catuttho. Evaṃ tāva cattāro saṅkhepā veditabbā, koṭṭhāsātī attho. Taṇhādukkhānam pana

antaram eko sandhi, dukkhassa ca bhavassa ca antaram dutiyo, bhavassa ca jātiyā ca antaram tatiyo. Evaṃ catunnaṃ aṅgulīnaṃ antarasadisā catusaṅkhepantarā tayo sandhī veditabbā.

Tattha nandīti aṭṭito addhā, jātijarāmaranaṃ anāgato, dukkhañca bhavo ca paccuppannoti evaṃ tayo addhā veditabbā. Aṭṭite pana pañcasu ākāresu nandīvacanena taṇhā ekā āgatā, tāya anāgatāpi avijjāsankhāraupādānabhavā paccayalakkhaṇena gahitāva honti.

Jātijarāmaranavacanena pana yesaṃ khandhānaṃ tajjātijarāmaranaṃ, te vuttā yevāti katvā āyatim viññānaṃ nāmarūpasalāyatanaphassavedanā gahitāva honti.

Evaṃete “purimakammabhavasmim moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamaṇaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo iti ime pañca dhammā purimakammabhavasmim idha paṭisandhiyā paccayā. Idha paṭisandhi viññānaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanam, phutṭho phasso, vedayitaṃ vedanā iti ime pañca dhammā idhūpapattibhavasmim purekatassa kammassa paccayā. Idha paripakkattā āyatanānaṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanamupādānaṃ, cetanā bhavo iti ime pañca dhammā idha kammabhavasmim āyatim paṭisandhiyā paccayā. Āyatim paṭisandhi viññānaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanam, phutṭho phasso, vedayitaṃ vedanā iti ime pañca dhammā āyatim upapattibhavasmim idha katassa kammassa paccayā”ti evaṃ niddiṭṭhalakkhaṇā vīsati ākāra idha veditabbā. Evaṃ “nandī dukkhassa mūlanti iti viditvā bhavā jāti, bhūtassa jarāmarana”nti ettāvātā esa sabbopi catusaṅkhepo tisandhi tiyaddho vīsatakkāro paṭiccasamuppādo dassito hotīti veditabbo.

Idāni **tasmā tiha, bhikkhave...pe... abhisambuddhoti vadāmīti** ettha apubbapadavaṇṇanaṃ katvā padayojanāya atthanigamaṇaṃ karissāma. **Tasmā tihāti** tasmā icceva vuttaṃ hoti. Tikārahakārā hi nipātā. **Sabbasoti** anavasesavacanametam. **Taṇhānanti** nandīti evaṃ vuttānaṃ sabbataṇhānaṃ. **Khayāti** lokuttaramaggena accantakkhaya. **Virāgādīni** khayavevacanāneva. Yā hi taṇhā khīṇā, virattāpi tā bhavanti niruddhāpi cattāpi paṭinissatṭhāpi. **Khayāti** vā catumaggakiccasādhāraṇametam. Tato paṭhamamaggena **virāgā**, dutiyena **nirodhā**, tatiyena **cāgā**, catutthena **paṭinissaggāti** yojetabbam. Yāhi vā taṇhāhi pathaviṃ pathavito sañjāneyya, tāsam khayā. Yāhi pathaviṃ maññeyya, tāsam virāgā. Yāhi pathaviyā maññeyya, tāsam nirodhā. Yāhi pathavito maññeyya, tāsam cāgā. Yāhi pathaviṃ meti maññeyya, tāsam paṭinissaggā. Yāhi vā pathaviṃ maññeyya, tāsam khayā...pe... yāhi pathaviṃ abhinandeyya, tāsam paṭinissaggāti evamettha yojanā kātabbā, na kiñci virujjhati.

Anuttaranti uttaravirahitaṃ sabbasetṭham. **Sammāsambodhinti** sammā sāmāñca bodhiṃ. Atha vā pasattham sundarañca bodhiṃ. **Bodhīti** rukkhopi maggopi sabbaññutaññānampi nibbānampi. “Bodhirukkkhamūle paṭhamābhisambuddho”ti (mahāva. 1; udā. 1) ca “antarā ca bodhiṃ antarā ca gaya”nti (mahāva. 11; ma. ni. 1.285) ca āgataṭṭhānehi rukkho bodhīti vuccati. “Catūsu maggesu ñāṇa”nti (cūḷani. 121) āgataṭṭhāne maggo. “Pappoti bodhiṃ varabhūrimedhaso”ti (dī. ni. 3.217) āgataṭṭhāne sabbaññutaññānaṃ. “Patvāna bodhiṃ amataṃ asaṅkhata”nti āgataṭṭhāne nibbānaṃ. Idha pana bhagavato arahattamaggañānaṃ adhippetam. Apare sabbaññutaññānantipi vadanti.

Sāvakanam arahattamaggo anuttarā bodhi hoti na hotīti. Na hoti. Kasmā? Asabbaguṇadāyakattā. Tesañhi kassaci arahattamaggo arahattaphalameva deti, kassaci tisso vijjā, kassaci cha abhiññā, kassaci catasso paṭisambhidā, kassaci sāvakaṇāpāramiññānaṃ. **Paccekabuddhānampi** paccekabodhiññānameva deti. **Buddhānaṃ** pana sabbaguṇasampattiṃ deti abhiseko viya rañño sabbalokissariyabhāvaṃ. Tasmā aññassa kassacipi anuttarā bodhi na hotīti.

Abhisambuddhoti abhiññāsi paṭivijjhi, patto adhigatoti vuttaṃ hoti. **Iti vadāmīti** iti vadāmi ācikkhāmi desemi paññapemi, paṭṭhapemi vivarāmi vibhajāmi uttānīkaromīti.

Tatrāyaṃ yojanā – tathāgatopi, bhikkhave...pe... pathaviṃ na maññati...pe... pathaviṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu, nandī dukkhassa mūlaṃ, bhavā jāti, bhūtassa jarāmarañanti iti veditvāti. Tattha **iti veditvāti itikāro** kāraṇattho. Tena imassa paṭiccasamuppādassa veditattā paṭividdhattāti vuttaṃ hoti. Kiñca bhiyyo – yasmā ca evamimaṃ paṭiccasamuppādaṃ veditvā tathāgatassa yā nandīti vuttataṅhā sabbappakārā, sā pahīnā, tāsāñca tathāgato sabbaso taṅhānaṃ khayā...pe... anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho. Tasmā pathaviṃ na maññati...pe... pathaviṃ nābhinandatīti vadāmīti evaṃ abhisambuddhattā na maññati nābhinandatīti vadāmīti vuttaṃ hoti.

Atha vā yasmā “nandī dukkhassa mūla”ntiādinā nayena paṭiccasamuppādaṃ veditvā sabbaso taṅhā khayā gatā, tasmā tiha, bhikkhave, tathāgato sabbaso taṅhānaṃ khayā...pe... abhisambuddhoti vadāmi. So evaṃ abhisambuddhattā pathaviṃ na maññati...pe... nābhinandatīti. Yattha yattha hi yasmāti avatvā tasmāti vuccati, tattha tattha yasmāti ānetvā yojetabbam, ayaṃ sāsana yutti. Esa nayo sabbattha.

Idamavoca bhagavāti idam nidānāvasānato pabhuti yāva abhisambuddhoti vadāmīti sakalasuttantaṃ bhagavā paresaṃ paññāya alabbhaṇeyyapatiṭṭhaṃ paramagambhīraṃ sabbaññutaññaṃ dassento ekena puthujjanavārena ekena sekkhavārena catūhi khīṇāsavavārehi dvīhi tathāgatavārehīti aṭṭhahi mahāvārehi ekamekasmiñca vāre pathavīādīhi catuvīsatiyā antaravārehi paṭimaṇḍetvā dvebhāṇavāraparimāṇāya tantiyā avoca.

Evaṃ vicitrāyadesanāvīlāsayuttaṃ panetaṃ suttaṃ karavikarudamañjunā kaṇṇasukhena paṇḍitajanahadayānaṃ amatābhisekasadisena brahmāsarena bhāsamānassāpi. **Na te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinanduntī** te pañcasatā bhikkhū idam bhagavato vacanaṃ nānumodimsu. Kasmā? Aññānakena. Te kira imassa suttassa atthaṃ na jānimsu, tasmā nābhinandimsu. Tesañhi tasmīṃ samaye evaṃ vicitrāyadesanāvīlāsayuttampi etaṃ suttaṃ ghanaputhulena dussapattēna mukhe bandhaṃ katvā purato ṭhapitamanuññabhojanaṃ viya aho. Nanu ca bhagavā attanā desitaṃ dhammaṃ pare nāpetuṃ kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ patto. So kasmā yathā te na jānanti, tathā desesīti. Vuttamidaṃ imassa suttassa nikkhepavicāraṇāyaṃ eva “mānabhañjanatthaṃ sabbadhammāmūlapariyāyanti desanaṃ ārabhī”ti, tasmā na yidha puna vattabbamatthi, evaṃ mānabhañjanatthaṃ desitañca panetaṃ suttaṃ sutvā te bhikkhū taṃyeva kira pathaviṃ diṭṭhigatikopi sañjānāti, sekkhopi arahāpi tathāgatopi sañjānāti. Kinnāmidam kathaṃ nāmidanti cintentā pubbe mayam bhagavatā kathitaṃ yaṃkiñci khippameva jānāma, idāni panimassa mūlapariyāyassa antaṃ vā koṭim vā na jānāma na passāma, aho buddhā nāma appameyyā atulāti uddhaṭadāṭhā viya sappā nimmadā hutvā buddhupaṭṭhānañca dhammassavanañca sakkaccaṃ āgamaṃsu.

Tena kho pana samayena bhikkhū dhammasabhāyaṃ sannisinnā imaṃ kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ “aho buddhānaṃ ānubhāvo, te nāma brāhmaṇapabbajitā tathā mānamadamattā bhagavatā mūlapariyāyadesanāya nihata mānā katā”ti, ayañcarahi tesam bhikkhūnaṃ antarākathā vippakatā. Atha bhagavā gandhakutiyaṃ nikkhamitvā tañkhañnurūpena pāṭihāriyena dhammasabhāyaṃ paññattavarabuddhāsane nisīditvā te bhikkhū āha – “kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā”ti. Te tamatthaṃ bhagavato ārocesuṃ. Bhagavā etadavoca – “na, bhikkhave, idāneva, pubbepi aham ime evaṃ mānapaggahitasire vicarante nihata māne akāsi”nti. Tato imissā aṭṭhuppattiyā idam atītaṃ ānesi –

Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, aññataro disāpāmokkho brāhmaṇo bārāṇasiyaṃ paṭivasati tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇṭuketubhānaṃ sakkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo, so pañcamattāni māṇavakasatāni mante vāceti. Paṇḍitā māṇavakā bahuñca gaṇhanti lahuñca, sutṭhu ca upadhārenti, gahitañca tesam na vinassati. Sopi brāhmaṇo ācariyamuttṭhiṃ akatvā ghaṭe

udakaṃ āsiñcanto viya sabbampi sippaṃ uggaṇhāpetvā te māṇavake etadavoca
“ettakamidaṃ sippaṃ diṭṭhadhammasamparāyahita”nti. Te māṇavakā – “yaṃ amhākaṃ
ācariyo jānāti, mayampi taṃ jānāma, mayampi dāni ācariyā evā”ti mānaṃ uppādetvā tato
pabhuti ācariye agāravā nikkhattavattā vihariṃsu. Ācariyo ñatvā “karissāmi nesam
mānaniggaha”nti cintesi. So ekadivasam upaṭṭhānaṃ āgantvā vanditvā nisinne te māṇavake
āha “tātā pañhaṃ pucchissāmi, kaccittha samatthā kathetu”nti. Te “pucchatha ācariya,
pucchatha ācariyā”ti sahasāva āhaṃsu, yathā taṃ sutamadamaṭṭā. Ācariyo āha –

“Kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā;

Yo ca kālaghaso bhūto, sa bhūtapacaniṃ pacī”ti. (jā. 1.10.190) –

Vissajjetha tātā imaṃ pañhanti.

Te cintetvā ajānamānā tuṇhī ahesuṃ. Ācariyo āha “alam tātā gacchathajja, sve
katheyyāthā”ti uyyojesi. Te dasapi vīsatiṃ sampiṇḍitā hutvā na tassa pañhassa ādiṃ, na
antamaddasaṃsu. Āgantvā ācariyassa ārocesuṃ “na imassa pañhassa atthaṃ ajānāmā”ti.
Ācariyo tesam niggahatthāya imaṃ gāthamabhāsi –

“Bahūni naraśīsāni, lomasāni brahāni ca;

Gīvāsu paṭimukkāni, kocidevettha kaṇṇavā”ti. (jā. 1.10.191) –

Gāthāyattho – bahūni narānaṃ sīsāni dissanti, sabbāni ca tāni lomasāni sabbāni ca
mahantāni gīvāyameva ca ṭhapitāni, na tālaphalaṃ viya hatthena gahitāni, natthi tesam imehi
dhammehi nānākaraṇaṃ. Ettha pana kocideva kaṇṇavāti attānaṃ sandhāyāha. **Kaṇṇavāti**
pañṇavā. Kaṇṇacchiddaṃ pana na kassaci natthi, taṃ sutvā te māṇavakā mañkubhūtā
pattakkhandhā adhomukhā aṅguliya bhūmiṃ vilikhantā tuṇhī ahesuṃ.

Atha nesam ahirikabhāvaṃ passitvā ācariyo “uggaṇhatha tātā pañha”nti pañhaṃ
vissajjesi. **Kāloti** purebhattakālopi pacchābhattakālopi evamādi. **Bhūtānīti**
sattādhivacanametam. Kālo hi bhūtānaṃ na cammamamsādīni khādāti, apica kho nesam
āyuvāṇṇabalāni khepento yobbaññaṃ maddanto ārogyaṃ vināsento **ghasati** khādātīti
vuccati. **Sabbāneva sahattanāti** evaṃ ghasanto ca na kiñci vajjeti, sabbāneva ghasati. Na
kevalaṅca bhūtāniyeva, apica kho sahattanā attānampi ghasati. Purebhattakālo hi
pacchābhattakālam na pāpuṇāti. Esa nayo pacchābhattakālādīsu. **Yo ca kālaghaso bhūtoti**
khīṇāsavassetam adhivacanam. So hi āyatim paṭisandhikālam khepetvā khādītvā ṭhitattā
“kālaghaso”ti vuccati. **Sa bhūtapacaniṃ pacīti** so yāyaṃ taṇhā apāyesu bhūte pacati, taṃ
ñāṇagginā paci dayhi bhasmamakāsi, tena “bhūtapacaniṃ pacī”ti vuccati. “Pajani”ntipi
pāṭho. Janikaṃ nibbattikanti attho.

Atha te māṇavakā dīpasahassālokena viya rattim samavisamaṃ ācariyassa vissajjanena
pañhassa atthaṃ pākataṃ disvā “idāni mayaṃ yāvajīvaṃ guruvāsam vasissāma, mahantā ete
ācariyā nāma, mayaṅhi bahussutamānaṃ uppādetvā catuppadikagāthāyapi atthaṃ na
jānāmā”ti nihataṃānā pubbasadisameva ācariyassa vattappaṭipattim katvā saggaparāyaṇā
ahesuṃ.

Ahaṃ kho, bhikkhave, tena samayena tesam ācariyo ahoṣim, ime bhikkhū māṇavakā.
Evaṃ pubbepāhaṃ ime evaṃ mānapaggahitasire vicarante nihataṃāne akāsinti.

Imaṅca jātakaṃ sutvā te bhikkhū pubbepi mayaṃ māneneva upahatāti bhiiyosomattāya
nihataṃānā hutvā attano upakārakakammaṭṭhānaparāyaṇā ahesuṃ.

Tato bhagavā ekaṃ samayaṃ janapadacārikaṃ caranto vesālim patvā gotamake cetiye
viharanto imesaṃ pañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ ñāṇaparipākaṃ viditvā imaṃ gotamakasuttaṃ
kathesi –

“Abhiññāyāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemi no anabhiññāya, sanidānāhaṃ...pe... sappāṭihāriyāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemi no appāṭihāriyaṃ. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, abhiññāya dhammaṃ desayato...pe... no appāṭihāriyaṃ. Karaṇīyo ovādo, karaṇīyā anusāsani. Alaṅca pana vo, bhikkhave, tuṭṭhiyā alaṃ attamanatāya alaṃ somanassāya. Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅghoti. Idamavoca bhagavā, imasmiṅca pana veyyākaraṇasmim bhaññamāne dasasahassilokadhātu akampitthā”ti (a. ni. 3.126).

Idaṅca suttaṃ sutvā te pañcasatā bhikkhū tasmimyevāsane saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpunimsu, evāyaṃ desanā etasmim thāne niṭṭhamagamāsīti.

Tathāgatavāraaṭṭhamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sabbāsavasuttavaṇṇanā

14.Evaṃme suttaṃ...pe... sāvattthiyanti sabbāsavasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā – **sāvattthīti** savatthassa isino nivāsaṭṭhānabhūtā nagarī, yathā kākandī mākandī kosambīti evaṃ tāva akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti “yaṃkiñci manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ sabbamettha atthīti sāvattthī. Satthasamāyoge ca kiṃ bhaṇḍamatthīti pucchite sabbamatthī”ti vacanamupādāya sāvattthī.

“Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ, sāvattthiyaṃ samohitaṃ;

Tasmā sabbamupādāya, sāvattthīti pavuccati.

Kosalānaṃ puraṃ rammaṃ, dassaneyyaṃ manoramaṃ;

Dasahi saddehi avivittaṃ, annapānasamāyutaṃ.

Vuddhiṃ vepullataṃ pattāṃ, iddhaṃ phītaṃ manoramaṃ;

Aḷakamandāva devānaṃ, sāvattthipuramuttama”nti.

Tassaṃ **sāvattthiyaṃ. Jetavaneti** ettha attano paccatthikajanaṃ jinātīti jeto, raññā vā attano paccatthikajane jite jātoti jeto, maṅgalakamyatāya vā tassa evaṃnāmameva katanti jeto, jetassa vanaṃ jetavanaṃ. Tañhi jetena rājakumārena ropitaṃ samvaddhitāṃ paripālitaṃ, so ca tassa sāmī ahoṣi. Tasmā jetavananti vuccati, tasmim **jetavane. Anāthapiṇḍikassa ārāmeti** ettha sudatto nāma so gahapati mātāpitūhi katanāmavasena. Sabbakāmasamiddhitāya pana vigatamalamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṃ anāthānaṃ piṇḍamadāsi, tena anāthapiṇḍikoti saṅkhaṃ gato. Āramanti ettha pāṇino visesena vā pabbajitāti ārāmo, tassa pupphaphalādisobhāya nātidūranaccāsannatādipaṅcavidhasenāsanaṅgasampattiyā ca tato tato āgamma ramanti abhiraṃanti anukkaṅṭhitā hutvā nivasantīti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantaramyeva ānetvā rameṭīti ārāmo. So hi anāthapiṇḍikena gahapatinā jetassa rājakumārassa hatthato atthārasahi hiraññakoṭīhi koṭisantharena kiṅṭivā atthārasahi hiraññakoṭīhi senāsanāni kārapetvā atthārasahi hiraññakoṭīhi vihāramahaṃ niṭṭhāpetvā evaṃ catupaññāsahiraññakoṭipariccāgena buddhappamukhassa saṅghassa niyyādito. Tasmā “anāthapiṇḍikassa ārāmo”ti vuccati. Tasmim **anāthapiṇḍikassa ārāme.**

Ettha ca “jetavane”ti vacanaṃ purimasāmparikkitaṃ. “Anāthapiṇḍikassa ārāme”ti pacchimasāmparikkitaṃ. Kimetesāṃ parikkittane payojananti. Puññakāmānaṃ diṭṭhānugatiāpajjanaṃ. Tatra hi dvārakoṭṭhakapāsādamaṇe bhūmivikkayaladdhā atthārasa hiraññakoṭīyo anekakoṭīagghanakā rukkhā ca jetassa pariccāgo, catupaññāsa koṭīyo

anāthapiṇḍikassa. Iti tesam parikittanena evam puññakāmā puññāni karontīti dassento āyasmā ānando aññepi puññakāme tesam diṭṭhānugatiāpajjane niyojeti.

Sabbāsavasamvarapariyāyam vo, bhikkhveti kasmā idam suttamabhāsi? Tesam bhikkhūnam upakkilesavisodhanam ādim katvā āsavakkhayāya paṭipattidassanattam. Tattha **sabbāsavasamvarapariyāyanti** sabbesam āsavānam samvarakāraṇam samvarabhūtam kāraṇam, yena kāraṇena te samvaritā pidahitā hutvā anuppādanirodhasaṅkhātam khayam gacchanti pahīyanti nappavattanti, tam kāraṇanti attho. Tattha āsavantīti **āsavā**, cakkhutopi...pe... manatopi sandanti pavattantīti vuttam hoti. Dhammato yāva gotrabhum okāsato yāva bhavaggaṃ savantīti vā āsavā, ete dhamme etaṅca okāsam anto karitvā pavattantīti attho. Antokaraṇattho hi ayam ākāro. Cirapārivāsiyaṭṭhena madirādayo āsavā, āsavā viyātipi āsavā. Lokasmiñhi cirapārivāsikā madirādayo āsavāti vuccanti. Yadi ca cirapārivāsiyaṭṭhena āsavā, eteyeva bhavitumarahanti. Vuttañhetam ‘‘purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosī’’tiādi (a. ni. 10.61). Āyatam vā saṃsāradukkham savanti pasavantītipi āsavā. Purimāni cetha nibbacanāni yattha kilesā āsavāti āgacchanti, tattha yujjanti, pacchimaṃ kammepi. Na kevalaṅca kammakilesāyeva āsavā, apica kho nānappakārakā uppaddavāpi. Suttasu hi ‘‘nāham, cunda, diṭṭhadhammikānaṃyeva āsavānam samvarāya dhammaṃ desemi’’ti (dī. ni. 3.182) ettha vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

‘‘Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;

Yakkhattam yena gaccheyyam, manussattaṅca abbaje;

Te mayham āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷikatā’’ti. (a. ni. 4.36); –

Ettha tebhūmakaṅca kammaṃ avasesā ca akusalā dhammā. ‘‘Diṭṭhadhammikānam āsavānam samvarāya samparāyikānam āsavānam paṭighātāyā’’ti (pārā. 39) ettha parūpavādavippatisāravadhabandhādayo ceva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā uppaddavā. Te panete āsavā yattha yathā āgatā, tattha tathā veditabbā.

Ete hi vinaye tāva ‘‘diṭṭhadhammikānam āsavānam samvarāya, samparāyikānam āsavānam paṭighātāyā’’ti dvedhā āgatā. Saḷāyatane ‘‘tayome āvuso āsavā, kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo’’ti (a. ni. 6.63) tidhā āgatā. Aññesu ca suttantesu abhidhamme ca teyeva diṭṭhāsavena saha catudhā āgatā. Nibbedhikapariyāye – ‘‘atthi, bhikkhave, āsavā nirayagāminiyā, atthi āsavā tiracchānayanigāminiyā, atthi āsavā pettisayagāminiyā, atthi āsavā manussalokagāminiyā, atthi āsavā devalokagāminiyā’’ti (a. ni. 6.63) pañcadhā āgatā. Chakkanipāte – ‘‘atthi, bhikkhave, āsavā samvarā pahātābbā’’tiādinā nayena chadhā āgatā. Imasmim pana sutte teyeva dassanāpahātābbehi saddhim sattadhā āgatāti. Ayam tāva āsavapade vacanatto ceva pabhedo ca.

Samvarapade pana samvarayatīti **samvaro**, pidahati nivāreti pavattitum na detīti attho. Tathā hi ‘‘anujānāmi, bhikkhave, divā paṭisallīyantena dvāram samvaritvā paṭisallīyitu’’nti (pārā. 77), ‘‘sotānam samvarambraūmi, paññāyete pidhīyare’’ti (su. ni. 1041) ca ādīsu pidhānaṭṭhena samvaramāha. Svāyam samvaro pañcavidho hoti sīlasamvaro satiñña khanti vīriyasamvaroti. Tattha ‘‘iminā pātimokkhasamvarena upeto’’ti (vibha. 511) ayam sīlasamvaro. Pātimokkhasīlañhi ettha samvaroti vuttam. ‘‘Cakkhundriye samvaramāpajjati’’tiādisu (dī. ni. 1.213) satisamvaro. Sati hettha samvaroti vuttā. ‘‘Sotānam samvaram brūmi, paññāyete pidhīyare’’ti ayam ñānasamvaro. Ñānañhettha pidhīyareti iminā pidhānaṭṭhena samvaroti vuttam. ‘‘Khamo hoti sītassa...pe..., uppannam kāmavitakkaṃ nādhivāseti’’tiādinā (ma. ni. 1.24-26) pana nayena idheva khantivīriyasamvarā āgatā. Tesaṅca ‘‘sabbāsavasamvarapariyāya’’nti iminā uddesena saṅgahitattā samvarabhāvo veditabbo.

Apica pañcavidhopi ayam samvaro idha āgatoyeva, tattha khantivīriyasamvarā tāva vuttāyeva. “So tañca anāsanam tañca agocara”nti (ma. ni. 1.25) ayam panettha sīlasamvaro. “Paṭisañkhā yoniso cakkhundriyasamvarasamvuto”ti (ma. ni. 1.22) ayam satisamvaro. Sabbattha paṭisañkhā ñānasamvaro. Aggahitaggahaṇena pana dassanam paṭisevanā bhāvanā ca ñānasamvaro. Pariyāyanti etena dhammāti pariyāyo, uppattiṃ nirodham vā gacchantīti vuttam hoti. Ettāvata “sabbāsavasamvarapariyāya”nti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttam hoti.

15. Idāni jānato ahantiādīsu jānatoti jānantassa. Passatoti passantassa. Dvepi padāni ekatthāni, byañjanameva nānam. Evaṃ santepi jānatoti ñānalakkhaṇam upādāya puggalam niddisati, jānalakkhaṇaṇhi ñānam. Passatoti ñānappabhāvam upādāya, passanappabhāvaṇhi ñānam. Ñānasamaṅgī puggalo cakkhumā viya cakkhunā rūpāni ñānena vivaṇe dhamme passati. Apica yonisomanasikāram uppādetuṃ jānato, ayonisomanasikāro yathā na uppajjati, evaṃ passatoti ayamettha sāro. Keci panācariyā bahū papañce bhaṇanti, te imasmiṃ atthe na yujjanti.

Āsavānamkhayanti āsavappahānam āsavānam accantakkhayasamuppādam khīṇākāram natthibhāvanti ayameva hi imasmiṃca sutte, “āsavānam khayā anāsavam cetovimutti”ntiādīsu (ma. ni. 1.438) ca āsavakkhayattho. Aññattha pana maggaphalanibbānāni āsavakkhayoti vuccanti. Tathā hi –

“Sekhassa sikkhamānassa, ujumaggānusārino;

Khayasmim paṭhamam ñānam, tato aññā anantarā”ti. (itivu. 62) –

Ādīsu maggo āsavakkhayoti vutto,

“Āsavānam khayā samaṇo hoti”tiādīsu (ma. ni. 1.438) phalam.

“Paravajjānupassissa, niccam ujjhānasaññino;

Āsavā tassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhayā”ti. (dha. pa. 253) –

Ādīsu nibbānam “āsavakkhayo”ti vuttam.

No ajānato no apassatoti yo pana na jānāti na passati, tassa no vadāmīti attho. Etena ye ajānato apassatopi samvarādīhiyeva suddhiṃ vadanti, te paṭikkhittā hontī. Purimena vā padadvayena upāyo vutto, iminā anupāyapaṭisedho. Saṅkhepena cettha ñānam āsasamvarapariyāyoti dassitam hoti.

Idāni yaṃ jānato āsavānam khayō hoti, taṃ dassetukāmo **kiñca, bhikkhave, jānatoti** puccham ārabhi, tattha jānanā bahuvīdhā. Dabbajātiko eva hi koci bhikkhu chaṭṭam kātuṃ jānāti, koci cīvarādīnam aññataram, tassa īdisāni kammāni vattasīse thatvā karontassa sā jānanā maggaphalānam padaṭṭhānam na hotīti na vattabbā. Yo pana sāsane pabbajitvā vejjakammādīni kātuṃ jānāti, tassevam jānato āsavā vaḍḍhantiyeva, tasmā yaṃ jānato passato ca āsavānam khayō hoti, tadeva dassento āha **yoniso ca manasikāram ayoniso ca manasikāro**nti.

Tattha **yoniso manasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro, aniccādīsu aniccanti ādinā eva nayena saccānulomikena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā ābhogo samannāhāro manasikāro, ayam vuccati yoniso manasikāroti.

Ayoniso manasikāroti anupāyamanasikāro uppathamanasikāro. Anicce niccanti dukkhe sukhanti anattani attāti asubhe subhanti ayoniso manasikāro uppathamanasikāro. Saccapaṭikulena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā ābhogo samannāhāro manasikāro, ayam vuccati ayoniso manasikāroti. Evaṃ yoniso manasikāram uppādetuṃ jānato, ayoniso manasikāro ca yathā na uppajjati, evaṃ passato āsavānam khayō hoti.

Idāni imassevatthassa yuttim dassento āha **ayoniso, bhikkhave...pe... pahīyantīti**. Tena kiṃ vuttaṃ hoti, yasmā ayoniso manasikaroto āsavā uppajjanti, yoniso manasikaroto pahīyantī, tasmā jānitabbaṃ yoniso manasikāraṃ uppādetuṃ jānato, ayoniso manasikāro ca yathā na uppajjati, evaṃ passato āsavānaṃ khayō hotīti, ayaṃ tāvettha saṅkhepavaṇṇanā.

Ayaṃ pana vitthāro – tattha “yoniso ayoniso”ti imehi tāva dvīhi padehi ābaddhaṃ hoti upari sakalasuttaṃ. Vaṭṭavivaṭṭavasena hi upari sakalasuttaṃ vuttaṃ. Ayoniso manasikāramūlakaṅca vaṭṭaṃ, yoniso manasikāramūlakaṅca vivaṭṭaṃ. Kathaṃ? Ayoniso manasikāro hi vaḍḍhamāno dve dhamme paripūreti avijjāṅca bhavataṅhaṅca. Avijjāya ca sati “avijjāpaccayā saṅkhārā...pe... dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Taṅhāya sati taṅhāpaccayā upādānaṃ...pe... samudayo hotī”ti. Evaṃ ayaṃ ayoniso manasikārabahulo puggalo vātevegābhigātena vippanatṭhanāvā viya gaṅgāvatte patitagokulaṃ viya cakkayante yuttabalibaddo viya ca punappunaṃ bhavayonigativinñāṇatṭhitisattāvāsesu āvaṭṭaparivaṭṭaṃ karoti, evaṃ tāva ayoniso manasikāramūlakaṃ vaṭṭaṃ.

Yoniso manasikāro pana vaḍḍhamāno – “yoniso manasikārasampannassetam, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvesati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissatī”ti (saṃ. ni. 5.55) vacanato sammādiṭṭhipamukhaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ paripūreti. Yā ca sammādiṭṭhi, sā vijjāti tassa vijjuppādā avijjānirodho, “avijjānirodhā saṅkhāranirodho...pe... evaṃ etassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī”ti (mahāva. 1) evaṃ yoniso manasikāramūlakaṃ vivaṭṭaṃ veditabbaṃ. Evaṃ imehi dvīhi padehi ābaddhaṃ hoti upari sakalasuttaṃ.

Evaṃ ābaddhe cettha yasmā pubbe āsavappahānaṃ dassetvā pacchā uppatti vuccamānā na yujjati. Na hi pahīnā puna uppajjanti. Uppannānaṃ pana pahānaṃ yujjati, tasmā uddesapaṭilomatopi “ayoniso, bhikkhave, manasikaroto”tiādīmāha.

Tattha **ayoniso manasikarototi** vuttapakāraṃ ayoniso manasikāraṃ uppādayato. **Anuppannā ceva āsavā uppajjantīti** ettha ye pubbe appaṭiladdhapubbaṃ cīvarādīṃ vā paccayaṃ upaṭṭhākasaddhivihārikaantevāsikānaṃ vā aññataraṃ manuññaṃ vatthūṃ paṭilabhitvā, taṃ subhaṃ sukhanti ayoniso manasikaroto, aññataraññataraṃ vā pana ananubhūtapubbaṃ ārammaṇaṃ yathā vā tathā vā ayoniso manasikaroto āsavā uppajjanti, te anuppannā uppajjantīti veditabbā, aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā nāma āsavā na santi. Anubhūtapubbepi ca vatthūhi ārammaṇe vā yassa pakatisuddhiyā vā uddesaparipucchāpariyattinavakammayonisomanasikārānaṃ vā aññataravasena pubbe anuppajjitvā pacchā tādisena paccayena sahasā uppajjanti, imepi anuppannā uppajjantīti veditabbā. Tesuyeva pana vatthārammaṇesu punappunaṃ uppajjamānā uppannā pavaḍḍhanīti vuccanti. Ito aññathā hi paṭhamuppannānaṃ vaḍḍhi nāma natthi.

Yonisoca kho, bhikkhavi ettha pana yassa pakatisuddhiyā vā seyyathāpi āyasmato mahākassapassa bhaddāya ca kāpilāniyā, uddesaparipucchādīhi vā kāraṇehi āsavā nuppajjanti, so ca jānāti “na kho me āsavā maggena samugghātaṃ gatā, handa nesam samugghātāya paṭipajjāmī”ti. Tato maggabhāvanāya sabbe samugghātetī. Tassa te āsavā anuppannā na uppajjantīti vuccanti. Yassa pana kārakasseva sato satisammosena sahasā āsavā uppajjanti, tato saṃvegamāpajjitvā yoniso padahanto te āsave samucchindati, tassa uppannā pahīyantīti vuccanti maṅḍalārāmaṃvāsīmāhātissabhūtattherassa viya. So kira tasmimyeva vihāre uddesaṃ gaṇhāti, athassa gāme piṇḍāya carato visabhāgārammaṇe kilesa uppajjī, so taṃ vipassanāya vikkhambhetvā vihāraṃ agamāsi. Tassa supinantepi taṃ ārammaṇaṃ na upaṭṭhāsi. So “ayaṃ kilesa vaḍḍhitvā apāyasamvattaniko hotī”ti saṃvegaṃ janetvā ācariyaṃ āpucchitvā vihārā nikkhama mahāsaṅgharakkhitattherassa santike rāgapaṭipakkhaṃ asubhakammaṭṭhānaṃ gahetvā gumbantaraṃ pavisitvā paṃsukūlacīvaraṃ santharitvā nisajja anāgāmaggena pañcakāmaguṇikarāgaṃ chinditvā

utthāya ācariyaṃ vanditvā punadivase uddesamaggaṃ pāpuṇi. Ye pana vattamānuppannā, tesam paṭipattiyā pahānaṃ nāma natthi.

16. Idāni “uppannā ca āsavā pahīyanti”ti idameva padaṃ gahetvā ye te āsavā pahīyanti, tesam nānappakārato aññampi pahānakāraṇaṃ āvikātuṃ desanaṃ vitthārento **atthi, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbāti**tiādimāha yathā taṃ desanāpabhedakusalo dhammarājā. Tattha **dassanā pahātabbāti** dassanena pahātabbā. Esa nayo sabbattha.

Dassanāpahātabbāāsavavaṇṇanā

17. Idāni tāni padāni anupubbato byākātukāmo “katame ca, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbā”ti puccham katvā mūlapariyāyavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva “idha, bhikkhave, assutavā puthujjano”ti puggalādhiṭṭhānaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **manasikaraṇīye dhamme nappajānātīti** āvajjitabbe samannāharitabbe dhamme na pajānāti. **Amanasikaraṇīyēti** tabbiparīte. Esa nayo sesapadesupi. Yasmā pana ime dhammā manasikaraṇīyā, ime amanasikaraṇīyāti dhammato niyamo natthi, ākārato pana atthi. Yenā ākārena manasikariyamānā akusaluppattipadaṭṭhānā honti, tenākārena na manasikātabbā. Yena kusaluppattipadaṭṭhānā honti, tenākārena manasikātabbā. Tasmā “ya’ssa, bhikkhave, dhamme manasikaroto anuppanno vā kāmāsavo”tiādimāha.

Tattha **ya’ssāti** ye assa assutavato puthujjanassa. **Manasikarototi** āvajjayato samannāharantassa. **Anuppanno vā kāmāsavoti** ettha samuccayattho vāsaddo, na vikappattho. Tasmā yathā “yāvata, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā vā...pe... tathāgato tesam aggamakkhāyati”ti (itivu. 90) vutte apadā ca dvipadā cāti attho, yathā ca “bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāyā”ti (ma. ni. 1.402) vutte bhūtānaṃ sambhavesīnaṃcāti attho, yathā ca “aggito vā udakato vā mithubhedato vā”ti (udā. 76) vutte aggito ca udakato ca mithubhedato cāti attho, evamidhāpi anuppanno ca kāmāsavo uppajjati, uppanno ca kāmāsavo pavaḍḍhatīti attho daṭṭhabbo. Evaṃ sesesu.

Ettha ca **kāmāsavoti** pañcakāmaguṇiko rāgo. **Bhavāsavoti** rupārūpabhava chandarāgo, jhānanikanti ca sassatucchedadiṭṭhisahagatā. Evaṃ diṭṭhāsavopi bhavāsave eva samodhānaṃ gacchati. **Avijjāsavoti** catūsu saccesu aññānaṃ. Tattha kāmāguṇe assādato manasikaroto anuppanno ca kāmāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhati. Mahaggatadhamme assādato manasikaroto anuppanno ca bhavāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhati. Tīsu bhūmīsu dhamme catuvipallāsapadaṭṭhānabhāvena manasikaroto anuppanno ca avijjāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhatīti veditabbo. Vuttanayapaccanīkato sukkapakkho vitthāretabbo.

Kasmā pana tayo eva āsavā idha vuttāti. Vimokkhapaṭipakkhato. Appanihitavimokkhapaṭipakkho hi kāmāsavo. Animittasuññatavimokkhapaṭipakkhā itare. Tasmā ime tayo āsave uppādentā tiṇṇaṃ vimokkhānaṃ abhāgino honti, anuppādentā bhāginoti etamatthaṃ dassentena tayo eva vuttāti veditabbā. Diṭṭhāsavopi vā ettha vutto yevāti vaṇṇitametaṃ.

Tassaamanasikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ manasikārāti manasikārahetu, yasmā te dhamme manasi karoti, tasmāti vuttaṃ hoti. Esa nayo dutiyapadehi. “Anuppannā ceva āsavā uppajjanti, uppannā ca āsavā pavaḍḍhanti”ti heṭṭhā vuttaāsavānaṃyeva abhedato nigamanametaṃ.

18. Ettāvata yo ayam puggalādhiṭṭhānāya desanāya dassanā pahātabbe āsave niddisituṃ assutavā puthujjano vutto, so yasmā “ayoniso, bhikkhave, manasikaroto anuppannā ceva āsavā uppajjanti”ti evaṃ sāmāññato vuttānaṃ ayoniso manasikārapaccayānaṃ kāmāsavādīnampi adhiṭṭhānaṃ, tasmā tepi āsave teneva puggalena dassetvā idāni dassanā pahātabbe āsave dassento **so evaṃ ayoniso manasi karoti, ahoṣiṃ nu kho ahanti**tiādimāha. Vicikicchāsīsenā cetta diṭṭhāsavampi dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tassattho, yassa te iminā vuttanayena āsavā uppajjanti, so puthujjano, yo cāyaṃ “assutavā” tiādinā nayena vutto, so puthujjano evaṃ ayoniso anupāyena uppathena manasi karoti. Kathaṃ? Ahosiṃ nu kho...pe...so kuhiṃ gāmī bhavissatīti. Kiṃ vuttaṃ hoti, so evaṃ ayoniso manasi karoti, yathāssa “ahaṃ ahosiṃ nu kho” tiādinā nayena vuttā soḷasavidhāpi vicikicchā uppajjati.

Tattha **ahosiṃ nu kho nanu khoti** sassatākāraṇca adhiccasamuppattiākāraṇca nissāya atīte attano vijjamānataṃ avijjamānataṇca kaṅkhati. Kiṃ kāraṇanti na vattabbaṃ. Ummattako viya hi bālaputhujjano yathā vā tathā vā pavattati. Apica ayoniso manasikāroyevettha kāraṇaṃ. Evaṃ ayoniso manasikāraṇa pana kiṃ kāraṇanti. Sveva puthujanabhāvo ariyānaṃ adassanādīni vā. Nanu ca puthujanopi yoniso manasi karotīti. Ko vā evamāha na manasi karotīti. Na pana tattha puthujanabhāvo kāraṇaṃ , saddhammassavanakalyāṇamittādīni tattha kāraṇāni. Na hi macchamaṃsādīni attano attano pakatiyā sugandhāni, abhisaṅkhārapaccayā pana sugandhānipi honti.

Kiṃ nu kho ahosinti jātiliṅgūpapattiyo nissāya khattiyo nu kho ahosiṃ, brāhmaṇavessasuddagahaṭṭhapabbajitadevamanussānaṃ aññataroti kaṅkhati.

Kathaṃ nu khoti saṅghānākāraṃ nissāya dīgho nu kho ahosiṃ, rassaodātakaṇhappamaṇīkaappamaṇīkādinā aññataroti kaṅkhati. Keci pana issaranimmānādiṃ nissāya kena nu kho kāraṇena ahosinti hetuto kaṅkhatīti vadanti.

Kiṃ hutvā kiṃ ahosinti jātiādīni nissāya khattiyo hutvā nu kho brāhmaṇo ahosiṃ...pe... devo hutvā manussoti attano paramparaṃ kaṅkhati. Sabbattheva pana **addhānanti** kālādhivacanametam.

Bhavissāminu kho nanu khoti sassatākāraṇca ucchedākāraṇca nissāya anāgate attano vijjamānataṃ avijjamānataṇca kaṅkhati. Sesamettha vuttanayameva.

Etarahi vā paccuppannamaddhānanti idāni vā paṭisandhiṃ ādiṃ katvā cutipariyantaṃ sabbampi vattamānakālaṃ gahetvā. **Ajjhattaṃ kathaṃkathī hotīti** attano khandhesu vicikiccho hoti. **Ahaṃ nu khosmīti** attano atthibhāvaṃ kaṅkhati. Yuttaṃ panetanti? Yuttaṃ ayuttanti kā ettha cintā. Apicettha idaṃ vatthumpi udāharanti. Cūḷamātāya kira putto muṇḍo, mahāmātāya putto amuṇḍo, taṃ puttaṃ muṇḍesuṃ. So utthāya ahaṃ nu kho cūḷamātāya puttoti cintesi. Evaṃ ahaṃ nu khosmīti kaṅkhā hoti.

No nu khosmīti attano natthibhāvaṃ kaṅkhati. Tatrāpi idaṃ vatthu – eko kira macche gaṇhanto uduke ciraṭṭhānena sītibhūtaṃ attano ūruṃ macchoti cintetvā pahari. Aparo susānapasse khettaṃ rakkhanto bhīto saṅkuṭito sayi. So paṭibujjhivā attano jaṇṇukāni dve yakkhāti cintetvā pahari. Evaṃ no nu khosmīti kaṅkhati.

Kiṃ nu khosmīti khattiyova samāno attano khattiyabhāvaṃ kaṅkhati. Esa nayo sesesu. Devo pana samāno devabhāvaṃ ajānanto nāma natthi. Sopi pana “ahaṃ rūpī nu kho arūpī nu kho” tiādinā nayena kaṅkhati. Khattiyādayo kasmā na jānantīti ce. Apaccakkhā tesam tattha tattha kule uppatti. Gahaṭṭhāpi ca potthalikādayo pabbajitasaññino. Pabbajitāpi “kuppaṃ nu kho me kamma” ntiādinā nayena gahaṭṭhasaññino. Manussāpi ca rājāno viya attani devasaññino honti.

Kathaṃ nu khosmīti vuttanayameva. Kevalaṅcetta abhantare jīvo nāma atthīti gahetvā tassa saṅghānākāraṃ nissāya dīgho nu khosmi, rassacaturaṃsachalaṃsaṭṭhaṃsasolaṃsāsādīnaṃ aññatarappakāroti kaṅkhanto kathaṃ nu khosmīti kaṅkhatīti veditabbo. Sarīrasaṅghānaṃ pana paccuppannaṃ ajānanto nāma natthi.

Kutoāgato, so kuhiṃ gāmī bhavissatīti attabhāvassa āgatigatiṭṭhānaṃ kaṅkhati.

19. Evaṃ soḷasappabhedam vicikiccham dassetvā idāni yaṃ iminā vicikicchāsīsenā diṭṭhāsavaṃ dassetuṃ ayaṃ desanā āradhā. Taṃ dassento **tassa evaṃ ayoniso manasikaroto channaṃ diṭṭhīnanti**ādīmāha. Tattha tassa puggalassa yathā ayaṃ vicikicchā uppajjati, evaṃ ayoniso manasikaroto tasseva savicikicchassa ayoniso manasikārassa thāmagatattā channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati vuttaṃ hoti. Tattha sabbapadesu vāsaddo vikappattho, evaṃ vā evaṃ vā diṭṭhi uppajjati vuttaṃ hoti. **Atthi me attāti** cettha sassatadiṭṭhi sabbakālesu attano atthitaṃ gaṇhāti. **Saccato thetatoti** bhūtato ca thirato ca, ‘‘idaṃ sacca’’nti bhūtato suṭṭhu dalhabhāvenāti vuttaṃ hoti. **Natthi me attāti** ayaṃ pana ucchedadiṭṭhi, sato sattassa tattha tattha vibhavaggahaṇato. Atha vā purimāpi tīsu kālesu atthīti gahaṇato sassatadiṭṭhi, paccuppannameva atthīti gaṇhanto ucchedadiṭṭhi. Pacchimāpi atītānāgatesu natthīti gahaṇato bhasmantāhutiyoti gahitadiṭṭhikānaṃ viya, ucchedadiṭṭhi. Atīte eva natthīti gaṇhanto adhiccasaṃupattikasappa sassatadiṭṭhi.

Attanāva attānaṃ sañjānāmīti saññākkhandhasīsenā khandhe attāti gahetvā saññāya avasesakkhandhe sañjānato iminā attanā imaṃ attānaṃ sañjānāmīti hoti. **Attanāva anattānanti** saññākkhandhamyeva attāti gahetvā, itare cattāropi anattāti gahetvā saññāya tesam jānato evaṃ hoti. **Anattanāva attānanti** saññākkhandham anattāti. Itare cattāro attāti gahetvā saññāya tesam jānato evaṃ hoti, sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyova.

Vado vedeyyotiādayo pana sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Tattha vadati **vado**, vacīkammassa kārakoti vuttaṃ hoti. Vedayaṭīti **vedeyyo**, jānāti anubhavati cāti vuttaṃ hoti. Kiṃ vedeti, tatra tatra kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākam paṭisaṃvedeti. **Tatra tatrāti** tesu tesu yonigatiṭṭhitinivāsānikāyesu ārammaṇesu vā. **Niccoti** uppādavayarahito. **Dhuvoti** thiro sārabhūto. **Sassatoti** sabbakāliko. **Avipariṇāmadhammoti** attano pakatibhāvaṃ avijānādhāmo, kakaṇṭako viya nānappakāratam nāpajjati. **Sassatisamanti** candasūriyasamuddamahāpathavīpabbatā lokavohārena sassatiyoti vuccanti. Sassatihi samam **sassatisamam**. Yāva sassatiyo tiṭṭhanti, tāva tatheva ṭhassati gaṇhato evaṃ diṭṭhi hoti.

Idam vuccati, bhikkhave, diṭṭhigatantiādīsu. **Idanti** idāni vattabbassa paccakkhanidassanaṃ. Diṭṭhigatasambandhena ca idanti vuttaṃ, na diṭṭhisambandhena. Ettha ca diṭṭhiyeva **diṭṭhigatam**, gūthagatam viya. Diṭṭhīsu vā gatamidaṃ dassanaṃ dvāsaṭṭhi diṭṭhiantogadhattātipi diṭṭhigatam. Diṭṭhiyā vā gatam diṭṭhigatam. Idañhi atthi me attātiādi diṭṭhiyā gamanamattameva, natthettha attā vā nicco vā kocīti vuttaṃ hoti. Sā cāyaṃ diṭṭhi dunniggamanatthēna **gahanaṃ**. Duratikkamatthēna sappatibhayaṭṭhēna ca **kantāro**, dubbhikkhakantāravālakantārādayo viya. Sammādiṭṭhiyā vinivijjhanatthēna vilomanatthēna vā **visūkam**. Kadāci sassatassa, kadāci ucchedassa gahaṇato virūpam phanditanti **vipphanditam**. Bandhanatthēna **saṃyojanaṃ**. Tenāha ‘‘diṭṭhigahanaṃ...pe... diṭṭhisamyojana’’nti. Idānissa tameva bandhanattham dassento **diṭṭhisamyojanasamuyuttoti**ādīmāha. Tassāyaṃ saṅkhepattho. Iminā diṭṭhisamyojanaṃ samuyutto puthujjano etehi jātiādīhi na parimuccatīti. Kiṃ vā bahunā, sakalavaṭṭadukkhato na muccatīti.

20. Evaṃ chappabhedam diṭṭhāsavaṃ dassetvā yasmā sīlabbataparāmāso kāmāsavādivacaneneva dassito hoti. Kāmasukhatthañhi bhavasukhabhavavisuddhiatthañca avijjāya abhibhūtā ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇā sīlabbatāni parāmasanti, tasmā taṃ adassetvā diṭṭhigahaṇena vā tassa gahitattāpi taṃ adassetvā idāni yo puggalo dassanā pahātabbe āsave pajahati, taṃ dassetvā tesam āsavānaṃ pahānaṃ dassetuṃ pubbe vā ayoniso manasikaroto puthujjanassa tesam uppattim dassetvā idāni tabbiparītassa pahānaṃ dassetuṃ **sutavā ca kho, bhikkhavesi**ādīmāha.

Tassattho, yāva ‘‘so idaṃ dukkha’’nti āgacchati, tāva heṭṭhā vuttanayena ca vuttapaccanīkato ca veditabbo. Paccanīkato ca sabbākārena ariyadhammassa

akovidāvinītapaccanīkato ayam ‘‘sutavā ariyasāvako ariyadhammassa kovido ariyadhamme suvinīto’’ti vedītabbo. Apica kho sikhāpattavipassanato pabhūti yāva gotrabhu, tāva tadanurūpena atthēna ayam ariyasāvako vedītabbo.

21. ‘‘So idaṃ dukkhanti yoniso manasi karotī’’ti dīsu pana ayam atthavibhāvanā, so catusaccakammaṭṭhāniko ariyasāvako taṇhāvajjā tebhūmakā khandhā **dukkhaṃ**, taṇhā **dukkhasamudayo**, ubhinnaṃ appavatti **nirodho**, nirodhasampāpako **maggoti** evaṃ pubbeva ācariyasantike uggahitacatusaccakammaṭṭhāno aparena samayena vipassanāmaggaṃ samāruḷho samāno te tebhūmake khandhe **idaṃ dukkhanti yoniso manasi karotī**, upāyena pathena samannāharati ceva vipassati ca. Ettha hi yāva sotāpattimaggo, tāva manasikārasīseneva vipassanā vuttā. Yā panāyaṃ tasseva dukkhassa samuṭṭhāpikā pabhāvikā taṇhā, **ayaṃ samudayoti yoniso manasi karotī**. Yasmā pana dukkhaṇca samudayo ca idaṃ ṭhānaṃ patvā nirujjhanti nappavattanti, tasmā yadidaṃ **nibbānaṃ** nāma, **ayaṃ dukkhanirodhoti yoniso manasi karotī**. Nirodhasampāpakaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ **ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti yoniso manasi karotī**, upāyena pathena samannāharati ceva vipassati ca.

Tatrāyaṃ upāyo, abhiniveso nāma vaṭṭe hoti, vivaṭṭe natthi. Tasmā ‘‘ayaṃ atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu, āpodhātū’’ti dīnā nayena sakasantatiyaṃ cattāri bhūtāni tadanusārena upādārūpāni ca pariggahetvā ayam rūpakkhandhoti vavatthapeti. Taṃ vavatthāpayato uppanne tadārammaṇe cittacetāsike dhamme ime cattāro arūpakkhandhāti vavatthapeti. Tato ime pañcakkhandhā dukkhanti vavatthapeti. Te pana saṅkhepato nāmañca rūpañcāti dve bhāgāyeva honti. Idañca nāmarūpaṃ sahetu sappaccayaṃ uppajjati. Tassa ayam hetu ayam paccayoti avijjābhavataṇhākammāhārādike hetupaccaye vavatthapeti. Tato tesam paccayānañca paccayuppānadhamañca yāthāvasarasalakkhaṇaṃ vavatthapetvā ime dhammā ahutvā hontīti aniccalakkhaṇaṃ āropeti, udayabbayaṭṭhā dukkhāti dukkhalakkhaṇaṃ āropeti. Avasavattanato anattāti anattalakkhaṇaṃ āropeti. Evaṃ tīṇi lakkhaṇāni āropetvā paṭipāṭiyā vipassanaṃ pavattento sotāpattimaggaṃ pāpuṇāti.

Tasmiṃ khaṇe cattāri saccāni ekapaṭivedheneva paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṃ pahānapaṭivedhena, nirodhaṃ sacchikiriyaṭivedhena, maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena. Dukkhañca pariññābhisamayena abhisameti...pe... maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti, no ca kho aññamañña nāṇena. Ekaññeneva hi esa nirodhaṃ ārammaṇato, sesāni kiccatō paṭivijjhati ceva abhisameti ca. Na hissa tasmiṃ samaye evaṃ hoti – ‘‘ahaṃ dukkhaṃ parijānāmi’’ti vā...pe... ‘‘maggaṃ bhāvemī’’ti vā. Apica khvassa ārammaṇaṃ katvā paṭivedhavasena nirodhaṃ sacchikaroto evaṃ taṃ ñāṇaṃ dukkhaṃ pariññākiccampi samudayaṃ pahānakiccampi maggabhāvanākiccampi karotiyeva. Tassevaṃ upāyena yoniso manasikaroto tīṇi saṃyojanāni pahīyanti, vīsativatthukā sakkāyaditṭhi, aṭṭhavatthukā vicikicchā, ‘‘sīlena suddhi vatena suddhi’’ti sīlabbatānaṃ parāmasanato sīlabbataparāmāsoti. Tattha catūsu āsavesu sakkāyaditṭhisīlabbataparāmāsā ditṭhāsavena saṅgahitattā āsavā ceva saṃyojana ca. Vicikicchā saṃyojanameva, na āsavo . ‘‘Dassanā pahātabbā āsavā’’ti ettha pariyaṇattā pana āsavāti.

‘‘Ime vuccanti...pe... pahātabbā’’ti ime sakkāyaditṭhiādayo dassanā pahātabbā nāma āsavāti dassento āha. Atha vā yā ayam channaṃ ditṭhinaṃ aññatarā ditṭhi uppajjati evaṃ sarūpeneva sakkāyaditṭhi vibhattā. Taṃ sandhāyāha ‘‘ime vuccanti, bhikkhave’’ti. Sā ca yasmā sahaṭṭapahānekatṭhehi saddhiṃ pahīyati. Ditṭhāsava hi pahīyamāne taṃsahajāto catūsu ditṭhisampayuttacittesu kāmāsavopi avijjāsavopi pahīyati . Pahānekatṭho pana catūsu ditṭhivippayuttasu nāgasupaṇṇādisamiddhipatthanāvasena uppajjamāno bhavāsavo. Teneva sampayutto avijjāsavopi, dvīsu domanassacittesu pāṇātipātādinibbattako avijjāsavopi, tathā

vicikicchācittasampayutto avijjāsavopīti evaṃ sabbathāpi avasesā tayopi āsavā pahīyanti.
Tasmā bahuvacananiddeso katoti evamettha attho veditabbo. Esa porāṇānaṃ adhippāyo.

Dassanā pahātabbāti dassanaṃ nāma sotāpattimaggo, tena pahātabbāti attho. Kasmā sotāpattimaggo dassanaṃ? Paṭhamam nibbānadassanato. Nanu gotrabhu paṭhamataram passatīti? No na passati. Disvā kattabbakiccaṃ pana na karoti saṃyojanānaṃ appahānato. Tasmā passatīti na vattabbo. Yattha katthaci rājānaṃ disvāpi paññākāraṃ datvā kiccanipphattiyā aditṭhattā “ajjāpi rājānaṃ na passāmī”ti vadanto gāmvāsī puriso cettha nidassanaṃ.

Dassanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Samvarāpahātabbaāsavavaṇṇanā

22. Evaṃ dassanena pahātabbe āsave dassetvā idāni tadanantarudditṭhe saṃvarā pahātabbe dassetuṃ, **katame ca, bhikkhave, āsavā saṃvarā pahātabbāti** āha. Evaṃ sabbattha sambandho veditabbo. Ito parañhi atthamattameva vaṇṇayissāma.

Nanu ca dassanena bhāvanāyāti imehi dvīhi appahātabbo āsavo nāma natthi, atha kasmā visuṃ saṃvarādīhi pahātabbe dassetīti. Saṃvarādīhi pubbabhāge vikkhambhitā āsavā catūhi maggehi samugghātaṃ gacchanti, tasmā tesam maggānaṃ pubbabhāge imehi pañcahākārehi vikkhambhanappahānaṃ dassento evamāha. Tasmā yo cāyaṃ vutto paṭhamo dassanamaggoyeva, idāni bhāvanānāmena vuccissanti tayo maggā, tesam sabbesampi ayaṃ pubbabhāgapāṭipadāti veditabbā.

Tattha **idhāti** imasmim sāsane. **Paṭisaṅkhāti** paṭisaṅkhāya. Tatthāyaṃ saṅkhāsaddo ñāṇakotṭhāsapaññattigaṇaṇāsu dissati. “Saṅkhāyekaṃ paṭisevatī”tiādīsu (ma. ni. 2.168) hi ñāṇe dissati. “Papañcasaññāsaṅkhā samudācarantī”tiādīsu (ma. ni. 1.201) koṭṭhāse. “Tesam tesam dhammānaṃ saṅkhā samaññā”tiādīsu (dha. sa. 1313) paññattiyam. “Na sukaram saṅkhātu”ntiādīsu (saṃ. ni. 2.128) gaṇanāyaṃ. Idha pana ñāṇe datṭhabbo.

Paṭisaṅkhā yonisoti hi upāyena pathena paṭisaṅkhāya ñatvā paccavekkhitvāti attho. Ettha ca asaṃvare ādīnavapaṭisaṅkhā yoniso paṭisaṅkhāti veditabbā. Sā cāyaṃ “varam, bhikkhave, tattāya ayosalākāya ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya cakkhundriyaṃ sampalimatṭham, na tveva cakkhuvīññeyyesu rūpesu anubyañjanaso nimittaggāho”tiādīnā (saṃ. ni. 4.235) ādittapariyāyanayena veditabbā. **Cakkhundriyasamvarasamvuto viharatīti** ettha cakkhumeva indriyaṃ cakkhundriyaṃ, saṃvaraṇato saṃvaro, pidahanato thakanatoti vuttam hoti. Satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Cakkhundriye saṃvaro cakkhundriyasamvaro. Titthakāko āvāṭakacchapo vanamahimsotiādayo viya.

Tattha kiñcāpi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhupasādam nissāya sati vā muṭṭhasaccaṃ vā uppajjati. Apica yadā rūpārammaṇam cakkhussa āpātham āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhamānā uppajjitvā nirujjhati, tato cakkhuvīññānaṃ dassanakiccaṃ, tato vipākamanodhātu sampaṭicchana-kiccaṃ, tato vipākāhetukamanovīññānadhātu santīraṇakiccaṃ, tato kiriyāhetukamanovīññānadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhamānā uppajjitvā nirujjhati. Tadanantaram javanaṃ javati.

Tatthapi neva bhavaṅgasamaye, na āvajjanādīnaṃ aññatarasamaye saṃvaro vā asaṃvaro vā atthi. Javanakkhāṇe pana sace dussīlyam vā muṭṭhasaccaṃ vā aññānaṃ vā akkhanti vā kosajjam vā uppajjati, ayaṃ asaṃvaro hoti. Evaṃ hontopi so cakkhundriye asaṃvaroti vuccati. Kasmā? Tasmiñhi sati dvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittānīpi. Yathā kiṃ, yathā nagare catūsu dvāresu asaṃvutesu kiñcāpi anto gharakoṭṭhakagabbhādayo susamvutā, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍam arakkhitaṃ agopitameva hoti. Nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchanti, taṃ kareyyuṃ, evameva

javane dussīlyādīsu uppannesu, tasmim̐ asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīni āvajjanādīni vīthiccittānipīti.

Tasmim̐ pana sīlādīsu uppannesu dvārampi guttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittānipī. Yathā kim? Yathā nagaradvāresu susaṃvutesu kiñcāpi anto gharādayo asaṃvutā, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ surakkhitaṃ sugopitameva hoti. Nagaradvāresu hi pihitesu corānaṃ paveso natthi, evameva javane sīlādīsu uppannesu dvārampi suguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthiccittānipī. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi cakkhundriye saṃvaroti vutto. Idha cāyaṃ satisaṃvaro adhippetoti veditabbo. Cakkhundriyasamvarena saṃvuto **cakkhundriyasamvarasamvuto**, upetoti vuttaṃ hoti. Tathā hi, pātimokkhasamvarasamvutoti imassa vibhaṅge “iminā pātimokkhasamvarena upeto hoti...pe... samannāgato”ti (vibha. 511) vuttaṃ. Taṃ ekajjhaṃ katvā cakkhundriyasamvarena saṃvutoti evamattho veditabbo.

Atha vā saṃvarīti saṃvuto, thakesi pidahīti vuttaṃ hoti. Cakkhundriye saṃvarasamvuto cakkhundriyasamvarasamvuto, cakkhundriyasamvarasāññitaṃ satikavātaṃ cakkhudvāre, gharadvāre kavātaṃ viya saṃvari thakesi pidahīti vuttaṃ hoti. Ayameva cettha attho sundarataro. Tathā hi “cakkhundriyasamvaram̐ asaṃvutassa viharato saṃvutassa viharato”ti etesu padesu ayameva attho dissati.

Viharatīti evaṃ cakkhundriyasamvarasamvuto yena kenaci iriyāpathavihārena viharati. **Yañhissatī**ādimhi yaṃ cakkhundriyasamvaram̐ assa bhikkhuno asaṃvutassa athakavā apidahitvā viharantassatī evamattho veditabbo. Atha vā, ye-kārassa **yanti ādeso**. **Hikāro** ca padapūraṇo, ye assatī attho.

Uppajjeyyunti nibbatteyyuṃ. **Āsavā vighātapariḷāhāti** cattāro āsavā ca aññe ca vighātakarā kilesapariḷāhā vipākapariḷāhā ca. Cakkhudvāre hi iṭṭhārammaṇaṃ āpāthagataṃ kāmāssādasena assādayato abhinandato kāmāsavo uppajjati, īdisaṃ aññasmimpi sugatibhave labhissāmīti bhavapatthanāya assādayato bhavāsavo uppajjati, sattoti vā sattassatī vā gaṇhantassa diṭṭhāsavo uppajjati, sabbeheva sahaajātaṃ aññānaṃ avijjāsavoti cattāro āsavā uppajjanti. Tehi sampayuttā apare kilesā vighātapariḷāhā, āyatim̐ vā tesam̐ vipākā. Tepi hi asaṃvutasseva viharato uppajjeyyunti vuccanti.

Evaṃsa teti evaṃ assa te. Evaṃ etena upāyena na honti, no aññathāti vuttaṃ hoti. Esa nayo **paṭisaṅkhā yoniso sotindriyasamvarasamvutoti**ādīsu.

Ime vuccanti, bhikkhave, āsavā saṃvarā pahātabbāti ime chasu dvāresu cattāro cattāro katvā catuvīsati āsavā samvarena pahātabbāti vuccanti. Sabbattheva cettha satisaṃvaro eva saṃvaroti veditabbo.

Saṃvarāpahātabbāāsavavaṇṇanā nitṭhitā.

Paṭisevanāpahātabbāāsavavaṇṇanā

23. Paṭisaṅkhā yoniso cīvarantiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ visuddhimagge sīlakathāyaṃ vuttameva. **Yañhissatī** yaṃ cīvarapiṇḍapātādīsu vā aññataraṃ assa. **Appaṭisevatoti** evaṃ yoniso appaṭisevantassa. Sesam̐ vuttanayameva. Kevalam̐ panidha aladdhaṃ cīvarādīṃ patthayato laddhaṃ vā assādayato kāmāsavassa uppatti veditabbā. Īdisaṃ aññasmimpi sampattibhave sugatibhave labhissāmīti bhavapatthanāya assādayato bhavāsavassa, ahaṃ labhāmi na labhāmīti vā mayhaṃ vā idanti attasaññaṃ adhiṭṭhahato diṭṭhāsavassa uppatti veditabbā. Sabbeheva pana saha jāto avijjāsavoti evaṃ catunnaṃ āsavānaṃ uppatti vipākapariḷāhā ca navavedanuppādanatopi veditabbā.

Imevuccanti, bhikkhave, āsavā paṭisevanā pahātabbāti ime ekamekasmim̐ paccaye cattāro cattāro katvā soḷasa āsavā iminā ñāṇasamvarasāṅkhātena paccavekkhaṇapaṭisevanena pahātabbāti vuccanti.

Paṭisevanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Adhivāsanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

24. Paṭisaṅkhā yoniso khamo hoti sītassāti upāyena pathena paccavekkhitvā khamo hoti sītassa sītaṃ khamati sahati, na avīrapuriso viya appamattakenapi sītena calati kampati kammaṭṭhānaṃ vijahati. Apica kho lomasaṅgaththero viya anappakenāpi sītena phuṭṭho na calati na kampati, kammaṭṭhānameva manasi karoti. Thero kira cetiyapabbate piyaṅguguhāyaṃ padhānaghare viharanto antaraṭṭhake himapātasamaye lokantarikaniraye paccavekkhitvā kammaṭṭhānaṃ avijahantova abbhokāse vītināmesi. Evaṃ **uṇhādīsupi** atthayojanā veditabbā.

Kevalaṅhi yo bhikkhu adhimattampi uṇhaṃ sahati sveva thero viya, ayaṃ “khamo uṇhassā”ti veditabbo. Thero kira gimhasamaye pacchābhataṃ bahicaṅkame nisīdi. Kammaṭṭhānaṃ manasikaronto sedāpissa kacchehi muccanti. Atha naṃ antevāsiko āha “idha, bhante, nisīdatha, sītalo okāso”ti. Thero “uṇhabhayenevamhi āvuso idha nisinno”ti avīcimāhānirayaṃ paccavekkhitvā nisīdiyeva. **Uṇhanti** cettha aggisantāpova veditabbo. Sūriyasantāpavasena panetaṃ vatthu vuttaṃ.

Yo ca dve tayo vāre bhataṃ vā pānīyaṃ vā alabhamānopi anamatagge saṃsāre attano pettivisayūpapattiṃ paccavekkhitvā vedhento kammaṭṭhānaṃ na vijahatiyeva. Adhimattehi ḍaṃsamakasavātātapasamphassehi phuṭṭho cāpi tiracchānūpapattiṃ paccavekkhitvā vedhento kammaṭṭhānaṃ na vijahatiyeva. Saṅgāpasamphassena phuṭṭho cāpi anamatagge saṃsāre sīhabyagghādīmukhesu anekavāraṃ parivattitapubbabhāvaṃ paccavekkhitvā vedhento kammaṭṭhānaṃ na vijahatiyeva padhāniyatthero viya. Ayaṃ “khamo jighacchāya...pe... saṅgāpasamphassāna”nti veditabbo.

Theraṃ kira khaṇḍacelavīhāre kaṅkārāpadhāniyaghare ariyavaṃsaṃ suṇantaṃ ghoraviso sappo ḍaṃsi. Thero jānitvāpi pasannacitto nisinno dhammaṃyeva suṇāti. Visavego thaddho ahosi. Thero upasampadamaṇḍalaṃ ādiṃ katvā sīlaṃ paccavekkhitvā parisuddhasīlohamasmīti pītiṃ uppādesi. Saha pītuppādā viṣaṃ nivattitvā pathaviṃ pāvīsi. Thero tattheva cittekaggataṃ labhitvā vipassanaṃ vadḍhetvā arahattaṃ pāpuṇi.

Yo pana akkosavasena durutte duruttattāyeva ca durāgate api antimavatthusaññite vacanapathe sutvā khantiguṇaṃyeva paccavekkhitvā na vedhati dīghabhāṇakaabhayaṭṭhero viya. Ayaṃ “khamo duruttānaṃ durāgatānaṃ vacanapathāna”nti veditabbo.

Thero kira paccayasantosabhāvanārāmatāya mahāariyavaṃsappaṭipadaṃ kathesi, sabbo mahāgāmo āgacchati. Therassa mahāsakkāro uppajjati. Taṃ aññataro mahāthero adhivāsetuṃ asakkonto dīghabhāṇako ariyavaṃsaṃ kathemīti sabbarattiṃ kolāhalaṃ karosītiādīhi akkosī. Ubhopi ca attano attano vihāraṃ gacchantā gāvutamattaṃ ekapathena agamaṃsu. Sakalagāvutampi so taṃ akkosiyeva. Tato yattha dvinnaṃ vihāraṃ maggo bhijjati, tattha ṭhatvā dīghabhāṇakatthero taṃ vanditvā “esa, bhante, tumhākaṃ maggo”ti āha. So asuṇanto viya agamāsi. Theropi vihāraṃ gantvā pāde pakkhāletvā nisīdi. Tameṇaṃ antevāsiko “kim, bhante, sakalagāvutaṃ paribhāsantaṃ na kiñci avocuttā”ti āha. Thero “khantiyeva, āvuso, mayhaṃ bhāro, na akkhanti. Ekapaduddhārepi kammaṭṭhānaviyogaṃ na passāmī”ti āha. Ettha ca vacanameva **vacanapathoti** veditabbo.

Yo pana uppannā sārīrikā vedanā dukkhamanaṭṭhena **dukkhā**, bahalaṭṭhena **tibbā**, pharusatṭhena **kharā**, tikhiṇaṭṭhena **kaṭukā**, assādavirahato **asātā**, manāṃ avaḍḍhanato **amanāpā**, pāṇaharaṇasamatthatāya **pāṇaharā** adhivāsetiyeva, na vedhati. Evaṃ sabhāvo hoti cittalapabbate padhāniyatthero viya. Ayaṃ “uppannānaṃ...pe... adhivāsanajātiko”ti veditabbo.

Therassa kira rattim padhānena vītināmetvā t̥hitassa udaravāto uppajji. So tam adhvāsetum asakkonto āvattati parivattati. Tamenam caṅkamapasse t̥hito piṇḍapātiyathero āha “āvuso, pabbajito nāma adhvāsanasīlo hotī”ti. So “sādhu, bhante”ti adhvāsetvā niccalo sayi. Vāto nābhito yāva hadayaṃ phāleti. Thero vedanam vikkhambhetvā vipassanto muhuttēna anāgāmī hutvā parinibbāyīti.

Yaṅhissāti sītādīsu yaṃkiñci ekadhammampi assa. **Anadhivāsayatoti** anadhivāsentassa akkhamantassa. Sesam vuttanayameva. Āsavuppatti panettha evaṃ veditabbā. Sītena phutt̥hassa uṇham patthayantassa kāmāsavo uppajjati, evaṃ sabbattha. Natthi no sampattibhave sugatibhave sītam vā uṇham vāti bhavam patthayantassa bhavāsavo. Mayham sītam uṇhanti gāho dit̥thāsavo. Sabbeheva sampayutto avijjāsavoti.

“**Ime vuccanti...pe... adhvāsanā pahātabbā**”ti ime sītādīsu ekamekassa vasena cattāro cattāro katvā aneke āsavā imāya khantisamvarasaṅkhātāya adhvāsanāya pahātabbāti vuccantīti attho. Ettha ca yasmā ayam khanti sītādīdhamme adhvāseti, attano upari āropetvā vāsetiyeva. Na asahamānā hutvā nirassati, tasmā “adhvāsanā”ti vuccatīti veditabbā.

Adhvāsanāpahātabbāāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Parivajjanāpahātabbāāsavavaṇṇanā

25. Paṭisaṅkhāyoniso caṇḍam hatthim parivajjetīti aham samaṇoti caṇḍassa hatthissa āsanne na t̥hātabbam. Tatonidānāhi maraṇampi siyā maraṇamattampi dukkhanti evaṃ upāyena pathena paccayena paccavekkhitvā caṇḍam hatthim parivajjeti paṭikkamati. Esa nayo sabbattha. **Caṇḍanti** ca dut̥tham, vāḷanti vuttam hoti. **Khāpunti** khadirakhānuādīm. **Kaṇṭakatt̥hānanti** kaṇṭakānam t̥hānam, yattha kaṇṭakā vijjanti, tam okāsanti vuttam hoti. **Sobbhanti** sabbato paricchinnataṃ. **Papātanti** ekato chinnataṃ. **Candanikanti** ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnam chaḍḍanaṭṭhānam. **Oḷigallanti** tesamyeva sakaddamādīnam sandanokāsam. Tam jaṇṇumattampi asucibharitam hoti, dvepi cetāni t̥hānāni amanussadut̥thāni honti. Tasmā tāni vajjetabbāni. **Anāsaneti** ettha pana ayuttam āsanam **anāsanam**, tam atthato aniyatavattukam rahopāṭicchannāsananti veditabbam. **Agocareti** etthapi ca ayutto gocaro **agocaro**, so vesiyādibhedato pañcavidho. **Pāpake mitteti** lāmake dussīle mittapatirūpake, amitte vā. **Bhajantanti** sevamānam. **Viññū sabrahmacārīti** paṇḍitā buddhisampannā sabrahmacārayo, bhikkhūnametaṃ adhvācanam. Te hi ekakammaṃ ekuddeso samasikkhatāti imam brahman samānam caranti, tasmā **sabrahmacārīti** vuccanti. **Pāpakesu t̥hānesūti** lāmakesu t̥hānesu. **Okappeyyunti** saddaheyyum, adhimucceyyum “addhā ayamāyasmā akāsi vā karissati vā”ti.

Yaṅhissāti hatthiādīsu yaṃkiñci ekampi assa. Sesam vuttanayameva. Āsavuppatti panettha evaṃ veditabbā. Hatthiādīnīdānena dukkhena phutt̥hassa sukham patthayato kāmāsavo uppajjati. Natthi no sampattibhave sugatibhave īdisam dukkhanti bhavam patthentassa bhavāsavo. Maṃ hatthī maddati, maṃ assoti gāho dit̥thāsavo. Sabbeheva sampayutto avijjāsavoti.

Ime vuccanti...pe... parivajjanā pahātabbāti ime hatthiādīsu ekekassa vasena cattāro cattāro katvā aneke āsavā iminā sīlasamvarasaṅkhātēna parivajjanena pahātabbāti vuccantīti veditabbā.

Parivajjanāpahātabbāāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vinodanāpahātabbāāsavavaṇṇanā

26. Paṭisaṅkhāyoniso uppannam kāmavitakkaṃ nādhivāsetīti “iti pāyam vitakko akusalo, itipi sāvajjo, itipi dukkhavipāko, so ca kho attabyābādāya samvattatī”tiādīnā nayena yoniso kāmavitakke ādīnavam paccavekkhitvā tasmim tasmim ārammaṇe uppannam

jātamabhinibbattaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti, cittaṃ āropetvā na vāseti, abbhantare vā na vāsetītipi attho.

Anadhivāseto kiṃ karotīti? **Pajahati** chaḍḍeti.

Kiṃ kacavaraṃ viya piṭakenāti? Na hi, apica kho naṃ **vinodeti** tudati vijjhati nīharati.

Kiṃ balibaddaṃ viya patodenāti? Na hi, atha kho naṃ **byantikaroti** vigatantaṃ karoti. Yathāssa antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi, tathā naṃ karoti.

Kathaṃ pana naṃ tathā karotīti? **Anabhāvaṃ gametīti** anu anu abhāvaṃ gameti, vikkhambhanappahānena yathā suvikkhambhito hoti, tathā karotīti vuttaṃ hoti. Esa nayo **byāpādavihimsāvitakkesu**.

Ettha ca **kāmavitakkoti** “yo kāmapaṭisaṃyutto takko vitakko micchāsaṅkappo”ti vibhaṅge (vibha. 910) vutto. Esa nayo itaresu. **Uppannuppanneti** uppanne uppanne, uppannamatteyevāti vuttaṃ hoti. Sakiṃ vā uppanne vinodetvā dutiyavāre ajjupekkhitā na hoti, satakkhattumpi uppanne uppanne vinodetiyeva. **Pāpake akusaleti** lāmakatṭhena pāpake, akosallatāya akusale. **Dhammeti** teyeva kāmavitakkādayo sabbepi vā nava mahāvitaṅke. Tattha tayo vuttā eva. Avasesā “ñātivitakko janapadavitakko amaravitakko parānuddayatāpaṭisaṃyutto vitakko lābhasakkārasilokapaṭisaṃyutto vitakko anavaññattipaṭisaṃyutto vitakko”ti (mahāni. 207) ime cha.

Yañhissāti etesu vitakkesu yaṃkiñci assa, sesaṃ vuttanayameva. Kāmavitakko panettha kāmāsavo eva. Tabbiseso bhavāsavo. Taṃsampaṃyutto diṭṭhāsavo. Sabbavitakkesu avijjāsavoti evaṃ āsavupattipi veditabbā.

Ime vuccanti...pe... vinodanā pahātabbāti ime kāmavitakkādivasena vuttappakārā āsavā iminā tasmim tasmim vitakke ādīnavapaccavekkhaṇasahitena vīriyaṃvarasaṅkhātena vinodanena pahātabbāti vuccantīti veditabbā.

Vinodanāpahātabbāāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhāvanāpahātabbāāsavavaṇṇanā

27. Paṭisaṅkhā yoniso satisambojjhaṅgaṃ bhāvetīti abhāvanāya ādīnavāya, bhāvanāya ca ānisamsaṃ upāyena pathena paccavekkhitvā satisambojjhaṅgaṃ bhāveti, esa nayo sabbattha. Ettha ca kiñcāpi ime uparimaggattayasamayasaṃbhūtā lokuttarabojjhaṅgā eva adhippetā, tathāpi ādikammikānaṃ bojjhaṅgesu asammohatthaṃ lokiyalokuttaramissakena nesam nayena atthavaṇṇanaṃ karissāmi. Idha pana lokiyanaṃ pahāya lokuttaranayo eva gahetabbo. Tattha satisambojjhaṅgantiādinā nayena vuttānaṃ sattannaṃ ādipadānaṃyeva tāva –

Atthato lakkhaṇādīhi, kamato ca vinicchayo;

Anūnādhikato ceva, viññātabbo vibhāvinā.

Tattha satisambojjhaṅge tāva saraṇatṭhena **sati**. Sā panesā upatṭhānalakkhaṇā, apilāpanalakkhaṇā vā. Vuttampi hetam “yathā, mahārāja, rañño bhaṇḍāgāriko rañño sāpateyyaṃ apilāpeti, ettakaṃ, mahārāja, hiraññaṃ, ettakaṃ suvaṇṇaṃ, ettakaṃ sāpateyyanti, evameva kho, mahārāja, sati uppajjamānā kusalākusalasāvajjānavajjhānapaṇītaṅkaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme apilāpeti. Ime cattāro satipaṭṭhānā”ti (mi. pa. 2.1.13) vitthāro. Apilāpanarasā. Kiccavaseneva hissa etaṃ lakkhaṇaṃ therena vuttaṃ. Asammosarasā vā. Gocarābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā. Sati eva sambojjhaṅgo **satisambojjhaṅgo**. Tattha bodhiyā bodhissa vā āngoti bojjhaṅgo.

Kiṃ vuttaṃ hoti? Yā hi ayaṃ dhammasāmaggī, yāya lokiyalokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapaṭiṭṭhānāyūhana-kāmasukhattakilamathānuyoga-

ucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya
satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhipekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā
ariyasāvako bujhatīti katvā “bodhī”ti vuccati. **Bujhatīti** kilesasantānaniddāya utṭhahati,
cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti vuttaṃ hoti. Yathāha “satta
bojjhaṅge bhāvetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho”ti. Tassā
dhammasāmaggiyā bodhiyā āngotipi bojjhaṅgo, jhānaṅgamaggaṅgādayo viya.

Yopesa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujhatīti katvā ariyasāvako
“bodhī”ti vuccati, tassa bodhissa āngotipi bojjhaṅgo, senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu
aṭṭhakathācariyā “bujjhanakassa puggalassa āngāti vā bojjhaṅgā”ti. Apica “bojjhaṅgāti
kenatṭhena bojjhaṅgā? Bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgā, bujjhantīti bojjhaṅgā, anubujjantīti
bojjhaṅgā, paṭibujjantīti bojjhaṅgā, sambujjantīti bojjhaṅgā”tiādinā (paṭi. ma. 3.17)
paṭisambhidānayanāpi attho veditabbo. Pasattho sundaro vā bojjhaṅgoti sambojjhaṅgo. Evaṃ
sati eva sambojjhaṅgo satisambojjhaṅgo. Taṃ **satisambojjhaṅgaṃ**. Evaṃ tāva ekassa
ādi padassa atthato lakkhaṇādīhi ca vinicchayo viññātabbo.

Dutiyādisu pana catusaccadhamme vicināṭīti **dhammavicayo**. So pana vicayalakkhaṇo,
obhāsanaraso, asammoḥapaccupaṭṭhāno. Vīrabhāvato vidhinā īrayitabbato ca **vīriyaṃ**. Taṃ
paggahalakkhaṇaṃ, upatthambhanarasam, anosīdanapaccupaṭṭhānaṃ. Pīṇayatīti **pīti**. Sā
pharaṇalakkhaṇā, tuṭṭhilakkhaṇā vā, kāyacittānaṃ pīṇanarasa, tesamyeva
odagyapaccupaṭṭhānā. Kāyacittadarathapassambhanato **passaddhi**. Sā upasamalakkhaṇā,
kāyacittadarathanimmaddanarasa, āyacittānaṃ aparipphandanabhūtasītibhāvapaccupaṭṭhānā.
Samādhānato **samādhi**. So avikkhepalakkhaṇo, avisāralakkhaṇo vā, cittacetasikānaṃ
sampiṇḍanaraso, cittaṭṭhitipaccupaṭṭhāno. Ajjupekkhanato **upekkhā**. Sā
paṭisaṅkhānalakkhaṇā, samavāhitalakkhaṇā vā, ūnādhikatānivāraṇarasa,
pakkhapātupacchedarasa vā, majjhatabhāvapaccupaṭṭhānā. Sesam vuttanayameva. Evaṃ
sesapadānampi atthato lakkhaṇādīhi ca vinicchayo viññātabbo.

Kamatoti ettha ca “satiṅca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī”ti (saṃ. ni.
5.234) vacanato sabbesaṃ sesabojjhaṅgānaṃ upakārakattā satisambojjhaṅgova paṭhamam
vutto. Tato param “so tathā sato viharanto taṃ dhammaṃ paññāya pavicināṭī”tiādinā (vibha.
469) nayena sesabojjhaṅgānaṃ pubbāpariyavacane payojanaṃ sutteyeva vuttaṃ. Evamettha
kamatopi vinicchayo viññātabbo.

Anūnādhikatoti kasmā pana bhagavatā satteva bojjhaṅgā vuttā anūnā anadhikāti.
Līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato ca. Ettha hi tayo bojjhaṅgā līnassa paṭipakkhā.
Yathāha – “yasmiṅca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim samaye
dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo
pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya”ti (saṃ. ni. 5.234). Tayo uddhaccassa paṭipakkhā. Yathāha –
“yasmiṅca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim samaye
passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo
upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya”ti (saṃ. ni. 5.234). Eko panettha sabbatthiko. Yathāha
– “satiṅca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī”ti. “Sabbatthaka”ntipi pāṭho,
dvinnampi sabbattha icchitabbanti attho. Evaṃ līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato ca
satteva bojjhaṅgā vuttā anūnā anadhikāti, evamettha anūnādhikatopi vinicchayo viññātabbo.

Evaṃ tāva “satisambojjhaṅga”ntiādinā nayena vuttānaṃ sattannaṃ ādi padānaṃyeva
atthavaṇṇanaṃ nātvā idāni **bhāveti vivekanissitanti**ādisu evaṃ nātabbā. **Bhāvetīti** vadḍheti,
attano cittasantāne punappunaṃ janeti abhinibbattetīti attho. **Vivekanissitanti** viveke
nissitam. **Vivekoti** vivittatā. Svāyaṃ tadanāviveko
vikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhi nissaraṇavivekoti pañcavidho. Tassa nānattaṃ
“ariyadhamme avinīto”ti ettha vuttanayeneva veditabbam. Ayameva hi tattha vinayoti vutto.
Evaṃ etasmim pañcavidhe viveke.

Vivekanissitanti tadaṅgavivekanissitaṃ samucchadavivekanissitaṃ nissaraṇavivekanissitañca satisambojjhaṅgaṃ bhāvetīti ayamatto veditabbo. Tathā hi ayaṃ bojjhaṅgabhāvanānuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ, maggakāle pana kiccato samucchadavivekanissitaṃ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti. Pañcavidhāvivekanissitanti eke, te hi na kevalaṃ balavavipassanāmaggaḥalakkhaṇesu eva bojjhaṅge uddharanti, vipassanāpādakakasiṇajjhānānāpānāsūbhābrahmavihārajjhānesupi uddharanti. Na ca paṭisiddhā aṭṭhakathācariyehi. Tasmā tesāṃ matena etesaṃ jhānānaṃ pavattikkhaṇe kiccato eva vikkhambhanāvivekanissitaṃ. Yathā ca ‘‘vipassanākkhaṇe ajjhāsayato nissaraṇavivekanissita’’nti vuttaṃ, evaṃ paṭippassaddhivivekanissitampi bhāvetīti vattum vaṭṭati. Esa nayo **virāganissitā**dīsu. Vivekaṭṭhā eva hi virāgādayo.

Kevalañhettha **vossaggo** duvidho pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cāti. Tatha **pariccāgavossaggoti** vipassanākkhaṇe ca tadaṅgavasena, maggakkhaṇe ca samucchadavasena kilesappahānaṃ. **Pakkhandanavossaggoti** vipassanākkhaṇe tanninabhāvena, maggakkhaṇe pana ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanaṃ. Tadubhayampi imasmiṃ lokiyalokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṃ satisambojjhaṅgo yathāvuttena pakārena kilese pariccajati, nibbānañca pakkhandati. **Vossaggapariṇāminti** iminā pana sakalena vacanena vossaggattaṃ pariṇamantaṃ pariṇatañca paripaccantaṃ paripakkañcāti. Imaṃ vuttaṃ hoti ‘‘ayañhi bojjhaṅgabhāvanānuyutto bhikkhu yathā satisambojjhaṅgo kilesapariccāgavossaggattaṃ nibbānapakkhandanavossaggattañca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṃ bhāveti’’ti. Esa nayo sesabojjhaṅgesu.

Idha pana nibbānaṃyeva sabbasaṅkhatehi vivittatā **viveko**, sabbesaṃ virāgabhāvato **virāgo**, nirodhabhāvato **nirodhoti** vuttaṃ. Maggo eva ca vossaggapariṇāmī, tasmā satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattiyā vivekanissitaṃ. Tathā **virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ**. Tañca kho ariyamaggakkhaṇupattiyā kilesānaṃ samucchadato pariccāgabhāvena ca nibbānapakkhandanabhāvena ca pariṇataṃ paripakkanti ayameva attho daṭṭhabbo. Esa nayo sesabojjhaṅgesu.

Yañhissāti etesu bojjhaṅgesu yaṃkiñci assa. Sesāṃ vuttanayameva. Āsavuppattiyāṃ panettha imesaṃ uparimaggattayasampayuttānaṃ bojjhaṅgānaṃ abhāvittatā ye uppajjeyyūṃ kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavoti tayo āsavā, bhāvayato evaṃsa te āsavā na hontīti ayaṃ nayo veditabbo.

Ime vuccanti...pe... bhāvanā pahātabbāti ime tayo āsavā imāya maggattayasampayuttāya bojjhaṅgabhāvanāya pahātabbāti vuccantīti veditabbā.

28. Idāni imehi sattahākārehi pahīnāsavaṃ bhikkhuṃ thomento āsavappahāne cassa ānisaṃsaṃ dassento eteheva ca kāraṇehi āsavappahāne sattānaṃ ussukkaṃ janento **yato kho, bhikkhave...pe... antamakāsi dukkhassāti** āha. Tatha **yato khoti** sāmivacane tokāro, yassa khoti vuttaṃ hoti. Porāṇā pana yasmiṃ kāleti vaṇṇayanti. **Ye āsavā dassanā pahātabbāti** ye āsavā dassanena pahātabbā, te dassaneneva pahīnā honti, na appahīnesuyeva pahīnasaññī hoti. Evaṃ sabbattha vitthāro.

Sabbāsavasamvarasamvutoti sabbehi āsavapidhānehi pihito, sabbesaṃ vā āsavānaṃ pidhānehi pihito. **Acchecchitaṇhanti** sabbampi taṇhaṃ chindi, saṃchindi samucchindi. Vivattayā **saṃyojananti** dasavidhampi saṃyojanaṃ parivattayā nimmalamakāsi. **Sammāti** hetunā kāraṇena. **Mānābhisamayāti** mānassa dassanābhisamayā pahānābhisamayā ca. Arahattamaggo hi kiccavasena mānaṃ passati, ayamassa dassanābhisamayo. Tena diṭṭho pana so tāvadeva pahīyati diṭṭhavisena diṭṭhasattānaṃ jīvitāṃ viya. Ayamassa pahānābhisamayo.

Antamakāsi dukkhassāti evaṃ arahattamaggena sammā mānassa ditṭhattā pahīnattā ca ye ime “kāyabandhanassa anto jīrati (cūlava. 278). Haritantam vā”ti (ma. ni. 1.304) evaṃ vuttaantimamariyādanto ca, “antamidam, bhikkhave, jīvikāna”nti (itivu. 91; sam. ni. 3.80) evaṃ vuttalāmakanto ca, “sakkāyo eko anto”ti (a. ni. 6.61) evaṃ vuttakoṭṭhāsanto ca, “esevanto dukkhassa sabbapaccayasāṅkhayā”ti (sam. ni. 2.51) evaṃ vuttakoṭṭanto cāti evaṃ cattāro antā, tesu sabbasseva vaṭṭadukkhassa antam catutthakoṭṭisaṅkhātam antimakoṭṭisaṅkhātam antamakāsi paricchedam parivaṭumam akāsi. Antimasamussayamattāvasesam dukkham akāsīti vuttam hoti.

Attamanā te bhikkhūti sakamanā tuṭṭhamanā, pītisomanassehi vā sampayuttamanā hutvā. **Bhagavato bhāsitaṃ abhinanduntī** idaṃ dukkhassa antakiriyaṃpariyosānaṃ bhagavato bhāsitaṃ sukathitaṃ sulapitaṃ, evametaṃ bhagavā evametaṃ sugatāti matthakena sampatiṇchantā abbhanumodiṃsūti.

Sesametha yaṃ na vuttam, taṃ pubbe vuttattā ca suviññeyyattā ca na vuttam. Tasmā sabbam vuttānusārena anupadaso paccavekkhitabbam.

Bhāvanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sabbāsavasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhammadāyādasuttavaṇṇanā

29. Evaṃme sutanti dhammadāyādasuttam. Yasmā panassa aṭṭhuppattiko nikkhepo, tasmā taṃ dassetvā vassa apubbapadavaṇṇanam karissāma. Katarāya ca panidaṃ aṭṭhuppattiyā nikkhittanti. Lābhasakkāre. Bhagavato kira mahālābhasakkāro uppajji. Yathā taṃ cattāro asaṅkhyeyye pūritadānapāramisaṅcayassa. Sabbadisāsu yamakamahāmegho vuṭṭhahitvā mahogham viya sabbapāramiyo ekasmiṃ attabhāve vipākaṃ dassāmāti sampiṇḍitā viya lābhasakkāramahogham nibbattayimsu. Tato tato annapānayanavattamālāgandhavilepanādihatthā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā – “kaḥam buddho, kaḥam bhagavā, kaḥam devadevo, narāsabho, purisasīho”ti bhagavantam pariyesanti. Sakaṭasatehipi paccaye āharitvā okāsam alabhamānā samantā gāvutappamāṇampi sakaṭadhurena sakaṭadhuramāhacatiṭṭhanti ceva anubandhanti ca. Andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbam khandhake tesu tesu suttesu ca āgatanayeneva veditabbam. Yathā ca bhagavato, evaṃ bhikkhusaṅghassāpi.

Vuttampi cetam – “tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānam, bhikkhusaṅghopi kho sakkato hoti...pe... parikkhārāna”nti (udā. 14). Tathā – “yāvatā kho, cunda, etarahi saṅgho vā gaṇo vā loke uppanno, nāham, cunda, aññaṃ ekasaṅghampi samanupassāmi, evaṃ lābhaggayasaggapattam, yathariva, cunda, bhikkhusaṅgho”ti (dī. ni. 3.176).

Svāyaṃ bhagavato ca bhikkhusaṅghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnam mahānādīnam udakamiva appameyyo ahosi. Kamena bhikkhū paccayagarukā paccayabāhulikā ahesum. Pacchābhattampi telamadhuphāṇitādīsū āhaṭesu gaṇḍimyeva paharivā “amhākaṃ ācariyassa detha, upajjhāyassa dethā”ti uccāsaddamahāsaddam karonti. Sā ca nesam pavatti bhagavatopi pākāṭā ahosi. Tato bhagavā ananucchavikanti dhammasamvegam uppādetvā cintesi –

“Paccayā akappiyāti na sakkā sikkhāpadam paññāpetum. Paccayapaṭibaddhā hi kulaputtānam samaṇadhammavutti. Handāham dhammadāyādapaṭipadam desemi. Sā

sikkhākāmānaṃ kulaputtānaṃ sikkhāpadapaññatti viya bhavissati nagaradvāre ṭhāpitasabbakāyikaādāso viya ca, yathā hi nagaradvāre ṭhāpite sabbakāyike ādāse cattāro vaṇṇā attano chāyaṃ disvā vajjaṃ pahāya niddosā honti, evameva sikkhākāmā kulaputtā payogamañjanaena attānaṃ mañdetukāmā imaṃ sabbakāyikādāsūpamaṃ desanaṃ āvajjitvā āmisadāyādapaṭipadaṃ vajjetvā dhammadāyādapaṭipadaṃ pūrentā khippameva jātijarāmarañassa antaṃ karissanti”ti. Imissā aṭṭhuppattiyā idaṃ suttaṃ abhāsī.

Tattha **dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā**ti dhammassa me dāyādā, bhikkhave, bhavatha, mā āmisassa. Yo mayhaṃ dhammo, tassa paṭiggāhakā bhavatha, yañca kho mayhaṃ āmisā, tassa mā paṭiggāhakā bhavathāti vuttaṃ hoti. Tattha dhammopi duvidho – nippiyāyadhammo, pariyaāyadhammoti. Āmisampi duvidhaṃ – nippiyāyāmisā, pariyaāyāmisanti. Kathaṃ? Maggaphalanibbānabhedo hi navavidhopi lokuttaradhammo **nippiyāyadhammo** nibbatitadhammo, na yena kenaci pariyaāyena kāraṇena vā lesena vā dhammo. Yaṃ panidaṃ vivaṭṭupanissitaṃ kusalaṃ, seyyathidaṃ, idhekacco vivaṭṭaṃ patthento dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, gandhamālādīhi vatthupūjaṃ karoti, dhammaṃ suṇāti deseti jhānasamāpattiyo nibbatteti, evaṃ karonto anupubbena nippiyāyadhammaṃ amataṃ nibbānaṃ paṭilabhati, ayaṃ **pariyaāyadhammo**. Tathā cīvarādayo cattāro paccayā **nippiyāyāmisameva**, na aññena pariyaāyena kāraṇena vā lesena vā āmisā. Yaṃ panidaṃ vaṭṭagāmikusalā, seyyathidaṃ, idhekacco vaṭṭaṃ patthento sampattibhavaṃ icchamāno dānaṃ deti...pe... samāpattiyo nibbatteti, evaṃ karonto anupubbena devamanussasampattiṃ paṭilabhati, idaṃ **pariyaāyāmisā** nāma.

Tattha nippiyāyadhammopi bhagavatoyeva santako. Bhagavatā hi kathitattā bhikkhū maggaphalanibbānāni adhigacchanti. Vuttampi cetā “so hi brāhmaṇa bhagavā anuppannaṃ maggassa uppādetā, asaṅjātassa maggassa saṅjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū maggavidū maggakovidō. Maggānugā ca pana etarahi sāvakā viharanti pacchā samannāgatā”ti (ma. ni. 3.79) ca – “so hāvuso, bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā dhammassāmī tathāgato”ti (ma. ni. 1.203) ca. Pariyaāyadhammopi bhagavatoyeva santako. Bhagavatā hi kathitattā evaṃ jānanti “vivaṭṭaṃ patthetvā dānaṃ dento...pe... samāpattiyo nibbattento anukkamena amataṃ nibbānaṃ paṭilabhati”ti. Nippiyāyāmisampi ca bhagavatoyeva santakaṃ. Bhagavatā hi anuññātattāyeva bhikkhūhi jīvaka vatthum ādim katvā paṇṭacīvaraṃ laddhaṃ. Yathāha “anujānāmi, bhikkhave, gahapaticīvaraṃ. Yo icchati, paṃsukūliko hotu, yo icchati, gahapaticīvaraṃ sādīyatu. Itarītarenapāhaṃ, bhikkhave, santuṭṭhiṃyeva vaṇṇemī”ti (mahāva. 337).

Pubbe ca bhikkhū paṇṭapīṇḍapātaṃ nālatthum. Sapadānapīṇḍiyālopabhojanā evāhesum. Tehi rājagahe viharantena bhagavatā – “anujānāmi, bhikkhave, saṅghabhattaṃ uddesabhattaṃ nimantaṃ salākabhattaṃ pakkhikaṃ uposathikaṃ pāṭipadika”nti (cūlava. 325) evaṃ anuññātattāyeva paṇṭabhojanaṃ laddhaṃ. Tathā senāsanā. Pubbe hi akatapabbhārarukkhāmūlādīsenāsanāyeva bhikkhū ahesum. Te “anujānāmi, bhikkhave, pañca leṇāni”ti (cūlava. 294) evaṃ bhagavatā anuññātattāyeva vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyaṃ guhāti imāni senāsanāni labhiṃsu. Pubbe ca muttāharītakeneva bhesajjaṃ akaṃsu. Te bhagavatāyeva – “anujānāmi, bhikkhave, pañca bhesajjāni, seyyathidaṃ, sappi, navaṇṭaṃ, telā, madhu, phāṇita”nti (mahāva. 260) evamādinā nayena anuññātattā nānābhesajjāni labhiṃsu.

Pariyaāyāmisampi bhagavatoyeva santakaṃ. Bhagavatā hi kathitattā yeva jānanti – “sampattibhavaṃ patthento dānaṃ datvā sīlaṃ...pe... samāpattiyo nibbattetvā anukkamena pariyaāyāmisā dibbasampattiṃ manussasampattiṃ paṭilabhati”ti. Tadeva, yasmā nippiyāyadhammopi pariyaāyadhammopi nippiyāyāmisampi pariyaāyāmisampi

bhagavatoyeva santakaṃ, tasmā tattha attano sāmibhāvaṃ dassento āha – “dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha mā āmisadāyādā”ti.

Yo mayhaṃ santako duvidhopi dhammo, tassa dāyādā bhavatha. Yañca kho etaṃ mayhameva santakaṃ āmiṣaṃ, tassa dāyādā mā bhavatha. Dhammakotṭhāsasseva sāmīno bhavatha, mā āmisakotṭhāsassa. Yo hi jinasāsane pabbajitvā paccayaparamo viharati catūsu taṇhuppādesu sandissamāno nikkhattadhuro dhammānudhammappaṭipattiyaṃ, ayaṃ **āmisadāyādo** nāma. Tādisā mā bhavatha. Yo pana anuññātapaccayesu appicchatādīni nissāya paṭisaṅkhā sevamāno paṭipattiparamo viharati catūsu ariyavaṃsesu sandissamāno, ayaṃ **dhammadāyādo** nāma. Tādisā bhavathāti vuttaṃ hoti.

Idāni yesaṃ tattha etadahosi, bhavissati vā anāgatamaddhānaṃ “kiṃ nu kho bhagavā sāvakaṇaṃ alābhatthiko evamāhā”ti, tesāṃ atipaṇṭalābhatthiko ahaṃ evaṃ vadāmīti dassetumāha **atthi me tumhesu...pe... no āmisadāyādāti**.

Tassāyamattho – atthi me tumhesu anukampā anuddayā hitesitā, kena nu kho kāraṇena kena upāyena sāvakaṃ dhammadāyādā assu dhammakotṭhāsasāmīno, no āmisadāyādāti. Ayaṃ pana adhippāyo, passati kira bhagavā āmisagarukānaṃ āmiṣe upakkhalitānaṃ atītakāle tāva kapilassa bhikkhuno, “saṅghāṭīpi ādittā hotī”tiādīnā (pārā. 230; saṃ. ni. 2.218) nayena āgatapāpabhikkhubhikkhunīsikkhamānādīnañca anekasatānaṃ apāyaparipūraṇattaṃ attano sāsane pabbajitānañca devadattādīnaṃ. Dhammagarukānaṃ pana sārīputtamoggallānamahākassapādīnaṃ abhiññāpaṭisambhidādiguṇappaṭilābhaṃ. Tasmā tesāṃ apāyā parimuttim sabbaguṇasampattiñca icchanto āha – “atthi me tumhesu anukampā kinti me sāvakaṃ dhammadāyādā bhaveyyuṃ, no āmisadāyādā”ti. Paccayagaruko ca catuparisantare kūtakahāpaṇo viya nibbutaṅgāro viya ca nittejo nippabho hoti. Tato vivattitacitto dhammagaruko tejavā sīhova abhibhuyyacārī, tasmāpi evamāha – “atthi me...pe... no āmisadāyādā”ti.

Evaṃ “dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā”ti idaṃ anukampāya paṇṭitaraṃ lābhaṃ icchantena vuttaṃ, no alābhatthikenāti sāvetvā idāni imassa ovādassa akarāṇe ādīnavāṃ dassento āha “tumhe ca me, bhikkhave...pe... no dhammadāyādā”ti. Tattha **tumhepi tena ādiyā bhaveyyāthāti** tumhepi tena āmisadāyādabhāvena no dhammadāyādabhāvena ādiyā bhaveyyātha. Apadisitabbā viṣuṃ kātābbā vavathapetabbā, viññūhi gārayhā bhaveyyāthāti vuttaṃ hoti. Kinti? Āmisadāyādā satthusāvakaṃ viharanti, no dhammadāyādāti.

Ahampi tena ādiyō bhaveyyanti ahampi tena tumhākaṃ āmisadāyādabhāvena no dhammadāyādabhāvena gārayho bhaveyyaṃ. Kinti? Āmiṣa...pe... dāyādāti. Idaṃ bhagavā tesāṃ atīva mudukaraṇatthamāha. Ayañhi ettha adhippāyo – sace, bhikkhave, tumhe āmiṣalolā carissatha, tattha viññū maṃ garahissanti “kathañhi nāma sabbaññū samāno attano sāvake dhammadāyāde no āmisadāyāde kātuṃ na sakkotī”ti. Seyyathāpi nāma anākappasampanne bhikkhū disvā ācariyupajjhāye garahanti “kassime saddhivihārikā, kassantevāsikā”ti; seyyathā vā pana kulakumārake vā kulakumārikāyo vā dussīle pāpadhamme disvā mātāpitaro garahanti “kassime puttā, kassa dhītaro”ti; evameva maṃ viññū garahissanti “kathañhi nāma sabbaññū samāno attano sāvake dhammadāyāde no āmisadāyāde kātuṃ na sakkotī”ti.

Evaṃ imassa ovādassa akarāṇe ādīnavāṃ dassetvā karāṇe āniṣaṃsaṃ dassento **tumhe ca metiādīmāha**. Tattha **ahampi tena na ādiyō bhaveyyanti** seyyathāpi nāma vattaparipūrake daharabhikkhū uddesaparipucchāsampanne vassatikatthere viya ākappasampanne disvā, kassa saddhivihārikā, kassantevāsikāti, asukassāti, “patirūpaṃ therassa, paṭibalo vata ovaditūṃ anusāsitu”nti ācariyupajjhāyā na ādiyā na gārayhā bhavanti, evameva ahampi tena tumhākaṃ dhammadāyādabhāvena no āmisadāyādabhāvena kassa

sāvakā nālakapaṭipadam tuvaṭṭakapaṭipadam candūpamapaṭipadam rathavinīṭapaṭipadam mahāgosinṅasālapaṭipadam mahāsuññatapaṭipadam paṭipannā catupaccayasantosabhāvanārāmaariyavaṃsesu sakkhibhūtā paccayagedhato vivattamānasā abbhā muttacandasamā viharantīti; ‘‘samaṇassa gotamassā’’ti vutte ‘‘sabbaññū vata bhagavā, asakkhi vata sāvake āmisadāyādapaṭipadam chaḍḍāpetvā dhammadāyādapaṭipattipūrake kātu’’nti viññuṇaṃ na ādiyo na gārayho bhaveyyanti. Evamimasmim pade adhippāyaṃ ñatvā sesaṃ kaṇhapakkhe vuttanayapaccanīkena vedittabbaṃ. Evaṃ imassa ovādassa karaṇe ānisamsaṃ dassetvā idāni taṃ ovādaṃ niyyātentō āha – ‘‘tasmā tiha me, bhikkhave...pe... no āmisadāyādā’’ti.

30. Evamimaṃ ovādaṃ niyyātetvā idāni tassā dhammadāyādapaṭipattiyā paripūrakāriṃ thometuṃ **idhāhaṃ, bhikkhavi**tiādīmāha. Bhagavato hi thomaṇaṃ sutvāpi hontiyeva tadatthāya paṭipajjitāro.

Tattha **idhāti** nipātapadametaṃ. **Bhuttāvīti** bhuttavā, katabhattakiccoti vuttaṃ hoti. **Pavāritoti** yāvadatthapavāraṇāya pavārito, yāvadattham bhuñjitvā paṭikkhattabhojano tittovāti vuttaṃ hoti. Catubbidhā hi pavāraṇā vassaṃvutṭhapavāraṇā paccayapavāraṇā anarittapavāraṇā yāvadatthapavāraṇāti. Tattha, ‘‘anujānāmi bhikkhave, vassaṃvutṭhānaṃ bhikkhūnaṃ tīhi thānehi pavāretu’’nti (mahāva. 209) ayaṃ **vassaṃvutṭhapavāraṇā**. ‘‘Icchāmaham, bhante, saṅghaṃ catumāsam bhesajjena pavāretu’’nti (pāci. 303) ca ‘‘aññatra punapavāraṇāya aññatra nīccapavāraṇāya’’ti (pāci. 307) ca ayaṃ **paccayapavāraṇā**. ‘‘Pavārito nāma asanaṃ paññāyati, bhojanaṃ paññāyati, hatthapāse ṭhito abhiharati, paṭikkhepo paññāyati, eso pavārito nāmā’’ti (pāci. 239) ayaṃ **anarittapavāraṇā**. ‘‘Paññitena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresī’’ti (dī. ni. 1.297, 358) ayaṃ **yāvadatthapavāraṇā**. Ayamidha adhippetā. Tena vuttaṃ ‘‘pavāritoti yāvadatthapavāraṇāya pavārito’’ti.

Paripuṇṇoti bhojanena paripuṇṇo. **Pariyositoti** pariyositabhojano, uttarapadalopo daṭṭhabbo . Yāvatakaṃ bhuñjitabbaṃ, tāvatakaṃ bhuttaṃ hoti, avasitā me bhojanakiriyāti attho. **Suhitoti** dhāto, jighacchādukkabhāvena vā sukhitoti vuttaṃ hoti. **Yāvadatthoti** yāvatako me bhojanena attho, so sabbo pattoti. Ettha ca purimānaṃ tiṇṇaṃ pacchimāni sādhakāni. Yo hi pariyosito, so bhuttāvī hoti. Yo ca suhito, so yāvadatthapavāraṇāya pavārito. Yo yāvadattho, so paripuṇṇoti. Purimāni vā pacchimānaṃ. Yasmā hi bhuttāvī, tasmā pariyosito. Yasmā pavārito, tasmā suhito. Yasmā paripuṇṇo, tasmā yāvadatthoti. Sabbañcetaṃ parikappetvā vuttanti vedittabbaṃ.

Siyāti ekaṃse ca vikappane ca. ‘‘Pathavīdhātu siyā ajjhakkā, siyā bāhirā’’ti (ma. ni. 3.349) ekaṃse. ‘‘Siyā aññatarassa bhikkhuno āpatti vītikkamo’’ti (ma. ni. 3.39) vikappane. Idha ubhayampi vaṭṭati. Atirekova **atirekadhammo**. Tathā **chaḍḍanīya dhammo**. Adhiko ca chaḍḍetabbo ca, na aññaṃ kiñci kātabboti attho. **Athāti** tamhi kāle. **Jighacchādubbalyaparetāti** jighacchāya ca dubbalyena ca paretā phutṭhā anugatā ca aṭṭhapi dasapi divasāni. Tattha keci jighacchitāpi na dubbalā honti, sakkonti jighaccham sahituṃ. Ime pana na tādisāti dassetuṃ ubhayamāha. **Tyāhanti** te ahaṃ. **Sace ākaṅkathāti** yadi icchatha.

Appahariteti apparuḥharite, yasmim thāne piṇḍapātajjhottharaṇena vinassanadhammāni tiṇṇāni natthi, tasminti attho. Tena nittinañca mahātiṇṇagahaṇaṃ ca, yattha sakatēnapi chaḍḍite piṇḍapāte tiṇṇāni na vinassanti, tañca thānaṃ pariggahitaṃ hoti. Bhūtagāmasikkhāpadassa hi avikopanatthametaṃ vuttaṃ.

Appānaketi nippānake piṇḍapātajjhottharaṇena maritabbapāṇakarāhite vā mahāudakakkhandhe. Parittodake eva hi bhattapakkhepena ālulite sukhumapāṇakā maranti,

na mahātaḷākādīsūti. Pāṇakānurakkhaṇatthañhi etaṃ vuttaṃ. **Opilāpessāmīti** nimujjāpessāmi.

Tatrekassāti tesu dvīsu ekassa. Yo imaṃ dhammadesanaṃ suṭṭhu sutavā punappunaṃ āvajjeti ca , taṃ sandhāyāha **vuttaṃ kho panetanti**. Ayaṃ **vutta**-saddo kesohāraṇepi dissati “kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro”tiādīsu (ma. ni. 2.426). Ropitepi “yathā sārādikam bījaṃ, khetto vuttaṃ virūhatī”tiādīsu (jā. 1.3.31). Kathitepi “vuttamidam bhagavatā, vuttamidam arahatā”tiādīsu. Idha pana kathite daṭṭhabbo. Kathitam kho panetanti ayañhissa attho. **Āmisaññataranti** catunnaṃ paccayāmisānaṃ aññataraṃ, ekanti attho. **Yadidanti** nipāto, sabbalingavibhattivacanesu tādisova tattha tattha atthato pariṇāmetabbo. Idha panāssa yo esoti attho. Yo eso piṇḍapāto nāma. Idam āmisaññataranti vuttaṃ hoti. **Yaṃnūnāhanti** sādhu vatāhaṃ. **Evanti** yathā idāni imaṃ khaṇaṃ vītināmemi, evameva rattindivaṃ. **Vītināmeyyanti** khepeyyaṃ ativattāpeyyaṃ.

So taṃ piṇḍapātanti so taṃ sadevakena lokena sirasā sampaṭicchitabarūpaṃ sugatātirittampi piṇḍapātaṃ abhuñjitvā dhammadāyādabhāvaṃ ākaṅkhamāno ādittasīsūpamaṃ paccavekkhitvā teneva jighacchādubbalyena evaṃ taṃ rattindivaṃ vītināmeyya.

Atha dutiyassāti imasmiṃ pana vāre esa saṅkhepo, sace so bhikkhu, yaṃnūnāhaṃ...pe... vītināmeyyanti cintento evampi cinteyya, pabbajitena kho vālamigākule araññe bhesajjaṃ viya pañcakāmaguṇavāḷākule gāme piṇḍapātōpi dukkhaṃ pariyesitūṃ. Ayaṃ pana piṇḍapāto iti pariyesanādīnavavimutto ca sugatātiritto cāti ubhato sujātakhattiyakumāro viya hoti, yehi ca pañcahi kāraṇehi piṇḍapāto na paribhuñjitabbo hoti. Seyyathidaṃ, puggalaṃ garahitvā na paribhuñjitabbo hoti “alajjipuggalassa santako”ti. Aparisuddhauppattitāya na paribhuñjitabbo hoti “bhikkhuniparipācanaasantasambhāvanuppanno”ti. Sāmikānukampāya na paribhuñjitabbo hoti “piṇḍapātasāmiko bhikkhu jighacchito”ti. So dhāto tasseva antevāsikādīsu anukampāya na paribhuñjitabbo hoti “antevāsikā aññe vā tappaṭibaddhā jighacchitā”ti, tepi dhātā suhitā, apica kho assaddhatāya na paribhuñjitabbo hoti “piṇḍapātasāmiko bhikkhu assaddho”ti. Tehi ca kāraṇehi ayaṃ vimutto. Bhagavā hi lajjīnaṃ aggo, parisuddhuppattiko piṇḍapāto, bhagavā ca dhāto suhito, paccāsīsakopi añño puggalo natthi, ye loke saddhā, bhagavā tesam aggoti evaṃ cintetvā ca so taṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā...pe... vītināmeyya. Ettāvātā yopi abhuñjitvā samaṇadhammaṃ karoti, sopi bhuñjitabbakameva piṇḍapātaṃ na bhutto hoti. Yopi bhuñjitvā samaṇadhammaṃ karoti, sopi bhuñjitabbakameva bhutto hoti. Natthi piṇḍapāte viseso. Puggale pana atthi viseso. Tasmā taṃ dassento **kiñcāpi sotiādīmāha**.

Tattha **kiñcāpīti** anujānanappasamsanatthe nipāto. Kim anujānāti? Tassa bhikkhuno taṃ anavajjaparibhogaṃ. Kim pasamsati? Bhutvā samaṇadhammakaraṇaṃ. Idam vuttaṃ hoti yadipi so bhikkhu evaṃ bhuñjitabbameva bhuñjitvā kātabbameva kareyya. **Atha kho asueva me purimo bhikkhūti** yo purimo bhikkhu tampi piṇḍapātaṃ paṭikkhipitvā samaṇadhammaṃ karoti, soyeva mama dvīsu sūresu sūrataro viya dvīsu paṇḍitesu paṇḍitataro viya ca pujjataro ca pāsamsataro ca, dutiyabhikkhuto atirekena pūjanīyo ca pasamsanīyo cāti vuttaṃ hoti.

Idāni tamatthaṃ kāraṇena sādiento **taṃ kissa hetūtiādīmāha**. Tassattho, tattha siyā tumhākaṃ, kasmā so bhikkhu bhagavato pujjataro ca pāsamsataro cāti? **Taṅhi tassāti** yasmā taṃ piṇḍapātaṃ paṭikkhipanaṃ tassa bhikkhuno dīgharattaṃ appicchatāya...pe... vīriyārambhāya saṃvattissati. Kathaṃ? Tassa hi sace aparena samayena paccayesu atricchatā vā pāpicchatā vā mahicchatā vā uppajjissati. Tato naṃ iminā piṇḍapātaṃ paṭikkhipitvā idisaṃ icchaṃ uppādesī”ti evaṃ paccavekkhamāno. Esa nayo asantutṭhiyā asaṃlekhasa cuppannassa nivāraṇe. Evaṃ tāvassa appicchatāya santutṭhiyā saṃlekhhāya saṃvattissati.

Subharatāyāti ettha ayam saṃvaṇṇanā – idhekacco attanopi upaṭṭhākānampi dubbharo hoti dupposo. Ekacco attanopi upaṭṭhākānampi subharo hoti suposo. Kathaṃ? Yo hi ambilādīni laddhā anambilādīni pariyesati, aññassa ghare laddhaṃ aññassa ghare chaḍḍento sabbhaṃ gāmaṃ vicarivā rittapattova vihāraṃ pavisitvā nipajjati, ayam attano dubbharo. Yo pana sālīmaṃsodanādīnaṃ patte pūretvā dinnepi dummukhabhāvaṃ anattamanabhāvameva ca dasseti, tesam vā sammukhāva taṃ piṇḍapātaṃ “kiṃ tumhehi dinna”nti apasādentō sāmaṇeragahaṭṭhādīnampi deti, ayam upaṭṭhākānaṃ dubbharo. Etaṃ disvā manussā dūrato parivajjanti dubbharo bhikkhu na sakkā positunti. Yo pana yaṃkiñci lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā laddhā tuṭṭhacittova bhuñjitvā vihāraṃ gantvā attano kammaṃ karoti, ayam attano subharo. Yo ca paresampi appaṃ vā bahuṃ vā lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā dānaṃ ahīletvā attamano vippasannamukho hutvā tesam sammukhāva paribhuñjitvā yāti, ayam upaṭṭhākānaṃ subharo. Etaṃ disvā manussā ativiya vissatthā honti – “amhākaṃ bhadanto subharo thokenapi tussati, mayameva naṃ posissāmā”ti paṭiññaṃ katvā posenti.

Tattha sace aparena samayena assa attano vā upaṭṭhākānaṃ vā dubbharatānayaena cittaṃ uppajjissati. Tato naṃ iminā piṇḍapātaṃ paṭikkhepaṅkusena nivāressati – “are tvaṃ sugatātirittampi piṇḍapātaṃ paṭikkhipitvā īdisaṃ cittaṃ uppādesī”ti evaṃ paccavekkhamāno, evamassa subharatāya saṃvattissati. Sace panassa kosajjaṃ uppajjissati, tampi etenevaṅkusena nivāressati – “are tvaṃ nāma tadā sugatātirittampi piṇḍapātaṃ paṭikkhipitvā tathā jighacchādubbalyaparetopi samaṇadhammaṃ katvā ajja kosajjamanuyuñjasī”ti evaṃ paccavekkhamāno, evamassa vīriyārambhāya saṃvattissati. Evamassa idaṃ piṇḍapātaṃ paṭikkhipanaṃ dīgharattaṃ appicchatāya...pe... vīriyārambhāya saṃvattissati. Evamassime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni paripūressanti.

Kathaṃ? Atra hi pāliyaṃyeva appicchatāsantutṭhitāvīriyārambhavasena tīṇi āgatāni, sesāni sallekhena saṅgahitāni. Idañhi sabbakathāvatthūnaṃ nāmameva, yadidaṃ sallekho. Yathāha – “yā ca kho ayam, ānanda, kathā abhisallekhikā cetovinīvaraṇasappāyā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Seyyathidaṃ, appicchakathā”ti (ma. ni. 3.189, 192) vitthāro. Evaṃ ime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni paripūressanti. Dasa kathāvatthūni paripūrāni tisso sikkhā paripūressanti.

Kathaṃ? Etesu hi appicchakathā santosakathā asaṃsaggakathā sīlakathāti imā catasso kathā adhisīlasikkhāsaṅgahitāyeva. Pavivekakathā vīriyārambhakathā samādhikathāti imā tisso adhicittasikkhāsaṅgahitā. Paññākathā vimuttikathā vimuttiññānadassanakathāti imā tisso adhipaññāsikkhāsaṅgahitāti. Evaṃ dasa kathāvatthūni paripūrāni tisso sikkhā paripūressanti. Tisso sikkhā paripūrā pañca asekkhadhammakhandhe paripūressanti.

Kathaṃ? Paripūrā hi adhisīlasikkhā asekkho sīlakkhandhoyeva hoti, adhicittasikkhā asekkho samādhikkhandho, adhipaññāsikkhā asekkhā paññā-vimutti-vimuttiññānadassanakhandhā evāti evaṃ tisso sikkhā paripūrā pañca asekkhadhammakhandhe paripūressanti. Pañca dhammakhandhā paripūrā amataṃ nibbānaṃ paripūressanti. Seyyathāpi uparipabbate pāvussako mahāmegho abhivutṭho pabbatakandarasarasākhā paripūreti. Tā paripūrā kusobbhe, kusobbhā mahāsobbhe, mahāsobbhā kunnadiyo, kunnadiyo mahānadiyo, mahānadiyo mahāsamuddasāgaram paripūrenti; evameva tassa bhikkhuno ime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni ādiṃ katvā yāva amataṃ nibbānaṃ paripūressanti. Evamayam bhikkhu dhammadāyādapaṭipadaṃ paṭipanno paramadhammadāyādaṃ labhatīti etamatthaṃ sampassamāno bhagavā “taṃ kissa hetu tañhi tassa, bhikkhave, bhikkhuno”tiādimāha.

Evaṃ tassa bhikkhuno pujjatarapāsaṃsatarabhāvaṃ kāraṇena sādhetvā idāni te bhikkhū tathattāya sanniyojento **tasmā tiha me bhikkhaveti**ādimāha. Kiṃ vuttaṃ hoti, yasmā yo taṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā samaṇadhammaṃ kareyya, so imehi pañcahi mūlaguṇehi paribāhiro.

Yo pana abhuñjitvā kareyya, so imesaṃ bhāgī hoti – “tasmā tiha me, bhikkhave...pe... no āmisadāyādā”ti.

Idamavoca bhagavāti idaṃ nidānapariyosānato pabhuti yāva no āmisadāyādāti suttappadesaṃ bhagavā avoca. **Idaṃ vatvāna sugatoti** idañca suttappadesaṃ vatvāva sobhanāya paṭipadāya gatattā **sugatoti** saṅkhaṃ pattoyeva bhagavā. **Uṭṭhāyāsana vihāraṃ pāvīsī** paññattavarabuddhāsanato uṭṭhahitvā vihāraṃ attano mahāgandhakuṭiṃ pāvīsī asambhinnāya eva parisāya. Kasmā dhammathomanatthaṃ.

Buddhā kira apariniṭṭhitāya desanāya vihāraṃ pavisantā dvīhi kāraṇehi pavisanti puggalathomanatthaṃ vā dhammathomanatthaṃ vā. Puggalathomanatthaṃ pavisanto evaṃ cintesi – “imaṃ mayā saṃkhittena uddesaṃ uddiṭṭhaṃ, vitthārena avibhattaṃ, dhammapaṭiggāhaka bhikkhū uggahetvā ānandaṃ vā kaccānaṃ vā upasaṅkamitvā pucchissanti, te mayhaṃ ñāṇena saṃsandetvā kathessanti, tato dhammapaṭiggāhaka puna maṃ pucchissanti, tesāṃ ahaṃ sukathitaṃ, bhikkhave, ānandena sukathitaṃ kaccānena, maṃ cepi tumhe etamatthaṃ puccheyyātha, ahampi naṃ evameva byākareyyanti evaṃ te puggale thomessāmi, tato tesu gāravaṃ janetvā bhikkhū upasaṅkamissanti, tepi bhikkhū atthe ca dhamme ca niyojessanti, te tehi niyojitā tisso sikkhā paripūrentā dukkhassantaṃ karissantī”ti.

Dhammathomanatthaṃ pavisanto evaṃ cintesi, yathā idheva cintesi – “mayi vihāraṃ pavitṭhe tameva āmisadāyādaṃ garahanto dhammāyādāñca thomento imissaṃyeva parisati nisinna sārīputto dhammaṃ desessati, evaṃ dvinnampi amhākaṃ ekajjhāsayaṃ matiyā desitā ayaṃ desanā aggā ca garukā ca bhavissati pāsānacchattasadisā. Caturoghanittharaṇaṭṭhena titthe ṭhapitā nāvā viya maggagamaṇaṭṭhena catuyuttaājaññaratho viya ca bhavissati. Yathā ca ‘evaṃ karontassa ayaṃ daṇḍo’ti parisati āṇaṃ ṭhapetvā uṭṭhāyāsana pāsādaṃ āruḷhe rājini tattheva nisinna senāpati taṃ raññaṃ ṭhapitaṃ āṇaṃ pavatteti; evampi mayā ṭhapitaṃ desanaṃ imissaṃyeva parisati nisinna sārīputto thometvā desessati, evaṃ dvinnampi amhākaṃ matiyā desitā ayaṃ desanā balavataṃ majjhanhikasūriyo viya pajjalissati”ti. Evamidha dhammathomanatthaṃ uṭṭhāyāsana vihāraṃ pāvīsī.

Īdisesu ca ṭhānesu bhagavā nisinnāsaneveva antarahito cittagatiyā vihāraṃ pavisatīti vedītabbo. Yadi hi kāyagatiyā gaccheyya, sabbā parisā bhagavantaṃ parivāretvā gaccheyya, sā ekavāraṃ bhinnā puna dussannipātā bhavēyyāti bhagavā cittagatiyā eva pāvīsī.

31. Evaṃ pavitṭhe pana bhagavati bhagavato adhippāyānurūpaṃ taṃ dhammaṃ thometukāmo **tatra khoāyasmā sārīputto...pe...etadavoca.** Tattha **āyasmāti** piyavacanamaṃ. **Sārīputtoti** tassa therassa nāmaṃ, tañca kho mātito, na pitito. Rūpasāriyā hi brāhmaṇiyā so putto, tasmā sārīputtoti vuccati. **Acirapakkantassāti** pakkantassa sato nacirena. **Āvusō, bhikkhaveti** ettha pana buddhā bhagavanto sāvake ālapantā bhikkhaveti ālapanti. Sāvakā pana buddhehi sadisā mā homāti āvusoti paṭhamam vatvā pacchā bhikkhaveti bhaṇanti. Buddhehi ca ālapito bhikkhusaṅgho bhadanteti paṭivacanaṃ deti, sāvakehi āvusoti.

Kittāvatānu kho, āvusoti ettha **kittāvatāti** paricchedavacanaṃ, kittakenāti vuttaṃ hoti. **Nukāro** pucchāyaṃ. **Khokāro** nipātamattaṃ. **Satthu pavivittassa viharatoti**, tīhi vivekehi kāyacittaupadhivivekehi satthuno viharantassa. **Vivekaṃ nānusikkhanti** tiṇṇaṃ vivekānaṃ aññatarampi nānusikkhanti, āmisadāyādāva hontīti imamatthaṃ āyasmā sārīputto bhikkhū pucchi. Esa nayo sukkapakkhepi.

Evaṃ vutte tamattaṃ sotukāmā bhikkhū **dūratopi khoti**ādīmāhamsu. Tattha **dūratopīti** tiroraṭṭhatopi tirojanapadatopi anekayojanagaṇanatotīti vuttaṃ hoti. **Santiketi** samīpe. **Aññātunti** jānituṃ bujjhituṃ. **Āyasmantaṃyeva sārīputtaṃ**

paṭibhātūti āyasmato yeva sārīputtassa bhāgo hotu, āyasmā pana sārīputto attano bhāgaṃ katvā vibhajātūti vuttaṃ hoti. Āyasmato hi bhāgo yadidaṃ atthakkhānaṃ, amhākaṃ pana savanaṃ bhāgoti ayamettha adhippāyo, evaṃ saddalakkhaṇena sameti. Keci pana bhaṇanti “paṭibhātūti dissatū”ti. Apare “upaṭṭhātū”ti. **Dhāressantīti** uggahessanti pariyāpuṇissanti. Tato nesaṃ kathetukāmo thero **tena hītiādimāha**. Tattha **tenāti** kāraṇavacanaṃ. **Hikāro** nipāto. Yasmā sotukāmāttha, yasmā ca mayhaṃ bhāraṃ āropayittha, tasmā suṇāthāti vuttaṃ hoti. Tepi bhikkhū therassa vacanaṃ sampañicchimsu, tenāha “evamāvusoti...pe...paccassosu”nti.

Atha nesaṃ, āmisadāyādaṃ garahantena bhagavatā “tumhepi tena ādiyā bhaveyyāthā”ti ekenevākārena vuttamatthaṃ tīhi ākārehi dassento āyasmā sārīputto etadavoca – “idhāvuso, satthu pavivittassa viharato...pe... ettāvātā kho, āvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānusikkhantī”ti.

Ettāvātā yañca bhagavā āmisadāyādapāṭipadaṃ garahanto “tumhepi tena ādiyā bhaveyyāthā”ti āha, yañca attanā puccham pucchi “kittāvātā nu kho...pe... nānusikkhantī”ti, tassa vitthārato attho suvibhatto hoti. So ca kho bhagavato ādiyabhāvaṃ anāmasitvāva. Bhagavatoyeva hi yuttaṃ sāvake anuggaṇhantassa “ahampi tena ādiyō bhavissāmi”ti vattum, na sāvakānaṃ. Esa nayo sukkaṇṇakhepi, ayam tāvettha anusandhikkamayōjanā.

Ayam panatthavaṇṇanā **idhāti** imasmim sāsane, **satthu pavivittassāti** satthuno tīhi vivekehi accantapavivittassa. **Vivekaṃ nānusikkhantīti** kāyavivekaṃ nānusikkhantī, na paripūrentīti vuttaṃ hoti. Yadi pana tividdhaṃ vivekaṃ sandhāya vadeyya, pucchāya aviseso siyā. Byākaraṇapakko hi ayam. Tasmā iminā padena kāyavivekaṃ, “yesañca dhammāna”ntiādinā cittavivekaṃ, “bāhulikā”tiādinā upadhivivekañca dassētīti evamettha saṅkhepato attho veditabbo.

Yesañca dhammānanti lobhādayo sandhāyāha, ye parato “tatrāvuso lobho ca pāpako”tiādinā nayena vakkhati. **Nappajahantīti** na pariccajanti, cittavivekaṃ na paripūrentīti vuttaṃ hoti. **Bāhulikāti** cīvarādibāhullāya paṭipannā. Sāsanaṃ sithilaṃ gaṇhantīti **sāthalikā**. **Okkamane pubbaṅgamāti** ettha **okkamaṇaṃ** vuccanti avagamaṇatthena pañca nīvaraṇāni, tena pañcanīvaraṇapubbaṅgamāti vuttaṃ hoti. **Paviveketi** upadhiviveke nibbāne. **Nikkhattadhurāti** oropitadhurā, tadadhigamāya ārambhampi akurumānāti, ettāvātā upadhivivekaṃ na paripūrentīti vuttaṃ hoti.

Ettāvātā aniyameneva vatvā idāni desanaṃ niyamento “tatrāvuso”tiādimāha. Kasmā? Sāvakā “tīhi ṭhānehī”ti evañhi aniyamētvāva vuccamāne “kampī maññe bhaṇati, na amhe”ti udāsīnāpi honti. “Therā navā majjhimā”ti evaṃ pana niyamētvā vuccamāne amhe bhaṇatīti ādaraṃ karonti. Yathā raññā “amaccehi nagaravīthiyo sodhetabbā”ti uttepi “kena nu kho sodhetabbā”ti maññamānā na sodhenti, attano attano gharadvāraṃ sodhetabbanti pana bheriyā nikkhantāya sabbe muhuttēna sodhenti ca alaṅkaronti ca, evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ.

Tattha **tatrāti** tesu sāvakesu. **Therāti** dasavasse upādāya vuccanti. **Tīhi ṭhānehīti** tīhi kāraṇehi. Ayañhi ṭhānasaddo issariyaṭṭhitikhaṇakāraṇesu dissati. “Kiṃ panāyasmā devānamindo kammaṃ katvā imaṃ ṭhānaṃ patto”tiādisu hi issariye dissati. “Ṭhānakusalo hoti akkhaṇavedhī”tiādisu ṭhitiyaṃ. “Ṭhānasovetaṃ tathāgataṃ paṭibhātī”tiādisu (ma. ni. 2.87) khaṇe. “Ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato”tiādisu (vibha. 809; ma. ni. 1.148) kāraṇe. Idha pana kāraṇeyeva. Kāraṇaṃhi yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttibhāvena, tasmā ṭhānanti vuccati.

Iminā paṭhamena ṭhānena therā bhikkhū gārayhāti ettha **gārayhāti** garahitabbā. **Therā** nāma samānā araṇṇavanapatthāni pantāni senāsanāni na upenti,

gāmantasenāsanam na muñcanti, saṅgaṇikārāmatam vaddhentā viharanti, kāyavivekampī na paripūrenti, navamajjhimakāle kīdisā ahesunti evaṃ ninditabbā honti, imaṃ nindaṃ āvuso labhantīti dasseti. **Dutiyena ṭhānenāti** etthāpi ime nāma āvuso therāpi samānā yesaṃ dhammānam sathā pahānamāha, te lobhādidhamme na jahanti, accharāsaṅghātamattampi ekamantaṃ nisīditvā cittekaggataṃ na labhanti, navamajjhimakāle kīdisā ahesunti evaṃ ninditabbā honti, imaṃ nindaṃ āvuso labhantīti dassētīti evaṃ yojanā kātabbā. **Tatiyena ṭhānenāti** etthāpi ime nāmāvuso, therāpi samānā itarītarena na yāpenti, cīvarapattasenāsanapūtikāyamaṇḍanānuyogamanuyuttā viharanti upadhivivekaṃ apūrayamānā, navamajjhimakāle kīdisā ahesunti evaṃ ninditabbā honti, imaṃ nindaṃ, āvuso, labhantīti dassētīti evaṃ yojanā veditabbā. Esa nayo majjhimanavavāresu.

Ayaṃ pana viseso. **Majjhimāti** pañcavasse upādāya yāva nava vassā vuccanti. **Navāti** unapañcavassā vuccanti. Yathā ca tattha navamajjhimakāle kīdisā ahesunti vuttaṃ, evamidha navakāle kīdisā ahesuṃ, therakāle kīdisā bhavissanti, majjhimatherakāle kīdisā bhavissantīti vatvā yojetabbaṃ.

32. Imasmiñca kaṇhapakkhe vuttapaccanīkanayena sukkapakkhe attho veditabbo. Ayaṃ panettha saṅkhepo. Ime vata therāpi samānā yojanaparamparāya araṇṇavanapatthāni pantāni senāsanāni sevanti, gāmantasenāsanam upagantuṃ yuttakālepi na upagacchanti, evaṃ jīṇṇasaṅgāni āraddhavīriyā paccayadāyakanam pasādam janenti, navamajjhimakāle kīdisā ahesunti iminā paṭhamena ṭhānena therā pāsamsā bhavanti, pasamsaṃ labhanti. Lobhādayo pahāya cittavivekaṃ pūrenti, ayampi mahāthero saddhivihārikaantevāsikaparivārito hutvā nisīdituṃ yuttakālepi idisepi vaye vattamāne bhattakiccaṃ katvā pavīṭṭho sāyaṃ nikkhamati, sāyaṃ pavīṭṭho pāto nikkhamati, kaṣiṇaparikkammaṃ karoti, samāpattiyo nibbatteti, maggaphalāni adhigacchati, sabbathāpi cittavivekaṃ pūretīti iminā dutiyena ṭhānena therā bhikkhū pāsamsā bhavanti, pasamsaṃ labhanti. Yasmim kāle therassa paṭṭadukūlakoseyyādāni sukhasamphassāni lahu-cīvarādāni yuttāni, tasmimpi nāma kāle ayaṃ mahāthero paṃsukūlāni dhāreti, asīthilaṃ sāsanaṃ gahetvā vigatanīvaraṇo phalasaṃpattim appetvā upadhivivekaṃ paripūrayamāno viharati, navamajjhimakāle kīdiso ahoṣīti iminā tatiyena ṭhānena therā pāsamsā bhavanti, pasamsaṃ labhantīti. Esa nayo majjhimanavavāresu.

33. Tatrāvusoti ko anusandhi, evaṃ navahākārehi āmisadāyādapaṭipadam garahanto, navahi dhammadāyādapaṭipadam thomento, aṭṭhārasahākārehi desanaṃ niṭṭhāpetvā, ye te “yesaṅca dhammānam sathā pahānamāha, te ca dhamme na pajahantī”ti evaṃ pahātabbadhammā vuttā. Te sarūpato “ime te”ti dassetumidaṃ “tatrāvuso, lobho cā”tiādīmāha, ayaṃ anusandhi.

Apica hetthā pariyāyeneva dhammo kathito. Āmisaṃ pana pariyāyēnapi nippariyāyēnapi kathitaṃ. Idāni nippariyāyadhammaṃ lokuttaramaggaṃ kathetumidamāha. Ayaṃ pettha anusandhi.

Tattha **tatrāti** atītadesanānidassanaṃ, “sathu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānusikkhantī”tiādīnā nayena vuttadesanāyanti vuttaṃ hoti. **Lobho ca pāpako, doso ca pāpakoti** ime dve dhammā pāpakā lāmakā, ime pahātabbāti dasseti. Tattha lubbhanalakkhaṇo **lobho**. Dussanalakkhaṇo **doso**. Tesu lobho āmisadāyādassa paccayānam lābhe hoti, doso alābhe. Lobhena aladdhaṃ pattheti, dosena alabhanto vighātavā hoti. Lobho ca deyyadhamme hoti, doso adāyake vā amanuññadāyake vā. Lobhena navataṇhāmūlake dhamme paripūreti, dosena pañca macchariyāni.

Idāni tesam pahānūpāyaṃ dassento **lobhassa ca pahānāyāti**ādīmāha. Tassattho, tassa pana pāpakassa lobhassa ca dosassa ca pahānāya. **Atthi majjhimā paṭipadāti** maggaṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ. Maggo hi lobho eko anto, doso eko antoti ete dve ante na upeti, na

upagacchati, vimutto etehi antehi, tasmā “majjhimā paṭipadā”ti vuccati. Etesaṃ majjhe bhavattā “**majjhimā**, paṭipajjitabbato ca **paṭipadāti**. Tathā kāmasukhallikānuyogo eko anto, attakilamathānuyogo eko anto, sassatam eko anto, ucchedo eko antoti purimanayeneva vitthāretabbaṃ.

Cakkhukaraṇītiādīhi pana tameva paṭipadaṃ thometi. Sā hi saccānaṃ dassanāya saṃvattati dassanapariṇāyakaṭṭhenāti **cakkhukaraṇī**. Saccānaṃ ñāṇāya saṃvattati viditakaraṇaṭṭhenāti **ñāṇakaraṇī**. Rāgādīnaṃ vūpasamanato **upasamāya saṃvattati**. Catunnampi saccānaṃ abhiññeyyabhāvadassanato **abhiññāya saṃvattati**. **Sambodhoti** maggo, tassatthāya saṃvattanato **sambodhāya saṃvattati**. Maggoyeva hi maggatthāya saṃvattati maggena kātabbakiccakaraṇato. **Nibbānaṃ** nāma appaccayaṃ tassa pana sacchikiriyāya paccakkhakkammāya saṃvattanato **nibbānāya saṃvattatīti** vuccati. Ayamettha sāro. Ito aññathā vaṇṇanā papañcā.

Idāni taṃ majjhimaṃ paṭipadaṃ sarūpato dassetukāmo “katamā ca sā”ti pucchitvā “ayamevā”tiādīnā nayena vissajjeti.

Tattha **ayamevāti** avadhāraṇavacanaṃ, aññamaggappaṭisedhanatthaṃ, buddhapacceka buddhabuddhasāvākānaṃ sādharmaṇabhāvadassanatthaṃ. Vuttañcetaṃ “eseva maggo natthañño dassanassa visuddhiyā”ti (dha. pa. 274). Svāyaṃ kilesānaṃ ārakattāpi **ariyo**. Aripahānāya saṃvattatītipi ariyena desitotipi ariyabhāvappaṭilābhāya saṃvattatītipi ariyo. Aṭṭhahi aṅgehi upetattā **aṭṭhaṅgiko**, na ca aṅgavinimutto pañcaṅgikatūriyādīni viya. Kilese mārento gacchati, maggati vā nibbānaṃ, maggīyati vā nibbānatthikehi, gammati vā tehi paṭipajjīyatīti **maggo**. **Seyyathidanti** nipāto, tassa katamo so iti ceti attho, katamāni vā tāni aṭṭhaṅgānīti. Ekamekañhi aṅgaṃ maggoyeva. Yathāha “sammādiṭṭhi maggo ceva hetu cā”ti (dha. sa. 1039). Porāṇāpi bhaṇanti – “dassanamaggo sammādiṭṭhi, abhiniropanamaggo sammāsaṅkappo...pe... avikkhepamaggo sammāsamādhi”ti.

Sammādiṭṭhādīsū cetesu sammā dassanalakkhaṇā **sammādiṭṭhi**. Sammā abhiniropanalakkhaṇo **sammāsaṅkappo**. Sammā pariggahalakkhaṇā **sammāvācā**. Sammā samuṭṭhānalakkhaṇo **sammākammanto**. Sammā vodānalakkhaṇo **sammājīvo**. Sammā paggahalakkhaṇo **sammāvāyāmo**. Sammā upaṭṭhānalakkhaṇā **sammāsati**. Sammā samādhānalakkhaṇo **sammāsamādhi**. Nibbācanampi nesaṃ sammā passatīti **sammādiṭṭhīti** eteneva nayena veditabbaṃ.

Tattha sammādiṭṭhi uppajjamānā micchādiṭṭhiṃ tappaccanīyakilese ca avijjaṅca pajahati, nibbānaṅca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca passati, te ca kho asammohato, no ārammaṇato, tasmā “sammādiṭṭhī”ti vuccati.

Sammāsaṅkappo micchāsaṅkappaṃ tappaccanīyakilese ca pajahati, nibbānaṅca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā abhiniropeti, tasmā “sammāsaṅkappo”ti vuccati.

Sammāvācā micchāvācaṃ tappaccanīyakilese ca pajahati, nibbānaṅca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā pariggaṇhāti, tasmā “sammāvācā”ti vuccati.

Sammākammanto micchākammantaṃ tappaccanīyakilese ca pajahati, nibbānaṅca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā samuṭṭhāpeti, tasmā “sammākammanto”ti vuccati.

Sammājīvo micchājīvaṃ tappaccanīyakilese ca pajahati, nibbānaṅca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā vodāpeti, tasmā “sammājīvo”ti vuccati.

Sammāvāyāmo micchāvāyāmaṃ tappaccanīyakilese ca kosajjaṇca pajahati, nibbānaṇca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā paggaṇhāti, tasmā “sammāvāyāmo”ti vuccati.

Sammāsati micchāsatiṃ tappaccanīyakilese ca pajahati, nibbānaṇca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā upaṭṭhāpeti, tasmā “sammāsati”ti vuccati.

Sammāsamādhi micchāsamādhiṃ tappaccanīyakilese ca uddhaccaṇca pajahati, nibbānaṇca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā samādhiyati, tasmā “sammāsamādhi”ti vuccati.

Idāni **ayaṃ kho sā, āvusoti** tameva paṭipadaṃ nigamento āha. Tassattho, yvāyaṃ cattāropi lokuttaramagge ekato katvā kathito “aṭṭhaṅgiko maggo”, ayaṃ kho sā, āvuso...pe... nibbānāya samvattatīti.

Evam pahātabbadhammesu lobhadose tappahānupāyaṇca dassetvā idāni aññepi pahātabbadhamme tesam pahānupāyaṇca dassento **tatrāvuso, kodho cāti**ādīmāha. Tattha kujjhanalakkhaṇo **kodho**, caṇḍikkalakkhaṇo vā, āghātakaraṇaraso, dussanapaccupaṭṭhāno. Upanandhanalakkhaṇo **upanāho**, vera appaṭinissajjanaraso, kodhānupabandhabhāvapaccupaṭṭhāno. Vuttañcetam – “pubbakāle kodho, aparakāle upanāho”tiādi (vibha. 891).

Paraguṇamakkhanalakkhaṇo **makkho**, tesam vināsanaraso, tadavacchādanapaccupaṭṭhāno. Yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso**, paragūṇehi attano guṇānaṃ samīkaraṇaraso, paresam guṇappamāṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno.

Parasampattikhīyanalakkhaṇā **issā**, tassā akkhamanalakkhaṇā vā, tattha anabhiratirasā, tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā. Attano sampattinigūhanalakkhaṇaṃ **maccheram**, attano sampattiyā parehi sādharmaṇabhāvaasukhāyanarasaṃ, saṅkocanapaccupaṭṭhānaṃ.

Katapāpapaṭicchādanalakkhaṇā **māyā**, tassa nigūhanarasā, tadāvaraṇapaccupaṭṭhānā. Attano avijjamānaguṇapakāsanalakkhaṇaṃ **sātheyyam**, tesam samudāharaṇarasaṃ, sarīrākārehipi tesam vibhūtakarānapaccupaṭṭhānaṃ.

Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo **thambho**, appatissayavuttiraso, amaddavatāpaccupaṭṭhāno. Karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho**, vipaccanīkatāraso, agāravapaccupaṭṭhāno.

Uṇṇatilakkhaṇo **māno**, ahaṃkāraraso, uddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno. Abbhunṇatilakkhaṇo **atimāno**, ativiya ahaṅkāraraso. Accuddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno.

Mattabhāvalakkhaṇo **mado**, madaggāhaṇaraso, ummādapaccupaṭṭhāno. Pañcasu kāmaguṇesu cittavossaggalakkhaṇo **pamādo**, vossaggānuppadānaraso, sativippavāsapaccupaṭṭhānoti evaṃ imesaṃ dhammānaṃ lakkhaṇādīni veditabbāni. Ayametta saṅkhepo, vitthāro pana “tattha katamo kodho”tiādinā **vibhaṅge** (vibha. 891) vuttanayeneva veditabbo.

Visesato cettha āmisadāyādo attanā alabhanto aññassa lābhino kujjhati, tassa sakim uppanno kodho **kodhoyeva**, tatuttari **upanāho**. So evaṃ kuddho upanayhanto ca santepi aññassa lābhino guṇe makkheti, ahampi tādisoti ca yugaggāhaṃ gaṇhāti, ayamassa makkho ca paḷāso ca, evaṃ makkhī paḷāsī tassa lābhasakkārādīsu kim imassa imināti issati padussati, ayamassa **issā**. Sace panassa kāci sampatti hoti, tassā tena sādharmaṇabhāvaṃ na sahati, idamassa **maccheram**. Lābhahetu kho pana attano santepi dose paṭicchādeti, ayamassa **māyā**. Asantepi guṇe pakāseti. Idamassa **sātheyyam**. So evaṃ paṭipanno sace yathādhippāyaṃ lābham labhati, tena thaddho hoti amuducitto, nayidaṃ evaṃ kātābbanti ovaditum asakkuṇeyyo, ayamassa **thambho**. Sace pana naṃ koci kiñci vadati “nayidaṃ

evaṃ kātappa'nti, tena sāraddhacitto hoti bhākuṭikamukho “ko me tva”nti pasayha bhānī, ayamassa **sārambho**. Tato thambhena “ahameva seyyo”ti attānaṃ maññanto mānī hoti. Sārambhena “ke ime”ti pare atimaññanto atimānī, ayamassa **māno** ca **atimāno** ca. So tehi mānātimānehi jātimadādiānekarūpaṃ maḍaṃ janeti. Matto samāno kāmagaṇādibhedesu vatthūsu pamajjati, ayamassa **mado** ca **pamādo** cāti.

Evaṃ āmisadāyādo aparimutto hoti imehi pāpakehi dhammehi aññehi ca evarūpehi. Evaṃ tāvettha pahātabbadhammā veditabbā. Pahānupāyo pāṭhato ca atthato ca sabbattha nibbisesoyeva.

Ñānaparicayapāṭavattamaṃ panettha ayaṃ bhedo ca kamo ca bhāvanānayo ca veditabbo. Tattha **bhedo** tāva, ayañhi majjhimā paṭipadā kadāci ariyo aṭṭhaṅgiko maggo hoti, kadāci sattaṅgiko. Ayañhi lokuttarapaṭhamajjhānavasena uppajjamāno aṭṭhaṅgiko maggo hoti, avasesajjhānavasena sattaṅgiko. Ukkatṭhaniddesato panidha aṭṭhaṅgikoti vutto. Ito parañhi maggaṅgaṃ natthi. Evaṃ tāvettha bhedo veditabbo.

Yasmā pana sabbakusalānaṃ sammādiṭṭhi seṭṭhā, yathāha “paññā hi seṭṭhā kusalā vadantī”ti (jā. 2.17.81). Kusalavāre ca pubbaṅgamā, yathāha “kathaṅca, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti, sammādiṭṭhiṃ sammādiṭṭhīti pajānāti, micchādiṭṭhiṃ micchādiṭṭhīti pajānāti”ti (ma. ni. 3.136) vitthāro. Yathā cāha “vijjā ca kho, bhikkhave, pubbaṅgamā kusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā”ti. Tappabhavābhiniḍḍatāni sesaṅgāni, yathāha “sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahoti...pe... sammāsatisa sammāsamādhi pahoti”ti (ma. ni. 3.141). Tasmā iminā kamena etāni aṅgāni vuttānti evamettha **kamo** veditabbo.

Bhāvanānayoti koci samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāveti, koci vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ. Kathaṃ? Idhekacco paṭhamamaṃ upacārasamādhiṃ vā appanāsamādhiṃ vā uppādeti, ayaṃ samatho; so taṅca taṃsampayutte ca dhamme aniccādīhi vipassati, ayaṃ vipassanā. Iti paṭhamamaṃ samatho, pacchā vipassanā. Tena vuccati “samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāvetī”ti. Tassa samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāvayato maggo sañjāyati, so taṃ maggaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti, tassa taṃ maggaṃ āsevato bhāvayato bahulīkaroto saṃyojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti, evaṃ samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāveti.

Idha paṅkacco vuttappakāraṃ samathaṃ anuppādetvāva pañcupādānakkhandhe aniccādīhi vipassati, ayaṃ vipassanā. Tassa vipassanāpāripūriyā tattha jātānaṃ dhammānaṃ vossaggārammaṇato uppajjati cittassa ekaggaṭā, ayaṃ samatho. Iti paṭhamamaṃ vipassanā pacchā samatho. Tena vuccati “vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāvetī”ti. Tassa vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāvayato maggo sañjāyati, so taṃ maggaṃ āsevati...pe... bahulīkaroti, tassa taṃ maggaṃ āsevato...pe... anusayā byantīhonti (a. ni. 4.170; paṭi. ma. 2.1), evaṃ vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāveti.

Samathapubbaṅgamaṃ pana vipassanaṃ bhāvayatopi vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāvayatopi lokuttaramaggakkhaṇe samathavipassanā yuganaddhāva honti. Evamettha bhāvanānayo veditabboti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dhammadāyādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bhayabheravasuttavaṇṇanā

34. Evaṃme sutanti bhayabheravasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā – **athāti** avicchedanatthe nipāto. **Khoti** avadhāraṇatthe, bhagavato sāvattiyamaṃ vihāre avicchinneyevāti vuttaṃ hoti. **Jānussonīti** netamaṃ tassa mātāpitūhi katanāmaṃ, apica kho

ṭhānantarapaṭilābhaladdham. Jānussoniṭṭhānaṃ kira nāmetam purohitattṭhānaṃ, tam tassa raññā dinnam, tasmā “jānussoni”ti vuccati. Brahmaṃ aṇatīti **brāhmaṇo**, mante sajjhāyatīti attho. Idameva hi jātibrahmaṇānaṃ niruttivacanaṃ. Ariyā pana bāhitapāpattā **brāhmaṇāti** vuccanti.

Yenabhagavā tenupasaṅkamīti yenāti bhummatthe karaṇavacanaṃ, tasmā yattha bhagavā, tattha upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Yena vā karaṇena bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, tena karaṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Kena ca karaṇena bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakāraguṇavisesādhigamādhippāyena, sādupalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi niccaphalitamahārukkho viya.

Upasaṅkamīti ca gatoti vuttam hoti. **Upasaṅkamitvāti** upasaṅkamanapariyosānadīpanam. Atha vā evam gato tato āsannataram ṭhānaṃ bhagavato samīpasaṅkhātaṃ gantvātipi vuttam hoti. **Bhagavatā saddhiṃ sammodīti** yathā khamanīyādīni pucchanto bhagavā tena, evam sopi bhagavatā saddhiṃ samappavattammodo ahosi, sītodakam viya uṇhodakena sammoditam ekībhāvam agamāsi. Yāya ca “kacci te, bho gotama, khamanīyam, kacci yāpanīyam, kacci bho gotamassa gotamasāvākānaṃ appābādham appātaṅkam lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāro”tiādikāya kathāya sammodi, tam pītipāmojjasaṅkhātasammodajananato sammoditum yuttabhāvato ca **sammodanīyam**, atthabyañjanamadhuratāya sucirampi kalam saretum nirantaram pavattetum araharūpato saritabbabhāvato ca **sāraṇīyam**. Suyyamānasukhato ca sammodanīyam, anussariyamānasukhato ca sāraṇīyam. Tathā byañjanaparisuddhatāya sammodanīyam, atthaparisuddhatāya sāraṇīyanti evam anekehi pariyaeyehi sammodanīyam katham sāraṇīyam vītisāretvā pariyoṣāpetvā niṭṭhāpetvā yenatthena āgato, tam pucchitukāmo ekamantaṃ nisīdi.

Ekamantanti bhāvanapumsakaniddeso, “visamaṃ candimasūriyā parivattanti”tiādīsu (a. ni. 4.70) viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṃ nisinno hoti, tathā nisīdīti evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṃ upayogavacanaṃ. **Nisīdīti** upāvisi. Paṇḍitā hi purisā garuṭṭhānīyam upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekamantaṃ nisīdanti, ayaṅca nesam aññataro, tasmā ekamantaṃ nisīdi.

Katham nisinno pana ekamantaṃ nisinno hotīti. Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyathidaṃ, atidūram accāsannaṃ uparivātaṃ unnatapadesam atisammukham atipacchāti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṃ hoti. Accāsanne nisinno saṅghaṭṭanaṃ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadese nisinno agāraṃ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhum āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvam pasāretvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayampi ete cha nisajjadose vajjetvā nisīdi, tena vuttam “ekamantaṃ nisīdi”ti.

Yemeti ye ime. **Kulaputtāti** duvidhā kulaputtā jātikulaputtā ācārakulaputtā. Tattha “tena kho pana samayena raṭṭhapālo nāma kulaputto tasmimyeva thullakoṭṭhike aggakulassa putto”ti (ma. ni. 2.294) evam āgatā uccākulappasutā **jātikulaputtā** nāma. “Ye te kulaputtā saddhā agārasmā anagāriyam pabbajitā”ti (ma. ni. 3.78) evam āgatā pana yattha kathaci kule pasutāpi ācārasampannā **ācārakulaputtā** nāma. Idha pana dvīhipi karaṇehi kulaputtāyeva.

Saddhāti saddhāya. **Agārasmāti** agārato. **Anagāriyanti** pabbajjam bhikkhubhāvaṅca. Pabbajjāpi hi natthettha agāriyanti **anagāriyā**, agārassa hitam kasigorakkhādikammametta natthīti attho. Bhikkhupi natthetassa agāranti anagāro, anagārassa bhāvo anagāriyam. **Pabbajitāti** upagatā, evam sabbathāpi anagāriyasaṅkhātam pabbajjam bhikkhubhāvam vā upagatāti vuttam hoti. **Pubbaṅgamoti** purato gāmī nāyako. **Bahukāroti** hitakiriyaṃ bahūpakāro. **Bhavam tesam gotamo samādapetāti** te kulaputte bhavam gotamo adhisīlādīni gāhetā sikkhāpetā. **Sā janatāti** so janasamūho. **Diṭṭhānugatim āpajjatīti**

dassanānugatim paṭipajjati, yanditṭhiko bhavaṃ gotamo yaṃkhantiko yaṃruciko, tepi tanditṭhikā honti taṃkhantikā taṃrucikāti attho.

Kasmā panāyaṃ evamāhāti? Esa kira pubbe aneke kulaputte agāramajjhe vasante devaputte viya pañcahi kāmaguṇehi paricāriyamāne anto ca bahi ca susaṃvihitārakkhe disvā, te aparena samayena bhagavato madhurarasaṃ dhammadesanaṃ sutvā saddhāya gharā nikkhamma pabbajitvā ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhe āraññakesu senāsanesu kenaci arakkhiyamānepi anussaṅkitāparisaṅkate haṭṭhapahaṭṭhe udaggudagge addasa, disvā ca imesaṃ kulaputtānaṃ “ayaṃ phāsuvihāro kaṃ nissāya uppanno”ti cinto “samaṇaṃ gotama”nti bhagavati pasādaṃ alattha. So taṃ pasādaṃ nivedetuṃ bhagavato santikaṃ āgato, tasmā evamāha.

Athassa bhagavā taṃ vacanaṃ sampaṭicchanto abbhanumodanto ca **evametaṃ brāhmaṇā**tiādīmāha. Vacanasampaṭicchanaṃnumodanattōyeva hi ettha ayaṃ **evanti** nipāto. **Mamaṃ uddissāti** maṃ uddissa. **Saddhāti** saddhāyeva. Na iṇaṭṭhā na bhayaṭṭātiādīni sandhāyāha. Īdisānaṃyeva hi bhagavā pubbaṅgamo, na itaresaṃ. **Durabhisambhavāni hīti** sambhavituṃ dukkhāni dussahāni, na sakkā appesakkhehi ajjhogāhitunti vuttaṃ hoti. **Araññavanapatthānīti** araññāni ca vanapatthāni ca. Tattha kiñcāpi abhidhamme nipariyāyena, “nikkhamitvā bahi indakhilā sabbametaṃ arañña”nti vuttaṃ, tathāpi yantaṃ “pañcadhanusatikaṃ pacchima”nti āraññikaṅganipphādakaṃ senāsanāṃ vuttaṃ, tadeva adhippetanti veditabbaṃ.

Vanapatthanti gāmantāṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasīyati na vapīyati. Vuttampi cetāṃ “vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānaṃ adhivacanaṃ, vanapatthanti vanasaṅḍānametaṃ senāsanānaṃ, vanapatthanti bhīṃsanakānametaṃ, vanapatthanti salomahaṃsānametaṃ, vanapatthanti pariyaṅtānametaṃ, vanapatthanti na manussūpacārānametaṃ senāsanānaṃ adhivacana”nti. Ettha ca **pariyaṅtānanti** imamekaṃ pariyaṃyaṃ ṭhapetvā sesapariyaṃyehi vanapatthāni veditabbāni. **Pantānīti** pariyaṅtāni atidūrāni. **Dukkaraṃ pavivekanti** kāyavivekaṃ dukkaraṃ. **Durabhiramanti** abhiramituṃ na sukhaṃ. **Ekatteti** ekībhave. Kim dasseti? Kāyaviveke katepi tattha cittaṃ abhiramāpetuṃ dukkaraṃ. Dvayaṃdvayārāmo hi ayaṃ lokoti. Haranti **maññeti** haranti viya ghasanti viya. **Manoti** manaṃ. **Samādhiṃ alabhamānassāti** upacārasamādhiṃ vā appanāsamādhiṃ vā alabhattassa. Kim dasseti? Īdisassa bhikkhuno tiṇapaṇṇamigādisaddehi vividhehi ca bhīṃsanakehi vanāni cittaṃ vikkhipanti maññeti, sabbāṃ brāhmaṇo saddhāpabbajitānaṃ kulaputtānaṃ araññāvāse (vibha. 529) vimhito āha.

Kāyakammantavārakathā

35. Athassa bhagavā purimanayeneva “evametaṃ brāhmaṇā”tiādīhi taṃ taṃ vacanaṃ sampaṭicchitvā abbhanumoditvā ca yasmā soḷasasu ṭhānesu ārammaṇapariggaharahitānaṃyeva tādisāni senāsanāni durabhisambhavāni, na tesu ārammaṇapariggāhayuttānaṃ, attanā ca bodhisatto samāno tādiso ahosi, tasmā attano tādisānaṃ senāsanānaṃ durabhisambhavataṃ dassetuṃ, **mayhampi khoti**ādīmāha.

Tattha **pubbeva sambodhāti** sambodhato pubbeva, ariyamaggappattito aparabhāgeyevāti vuttaṃ hoti. **Anabhisambuddhassāti** appaṭividdhacatusaccassa. **Bodhisattasseva satoti** bujjanakasattasseva sammāsambodhiṃ adhigantaṃ arahasattasseva sato, bodhiyā vā sattasseva laggasseva sato. Dīpaṅkarassa hi bhagavato pādāmūle aṭṭhadhammasamodhānena abhinīhārasamidhito pabhuti tathāgato bodhiyā satto laggo “pattabbā mayā esā”ti tadadhigamāya parakkamaṃ amuñcantoyeva āgato, tasmā **bodhisattoti** vuccati. **Tassa mayhanti** tassa evaṃ bodhisattasseva sato mayhaṃ. **Ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vāti** ye keci pabbajjūpagatā vā bhovādino vā.

upaṭṭhāti – “te ākulacittā appamattakenapi tasanti vittasanti, rajjuṃ vā lataṃ vā disvā sappasaññino honti, khāṇuṃ disvā yakkhasaññino, thalaṃ vā pabbataṃ vā disvā hatthisaññino sappādīhi anayabyasanaṃ āpādītā viya hontī”ti. Sesam tādīsameva.

38. Byāpannacittāti pakatibhāvavijahanena vipannacittā. Kilesānugatañhi cittaṃ pakatibhāvaṃ vijahati, purāṇabhattabyañjanaṃ viya pūtikaṃ hoti. **Paduṭṭhamanasaṅkappāti** paduṭṭhacittasaṅkappā, abhadrakena paresaṃ anattajanakena cittasaṅkappena samannāgatāti vuttaṃ hoti. Te kathaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti? Bhayabheravāvahāyanaṃ ito pabhuti abhijjhāluvāre vuttanayeneva vedittabbaṃ. Yattha pana viseso bhavissati, tattha vakkhāma. **Na kho panāhaṃ byāpannacittoti** ettha pana mettacitto ahaṃ hitacittoti dasseti, īdisā hi bodhisattā honti. Evaṃ sabbattha vuttadosapaṭipakkhavasena bodhisattassa guṇā vaṇṇetabbā.

39. Thinamidhāpariyuṭṭhitāti cittagelaññabhūtena thinena sesanāmakāyagelaññabhūtena middhena ca pariyuṭṭhitā, abhibhūtā gahitāti vuttaṃ hoti. Te niddābahulā honti.

40. Uddhatāti uddhaccapakatikā vipphandamānacittā, uddhaccena hi ekārammaṇe cittaṃ vipphandati dhajayatṭhiyaṃ vātena paṭākā viya. **Avūpasantacittāti** anibbutacittā, idha kukkucçaṃ gahetuṃ vaṭṭati.

41. Kaṅkhī vicikicchīti ettha ekamevidaṃ pañcamaṃ nīvaraṇaṃ. Kiṃ nu kho idanti ārammaṇaṃ kaṅkhanato kaṅkhā, idamevidanti nicchetuṃ asamattabhāvato vicikicchīti vuccati, tena samannāgatā samaṇabrāhmaṇā “kaṅkhī vicikicchī”ti vuttā.

42. Attukkaṃsanakā paravambhīti ye attānaṃ ukkaṃsenti ukkhipanti, uce ṭhāne ṭhapenti, parañca vambhenti garahanti nindanti, nīce ṭhāne ṭhapenti, tesametaṃ adhivacanaṃ. Te kathaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti? Te parehi “asuko ca kira asuko ca attānaṃ ukkaṃsenti, amhe garahanti, dāse viya karonti, gaṇhatha ne”ti anubaddhā palāyitvā araṇṇaṃ pavisitvā gacchantare vā gumbantare vāti kāyakammantasadisam vitthāretabbaṃ.

43. Chambhīti kāyathambhanalomahaṃsanakarena thambhena samannāgatā. **Bhīrukajātikāti** bhīrukapakatikā, gāmadārakā viya bhayabahulā asūrā kātārāti vuttaṃ hoti.

44. Lābhasakkārasilokanti ettha labbhatīti **lābho**, catunnaṃ paccayānametaṃ adhivacanaṃ. **Sakkāroti** sundarakāro, paccayā eva hi paṇītapāṇītā sundarasundarā ca abhisankharitvā katā sakkārāti vuccanti. Yā ca parehi attano gāravakiriya pupphādīhi vā pūjā. **Silokoti** vaṇṇabhaṇanaṃ etaṃ, lābhañca sakkārañca silokañca **lābhasakkārasilokaṃ**. **Nikāmayamānāti** patthayamānā. Bhayabheravāvahāyanaṃ abhijjhāluvārasadisameva. Tadattadāpakaṃ panettha piyagāmikavatthum kathenti –

Eko kira piyagāmiko nāma bhikkhu samādinnaḍḍhantaṅgānaṃ bhikkhūnaṃ lābhaṃ disvā “ahampi dhutaṅgaṃ samādiyitvā lābhaṃ uppādemī”ti cintetvā sosānikaṅgaṃ samādāya susāne vasati. Athekadivasam eko kammamutto jaraggavo divā gocare caritvā rattim tasmim susāne pupphagumbe sīsam katvā romanthayamāno aṭṭhāsi. Piyagāmiko rattim caṅkamaṇā nikkhanto tassa hanusaddaṃ sutvā cintesi “addhā maṃ lābhagiddho esa susāne vasatīti nītvā devarājā vihetṭetuṃ āgato”ti, so jaraggavassa purato añjaliṃ paggahetvā “sappurisa devarāja ajja me ekarattim khama, sve paṭṭhāya na evaṃ karissāmī”ti namassamāno sabbarattim yācanto aṭṭhāsi. Tato sūriye utṭhite taṃ disvā kattarayattihyā paharitvā palāpesi “sabbarattim maṃ bhimsāpesī”ti.

45. Kusītāti kosajjānugatā. **Hīnavīriyāti** hīnā vīriyena virahitā viyuttā, nibbīriyāti vuttaṃ hoti. Tattha kusītā kāyikavīriyārambhavirahitā honti, hīnavīriyā

cetasikavīriyārambhavirahitā. Te ārammaṇavavattānamattampi kātuṃ na sakkonti. Tesam avavattitārammaṇānanti sabbam pubbasadisameva.

46. Muṭṭhassatīti natṭhassatī. **Asampajānāti** paññārahitā, imassa ca paṭipakkhe “upaṭṭhitassatīhamasmī”ti vacanato satibhājanīyamevetam. Paññā panettha satidubbalyadīpanattham vuttā. Duvidhā hi sati paññāsampayuttā paññāvippayuttā ca. Tattha paññāsampayuttā balavatī, vippayuttā dubbalā, tasmā yadāpi tesam sati hoti, tadāpi asampajānantā muṭṭhassatīyeva te, dubbalāya satiyā satikiccābhāvatoti etamattham dīpetum “asampajānā”ti vuttam. Te evam muṭṭhassatī asampajānā ārammaṇavavattānamattampi kātuṃ na sakkontīti sabbam pubbasadisameva.

47. Asamāhitāti upacārappanāsamādhivirahitā. **Vibbhantacittāti** ubbhantacittā. Samādhivirahena laddhokāsenā uddhaccena tesam samādhivirahānam cittaṃ nānārammaṇesu paribbhamati, vanamakkaṭo viya vanasākhāsu uddhaccena ekārammaṇe vipphandati. Pubbe vuttanayenena te evam asamāhitā vibbhantacittā ārammaṇavavattānamattampi kātuṃ na sakkontīti sabbam pubbasadisameva.

48. Duppaññāti nippaññānametaṃ adhivacanam. Paññā pana dutṭhā nāma natthi. **Elamūgāti** elamukhā, kha-kārassa ga-kāro kato. Lālamukhāti vuttam hoti. Duppaññānañhi kathentānam lālā mukhato galati, lālā ca elāti vuccati. Yathāha “passelamūgam uragam dujjivha”nti. Tasmā te “elamūgā”ti vuccanti. “Elamukhā”tipi pāṭho. “Elamugā”ti keci paṭhanti, apare “elamukā”tipi, sabbattha “elamukhā”ti attho. Te katham bhayabheravam avhāyanti? Te duppaññā elamūgā ārammaṇavavattānamattampi kātuṃ na sakkonti. Tesam avavattitārammaṇānam araññe viharantānam divā dīṭṭham rattim bhayabheravam hutvā upaṭṭhāti “te ākulacittā appamattakenapi tasanti vittasanti, rajjum vā latam vā disvā sappasaññino honti, khāṇum disvā yakkhasaññino, thalam vā pabbatam vā disvā hatthisaññino sappādīhi anavyasanaṃ āpādītā viya hontī”ti. Evam tam bhayabheravam attani samāropanatṭhena avhāyanti pakkosanti. **Paññāsampannohamasmīti** ettha **paññāsampannoti** paññāya sampanno samannāgato, no ca kho vipassanāpaññāya, na maggapaññāya, apica kho pana imesu soḷasasu ṭhānesu ārammaṇavavattānapaññāyāti attho. Sesam sabbattha vuttanayamevāti.

Vacīkammantavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Soḷasatṭhānārammaṇapariggaho niṭṭhito.

Bhayabheravasenaśanādivaṇṇanā

49. Tassamayhanti ko anusandhi? Bodhisatto kira imāni soḷasārammaṇāni pariḅgaṇhanto ca bhayabheravam adisvā bhayabheravam nāma evarūpāsu rattīsu evarūpe senāsane ca paññāyati, handa nam tatthāpi gavesissāmīti bhayabheravagavesanamakāsi, etamattham bhagavā idāni brāhmaṇassa dassento **tassa mayhanti**ādīmāha.

Tattha **yā tāti** ubhayametaṃ rattīnamyeva uddesaniddesavacanam. **Abhiññātāti** ettha **abhīti** lakkhaṇatthe upasaggo. Tasmā abhiññātāti candapāripūriyā candaparikkhayenāti evamādīhi lakkhaṇehi ñātāti veditabbā. **Abhilakkhitāti** ettha upasaggamattameva, tasmā abhilakkhitāti lakkhaṇīyā icceva attho, uposathasamādānadhammassavanapūjāsakkārādikaraṇattham lakkhetabbā sallakkhetabbā upalakkhetabbāti vuttam hoti.

Cātuddasīti pakkhassa paṭhamadivasato pabhuti catuddasannaṃ pūraṇī ekā ratti. Evam **pañcadasī aṭṭhamī** ca. **Pakkhassāti** sukkapakkhassa kaṇhapakkhassa ca. Etā tisso tisso katvā cha rattīyo, tasmā sabbattha pakkhavanam yojetabbam “pakkhassa cātuddasī pakkhassa pañcadasī pakkhassa aṭṭhamī”ti. Atha pañcamī kasmā na gahitāti? Asabbakālikattā. Buddhe kira bhagavati anuppannepi uppajjitvā aparinibbutepi pañcamī

anabhilakkhitāyeva, parinibbute pana dhammasaṅgāhakattherā cintesuṃ ‘‘dhammassavanam cirena hoti’’ti. Tato sammannitvā pañcamīti dhammassavanadivasam ṭhapesuṃ, tato pabhuti sā abhilakkhitā jātā, evam asabbakālikattā ettha na gahitāti.

Tathārūpāsūti tathāvidhāsu. **Ārāmacetiyanīti** pupphārāmaphalārāmādayo ārāmā eva ārāmacetiyanī. Cittikataṭṭhena hi **cetiyanīti** vuccanti, pūjanīyatṭhena vuttam hoti. **Vanacetiyanīti** baliharaṇavanasaṅḍasubhagavanadevasālavanādīni vanāniyeva vanacetiyanī. **Rukkhacetiyanīti** gāmanigamādivāresu pūjanīyarukkhāyeva rukkhacetiyanī. Lokiyā hi dibbādhivattāhi vā maññamānā tesuyeva vā dibbasaññino hutvā ārāmanarukkhe cittikaronti, pūjenti, tena te sabbepi **cetiyanīti** vuccanti. **Bhimsanakānīti** bhayajanakāni, passatopi suṇatopi bhayam janenti. **Salomahaṃsānīti** saheva lomahaṃsena vattanti, pavisamānasseva lomahaṃsajananto. **Appeva nāma passeyyanti** api nāma tam bhayabheravam passeyyameva. **Aparena samayenāti**, ‘‘etadahosi yaṃnūnāha’’nti evam cintitakālato paṭṭhāya aññena kālena.

Tattha ca me brāhmaṇa viharatoti tathārūpesu senāsanesu yaṃ yaṃ manussānam āyācanaupahāraṇārāhaṃ yakkhatṭhānam pupphadhūpamaṃsaruhiravasāmedapihakapapphāsasurāmerayādīhi okiṇṇakilinnadharanītaṃ ekanipātaṃ viya yakkharakkhasapisācānam, yaṃ divāpi passantānam hadayaṃ maññe phalati, tam ṭhānam sandhāyāha ‘‘tattha ca me, brāhmaṇa, viharato’’ti. **Mago vā āgacchatīti** siṅgāni vā khurāni vā koṭṭento gokaññakhaggadīpivarāhādibhedo mago vā āgacchati, sabbacattuppadānāhi idha **magoti** nāmaṃ. Katthaci pana kāḷasiṅgālopi vuccati. Yathāha –

‘‘Usabhasseva te khandho, sīhasseva vijambhitam;

Magarāja namo tyatthu, api kiñci labhāmase’’ti. (jā. 1.3.133);

Moro vā kaṭṭham pātetīti moro vā sukkhakaṭṭham rukkhato cāletvā pātetī. Moraggahaṇena ca idha sabbapakkhiggahaṇam adhippetam, tena yo koci pakkhīti vuttam hoti. Atha vā moro vāti vā saddena añño vā koci pakkhīti. Esa nayo purime magaggahaṇepi. **Vāto vā pañnakasaṭṭham eretīti** vāto vā pañnakacavaram ghaṭṭeti. **Etam nūna tam bhayabheravam āgacchatīti** yametam āgacchati, tam bhayabheravam nūnāti. Ito pabhuti ca ārammaṇameva bhayabheravanti veditabbaṃ. Parittassa ca adhimattassa ca bhayassa ārammaṇattā sukhārammaṇam rūpaṃ sukhamiva. **Kiṃ nu kho aham aññadatthu bhayapaṭīkañkhī viharāmīti** aham kho kiṃ kārāṇam ekamseneva bhayam ākañkhamāno icchamāno hutvā viharāmi.

Yathābhūtam yathābhūtasātī yena yena iriyāpathena bhūtaṃ bhavitassa sato vattamānassa samaṅgībhūtaṃ vā. **Meti** mama santike. **Tathābhūtam tathābhūto vāti** tena teneva iriyāpathena bhūto bhavito santo vattamāno samaṅgībhūto vāti attho. **So kho aham...pe... paṭivinemīti** bodhisattassa kira caṅkamantassa tasmim magasiṅgakhurasaddādibhede bhayabheravārammaṇe āgate neva mahāsatto tiṭṭhati, na nisīdati na sayati, atha kho caṅkamantova parivīmaṃsanto parivicinanto bhayabheravam na passati, magasiṅgakhurasaddādimattameva cetam hoti, so tam ñatvā idam nāmetam, na bhayabheravanti tato tiṭṭhati vā nisīdati vā sayati vā. Etamattham dassento ‘‘so kho aha’’ntiādīmāha. Esa nayo sabbapeyyālesu. Ito parañca iriyāpathapaṭipāṭiyā avatvā āsannaṭipāṭiyā iriyāpathā vuttāti veditabbā, caṅkamantassa hi bhayabherave āgate na ṭhito na nisīno na nipanno ṭhitassāpi āgate na caṅkamīti evam tassa āsannaṭipāṭiyā vuttāti.

Bhayabheravasenaññādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Asammohavihāraṇṇanā

50. Evaṃ bhimsanakesupi thānesu attano bhayabheravābhāvaṃ dassetvā idāni jhāyīnaṃ sammohatthānesu attano asammohavihāraṃ dassetuṃ **santi kho pana, brāhmaṇāti**ādīmāha.

Tattha **santī**ti atthi samvijjanti upalabbhanti. **Rattī**yeva **samānanti** rattīyeva santaṃ, **divāti sañjānantī** “divaso aya”nti sañjānanti. **Divā**yeva **samānanti** divasaṃyeva santaṃ. **Rattī**ti **sañjānantī** “ratti aya”nti sañjānanti. Kasmā panete evaṃsaññino hontīti. Vuṭṭhānakosallābhāvato vā sakuṇarutato vā. Kathaṃ? Idhekacco odātakasiṇalābhī divā parikkammaṃ katvā divā samāpanno divāyeva vuṭṭhahāmīti manasikāraṃ uppādeti, no ca kho addhānaparicchede kusalo hoti. So divasaṃ atikkamivā rattībhāge vuṭṭhāti. Odātakasiṇapharaṇavasena cassa visadaṃ hoti vibhūtaṃ suvibhūtaṃ. So, divā vuṭṭhahāmīti uppāditamanasikāratāya odātakasiṇapharaṇavisadavibhūtatāya ca rattīyeva samānaṃ divāti sañjānāti. Idha panekacco nīlakasiṇalābhī rattīṃ parikkammaṃ katvā rattīṃ samāpanno rattīyeva vuṭṭhahāmīti manasikāraṃ uppādeti, no ca kho addhānaparicchede kusalo hoti. So rattīṃ atikkamivā divasabhāge vuṭṭhāti. Nīlakasiṇapharaṇavasena cassa avisadaṃ hoti avibhūtaṃ. So rattīṃ vuṭṭhahāmīti uppāditamanasikāratāya nīlakasiṇapharaṇavisadāvibhūtatāya ca divāyeva samānaṃ rattīti sañjānāti. Evaṃ tāva vuṭṭhānakosallābhāvato evaṃsaññino honti.

Sakuṇarutato pana idhekacco antosenāsane nisinno hoti. Atha divā ravanakasakuṇā kākādayo candālokena divāti maññamānā rattīṃ ravanti, aññehi vā kāraṇehi. So tesam saddaṃ sutvā rattīyeva samānaṃ divāti sañjānāti. Idha panekacco pabbatantare gambhīrāya ghanavanappaticchannāya giriguhāya sattāhavaddalīkāya vattamānāya antarahitasūriyāloke kāle nisinno hoti. Atha rattīṃ ravanakasakuṇā ulūkādayo majjhanhikasamayepi tattha tattha samandhakāre nīlīnā rattisaññāya vā aññehi vā kāraṇehi ravanti. So tesam saddaṃ sutvā divāyeva samānaṃ rattīti sañjānāti. Evaṃ sakuṇarutato evaṃsaññino hontīti. **Idamahanti** idam ahaṃ evaṃ sañjānanaṃ . **Sammohavihārasmiṃ vadāmīti** sammohavihārapariyāpannaṃ antogadhaṃ, sammohavihārānaṃ aññataraṃ vadāmīti vuttaṃ hoti.

Ahaṃ kho pana brāhmaṇa...pe... sañjānāmīti pākaṭo bodhisattassa rattindivaparicchedo sattāhavaddalepi candimasūriyesu adissamānesupi jānātiyeva “ettakaṃ purebhattakālo gato, ettakaṃ pacchābhattakālo, ettakaṃ paṭhamayāmo, ettakaṃ majjhimayāmo, ettakaṃ pacchimayāmo”ti, tasmā evamāha. Anacchariyañcetam yaṃ pūritapāramī bodhisatto evaṃ jānāti. Padesaññaṇe thitānaṃ sāvakānampi hi rattindivaparicchedo pākaṭo hoti.

Kalyāṇiyamahāvihāre kira godattatthero dvaṅgulakāle bhattaṃ gahetvā aṅgulakāle bhuñjati. Sūriye adissamānepi pātoyeva senāsaṇaṃ pavisitvā tāya velāya nikkhamati. Ekadivasaṃ āramikā “sve therassa nikkhamanakāle passāmā”ti bhattaṃ sampādetvā kālathambhamūle nisīdīmsu. Thero dvaṅgulakāleyeva nikkhamati. Tato pabhuti kira sūriye adissamānepi therassa nikkhamanasaññāya eva bheriṃ ākoṭenti.

Ajagaravīhārepi kāladevatthero antovasse yāmagañḍikaṃ paharati, āciṇṇametaṃ therassa. Na ca yāmayantanālikam payojeti, aññe bhikkhū payojenti. Atha nikkhante paṭhame yāme there muggaraṃ gahetvā thitamatteyeva ekaṃ dve vāre paharanteyeva vā yāmayantaṃ patati, evaṃ tīsu yāmesu samaṇadhammaṃ katvā thero pātoyeva gāmaṃ pavisitvā piṇḍapātaṃ ādāya vihāraṃ āgantvā bhojanavelāya pattaṃ gahetvā divā vihāratthānaṃ gantvā samaṇadhammaṃ karoti. Bhikkhū kālathambhaṃ disvā therassa adisvā āgamanatthāya pesenti. So bhikkhu theram divā vihāratthānā nikkhamantameva vā antarāmagge vā passati. Evaṃ padesaññaṇe thitānaṃ sāvakānampi rattindivaparicchedo pākaṭo hoti, kimaṅgaṃ pana bodhisattānanti.

Yaṃ kho taṃ brāhmaṇa...pe... vadeyyāti ettha pana “yaṃ kho taṃ, brāhmaṇa, asammodhadhammo satto loke uppanno...pe... sukhāya devamanussāna”nti vacanaṃ vadamāno koci sammā vadeyya, sammā vadamāno siyā, na vitathavādī assa. Mameva taṃ vacanaṃ vadamāno sammā vadeyya, sammā vadamāno siyā, na vitathavādī assāti evaṃ padasambandho veditabbo.

Tattha **asammohadhammoti** asammohasabhāvo. **Loketi** manussaloke. **Bahujanahitāyāti** bahujanassa hitatthāya, paññāsampattiyā dīṭṭhadhammikasamparāyikahitūpadesakoti. **Bahujanasukhāyāti** bahujanassa sukhatthāya, cāgasampattiyā upakaraṇasukhassa dāyakoti. **Lokānukampāyāti** lokassa anukampatthāya, mettākaraṇāsampattiyā mātāpitaro viya lokassa rakkhitā gopayitāti. **Atthāya hitāya sukhāya devamanussānanti** idha devamanussaggahaṇena ca bhābbapuggalaveneyyasattheyeva gahetvā tesam nibbānamaggaphalādhigamāya attano uppattiṃ dassētīti veditabbo. **Atthāyāti** hi vutte paramatthatthāya nibbānāyāti vuttaṃ hoti. **Hitāyāti** vutte taṃ sampāpakamaggatthāyāti vuttaṃ hoti, nibbānasampāpakamaggato hi uttari hitaṃ nāma natthi. **Sukhāyāti** vutte phalasaṃpattisukhatthāyāti vuttaṃ hoti, tato uttari sukhābhāvato. Vuttañcetaṃ “ayaṃ samādhī paccuppanasukho ceva āyatiñca sukhavipāko”ti (dī. ni. 3.355; a. ni. 5.27; vibha. 804).

Asammohavīhāraṇṇanā niṭṭhitā.

Pubbabhāgapaṭipadādivaṇṇanā

51. Evaṃ bhagavā buddhaguṇapaṭilābhāvasānaṃ attano asammohavīhāraṃ brāhmaṇassa dassetvā idāni yāya paṭipadāya taṃ koṭippattaṃ asammohavīhāraṃ adhigato, taṃ pubbabhāgato pabhūti dassetuṃ **āraddhaṃ kho pana me brāhmaṇā**tiādimāha.

Keci panāhu “imaṃ asammohavīhāraṃ sutvā brāhmaṇassa cittamevaṃ uppannaṃ ‘kāya nu kho paṭipadāya imaṃ patto’ti, tassa cittamaññāya imāyāhaṃ paṭipadāya imaṃ uttamaṃ asammohavīhāraṃ pattoti dassento evamāhā”ti.

Tattha **āraddhaṃ kho pana me, brāhmaṇa, vīriyaṃ ahoṣīti**, brāhmaṇa, na mayā ayaṃ uttamo asammohavīhāro kusītena muṭṭhassatinā sāraddhakāyena vikkhittacittena vā adhigato, apica kho tadadhigamāya āraddhaṃ kho pana me vīriyaṃ ahoṣi, bodhimaṇḍe nisinnena mayā caturaṅgavīriyaṃ āraddhaṃ ahoṣi, paggahitaṃ asithilappavattitanti vuttaṃ hoti. Āraddhattāyeva ca metaṃ **asallīnaṃ** ahoṣi.

Upaṭṭhitā sati asammuṭṭhāti na kevalaṅca vīriyameva, satipi me āramaṇābhīmukhībhāvena upaṭṭhitā ahoṣi. Upaṭṭhitattāyeva ca asammuṭṭhā. **Passaddho kāyoti** kāyacittappassaddhisambhavana kāyopi me passaddho ahoṣi. Tattha yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyopi passaddhoyeva hoti, tasmā nāmakāyo rūpakāyoti avisesetvāva passaddho kāyoti vuttaṃ. **Asāraddhoti** so ca kho passaddhattāyeva asāraddho, vīgatadarathoti vuttaṃ hoti. **Samāhitaṃ cittaṃ ekagganti** cittampi me sammā āhitaṃ sutṭhu ṭhapitaṃ appitaṃ viya ahoṣi. Samāhitattā eva ca ekaggaṃ acalaṃ nipphandaṇanti, ettāvata jhānassa pubbabhāgapaṭipadā kathitā hoti.

Idāni imāya paṭipadāya adhigataṃ paṭhamajjhānaṃ ādiṃ katvā vijjāttayapariyosānaṃ viṣesaṃ dassento **so kho ahanti**ādimāha. Tattha **vivicceva kāmehi...pe... catutthajjhānaṃ upasampajjavīhāsinti** ettha tāva yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ visuddhimagge pathavīkasiṇakathāyaṃ vuttaṃ. Kevalaṅhi tattha “upasampajja viharatī”ti āgataṃ, idha “vīhāsī”nti, ayameva viṣeso. Kiṃ katvā pana bhagavā imāni jhānāni upasampajja vīhāsīti, kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā. Kataraṃ? Ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ.

Imāni ca pana cattāri jhānāni kesaṅci cittaṃkaggatthāni honti, kesaṅci vipassanāpādaṅkāni, kesaṅci abhiññāpādaṅkāni, kesaṅci nirodhapādaṅkāni, kesaṅci

bhavokkamanatthāni. Tattha khīṇāsavānaṃ cित्tekaggatathāni honti. Te hi samāpajjitvā ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmāti iccevaṃ kasiṇaparikkammaṃ katvā aṭṭha samāpattiyo nibbattenti. Sekkhaputhujjanānaṃ samāpattito vuṭṭhāya samāhitena cittena vipassissāmāti nibbattentānaṃ vipassanāpādakāni honti. Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya “ekopi hutvā bahudhā hoti”ti (dī. ni. 1.238; paṭi. ma. 1.102) vuttanayā abhiññāyo patthentā nibbattenti, tesam abhiññāpādakāni honti. Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā sattāhaṃ acittā hutvā ditṭheva dhamme nirodhaṃ nibbānaṃ patvā sukhaṃ viharissāmāti nibbattenti, tesam nirodhapādakāni honti. Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā aparihīnajjhānā brahmaloke uppajjissāmāti nibbattenti, tesam bhavokkamanatthāni honti.

Bhagavatā panidaṃ catutthajjhānaṃ bodhirukkhamūle nibbattitaṃ, taṃ tassa vipassanāpādakañceva ahoṣi abhiññāpādakañca sabbakiccasādhakañca, sabbalokiyalokuttaraṅgaṇadāyakanti veditabbaṃ.

Pubbabhāgaṇaṇāni niṭṭhitā.

Pubbenivāsakathāvaṇṇanā

52. Yesañca guṇānaṃ dāyakaṃ ahoṣi, tesam ekadesaṃ dassento **so evaṃ samāhite cittetiādīmāha**. Tattha dvinnaṃ vijjānaṃ anupadavaṇṇanā ceva bhāvanānayo ca visuddhimagge vitthārito. Kevalañhi tattha “so evaṃ samāhite citte...pe... abhininnāmeti”ti vuttaṃ, idha “abhininnāmesi”nti. **Ayaṃ kho me brāhmaṇāti** ayañca appanāvāro tattha anāgatoti ayameva viseso. Tattha **soti so ahaṃ**. **Abhininnāmesinti** abhinīharim. Abhininnāmesinti ca vacanato **soti** ettha so ahanti evamattho veditabbo.

Yasmā cidaṃ bhagavato vasena pubbenivāsānussatiññaṃ āgataṃ, tasmā “so tato cuto idhūpapanno”ti ettha evaṃ yojanā veditabbā. Ettha hi **so tato cutoti** paṭinivattantassa paccavekkhaṇaṃ. Tasmā **idhūpapannoti** imissā idhūpapattiyā anantaraṃ. **Amutra udapādinti** tusitabhavanaṃ sandhāyāhāti veditabbo. **Tatrāpāsīm evaṃnāmoti** tatrāpi tusitabhavane setaketu nāma devaputto ahoṣim. **Evaṃgottoti** tāhi devatāhi saddhim ekagotto. **Evaṃvaṇṇoti** suvaṇṇavaṇṇo. **Evaṃmāhāroti** dibbasudhāhāro. **Evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedīti** evaṃ dibbasukhappaṭisaṃvedī. Dukkhaṃ pana sañkhāradukkhamaṭṭameva. **Evaṃāyupariyantoti** evaṃ sattapaññāsavassakotiṣaṭṭhivassasatasahassāyupariyanto. **Sotato cutoti** so ahaṃ tato tusitabhavanato cuto. **Idhūpapannoti** idha mahāmāyāya deviyā kucchimhi nibbatto.

Ayaṃ kho me brāhmaṇātiādīsu meti mayā. **Vijjāti** veditakaraṇatthena vijjā. Kim veditaṃ karoti? Pubbenivāsaṃ. **Avijjāti** tasseeva pubbenivāsassa aviditakaraṇatthena tappaṭicchādako moho vuccati. **Tamoti** sveva moho paṭicchādakatthena “tamo”ti vuccati. **Ālokoti** sāyeva vijjā obhāsakaraṇatthena “āloko”ti vuccati. Ettha ca vijjā adhigatāti ayaṃ attho, sesaṃ pasamsāvacaṇaṃ. Yojanā panettha ayaṃ kho me vijjā adhigatā, tassa me adhigatavijjassa avijjā vihatā, vinatṭhāti attho. Kasmā? Yasmā vijjā uppannā. Esa nayo itarasmimpi padadvaye.

Yathātanti ettha **yathāti** opamme. **Tanti** nipāto. Satiyā avippavāsena **appamattassa**. Vīriyātāpena **ātāpino**. Kāye ca jīvite ca anapekkhatāya **pahitattassa**, pesitattassāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti “yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avijjā vihaññeyya, vijjā uppajjeyya. Tamo vihaññeyya, āloko uppajjeyya. Evameva mama avijjā vihatā, vijjā uppannā. Tamo vihato, āloko uppanno. Etassa me padhānānuyogassa anurūpameva phalaṃ laddha”nti.

Pubbenivāsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dibbacakkhuñṇakathāvaṇṇanā

53. Cutūpapātakathāyaṃ yasmā idha bhagavato vasena pāli āgatā, tasmā “passāmi pajānāmi”’ti vuttaṃ, ayaṃ viseso. Sesam visuddhimagge vuttasadisameva.

Ettha pana vijjāti dibbacakkhuñṇānavijjā. Avijjāti sattānaṃ cutipatisandhipaṭicchādikā avijjā. Sesam vuttanayamevāti. Yasmā ca pūritapāramīnaṃ mahāsattānaṃ parikkammakiccaṃ nāma natthi. Te hi citte abhininnāmitamatteyeva anekavihitam pubbenivāsam anussaranti, dibbena cakkhunā satte passanti. Tasmā yo tattha parikkammaṃ ādiṃ katvā bhāvanānayo vutto, na tena idha atthoti.

Dibbacakkhuñṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Āsavakkhayañṇakathāvaṇṇanā

54. Tatiyavijjāya so evaṃ samāhite citteti vipassanāpādakaṃ catutthajjhānacittam vedītabbama. Āsavānaṃ khayañṇāyāti arahattamaggañṇāthāya. Arahattamaggo hi āsavavināsanato āsavānaṃ khayoti vuccati, tatra cetam ñānaṃ, tappariyāpannattāti. Cittam abhininnāmesinti vipassanācittam abhinīharim. So idaṃ dukkhanti evamādisu “ettakaṃ dukkham, na ito bhiyyo”’ti sabbampi dukkhasaccaṃ sarasalakkaṇapaṭivedhena yathābhūtam abbaññāsim jānim paṭivijjhim. Tassa ca dukkhassa nibbattikaṃ taṇham ayaṃ dukkhasamudayoti. Tadubhayampi yaṃ tṇānaṃ patvā nirujjhati, taṃ tesam appavattim nibbānaṃ ayaṃ dukkhanirodhoti. Tassa sampāpakaṃ ariyamaggaṃ ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti sarasalakkaṇapaṭivedhena yathābhūtam abbaññāsim jānim paṭivijjhinti evamattho vedītabbo.

Evaṃ sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyāyato dassento ime āsavātiādīmāha. Tassa me evaṃ jānato evaṃ passatoti tassa mayham evaṃ jānantassa evaṃ passantassa. Saha vipassanāya kotippattam maggaṃ katheti. Kāmāsavāti kāmāsavato. Vimuccitthāti iminā phalakkhaṇam dasseti, maggakkhaṇe hi cittam vimuccati, phalakkhaṇe vimuttam hoti. Vimuttasim vimuttamiti ñānanti iminā paccavekkhaṇāñṇam dasseti. Khīṇā jātiādīhi tassa bhūmim, tena hi ñānena bhagavā paccavekkhanto “khīṇā jāti”’tiādīni abbaññāsi. Katamā pana bhagavato jāti khīṇā, kathaṇca naṃ abbaññāsi? Na tāvassa atītā jāti khīṇā, pubbeva khīṇattā, na anāgatā, anāgate vāyāmbhāvato, na paccuppanā, vijjamānattā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammatam āpajjanena khīṇā, taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā “kilesābhāve vijjamānampi kammaṃ āyatim appaṭisandhikaṃ hoti”’ti jānanto abbaññāsi.

Vusitanti vuttham parivuttham, kataṃ caritam niṭṭhitanti attho. Brahmācariyanti maggabrahmacariyam, puthujjanakalyāṇakena hi saddhim sattasekkhā brahmācariyavāsam vasanti nāma, khīṇāsavo vutthavāso. Tasmā bhagavā attano brahmācariyavāsam paccavekkhanto “vusitam brahmācariya”’nti abbaññāsi. Kataṃ karaṇiyanti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṃ niṭṭhāpitanti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṃ kiccaṃ karonti, khīṇāsavo katakaraṇīyo. Tasmā bhagavā attano karaṇīyam paccavekkhanto “kataṃ karaṇīya”’nti abbaññāsi.

Nāparamitthattāyāti idāni puna itthabhāvāya evaṃsoḷasakiccabhāvāya, kilesakkhayaṃ vā maggabhāvanākiccaṃ me natthi abbaññāsi. Atha vā itthattāyāti itthabhāvato imasmā evampakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparaṃ khandhasantānaṃ mayham natthi. Ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnaṃ rūpāṃ rūpāṃ viya. Te carimakaviññānanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissanti abbaññāsi.

Idāni evaṃ paccavekkhaṇañānapariggahitaṃ āsavānaṃ khayañāṇadhigamaṃ
brāhmaṇassa dasseto, **ayaṃ kho me brāhmaṇā**tiādimāha. Tattha **vijjāti**
arahattamaggañānavijjā. **Avijjāti** catusaccapaṭicchādikā avijjā. Sesam vuttanayameva.
Ettāvata ca pubbenivāsañāna aṭṭamsañānaṃ, dibbacakkhunā
paccuppannānāgataṃsañānaṃ, āsavakkhayaena sakalalokiyalokuttaragūṇanti evaṃ tīhi vijjāhi
sabbepi sabbaññugūṇe saṅgahetvā pakāseto attano asammo havihāraṃ brāhmaṇassa dasseti.

Āsavakkhayañānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Araññavāsakāraṇavaṇṇanā

55. Evaṃ vutte kira brāhmaṇo cintesi – “samaṇo gotamo sabbaññutaṃ paṭijānāti, ajjāpi
ca araññavāsaṃ na vijahati, atthi nu khvassa aññampi kiñci karaṇīya”nti. Athassa bhagavā
ajjhāsayaṃ viditvā iminā ajjhāsayaṇusandhinā, **siyā kho pana tetiādimāha**. Tattha **siyā kho
pana te, brāhmaṇa, evamassāti**, brāhmaṇa, kadāci tuyhaṃ evaṃ bhavēyya. **Na kho
panetaṃ brāhmaṇa evaṃ daṭṭhabbanti** etaṃ kho pana, brāhmaṇa, tayā mayhaṃ
pantasenāsanapaṭisevanam avītarāgādītāyāti evaṃ na daṭṭhabbam. Evaṃ
pantasenāsanapaṭisevane akāraṇam paṭikkhipitvā kāraṇam dasseto **dve kho ahantiādimāha**.
Tattha atthoyeva atthavaso. Tasmā **dve kho aham, brāhmaṇa, atthavaseti** aham kho,
brāhmaṇa, dve atthe dve kāraṇāni sampassamānoti vuttaṃ hoti. **Attano ca
diṭṭhadhammasukhavihāraṇanti** ettha **diṭṭhadhammo** nāma ayaṃ paccakkho
attabhāvo. **Sukhavihāro** nāma catunnampi iriyāpathavihārānaṃ phāsutā, ekakassa hi araññe
antamaso uccārapassāvakkiccam upādāya sabbeva iriyāpathā phāsukā honti, tasmā
diṭṭhadhammasa sukhavihāraṇanti ayamatto veditabbo. **Pacchimañca janataṃ
anukampamānoti** kathaṃ araññavāsena pacchimā janatā anukampitā hoti? Saddhāpabbajitā
hi kulaputtā bhagavato araññavāsaṃ disvā bhagavāpi nāma araññasenāsanāni na muñcati,
yassa nevatti pariññātabbam na pahātabbam na bhāvetabbam na sacchikātabbam, kimaṅgam
pana mayanti cintevā tattha vasitabbameva maññissanti. Evaṃ khippameva
dukkhassantakarā bhavissanti. Evaṃ pacchimā janatā anukampitā hoti. Etamattham dasseto
āha “pacchimañca janataṃ anukampamāno”ti.

Araññavāsakāraṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

Desanānumodanāvaṇṇanā

56. Tam sutvā attamano brāhmaṇo **anukampitarūpātiādimāha**.
Tattha **anukampitarūpāti** anukampitajātikā anukampitasabhāvā. **Janatāti**
janasamūho. **Yathā taṃ arahatā sammāsambuddhenāti** yathā araham sammāsambuddho
anukampeyya, tatheva anukampitarūpāti.

Evañca pana vatvā puna taṃ bhagavato dhammadesanaṃ abbhanumodamāno
bhagavantaṃ etadavoca **abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotamāti**.
Tatthāyaṃ abhikkantasaddo khayasundarābhīrūpaabbhanumodanesu dissati. “Abhikkantā,
bhante, ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciranisinno bhikkhusaṅgho”tiādīsu (cūlava. 383; a.
ni. 8.20) hi khaye dissati. “Ayaṃ imesaṃ catunnam puggalānaṃ abhikkantataro ca
paṇītataro cā”tiādīsu (a. ni. 4.100) sundare.

“Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalam;

Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṃ disā”ti. –

Ādīsu (vi. va. 857) abhirūpe. “Abhikkantaṃ, bhante”tiādīsu (dī. ni. 1.250; pārā. 15)
abbhanumodane. Idhāpi abbhanumodaneyeva. Yasmā ca abbhanumodane, tasmā sādhu
sādhu bho, gotamāti vuttaṃ hotīti veditabbam.

“Bhaye kodhe pasamsāyaṃ, turite kotūhalacchare;

Hāse soke pasāde ca, kare āmeditaṃ budho’’ti. –

Iminā ca lakkhaṇena idha pasādavasena pasamsāvasena cāyaṃ dvikkhattuṃ vuttoti veditabbo. Atha vā **abhikkantanti** abhikantaṃ. Atiṭṭhaṃ atimanāpaṃ, atisundaranti vuttaṃ hoti.

Tattha ekena abhikkantasaddena desanaṃ thometi, ekena attano pasādaṃ. Ayañhettha adhippāyo – abhikkantaṃ, bho gotama, yadidaṃ bho gotamassa dhammadesanā, abhikkantaṃ yadidaṃ bho gotamassa dhammadesanaṃ āgamma mama pasādoti. Bhagavatoyeva vā vacanaṃ dve dve atthe sandhāya thometi – bho gotamassa vacanaṃ abhikkantaṃ dosanāsanato, abhikkantaṃ guṇādhigamanato, tathā saddhājanato, paññājanato, sātthato, sabyañjanato, uttānapadato, gambhīratthato, kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato, anattukkaṃsanato, aparavambhanato, karuṇāsītalato, paññāvadātato, āpātharamaṇiyato, vimaddakkhamato, suyyamānasukhato, vīmaṃsīyamānahitatoti evamādīhi yojetabbaṃ.

Tato parampi catūhi upamāhi desanaṃyeva thometi. Tattha **nikkujjitanti** adhomukhaṭhapitaṃ, hetthāmukhajātaṃ vā. **Ukkujjeyyāti** upari mukhaṃ kareyya. **Paṭicchannanti** tiṇapaṇṇādicchāditaṃ. **Vivareyyāti** ugghāṭeyya. **Mūlhassāti** disāmūlhassa. **Maggam ācikkheyyāti** hatthe gahetvā ‘‘esa maggo’’ti vadeyya. **Andhakāreti** kālapakkhacātuddasāddharattaghanavanasanḍameghapaṭalehi caturaṅge tame, ayaṃ tāva anuttānapadattho.

Ayaṃ pana adhippāyayojanā – yathā koci nikkujjitaṃ ukkujjeyya, evaṃ saddhammavimukhaṃ asaddhamme patitaṃ maṃ asaddhammā vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṃ vivareyya . Evaṃ kassapassa bhagavato sāsananantaradhānato pabhuti micchādīṭṭhigahanapaṭicchannaṃ sāsanaṃ vivarantena, yathā mūlhassa maggaṃ ācikkheyya, evaṃ kummaggamicchāmaggaṃ paṭipannaṃ me saggamokkhamaggaṃ ācikkhantena, yathā andhakāre telapajjotaṃ dhāreyya, evaṃ mohandhakāre nimuggassa me buddhādiratanarūpāni apassato tappaṭicchādakamohandhakāraṇavidhāṃsakadesanāpajjotadhāraṇena mayhaṃ bhotā gotamena etehi pariyāyehi pakāsītattā anekapariyāyena dhammo pakāsītoti.

Desanānumodanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pasannākāraṇaṇā

Evaṃ desanaṃ thometvā imāya desanāya ratanattayapasannacitto pasannākāraṃ karonto **esāhanti**ādīmāha. Tattha **esāhanti** eso ahaṃ. **Bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmīti** bhavaṃ me gotamo saraṇaṃ parāyaṇaṃ, aghassa tātā , hitassa ca vidhātāti iminā adhippāyena bhavantaṃ gotamaṃ gacchāmi, bhajāmi, sevāmi, payirupāsāmi, evaṃ vā jānāmi, bujjhāmīti. Yesaṃhi dhātūnaṃ gatiattho, buddhipi tesaṃ attho. Tasmā gacchāmīti imassa jānāmi, bujjhāmīti ayamattho vutto. **Dhammaṅca bhikkhusaṅghaṅcāti** ettha pana adhiyatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne ca apāyesu apatamāne dhāretīti **dhammo**, so atthato ariyamaggo ceva nibbānaṅca. Vuttañhetam – ‘‘yāvata, bhikkhave, dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesaṃ aggamakkhāyati’’ti (a. ni. 4.34) vitthāro. Na kevalaṅca ariyamaggo ceva nibbānaṅca, apica kho ariyaphalehi saddhiṃ pariyattidhammopi. Vuttañhetam chattaṃāṇavakavimāne –

‘‘Rāgavirāgamanejamasokaṃ, dhammamasāṅkhatamappaṭikūlaṃ;

Madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhattaṃ, dhammamimaṃ saraṇatthamupehī’’ti. (vi. va. 887);

Ettha **rāgavirāgoti** maggo kathito. **Anejamasokanti** phalaṃ. **Dhammamasāṅkhatanti** nibbānaṃ. **Appaṭikūlaṃ madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhattanti** piṭakattayena vibhattā

sabbadhammakhandhāti. Diṭṭhisīlasaṅghātena saṃhatoti **saṅgho**, so atthato aṭṭha ariyapuggalasamūho. Vuttañhetam tasmimyeva vimāne.

“Yattha ca dinnamahapphalamāhu, catūsu sucīsu purisayugesu;

Atṭha ca puggala dhammasā te, saṅghamimam saraṇatthamupehī”ti. (vi. va. 888);

Bhikkhūnam saṅgho **bhikkhusaṅgho**. Ettāvata brāhmaṇo tīṇi saraṇagamanāni paṭivedesi.

Pasannākāraṇaṇṇā niṭṭhitā.

Saraṇagamanakathāvaṇṇā

Idāni tesu saraṇagamanesu kosallattham saraṇam, saraṇagamanam. Yo ca saraṇam gacchati, saraṇagamanappabhedo, saraṇagamanassa phalam, saṃkilesa, bhedoti ayam vidhi veditabbo. Seyyathidaṃ – padatthato tāva hiṃsatīti **saraṇam**, saraṇagatanam teneva saraṇagamanena bhayam santāsam dukkham duggatiparikilesam hanati vināsetīti attho, ratanattayassevetam adhivacanam.

Atha vā hite pavattanena ahitā ca nivattanena sattānam bhayam hiṃsati buddho. Bhavakantārā uttāraṇena assāsādānena ca dhammo. Appakānampi kāraṇam vipulaphalapaṭilābhakaraṇena saṅgho. Tasmā imināpi pariyāyena ratanattayam saraṇam. Tappasādataggarutāhi vihatakiṇeso tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo saraṇagamanam. Taṃsamaṅgisatto saraṇam gacchati, vuttappakārena cittuppādena etāni me tīṇi saraṇāni saraṇam, etāni parāyaṇanti evam upetīti attho. Evam tāva **saraṇam saraṇagamanam yo ca saraṇam gacchatīti** idaṃ tayaṃ veditabbam.

Saraṇagamanappabhede pana duvidham saraṇagamanam lokuttaram lokiyañca. Tattha lokuttaram diṭṭhasaccānam maggakkhaṇe saraṇagamanupakkilesasamucchedena ārammaṇato nibbānārammaṇam hutvā kiccatto sakalepi ratanattaye ijjhati. Lokiyam puthujjanānam saraṇagamanupakkilesavikkhambhanena ārammaṇato buddhādiguṇārammaṇam hutvā ijjhati, tam atthato buddhādīsu vatthūsu saddhāpaṭilābho, saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhi dasasu puññakiriyavatthūsu diṭṭhijukammanti vuccati.

Tayidaṃ catudhā pavattati attasanniyyātanena tapparāyaṇatāya sissabhāvūpagamanena paṇipātenāti. Tattha **attasanniyyātanam** nāma “ajja ādiṃ katvā aham attānam buddhassa niyyātemi, dhammassa, saṅghassā”ti evam buddhādīnam attapariccajanam. **Tapparāyaṇatā** nāma “ajja ādiṃ katvā aham buddhaparāyaṇo, dhammaparāyaṇo, saṅghaparāyaṇo iti maṃ dhārethā”ti evam tapparāyaṇabhāvo. **Sissabhāvūpagamanam** nāma “ajja ādiṃ katvā aham buddhassa antevāsiko, dhammassa, saṅghassāti maṃ dhārethā”ti evam sissabhāvūpagamo. **Paṇipāto** nāma “ajja ādiṃ katvā aham abhivādanapaccuṭṭhānaañjalikammasāmīcikammaṃ buddhādīnamyeva tiṇṇam vatthūnam karomi, iti maṃ dhārethā”ti evam buddhādīsu paramanipaccakāro. Imesañhi catunnam ākāraṇam aññatarampi karontena gahitaṃyeva hoti saraṇagamanam.

Apica bhagavato attānam pariccajāmi, dhammassa, saṅghassa attānam pariccajāmi. Jīvitam pariccajāmi, pariccattoyeva me attā, pariccattamyeva me jīvitam, jīvitapariyantikam buddham saraṇam gacchāmi, buddho me saraṇam leṇam tāṇanti evampi attasanniyyātanam veditabbam. “Satthārañca vatāham passeyyam bhagavantameva passeyyam, sugatañca vatāham passeyyam bhagavantameva passeyyam, sammāsambuddhañca vatāham passeyyam bhagavantameva passeyya”nti (saṃ. ni. 2.154) evampi mahākassapassa saraṇagamanam viya sissabhāvūpagamanam datṭhabbam.

“So ahaṃ vicarissāmi, gāmā gāmaṃ purā puram;

Namassamāno sambuddhaṃ, dhammassa ca sudhammata”nti. (su. ni. 194; saṃ. ni. 1.246) –

Evampi ālavakādīnaṃ saraṇagamaṇaṃ viya tapparāyaṇatā veditabbā. “Atha kho brahmāyu brāhmaṇo utthāyāsanaṃ ekamsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumvati, pāṇīhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti brahmāyu ahaṃ, bho gotama, brāhmaṇo, brahmāyu ahaṃ, bho gotama, brāhmaṇo”ti (ma. ni. 2.394) evampi paṇipāto datṭhabbo.

So panaesa ñātibhayaṅgariyadakkhiṇeyyavasena catubbidho hoti. Tattha dakkhiṇeyyapaṇipātena saraṇagamaṇaṃ hoti, na itarehi. Setṭhavaseneva hi saraṇaṃ gayhati, setṭhavasena bhijjati, tasmā yo sākīyo vā koliyo vā “buddho amhākaṃ ñātako”ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yo vā “samaṇo gotamo rājapūjito mahānubhāvo, avandiyamāno anattampi kareyyā”ti bhayena vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yo vā bodhisattakāle bhagavato santike kiñci uggahitaṃ saramāno buddhakāle vā –

“Ekena bhoge bhuñjeyya, dvīhi kammaṃ payojaye;

Cattuthaṅca nidhāpeyya, āpadāsu bhavissatī”ti. (dī. ni. 3.265) –

Evarūpaṃ anusāsaniṃ uggahetvā “ācariyo me”ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yo pana “ayaṃ loke aggadakkhiṇeyyo”ti vandati, teneva gahitaṃ hoti saraṇaṃ.

Evam gahitasaraṇassa ca upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitampi ñātim “ñātako me aya”nti vandato saraṇagamaṇaṃ na bhijjati, pageva apabbajitaṃ. Tathā rājānaṃ bhayavasena vandato, so hi raṭṭhapūjitattā avandiyamāno anattampi kareyyāti. Tathā yaṃkiñci sippaṃ sikkhāpakam tithiyaṃ “ācariyo me aya”nti vandatopi na bhijjatīti evaṃ saraṇagamaṇappabhedo veditabbo.

Ettha ca lokuttarassa saraṇagamaṇassa cattāri sāmāññaphalāni vipākaphalaṃ, sabbadukkhakkhaya ānisamsaphalaṃ. Vuttañhetam –

“Yo ca buddhaṅca dhammaṅca, saṅghaṅca saraṇaṃ gato;

Cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati.

Dukkham dukkhasamuppādam, dukkhassa ca atikkamaṃ;

Ariyañcaṭṭhaṅgikam maggaṃ, dukkhūpasamagāminam.

Etaṃ kho saraṇaṃ khemaṃ, etaṃ saraṇamuttamaṃ;

Etaṃ saraṇamāgamma, sabbadukkhā pamuccatī”ti. (dha. pa. 190-192);

Apica niccato anupagamaṇādivasena petassa ānisamsaphalaṃ veditabbam. Vuttañhetam, “aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāram niccato upagaccheyya, sukhatō upagaccheyya, kañci dhammaṃ attato upagaccheyya, mātaram jīvitā voropeyya, pitaram arahantaṃ jīvitā voropeyya, dutṭhacitto tathāgatassa lohitaṃ uppādeyya, saṅgham bhindeyya, aññaṃ satthāram uddiseyya, netam ṭhānam vijjatī”ti (ma. ni. 3.128; a. ni. 1.268-276).

Lokiyassa pana saraṇagamaṇassa bhavasampadāpi bhogasampadāpi phalameva. Vuttañhetam –

“Yekeci buddham saraṇaṃ gatāse,

Na te gamissanti apāyabhūmiṃ;

Pahāya mānusaṃ deham,

Devakāyaṃ paripūressantī’’ti. (saṃ. ni. 1.37);

Aparampi vuttaṃ ‘‘atha kho sakko devānamindo asītiyā devatāsahashehi saddhiṃ yenāyasmā mahāmogallāno, tenupasaṅkami...pe... ekamantaṃ ʈitaṃ kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmogallāno etadavoca ‘sādhu kho devānaminda buddhaṃ saraṇagamaṇaṃ hoti, buddhaṃ saraṇagamaṇaṃ hetu kho devānaminda evamidhekacce sattā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggamaṃ lokamaṃ upapajjantī’’ti. Te aññe deve dasahi ʈhānehi adhigaṇhanti dibbena āyunaṃ dibbena vaṇṇena sukkena yasena ādhipateyyena dibbehi rūpehi saddehi gandhehi rasehi phoṭṭhabbehi’’ti (saṃ. ni. 4.341). Esa nayo dhamme saṅghe ca. Apica velāmasuttādivasenāpi (a. ni. 9.20) saraṇagamaṇassa phalaviseso veditabbo. Evaṃ saraṇagamaṇaphalaṃ veditabbaṃ.

Tattha lokiyasaraṇagamaṇaṃ tīsu vatthūsu aññānasamsayamicchāññādīhi saṃkilissati, na mahājutikaṃ hoti, na mahāvipphāraṃ. Lokuttarassa natthi saṃkilesa. Lokiyassa ca saraṇagamaṇassa duvidho bhedo sāvajjo anavajjo ca. Tattha sāvajjo aññasatthārādīsu attasanniyyātanādīhi hoti, so anitṭhaphalo. Anavajjo kālaṃ kiriyāya, so avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana nevatti bhedo. Bhavantarepi hi ariyasāvako aññasatthāraṃ na uddisatīti evaṃ saraṇagamaṇassa saṃkilesa ca bhedo ca veditabboti. **Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretūti** maṃ bhavaṃ gotamo ‘‘upāsako aya’’nti evaṃ dhāretu, jānātūti attho.

Saraṇagamaṇakathāvaṇṇanā nitṭhitā.

Upāsakavidhikathāvaṇṇanā

Upāsakavidhikosallatthaṃ panettha ko upāsako, kasmā upāsakoti vuccati, kimassa sīlaṃ, ko ājīvo, kā vipatti, kā sampattīti idaṃ pakīṇakaṃ veditabbaṃ.

Tattha **ko upāsakoti** yo koci tisaraṇagato gahaṭṭho. Vuttañhetamaṃ – ‘‘yato kho mahānāma upāsako buddhaṃ saraṇaṃ gato hoti, dhammaṃ saraṇaṃ gato hoti, saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti. Ettāvatā kho mahānāma upāsako hoti’’ti (saṃ. ni. 5.1033).

Kasmā upāsakoti ratanattayassa upāsanaṭo. So hi buddhaṃ upāsatiṭi upāsako. Dhammaṃ, saṅghaṃ upāsatiṭi upāsako.

Kimassasīlanti pañca veramaṇiyo. Yathāha ‘‘yato kho mahānāma upāsako pañātipātā paṭivirato hoti adinnādānā , kāmesu micchācārā, musāvādā, surāmerayamajjapamādatṭhānā paṭivirato hoti. Ettāvatā kho mahānāma upāsako sīlavā hoti’’ti (saṃ. ni. 5.1033).

Ko ājīvoti pañca micchāvaṇijjā pahāya dhammena samena jīvitakappaṇaṃ. Vuttañhetamaṃ ‘‘pañcimā, bhikkhave, vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā. Katamā pañca? Sattavaṇijjā, sattavaṇijjā, maṃsavaṇijjā, majjavaṇijjā, visavaṇijjā. Imā kho, bhikkhave, pañca vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā’’ti (a. ni. 5.177).

Kā vipattīti yā tasseva sīlassa ca ājīvassa ca vipatti, ayamassa vipatti. Apica yāya esa caṇḍālo ceva hoti malañca patikuṭṭho ca. Sāpissa vipattīti veditabbā. Te ca atthato assaddhiyādayo pañca dhammā honti. Yathāha ‘‘pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakacaṇḍālo ca hoti upāsakamalañca upāsakapatikuṭṭho ca. Katamehi pañcahi? Assaddho hoti, dussīlo hoti, kotūhalamaṅgaliko hoti, maṅgalaṃ pacceti no kammaṃ, ito ca bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ pariyesati tattha ca pubbakāraṃ karotī’’ti (a. ni. 5.175).

Kā sampattīti yā cassa sīlasampadā ca ājīvasampadā ca, sā sampatti. Ye cassa ratanabhāvādīkarā saddhādayo pañca dhammā. Yathāha ‘‘pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakaratañca hoti upāsakapadumañca upāsakapūṇḍarīkañca. Katamehi pañcahi? Saddho hoti, sīlavā hoti, na kotūhalamaṅgaliko hoti, kammaṃ pacceti no

maṅgalaṃ, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ gavesati, idha ca pubbakāraṃ karotī”ti (a. ni. 5.175).

Ajjaṭṭaggeti ettha ayaṃ **aggasaddo** ādikoṭikoṭṭhāsasetṭhesu dissati. “Ajjaṭṭagge, samma dovārika, āvarāmi dvāraṃ nigaṇṭhānaṃ nigaṇṭhīna”ntiādīsu (ma. ni. 2.70) hi ādimhi dissati. “Teneva aṅgulaggena taṃ aṅgulaggaṃ parāmaseyya, (kathā. 441) ucchaggaṃ veḷagga”ntiādīsu koṭiyāṃ. “Ambilaggaṃ vā madhuraggaṃ vā tittakaggaṃ vā (saṃ. ni. 5.374), anujānāmi, bhikkhave, viharaggena vā parivenaggena vā bhājetu”ntiādīsu (cūḷava. 318) koṭṭhāse. “Yāvātā, bhikkhave, sattā apadā vā...pe... tathāgato tesam aggamaṃkḥāyatī”tiādīsu (a. ni. 4.34) seṭṭhe. Idha paṇāyaṃ ādimhi daṭṭhabbo. Tasmā **ajjaṭṭaggeti** ajjataṃ ādim katvā, evamettha attho veditabbo. **Ajjaṭṭanti** ajjabhāvaṃ. Ajjaṭṭaggeti vā pāṭho, da-kāro padasandhikaro, ajja aggaṃ katvāti attho.

Pāṇupetanti pāṇehi upetaṃ, yāva me jīvitaṃ pavattati, tāva upetaṃ. Anaññasatthukaṃ tīhi saraṇagamehi saraṇaṃ gataṃ upāsakaṃ kappiyakāraṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu jānātu. Ahañhi sacepi me tikhiṇena asinā sīsaṃ chindeyya, neva buddhaṃ “na buddho”ti vā dhammaṃ “na dhammo”ti vā, saṅghaṃ “na saṅgho”ti vā vadeyyanti. Evaṃ attasanniyyātanena saraṇaṃ gantvā catūhi ca paccayehi pavāretvā utṭhāyāsanaṃ bhagavantaṃ abhivādetvā tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā pakkāmiti.

Upāsakavidhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bhayabheravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā

57. Evaṃme suttaṃ...pe... āyasmā sārīputtoti anaṅgaṇasuttaṃ. Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā – yathā cettha, evaṃ sabbasuttasu. Tasmā ito paraṃ ettakampi avatvā apubbapadavaṇṇanaṃyeva karissāma.

Cattāroti gaṇanaparicchedo. **Puggalā**ti sattā narā posā. Ettāvātā ca puggalavādī mahātheroti na gahetabbaṃ, ayañhi āyasmā buddhaputtānaṃ seṭṭho, so buddhassa bhagavato desanaṃ avilomentoyeva deseti.

Sammutiparamatthadesanākathāvaṇṇanā

Buddhassa bhagavato duvidhā desanā sammutidesanā, paramatthadesanā cāti. Tattha puggalo satto itthī puriso khattiyo brāhmaṇo devo māroti evarūpā **sammutidesanā**. Aniccaṃ dukkhaṃ anattā, khandhā dhātū āyatanāni satipaṭṭhānāti evarūpā **paramatthadesanā**.

Tattha bhagavā ye sammutivasena desanaṃ sutvā atthaṃ paṭivijjhivā mohaṃ pahāya visesaṃ adhigantaṃ samatthā, tesam sammutidesanaṃ deseti. Ye pana paramatthavasena desanaṃ sutvā atthaṃ paṭivijjhivā mohaṃ pahāya visesaṃ adhigantaṃ samatthā, tesam paramatthadesanaṃ deseti. Tatthāyaṃ upamā, yathā hi desabhāsākusalo tiṇṇaṃ vedānaṃ atthasamvaṇṇanako ācariyo ye damiḷabhāsāya vutte atthaṃ jānanti, tesam damiḷabhāsāya ācikkhati. Ye andhakabhāsādīsu aññatarāya, tesam tāya tāya bhāsāya. Evaṃ te māṇavakā chekaṃ byattaṃ ācariyamāgamma khippameva sippaṃ uggaṇhanti. Tattha ācariyo viya buddho bhagavā. Tayo vedā viya kathetabbabhāvena ṭhitāni tīṇi piṭakāni. Desabhāsākosallamiva sammutiparamatthakosallaṃ. Nānādesabhāsā māṇavakā viya sammutiparamatthadesanāpaṭivijjhanasamatthā veneyyasattā. Ācariyassa damiḷabhāsādiācikkhanaṃ viya bhagavato sammutiparamatthavasena desanā veditabbā. Āha cettha –

“Duve saccāni akkhāsi, sambuddho vadataṃ varo;

Sammutiṃ paramatthañca, tatiyaṃ nūpalabbhati.
Saṅketavacanaṃ saccaṃ, lokasammutikāraṇā;
Paramatthavacanaṃ saccaṃ, dhammānaṃ bhūtakāraṇā.
Tasmā vohārakusalassa, lokanāthassa satthuno;
Sammutiṃ voharantassa, musāvādo na jāyati”ti.

Apica aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā puggalakathaṃ katheti – hirottappadīpanatthaṃ, kammassakatādīpanatthaṃ, paccattapurisakāradīpanatthaṃ, ānantariyadīpanatthaṃ, brahmavihāradīpanatthaṃ, pubbenivāsadīpanatthaṃ, dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ, lokasammutiyā appahānatthañcāti. “Khandhadhātuāyatanāni hiriyanti ottappanti”ti hi vutte mahājano na jānāti, sammohamāpajjati, paṭisattu hoti “kimidaṃ khandhadhātuāyatanāni hiriyanti ottappanti nāmā”ti. “Itthi hiriyati ottappati puriso khattiyo brāhmaṇo devo māro”ti vutte pana jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā bhagavā **hirottappadīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti.

“Khandhā kammassakā dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **kammassakatādīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti.

“Veḷuvanādayo mahāvihārā khandhehi kārapitā dhātūhi āyatanehi”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **paccattapurisakāradīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti.

“Khandhā mātaraṃ jīvitā voropenti pitaraṃ arahantaṃ ruhiruppādakammaṃ karonti, saṅghabhedakammaṃ karonti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **ānantariyadīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. “Khandhā mettāyanti dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **brahmavihāradīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti.

“Khandhā pubbenivāsamanussaranti dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **pubbenivāsadīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. “Khandhā dānaṃ paṭiggaṇhanti dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi mahājano na jānāti, sammohamāpajjati, paṭisattu hoti “kimidaṃ khandhadhātuāyatanāni paṭiggaṇhanti nāmā”ti. “Puggalā paṭiggaṇhanti sīlavanto kalyāṇadhammā”ti vutte pana jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā bhagavā **dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti.

Lokasammutiñca buddhā bhagavanto nappajahanti, lokasamaññāya lokaniruttiyaṃ lokābhilāpe ṭhitāyeva dhammaṃ desenti. Tasmā bhagavā **lokasammutiyā appahānatthampi** puggalakathaṃ katheti. Tasmā ayampi āyasmā lokavohārakusalatāya buddhassa bhagavato desanaṃ avilomento lokasammutiyaṃ ṭhatvāva **cattārome, āvuso, puggalāti** āha. Tasmā ettha paramatthavasena aggahetvā sammutivaseneva puggalo veditabbo.

Santo saṃvijjāmānāti lokasaṅketavasena atthi upalabbhamānā. **Lokasminti** satta-loke. **Sāṅgaṇova samānoti**ādīsū pana **aṅgaṇanti** katthaci kilesā vuccanti. Yathāha “tattha katamāni tīṇi aṅgaṇāni? Rāgo aṅgaṇaṃ, doso aṅgaṇaṃ, moho aṅgaṇa”nti (vibha. 924). Katthaci yaṃkiñci malaṃ vā paṅko vā, yathāha “tasseva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamatī”ti. Katthaci tathārūpo bhūmibhāgo, so bodhiyaṅgaṇaṃ cetiyaṅgaṇantiādīnaṃ vasena veditabbo. Idha pana nānappakārā tibbakilesā “aṅgaṇa”nti adhippetā. Tathā hi vakkhati “pāpakānaṃ kho etaṃ, āvuso, akusalānaṃ icchāvacaṇānaṃ adhivacanaṃ, yadidaṃ aṅgaṇa”nti (ma. ni. 1.60). Saha aṅgaṇena **sāṅgaṇo**.

Sāṅgaṇovasamānoti sakilesoyeva santo . **Atthi me ajjhattaṃ aṅgaṇanti** **yathābhūtaṃ nappajānāti**ti mayhaṃ attano cittasantāne kilesa atthītipi na jānāti. “Ime kilesā nāma kakkhālā vālā jahitabbā na gahitabbā visadutṭhasallasadisā”ti evaṃ

yāthāvasarasatopi na jānāti. Yo atthīti ca jānāti, evañca jānāti. So “atthi me ajjhataṃ aṅgaṇanti yathābhūtaṃ pajānāti”ti vuccati. Yassa pana na ca maggena samūhatā kilesā, na ca uppajjanti yena vā tena vā vāritattā, ayamidha anaṅgaṇoti adhippeto. **Natthi me ajjhataṃ aṅgaṇanti yathābhūtaṃ nappajānāti**ti “mayhaṃ kilesā yena vā tena vā vāritattā natthi, na maggena samūhatattā”ti na jānāti, “te uppajjamānā mahāanattaṃ karissanti kakkhaḷā vāḷā visaduṭṭhasallasadisā”ti evaṃ yāthāvasarasatopi na jānāti. Yo pana “iminā kāraṇena natthi”ti ca jānāti, evañca jānāti, so “natthi me ajjhataṃ aṅgaṇanti yathābhūtaṃ pajānāti”ti vuccati. **Tatrāti** tesu catūsu puggalesu, tesu vā dvīsu sāṅgaṇesu, **yvāyanti** yo ayaṃ, yāyantipi pāṭho.

58. Ko nu kho, āvuso, sārīputta, hetu ko paccayoti ubhayenāpi kāraṇameva pucchati. **Yenimesanti** yena hetunā yena paccayena imesaṃ dvinnāṃ eko setṭhapuriso eko hīnapuriso akkhāyati, so ko hetu ko paccayoti evamettha sambandho veditabbo. Tattha kiñcāpi “nappajānāti pajānāti”ti evaṃ vuttaṃ, pajānanā nappajānanāti idameva ubhayaṃ hetu ceva paccayo ca.

59. Thero pana attano vicitrapaṭibhānatāya taṃ pākāṭataraṃ katvā dassetuṃ puna **tatrāvusoti**ādīmāha. Tattha **tassetāṃ pāṭikaṅkhanti** tassa puggalassa etaṃ pāṭikaṅkhitabbaṃ. Idameva esa pāpuṇissati, na aññanti icchitabbaṃ, avassaṃ bhāvīti vuttaṃ hoti. “Na chandaṃ janessati”tiādīnā nayena vuttaṃ achandajananādiṃ sandhāyāha.

Tattha ca **na chandaṃ janessati**ti appajānanto tassa aṅgaṇassa pahānattaṃ kattukamyatāchandaṃ na janessati. **Na vāyamissati**ti tato balavataraṃ vāyamaṃ na karissati, **na vīriyaṃ ārabhissati**ti thāmagatavīriyaṃ pana neva ārabhissati, na pavattessati vuttaṃ hoti. **Sāṅgaṇoti** imehi rāgādīhi aṅgaṇehi sāṅgaṇo. **Samkiliṭṭhacitto** tehiyeva suṭṭhutaṃ kiliṭṭhacitto malīnacitto vibādhitacitto upatāpitacitto ca hutvā. **Kālaṃ karissati**ti marissati.

Seyyathāpīti yathā nāma. **Kaṃsapātīti** kaṃsalohabhājanāṃ. **Ābhatāti** ānītā. **Āpaṇā vā kammārukulā vāti** āpaṇato vā kaṃsapātikāraṇānaṃ kammāraṇaṃ gharato vā. **Rajenāti** āgantukarajena paṃsuādinā. **Malenāti** tattheva utṭhitena lohamalena. **Pariyonaddhāti** sañchannā. **Na ceva paribhuñjeyyanti** udakakhādanīyapakkhipanādīhi paribhogānaṃ na kareyyuṃ. **Na ca pariyaḍapeyyanti** dhovanaghaṃsanādīhi na parisuddhaṃ kāraṇeyyūṃ. **Rajāpatheti** rajapathe. Ayameva vā pāṭho, rajassa āgamanatṭhāne vā vutṭhānuttṭhāne vā hetṭhāmañce vā thusakoṭṭhake vā bhājanantare vā, yattha rajena okiriyatīti attho. **Samkiliṭṭhatarā assa malaggahitāti** ettha rajāpathe nikkhipanena samkiliṭṭhatarā, aparibhogāpariyaḍapanehi malaggahitatarāti vuttaṃ hoti, paṭipucchāvācānañcetāṃ. Tenassa evamattho veditabbo, āvuso, sā kaṃsapāti evaṃ karīyamānā aparena kālena samkiliṭṭhatarā ca malaggahitatarā ca mattikapātīti vā kaṃsapātīti vā itipi dujjānā bhaveyya nu kho noti, thero taṃ paṭijānanto āha “evamāvuso”ti. Puna dhammasenāpati opammaṃ sampaṭipādentō, **evameva khoti**ādīmāha. Tatthevaṃ opammaṃsandanaṃ veditabbā – kiliṭṭhakāṃsapātisadisō sāṅgaṇo puggalo. Samkiliṭṭhakāṃsapātiyā napaṭibhuñjanamādiṃ katvā rajāpathanikkhepo viya tassa puggalassa pabbajjāṃ labhamānassa vejjakammādiṃ pasutapuggalasantike pabbajjāpaṭilābho. Samkiliṭṭhakāṃsapātiyā puna samkiliṭṭhatarabhāvo viya tassa puggalassa anukkamena ācariyupajjhāyānaṃ anusikkhato vejjakammādikaraṇaṃ, ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyā. Atha vā anukkamena dukkaṭadubbhāsītavītikkaṇaṃ, ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyā. Atha vā anukkamena pācittiyathullaccayavītikkaṇaṃ, saṅghādisesavītikkaṇaṃ, pārājikavītikkaṇaṃ, mātughātādiānantariyakaraṇaṃ, ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyāti.

Samkiliṭṭhacitto kālaṃ karissatiti ettha ca akusalacittena kālaṃ karissati na evamattho datṭhabbo. Sabbasattā hi pakaticittena bhavaṅgacitteneva kālaṃ karonti.

Ayaṃ pana avisodhetvā cittasantānaṃ kālaṃ karissatīti etamatthaṃ sandhāya evaṃ vuttoti veditabbo.

Dutiyavāre **pariyodapeyyunti** dhovanaghaṃsanasaṅhachārikāparimajjanādīhi parisuddhaṃ ādāsamaṇḍalasadisaṃ kareyyuṃ. **Na ca naṃ rajāpatheti** pubbe vuttappakāre ṭhāne anikkhipitvā karaṇḍamañjūsādīsu vā ṭhapeyyuṃ, paliveṭhetvā vā nāgadante lageyyuṃ. Sesāṃ vuttanayānusāreṇeva gahetabbaṃ.

Upamāsaṃsandanaṃ cettha evaṃ veditabbā – kiliṭṭhakaṃsapātisadiso sāṅgaṇo bhaddapuggalo. Kiliṭṭhakaṃsapātiyā paribhuñjanamādiṃ katvā suddhaṭṭhāne ṭhapanāṃ viya tassa puggalassa pabbajjāṃ labhamānassa pesalabhikkhūnaṃ santike pabbajjāpaṭilābho. Ye ovaḍanti anusāsanti appamattakampī pamādaṃ disvā daṇḍakammaṃ katvā punappunaṃ sikkhāpentī, saṃkiliṭṭhakaṃsapātiyā aparakāle parisuddhāpariyodātabhāvo viya tassa puggalassa ācariyupajjhāyānaṃ anusikkhato anukkamena sammāvattapaṭipatti, ettha ṭhitassa anaṅgaṇakālakiriya. Atha vā anukkamena parisuddhe sīle paṭiṭṭhāya attano anurūpaṃ buddhavacanaṃ uggaṇhitvā dhutaṅgāni samādāya attano anukūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā gāmantasenaṇavāsaṃ muñcitvā pantasenaṇavāso, ettha ṭhitassa anaṅgaṇakālakiriya. Atha vā anukkamena kaṣiṇaparikkammaṃ katvā aṭṭhasamāpattinibbattaṇa kilesavikkhambhaṇaṃ, vipassanāpādakajjhānaṃ vuttāya vipassanāya kilesānaṃ tadanānivāraṇaṃ, sotāpattiṭṭhānaṃ...pe... arahattasacchikiriyāti ettha ṭhitassa accantaṃ anaṅgaṇakālakiriya eva.

Tatīyavāre **subhanimittanti** rāgaṭṭhāniyaṃ itthārammaṇaṃ. **Manasi karissatīti** tasmīṃ vipannassati taṃ nimittaṃ āvajjissati. **Tassa subhanimittassa manasikārāti** tassa puggalassa subhanimittamanasikāraḍāna. **Anuddhaṃsessatīti** hiṃsissati adhibhavissati. Rāgo hi uppajjanto kusalavāraṃ pacchinditvā sayameva akusalajavanaṃ hutvā tiṭṭhanto kusalacittaṃ anuddhaṃsetīti veditabbo. Sesāṃ vuttanayānusāreṇeva gahetabbaṃ.

Opamāsaṃsandanaṃ panettha evaṃ veditabbā – parisuddhakaṃsapātisadiso pakatiyā appakilesa anaṅgaṇapuggalo. Parisuddhakaṃsapātiyā nāparibhuñjanaṃ ādiṃ katvā rajāpathe nikkhepo viya tassa puggalassa pabbajjāṃ labhamānassāti ito paraṃ sabbāṃ paṭhamavārasadisameva.

Catutthavāre **subhanimittaṃ na manasi karissatīti** tasmīṃ sativirahābhāvato taṃ nimittaṃ nāvajjissati, sesāṃ dutiyavārānusāreṇa veditabbaṃ. “Ayaṃ kho, āvuso”tiādi “ko nu kho, āvuso”tiādimhi vuttanayameva.

60. Idāni taṃ aṅgaṇaṃ nānappaḍāro pākāṭaṃ kāraṇetukāmenāyasmatā mahāmogallānaṃ “aṅgaṇaṃ aṅgaṇa”ntiādinā nāyena puṭṭho taṃ byākaronto **pāpakānaṃ kho etaṃ, āvusotiādimāha**. Tattha **icchāvacaṇānti** icchāya avacaṇaṃ, icchāvasena otinṇānaṃ pavattānaṃ nānappaḍāraṇaṃ kopaappaccayānanti attho. **Yaṃ idhekaccassāti** yena idhekaccassa evaṃ icchā uppajjeyya, taṃ ṭhānaṃ taṃ kāraṇaṃ vijjati atthi, upalabbhatīti vuttaṃ hoti. **Āpanno assanti** āpanno bhāveyyaṃ. **Na ca maṃ bhikkhū jāneyyunti** bhikkhū ca maṃ na jāneyyūṃ. Kiṃ panettha ṭhānaṃ, lābhatthikatā. Lābhatthiko hi bhikkhu pakatiyāpi ca katapuñño manussehi sakkato garukato evaṃ cinteti “āpattiṃ āpannaṃ bhikkhuṃ therā ñatvā majjhimānaṃ ārocenti, te navakānaṃ, navakā vihāre vighāsādādīnaṃ, te ovādaṃ āgatānaṃ bhikkhunīnaṃ, evaṃ kamena catasso parisā jānanti. Evamassa lābhantarāyo hoti. Aho vatāhaṃ āpattiṇca vata āpanno assaṃ, na ca maṃ bhikkhū jāneyyū”nti.

Yaṃ taṃ bhikkhuṃ bhikkhū jāneyyunti yena kāraṇena taṃ bhikkhuṃ aññe bhikkhū jāneyyūṃ, taṃ kāraṇaṃ vijjati kho pana atthiyeva, no natthi. Therā hi ñatvā majjhimānaṃ ārocenti. Evāṃ so pubbe vuttanāyena catūsu parisāsu pākāṭo hoti. Evāṃ pākāṭo ca ayaṣābhībhūto gāmasatampi pavisitvā ummārasatesu ṭhānesu uñchitvā yathādhoteṇa pattena

nikkhamati. Tato **jānanti maṃ bhikkhū āpattiṃ āpannoti** tehi camhi evaṃ nāsītoti cintetvā, **iti so kupito hoti appatīto** so iminā kāraṇena kupito ceva hoti kodhābhībhūto appatīto ca domanassābhībhūto.

Yo ceva kho , **āvuso, kopo yo ca appaccayo ubhayametam aṅgaṇanti**, āvuso, yo cāyaṃ saikhārakkhandhasaṅgahito kopo, yo ca vedanākkhandhasaṅgahito appaccayo, etaṃ ubhayaṃ aṅgaṇanti evamettha attho daṭṭhabbo. Idañca tādīsānaṃ puggalānaṃ vasena vuttaṃ. Lobho pana imassa aṅgaṇassa pubbhāgavasena, moho sampayogavasenāpi gahitoyeva hoti.

Anurahomanti purimasadisameva bhikkhuṃ gahetvā vihārapaccante senāsaṇaṃ pavesetvā dvāraṃ thaketvā codente icchati. **Ṭhānaṃ kho panetanti** etaṃ kāraṇaṃ vijjati, yaṃ taṃ bhikkhuṃ catuparisamajjhe ānetvā byattā vinītā “tayā asukamhi nāma ṭhāne vejjakammaṃ kata”ntiādinā nayena codeyyuṃ. So catūsu parisāsu pākato hoti. Evaṃ pākato ca ayaśābhībhūtoti sabbam purimasadisameva.

Sappaṭipuggaloti samāno puggalo. **Samānoti** sāpattiko. **Paṭipuggaloti** codako. Ayaṃ sāpattikeneva codanaṃ icchati, tvampi imañcimañca āpattiṃ āpanno, taṃ tāva paṭikarohi pacchā maṃ codessasīti vattum sakkāti maññamāno. Apica jātiādīhipi samāno puggalo sappaṭipuggalo. Ayañhi attano jātiyā kulena bāhusaccena byattatāya dhutaṅgenāti evamādīhipi samāneneva codanaṃ icchati, tādīsena vuttaṃ nātidukkhaṃ hotīti maññamāno. **Appaṭipuggaloti** ettha ayutto paṭipuggalo appaṭipuggalo. Imehi āpattādīhi asadisattā paṭisattu paṭisallo codako bhavitum ayuttoti vuttaṃ hoti. **Iti so kupitoti** iti so imāya appaṭipuggalacodanāya evaṃ kupito hoti.

Catutthavāre **aho vatāti** “aho vata re amhākaṃ paṇḍitakā, aho vata re amhākaṃ bahussutakā tevijjakā”ti (dī. ni. 1.291) garahāyaṃ dissati. “Aho vata maṃ daharaṃyeva samānaṃ rajje abhisiñceyyu”nti (mahāva. 57) patthanāyaṃ. Idha patthanāyameva. **Paṭipucchitvā paṭipucchitvāti** punappunaṃ pucchitvā. Ayaṃ bhikkhu lābhatthiko bhagavato attānaṃ paṭipucchitabbam icchati, tañca kho anumati-pucchāya, no maggaṃ vā phalaṃ vā vipassanaṃ vā antaraṃ katvā. Ayañhi passati bhagavantaṃ sārīputtādayo mahāthere “taṃ kiṃ maññasi, sārīputta, moggallāna, kassapa , rāhula cakkhuṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā”ti evaṃ parisamajjhe paṭipucchitvā paṭipucchitvā dhammaṃ desentaṃ, manusse ca “tesa paṇḍitā therā satthu cittaṃ ārādhenti”ti vaṇṇaṃ bhaṇante, lābhasakkārañca upaharante. Tasmā taṃ lābhasakkāraṃ icchanta evaṃ cintetvā nikhāṇitvā ṭhapitakhāṇu viya bhagavato puratova hoti.

Iti so kupitoti atha bhagavā taṃ amanasikarivāva aññaṃ theram paṭipucchitvā dhammaṃ deseti , tena so kupito hoti bhagavato ca therassa ca. Kathaṃ bhagavato kuppati? “Ahaṃ pabbajitakā lato pabhuti gandhakuṭipariveṇato bahinikkhamaṇaṃ na jānāmi, sabbakālaṃ chāyāva na vijahāmi, maṃ nāma pucchitvā dhammadesanā mattampi natthi. Tam muhuttaṃ diṭṭhamattakameva theram pucchitvā dhammaṃ deseti”ti evaṃ bhagavato kuppati. Kathaṃ therassa kuppati? “Ayaṃ mahallakatthero bhagavato purato khāṇu viya nisīdati, kadā nu kho imaṃ dhammakammikā abhabbatṭhānaṃ pāpetvā nīharissanti, ayañhi yadi imasmim vihare na bhavye, avassaṃ bhagavā mayā saddhim sallapeyyā”ti evaṃ therassa kuppati.

Purakkhatvā purakkhatvāti purato purato katvā, samparivāretvāti vuttaṃ hoti. Ayampi lābhatthikoyeva, ayañhi passati bahussute bhikkhū mahāparivārena gāmaṃ pavisante, cetiyaṃ vandante, tesañca taṃ sampattiṃ disvā upāsake pasanne pasannākāraṃ karonte. Tasmā evaṃ icchati. **Kupitoti** ayampi dvīsu ṭhānesu kuppati bhikkhūnaṃ therassa ca. Kathaṃ bhikkhūnaṃ? “Ime yadeva mayhaṃ uppajjati cīvaraṃ vā piṇḍapāto vā, taṃ gahetvā paribhuñjanti, mayhaṃ pana pattacīvaraṃ gahetvā piṭṭhito āgacchantopi natthi”ti evaṃ bhikkhūnaṃ kuppati. Kathaṃ therassa? “Eso mahallakatthero tesu tesu ṭhānesu

sayameva paññāyati, kudāssu nāma naṃ dhammakammikā nikkaddhissanti, imasmiṃ asati avassam maṃyeva parivāressanti”ti.

Bhattacheti bhojanatthāne. **Aggāsananti** saṅghattherāsanam. **Aggodakanti** dakkhiṇodakam. **Aggapiṇḍanti** saṅghattherapiṇḍam. Sabbattha vā **agganti** paṇitādhivacanametam. Tattha **ahameva labheyyanti** icchā nātimahāsāvajjā. **Na añño bhikkhu labheyyāti** pana atimahāsāvajjā . Ayampi lābhatthiko pāsādiko hoti cīvaradhāraṇādīhi, kadāci pabbajati, kadāci vibbhamati. Tena so pubbe laddhapubbam āsanādiṃ pacchā alabhanto evaṃ cintesi. **Na so bhikkhu labheyyāti** na so bhikkhu therānam aggāsanādīsu tadanusārena majjhimanānam aññesañca navānam kadāci yaṃ vā taṃ vā sabbanihīnam āsanādiṃ labhati. **Kupitoti** ayampi dvīsu thānesu kuppatti manussānañca therānañca. Kathaṃ manussānam? “Ime maṅgalādīsu maṃ nissāya bhikkhū labhanti, etc, ‘bhante, ettake bhikkhū gahetvā amhākam anukampam karoṭhā’ti vadanti, idāni taṃmuhuttaṃ diṭṭhamattakam mahallakattheram gahetvā gatā, hotu idāni, nesaṃ kicce uppanne jānissāmī”ti evaṃ manussānam kuppatti. Kathaṃ therānam? “Ime nāma yadi na bhavyeyum, maṃyeva manussā nimanteyyu”nti evaṃ therānam kuppatti.

Anumodeyyanti anumodanam kareyyam. Ayampi lābhatthiko yaṃ vā taṃ vā khaṇḍānumodanam jānāti, “so anumodanatthāne bahū mātugāmā āgacchanti, tā maṃ sañjānitvā tato pabhuti thālakabhikkham dassanti”ti patthento evaṃ cintesi. **Thānanti** bahussutānam anumodanā bhāro, tena bahussuto anumodeyyāti vuttaṃ hoti. **Kupitoti** ayampi tīsu thānesu kuppatti manussānam therassa dhammakathikassa ca. Kathaṃ manussānam? “Ime pubbe maṃyeva upasaṅkamitvā yācanti ‘amhākam nāgatthero amhākam sumanatthero anumodatū’ti, aija pana nāvocu”nti evaṃ manussānam kuppatti. Kathaṃ therassa? “Ayaṃ saṅghatthero ‘tumhākam kulupakam nāgattheram sumanattheram upasaṅkamatha, yaṃ anumodissatī’ti na bhaṇatī”ti evaṃ therassa kuppatti. Kathaṃ dhammakathikassa? “Therena vuttamatteyyeva pahāram laddhakukkuṭo viya turitaturitam vassati, imaṃ nāma nikkaddhantā natthi, imasmiñhi asati ahameva anumodeyya”nti evaṃ dhammakathikassa kuppatti.

Ārāmagatānanti vihāre sannipatitānam. Ayampi lābhatthiko yaṃ vā taṃ vā khaṇḍadhammakatham jānāti, so passati tādīsesu thānesu dviyojanatiyojanato sannipatitvā bhikkhū sabbarattikāni dhammassavanāni suṇante, tuṭṭhacitte ca dahare vā sāmaṇere vā sādhu sādhuṭi mahāsaddena sādhuḥkāram dente, tato dutiyadivase antogāmagate bhikkhū upāsakā pucchanti “ke, bhante, dhammam kathesu”nti. Te bhaṇanti “asuko ca asuko cā”ti. Taṃ sutvā pasannā manussā dhammakathikānam mahāsakkāram karonti. So taṃ icchamāno evaṃ cintesi. **Thānanti** bahussutānam vinicchayakusalānam dhammadesanā bhāro, tena bahussuto deseyyāti vuttaṃ hoti. **Kupitoti** catuppadikam gāthampi vattum okāsam alabhamāno kupito hoti attano mandabhāvassa “ahañhi mando duppañño kuto labhissāmi desetu”nti.

Bhikkhunīnanti ovādattham vā uddesattham vā paripucchattham vā pūjākaraṇattham vā ārāmam āgantvā sannipatitabhikkhunīnam. Ayampi lābhatthiko, tassevam hoti imā mahākulā pabbajitā bhikkhuniyo, tāsu kulesu pavisetvā nisinnāsu manussā pucchissanti “kassa santike ovādam vā uddesam vā paripuccham vā gaṇhathā”ti. Tato vakkhanti “asuko nāma ayyo bahussuto, tassa detha karoṭhā”ti, tenassa evaṃ icchā uppajjati. **Thānanti** ovādādayo nāma bahussutānam bhāro, tena bahussuto deseyyāti vuttaṃ hoti. **Kupitoti** ayampi dvīsu thānesu kuppatti, tāsāñca bhikkhunīnam “imā pubbe maṃ nissāya uposathappavāraṇādīni labhanti, tā idāni taṃmuhuttaṃ diṭṭhamattakamahallakattherassa santikam gatā”ti. Dhammakathikassa ca “esa imāsam sahasā ovādam adāsiyevā”ti.

Upāsakānanti, ārāmagatānam upāsakānam. Nissatthakammantā nāma mahāupāsakā hontī, te puttabhātukānam kammaṃ niyyātetvā dhammam suṇantā vicaranti, ayaṃ tesam desetuṃ icchati, kiṃ kāraṇā? Ime pasīditvā upāsikānampi ārocessanti, tato saddhiṃ upāsikāhi

mayhameva lābhasakkāraṃ upaharissantīti. Tṭhānaṃ bahussuteneva yojetabbaṃ. **Kupitoti** ayampi dvīsu tṭhānesu kuppāti, upāsakānañca “ime aññattha suṇanti, amhākaṃ kulupakassa santike suṇāmāti nāgacchanti, hotu idāni, tesam uppanne kicce jānissāmī”ti dhammakathikassa ca, “ayametesam deseti”ti.

Upāsikānanti āramagātānaṃ. **Upāsikā** nāma āsanapūjādikaraṇatthaṃ vā uposathadivase vā dhammassavanatthaṃ sannipatitā. Sesam upāsakavāre vuttanayameva.

Sakkareyyunti sakkaccañca kareyyuṃ, sundarañca kareyyuṃ. Iminā attani kāraṃ karīyamānaṃ sakkaccaṃ katañca sundarañca pattheti. **Garuṃ kareyyunti** bhāriyaṃ kareyyuṃ. Iminā bhikkhūhi attānaṃ garuṭṭhāne tṭhapīyamānaṃ pattheti. **Māneyyunti** piyāyeyyuṃ. **Pūjeyyunti** evaṃ sakkarontā garuṃ karontā mānentā paccayehi pūjeyyunti paccayapūjāṃ pattheti. **Tṭhānanti** “piyo garu bhāvāniyo”ti vuttappakāro bahussuto ca sīlavā ca etaṃ vidhiṃ arahati tena bhikkhū evarūpaṃ evaṃ kareyyunti vuttaṃ hoti. **Kupitoti** ayampi dvīsu tṭhānesu kuppāti bhikkhūnañca “ime etaṃ sakkarontī”ti therassa ca “imasmim asati maṃyeva sakkareyyu”nti. Esa nayo ito paresu tīsu vāresu.

Paṇitānaṃcīvarānanti paṭṭadukūlapaṭṭuṇṇakoseyyādīnaṃ mahagghasukhumasukhasamphassānaṃ cīvarānaṃ. Idhāpi **ahameva lābhī assanti** icchā nātimahāsāvajjā. **Na añño bhikkhu lābhī assāti** pana mahāsāvajjā.

Paṇitānaṃ piṇḍapātānanti sappitelamadhusakkarādīpūritānaṃ seṭṭhapīṇḍapātānaṃ. **Paṇitānaṃ senāsanānanti** anekasatasahassagghanakānaṃ mañcapīṭhādīnaṃ paṇitānaṃ. **Gilānappaccayabhesajjaparikkhārānanti** sappitelamadhuḥpāṇitādīnaṃ uttamabhesajjānaṃ. Sabbathāpi tṭhānaṃ bahussutehi puññavantehi ca yojetabbaṃ. **Kupitoti** sabbathāpi dvīsu tṭhānesu kuppāti, manussānañca “imesam nāma paricitabhāvopi natthi, dīgharattaṃ ekato vasantassa paṃsukūlatthāya vā piṇḍapātathāya vā sappitelādīkāraṇā vā gharapaṭipāṭiyā carantassāpi me ekadivasampi kiñci paṇitaṃ paccayaṃ na denti. Āgantukaṃ mahallakaṃ pana disvāva yaṃ icchati, taṃ denti”ti, therassa ca “ayampi mahallako imesam attānaṃ dassentoyeva carati, kudāssu nāma naṃ dhammakammikā nikkadḍheyyuṃ, evaṃ imasmim asati ahameva lābhī assa”nti.

Imesam kho, etaṃ āvusoti imesam hetthā ekūnavīsativārehi vuttānaṃ icchāvācarānaṃ.

61.Dissanti ceva sūyanti cāti na icchāvācarā cakkhunā dissanti, na sotena sūyanti, manoviññānavisayattā. Appahīnaicchāvācarassa pana puggalassa icchāvācaravasena pavattakāyakammaṃ disvā diṭṭhā viya vacīkammaṃ sutvā sutā viya ca honti, tena vuttaṃ “dissanti ceva sūyanti cā”ti. Paccakkhāle dissanti, “asuko kira bhikkhu īdiso”ti tirokkhāle sūyanti. **Kiñcāpīti** anuggahagarahavācanaṃ. Tena āraññīkattaṃ anuggaṇhāti, icchāvācarānaṃ appahānaṃ garahati.

Tatrāyaṃ yojanā, kiñcāpi so bhikkhu gāmantasenānaṃ paṭikkhipitvā āraññīko hoti, ante pantasenāsane vasati, ime cassa ettakā icchāvācarā appahīnā. Kiñcāpi so atirekalābhaṃ paṭikkhipitvā piṇḍapātiko hoti. Kiñcāpi so loluppacāraṃ vajjetvā sapadānacārī hoti. Kiñcāpi so gahapaticīvaraṃ paṭikkhipitvā paṃsukūliko hoti.

Lūkhacīvaradharoti ettha pana **lūkhanti** satthalūkhaṃ suttalūkhaṃ rajanalūkhanti tīhi kāraṇehi lūkhaṃ veditabbaṃ. Tattha satthena khaṇḍākhāṇḍikaṃ chinnaṃ **satthalūkhaṃ** nāma, taṃ agghena parihāyati, thūladīghasuttakena sibbitaṃ **suttalūkhaṃ** nāma, taṃ phassena parihāyati kharasamphassaṃ hoti. Rajanena rattaṃ **rajanalūkhaṃ** nāma, taṃ vaṇṇena parihāyati dubbaṇṇaṃ hoti. Kiñcāpi so bhikkhu evaṃ satthalūkhasuttalūkharajanalūkhacīvaradharo hoti, ime cassa ettakā icchāvācarā appahīnā dissanti ceva sūyanti ca, atha kho naṃ viññū sabrahmacārī neva sakkaronti...pe... na pūjentīti. **Taṃ kissa hetūti** ettha **tanti** nipātamattaṃ, **kissa hetūti** kiṃ kāraṇā. **Te hi**

tassa...pe... sūyanti ca yasmā tassa te pāpakā sūyanti cāti vuttaṃ hoti. Imesaṃ icchāvacarānaṃ appahānattāti ayamettha adhippāyo.

Idāni tamatthaṃ upamāya pākaṭaṃ karonto **seyyathāpīti**ādīmāha. Tattha **kuṇapanti** matakalevaraṃ. Ahissa kuṇapaṃ **ahikuṇapaṃ**. Evaṃ itarāni. Atipaṭikūlajigucchaniyabhāvato cettha imāneva tīṇi vuttānīti veditabbāni. Aññesañhi sasasūkarādīnaṃ kuṇapaṃ manussā kaṭukabhaṇḍādīhi abhisankharitvā paribhuñjanti. Imesaṃ pana kuṇapaṃ abhinavampi jigucchantiyeva, ko pana vādo kālātikkena pūtibhūte. **Racayitvāti** vadhetvā, paripūretvāti attho, kuṇapaṃ gahetvā kamsapātiyaṃ pakkhipitvāti vuttaṃ hoti. **Aññissāti** aparāya. **Paṭikujjivāti** pidahitvā. **Antarāpaṇanti** āpaṇānamantare mahājanasaṃkiṇṇaṃ racchāmukhaṃ. **Paṭipajjeyyunti** gaccheyyūṃ. **Jaññañāṇaṃ viyāti** cakkhacakkhaṃ viya manāpamanāpaṃ viya. Apica vadhukāpaṇṇākāraṃ viyāti vuttaṃ hoti. **Vadhukāti** janetti vuccati, tassā nīyamānaṃ paṇṇākāraṃ jaññaṃ, ubhayatthāpi ādaravasena vā pasamsāvasena vā punaruttaṃ. “Jaññañāṇaṃ byā”tipi pāṭho.

Apāpuritvāti vivaritvā. **Tassa saha dassanena amanāpatā ca saṅghaheyyāti** tassa kuṇapassa dassanena saheva tassa janassa amanāpatā tiṭṭheyya. **Amanāpatāti** ca “amanāpamida”nti uppannacittacetāsikānametaṃ adhivacanaṃ. Esa nayo **paṭikulyajegucchātāsu**. **Jighacchitānampīti** chātānampi. **Na bhottukamyatā assāti** bhūñjitukāmatā na bhaveyya. **Pageva suhitānanti** dhātānaṃ pana paṭhamatarameva bhūñjitukāmatā na bhaveyyāti vuttaṃ hoti.

Tatrāyaṃ upamāsamsandanā – parisuddhakamsapātisadisam imassa pabbajjālingaṃ, kuṇaparacanaṃ viya icchāvacarānaṃ appahānaṃ, aparakamsapātiyā paṭikujjhanaṃ viya āraññikaṅgādīhi icchāvacarappaṭicchādānaṃ, kamsapātiṃ vivaritvā kuṇapadassanena janassa amanāpatā viya āraññikaṅgādīni anādiyitvā icchāvacaradassanena sabrahmacārīnaṃ asakkāraṇādītāti.

62. Sukkapakkhe pana, **kiñcāpīti** anuggahapasamsāvacaṇaṃ, tena āraññikattaṃ anuggaṇhāti, icchāvacarappahānaṃ pasamsati. **Nemantanikoti** nimantanapaṭiggāhako. **Vicitakālakanti** vicinitvā apanītakālakam. **Anekasūpaṃ anekabyañjananti** ettha **sūpo** nāma hatthahāriyo vuccati. **Byañjananti** uttaribhaṅgaṃ, tena macchamaṃsamuggasūpādīhi anekasūpaṃ, nānappaṭhāraṃsādibyañjanehi anekabyañjananti vuttaṃ hoti. Sesam vuttanayeneva veditabbaṃ.

Upamāsamsandane ca sālivarabhattaracanaṃ viya icchāvacarappahānaṃ, aparakamsapātiyā paṭikujjhanaṃ viya appicchatāsamuttāhānehi gāmantavihārādīhi icchāvacarappahānapaṭicchādakaṃ, kamsapātiṃ vivaritvā sālivarabhattadassanena janassa manāpatā viya gāmantavihārādīni anādiyitvā icchāvacarappahānadassanena sabrahmacārīnaṃ sakkāraṇādītā veditabbā.

63. **Upamā maṃ, āvuso sārīputta, paṭibhātīti** mayhaṃ, āvuso sārīputta, upamā upaṭṭhāti. Ekaṃ upamaṃ vattukāmo ahanti adhippāyo. **Paṭibhātu tanti** tuyhaṃ paṭibhātu upaṭṭhātu, vada tvanti adhippāyo. **Ekamidāhanti** ettha **idāti** nipātamattaṃ, ekasmiṃ samaye ahanti vuttaṃ hoti, bhummattaṃ upayogavacanaṃ. **Rājagahe viharāmi giribbajeti, rājagahanti** tassa nagarassa nāmaṃ. Samantato pana giriparikkhepena vajo viya saṅghitattā **giribbajanti** vuccati. Tasmim nagare viharāmi, taṃ nissāya ahaṃ viharāmīti vuttaṃ hoti. **Atha khvāhanti** atha kho ahaṃ. Ettha ca **athāti** aññādhikāravacanaṃ ambhe nipāto. **Khoti** padapūraṇamatte. **Pubbaṇhasamayanti** divasassa pubbaḥgāsamayaṃ. Pubbaṇhasamayeti attho, pubbaṇhe vā samayaṃ pubbaṇhasamayaṃ, pubbaṇhe ekaṃ khaṇanti vuttaṃ hoti, evaṃ accantasamyoge upayogavacanaṃ labbhati. **Nivāsetvāti**

paridahitvā, viharānivāsanaparivattanavasenetam veditabbam. Gāmapavesanattāya vā saṅghapetvā nivāsanavasena, na hi so tato pubbe anivattho ahoṣi.

Pattacivaramādāyāti pattam hatthena cīvaram kāyena ādiyitvā. **Piṇḍāyāti** piṇḍapātattāya. **Samīṭīti** tassa nāmaṃ. **Yānakāraputtoti** rathakāraputto. **Paṇḍuputtoti** paṇḍussa putto. **Ājīvakoti** naggasamaṇako. **Purāṇayānakāraputtoti** porāṇayānakārakulassa putto. **Paccupaṭṭhitoti** upagantvā ṭhito. **Vaṅkaṃ** nāma ekato kuṭilaṃ. **Jimhaṃ** nāma sappagatamaggasadisam. **Dosanti** phegguvīsamagaṅṭhikādi. **Yathā yathāti** kālatthe nipāto, yadā yadā yasmim tasmim kāleti vuttam hoti. **Tathā tathāti** ayampi kālatthoyeva, tasmim tasmim kāleti vuttam hoti. So attano suttānulomena cintesi, itaro tena cintitakkhane cintitattānameva tacchati. **Attamanoti** sakamano tuṭṭhamano pītisomanassehi gahitamano. **Attamanavācam nicchāresīti** attamanatāya vācam, attamanabhāvassa vā yuttam vācam nicchāresi udīrayi, pabyāharīti vuttam hoti. **Hadayā hadayaṃ maññe aññāyāti** cittena cittaṃ jānitvā viya.

Assaddhāti buddhadhammasaṅghesu saddhāvīrahitā. **Jīvikatthāti** iṇabhayādīhi pīlītā bahi jīvitum asakkontā idha jīvikatthikā hutvā. **Na saddhāti** na saddhāya. **Saṭṭhā māyāvinoti** māyāsāṭṭheyyehi yuttā. **Ketabinoti** sikkhitakerāṭikā, nipphannathāmagatasāṭṭheyyāti vuttam hoti. Sāṭṭheyyaṅhi abhūtaguṇadassanato abhūtabhaṇḍaguṇadassanasamaṃ katvā ‘kerāṭiya’ nti vuccati. **Unnaḷāti** uggaṭanaḷā, uṭṭhitatucchamānāti vuttam hoti. **Capalāti** pattacivaramaṇḍanādinā cāpallena yuttā. **Mukharāti** mukhakarā, kharavacanāti vuttam hoti, **vikīṇavācāti** asaṃyavatavacanā, divasampi niratthakavacanappalāpino. **Indriyesu aguttadvārāti** chasu indriyesu asaṃvutakammadvārā. **Bhojane amattaññunoti** bhojane yā mattā jānitabbā pariyesanapaṭiggahaṇaparibhogesu yuttatā, tassā ajānanakā. **Jāgariyaṃ ananuyuttāti** jāgare ananuyuttā. **Sāmaññe anapekkhavantoti** samaṇadhamme nirapekkhā, dhammānudhammappaṭipattirahitāti attho. **Sikkhāya na tibbagāravāti** sikkhāpadesu bahulagāravā na honti, āpattivītikkamabahulā vā. **Bāhulikāti** ādi dhammadāyāde vuttam, **kusīṭīti** ādi bhayabherave. **Dhammapariyāyenāti** dhammadesanāya.

Saddhā agārasmāti pakatiyāpi saddhā, pabbajitāpi saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā. **Pivanti maññe ghasanti maññeti** pivanti viya ghasanti viya. Attamanavācam nicchārentā vacasā pivanti viya, abbhānumodantā manasā ghasanti viya. **Sādhu vatāti** sundaram vata. **Sabrahmacārīti** rassampi vaṭṭati dīghampi. Rasse sati sārīputtassa upari hoti, dīghe sati sabrahmacārīnam. Yadā sārīputtassa upari hoti, tadā sabrahmacārī sārīputto amhe akusalā vuṭṭhāpetvāti attho. Yadā sabrahmacārīnam, tadā sabrahmacārāyo akusalā vuṭṭhāpetvāti attho. **Daharoti** taruṇo. **Yuvāti** yobbanabhāve ṭhito. **Maṇḍanakajātīkoti** alaṅkārakasabhāvo. Tattha koci taruṇopi yuvā na hoti yathā atitaruṇo, koci yuvāpi maṇḍanakajātīko na hoti yathā upasantasabhāvo, ālasiyabyasanādīhi vā abhibhūto, idha pana daharo ceva yuvā ca maṇḍanakajātīko ca adhippeto, tasmā evamāha. **Uppalādīni** lokasammatattā vuttāni. **Itiha teti** evam te. **Ubho mahānāgāti** dvepi mahānāgā, dvepi hi ete aggasāvakā ‘mahānāgā’ ti vuccanti. Tatrāyaṃ vacanatto, chandādīhi na gacchantīti **nāgā**, tena tena maggena pahīne kilese na āgacchantīti **nāgā**, nānappakāraṃ āguṃ na karontīti **nāgā**, ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana mahānidese (mahāni. 80) vuttanayeneva veditabbo. Apica –

‘‘Āguṃ na karoti kiñci loke,

Sabbasaṃyoge visajja bandhanāni;

Sabbattha na sajjatī vimutto,

Nāgo tādi pavuccate tathattā’’ti. (su. ni. 527; mahāni. 80);

Evamettha attho veditabbo. Mahantā nāgā **mahānāgā**, aññehi khīṇāsavanāgehi pujjatarā ca pāsamsatarā cāti attho. **Aññamaññassāti** añño aññassa. **Samanumodimsūti** samaṃ

anumodiṃsu. Tattha imāya upamāya mahāmoggallāno anumodi, paṭibhātu taṃ āvusoti dhammasenāpati. Tena vuttaṃ “aññaṃaññaṃ subhāsitaṃ samanumodiṃsū”ti.

Sammutiparamatthadesanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā

64. Evaṃme sutanti ākaṅkheyyasuttaṃ. Tattha **sampannasīlā**ti tividhaṃ sampannaṃ paripuṇṇasamaṅgimadhuravasena. Tattha –

“Sampannaṃ sālikedāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya;

Paṭivedemi te brahme, na naṃ vāretumussahe”ti. (jā. 1.14.1);

Idaṃ **paripuṇṇasampannaṃ** nāma. “Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upapanno sampanno samannāgato”ti (vibha. 511)

idaṃ **samaṅgisampannaṃ** nāma. “Imissā, bhante, mahāpathaviyā hetṭhimatalaṃ sampannaṃ, seyyathāpi khuddamadhuṃ aneḷakaṃ, evamassāda”nti (pārā. 17)

idaṃ **madhurasampannaṃ** nāma. Idha pana paripuṇṇasampannampi samaṅgisampannampi vaṭṭati. Tasmā sampannasīlāti paripuṇṇasīlā hutvātipi sīlasamaṅgino hutvātipi evamettha attho vedibbo. **Sīlanti** kenatṭhena sīlaṃ? Sīlanatṭhena **sīlaṃ**. Tassa vitthārakathā **visuddhimagge** vuttā.

Tattha “paripuṇṇasīlā”ti iminā atthena khettadosavigamena khettpāripūrī viya sīladosavigamena sīlapāripūrī vuttā hoti. Yathā hi khettaṃ bijakhaṇḍaṃ vappakhaṇḍaṃ udakakhaṇḍaṃ ūsakhaṇḍanti catudosasamannāgataṃ aparipūraṃ hoti.

Tattha **bijakhaṇḍaṃ** nāma yattha antarantarā bijāni khaṇḍāni vā pūtīni vā honti, tāni yattha vapanti, tattha sassāṃ na utṭheti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. **Vappakhaṇḍaṃ** nāma yattha akusalo bijāni vapanto antarantarā nipātetī. Evañhi sabbattha sassāṃ na utṭheti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. **Udakakhaṇḍaṃ** nāma yattha katthaci udakaṃ atibahu vā na vā hoti, tatrāpi hi sassāni na utṭhenti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. **Ūsakhaṇḍaṃ** nāma yattha kassako kismiñci padese naṅgalena bhūmiṃ cattāro pañca vāre kasanto atigambhīraṃ karoti, tato ūsaṃ uppajjati, tatrāpi hi sassāṃ na utṭheti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti, tādissañca khettaṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisamsāṃ, tatrāpi hi bahumpi vapitvā appaṃ labhati. Imesaṃ pana catunnaṃ dosānaṃ vigamā khettaṃ paripuṇṇaṃ hoti. Tādissañca khettaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisamsāṃ. Evameva khaṇḍaṃ chiddaṃ sabalaṃ kammāsanti catudosasamannāgataṃ sīlaṃ aparipūraṃ hoti. Tādissañca sīlaṃ na mahapphalaṃ hoti, na mahānisamsāṃ. Imesaṃ pana catunnaṃ dosānaṃ vigamā sīlakhettaṃ paripuṇṇaṃ hoti, tādissañca sīlaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisamsāṃ.

“Sīlasamaṅgino”ti iminā panatthena sīlena samaṅgibhūtā samodhānaṃ gatā samannāgatā hutvā viharathāti idameva vuttaṃ hoti. Tattha dvīhi kāraṇehi sampannasīlatā hoti sīlavipattiyā ca ādīnavadassanena sīlasampattiyā ca ānisamsadassanena. Tadubhayampi **visuddhimagge** vitthāritaṃ.

Tattha “sampannasīlā”ti ettāvataṃ kira bhagavā catupārisuddhisīlaṃ uddisitvā “pātimokkhasaṃvarasaṃvutā”ti iminā tattha jeṭṭhakasīlaṃ vitthāretvā dassetīti dīpavīhāravāsī sumanatthero āha. Antevāsiko panassa **tepiṭakacūlanāgatthero** āha – ubhayatthāpi pātimokkhasaṃvarō bhagavatā vutto, pātimokkhasaṃvaroyeva hi sīlaṃ. Itarāni pana tīni sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma atthīti ananujānanto vatvā āha – “indriyasaṃvarō nāma chadvārarakkhāmatkameva, ājīvapārisuddhi dhammena samena paccayuppattimattakaṃ, paccayanissitaṃ paṭiladdhapaccaye idamatthanti paccavekkhitvā paribhuñjanamattakaṃ.

Nippariyāyena pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ. Yassa so bhinno, ayaṃ chinnaśiso viya puriso hatthapāde sesāni rakkhissatīti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṃ acchinnaśiso viya puriso jīvitam sesāni puna pākatikāni katvā rakkhitum sakkoti. Tasmā ‘sampannasīlā’ti iminā pātimokkhasaṃvaram uddisitvā ‘sampanna-pātimokkhā’ti tasseva vevacanam vatvā tam vitthāretvā dassento ‘pātimokkhasaṃvarasaṃvutā’tiādīmāhā’ti.

Tattha **pātimokkhasaṃvarasaṃvutā**ti pātimokkhasaṃvarena samannāgatā. **Ācāragocarasampannā**ti ācārena ca gocarena ca sampannā. **Aṇumattesū**ti appamattakesu. **Vajjesū**ti akusaladhammesu. **Bhayadassāvī**ti bhayadassino. **Samādāyā**ti sammā ādiyitvā. **Sikkhatha sikkhāpadesū**ti sikkhāpadesu tam tam sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkhatha. Apica **samādāya sikkhatha sikkhāpadesū**ti yaṃkiñci sikkhākoṭṭhāsesu sikkhitabbaṃ kāyikaṃ vācasikañca, tam sabbaṃ samādāya sikkhathāti ayamettha sañkhepo, vitthārato pana sabbānetāni pātimokkhasaṃvarādīni padāni **visuddhimagge** vuttāni.

65. Ākañkheyya ceti idam kasmā āraddham? Sīlānisamsadassanattam. Saccepi acirapabbajitānaṃ vā duppaññānaṃ vā evamassa “bhagavā sīlaṃ pūrethāti vadati, ko nu kho sīlapūraṇe ānisamsa, ko vīseso, kā vaḍḍhī”ti? Tesam sattarasa ānisamsa dassetuṃ evamāha. Appeva nāma etaṃ sabrahmacārīnaṃ piyamanāpatādiāsavakkhayapariyosānaṃ ānisamsaṃ sutvāpi sīlaṃ paripūreyyunti. Visakaṇṭakavāṇijo viya. **Visakaṇṭakavāṇijo** nāma guḷavāṇijo vuccati.

So kira guḷaphāṇitakhaṇḍasakkharādīni sakaṭeṇādāya paccantagāmaṃ gantvā “visakaṇṭakam gaṇhatha, visakaṇṭakam gaṇhathā”ti ugghosesi. Tam sutvā gāmikā “visam nāma kakkhaḷaṃ, yo naṃ khādāti, so marati, kaṇṭakampi vijjhivā māreti, ubhopte kakkhaḷā, ko ettha ānisamsa”ti gehadvārāni thakesum, dārake ca palāpesum. Tam disvā vāṇijo “avohārakusalā ime gāmikā, handa ne upāyena gaṇhāpemi”ti “atimadhuraṃ gaṇhatha, atisāduṃ gaṇhatha, guḷaṃ phāṇitaṃ sakkharaṃ samagghaṃ labbhati, kūṭamāsakakūṭakahāpaṇādīhipi labbhatī”ti ugghosesi. Tam sutvā gāmikā haṭṭhatuṭṭhā āgantvā bahumpi mūlaṃ datvā gahesum. Tattha vāṇijassa “visakaṇṭakam gaṇhathā”ti ugghosanaṃ viya bhagavato “sampannasīlā, bhikkhave, viharatha...pe... samādāya sikkhatha sikkhāpadesū”ti vacanaṃ. “Ubhopte kakkhaḷā, ko ettha ānisamsa”ti gāmikānaṃ cintanaṃ viya bhagavā “sampannasīlā viharathā”ti āha, “sīlañca nāmetaṃ kakkhaḷaṃ pharusam khiḍḍāpaccanīkaṃ, ko nu kho sampannasīlānaṃ ānisamsa”ti bhikkhūnaṃ cintanaṃ. Atha tassa vāṇijassa “atimadhuraṃ gaṇhathā”tiādivacanaṃ viya bhagavato piyamanāpatādiāsavakkhayapariyosānaṃ sattarasaānisamsappakāsanattam “ākañkheyya ce”tiādivacanaṃ veditabbaṃ.

Tattha **ākañkheyya ceti** yadi ākañkheyya yadi iccheyya. **Piyo ca assanti** piyacakkhūhi sampassitabbo, sinehuppattiyā padaṭṭhānabhūto bhaveyyanti vuttaṃ hoti. **Manāpoti** tesam manavaḍḍhanako, tesam vā manena pattabbo, mettacittena pharitabboti vuttaṃ hoti. **Garūti** tesam garuṭṭhāniyo pāsānacchattasadiṣo. **Bhāvanīyoti** “addhā ayamāyasmā jānaṃ jānāti passaṃ passatī”ti evaṃ sambhāvanīyo. **Silesvevassa paripūrakārīti** catupārisuddhisīlesuyeva paripūrakārī assa, anūnena paripūritākārena samannāgato bhaveyyāti vuttaṃ hoti. **Ajjhattam cetosamathamānuyuttoti** attano cittasamathe yutto, ettha hi ajjhantanti vā attanoti vā etaṃ ekattham, byañjanaṃeva nānaṃ. Bhummatthe panetaṃ samathanti upayogavacanaṃ. Anūti iminā upasaggena yoge siddham. **Anirākatajjhānoti** bahi anīhaṭṭajjhāno, avināsitajjhāno vā, nīharaṇavināsattāñhi idam nirākaraṇaṃ nāma. Thambhaṃ niraṃkatvā nivātavuttītiādisu cassa payogo daṭṭhabbo.

Vipassanāya samannāgatoti sattavidhāya anupassanāya yutto, sattavidhā **anupassanā** nāma aniccānupassanā dukkhānupassanā anattānupassanā nibbidānupassanā virāgānupassanā nirodhānupassanā paṭinissaggānupassanāti.

Tā **visuddhimagge** vitthāritā. **Brūhetā suññāgārānanti** vaḍḍhetā suññāgārānaṃ, ettha ca samathavipassanāvasena kammaṭṭhānaṃ gahetvā rattindivaṃ suññāgāraṃ pavisitvā nisīdamāno bhikkhu “brūhetā suññāgārāna”nti veditabbo. Ekabhūmakādipāsāde kurumānopi pana neva suññāgārānaṃ brūhetāti daṭṭhabboti.

Ettāvatā ca yathā taṇhāvicaritadesanā paṭhamam taṇhāvasena āradhāpi taṇhāpadaṭṭhānattā mānadiṭṭhīnaṃ mānadiṭṭhiyo osarivā kamena papañcattayadesanā jātā, evamayam desanā paṭhamam adhisīlasikkhāvasena āradhāpi sīlapadaṭṭhānattā samathavipassanānaṃ samathavipassanāyo osarivā kamena sikkhattayadesanā jātāti veditabbā.

Ettha hi “sīlesvevassa paripūrakārī”ti ettāvatā adhisīlasikkhā vuttā. “Ajjhattam cetosamathamanyutto anirākatajjhāno”ti ettāvatā adhicitasikkhā, “vipassanāya samannāgato”ti ettāvatā adhipaññāsikkhā, “brūhetā suññāgārāna”nti iminā pana samathavasena suññāgāravaḍḍhane adhicitasikkhā, vipassanāvasena adhipaññāsikkhāti evam dvepi sikkhā saṅgahetvā vuttā. Ettha ca “ajjhattam cetosamathamanyutto anirākatajjhāno”ti imehi padehi sīlānurakkhikā eva cितtekaggatā kathitā. “Vipassanāyā”ti iminā padena sīlānurakkhiko saṅkhārapariggaho.

Katham cितtekaggatā sīlamanurakkhati? Yassa hi cितtekaggatā natthi, so byādhimhi uppanne vihaññati, so byādhivihato vikkhittacitto sīlam vināsetvāpi byādhivūpasamam kattā hoti. Yassa pana cितtekaggatā atthi, so tam byādhidukkham vikkhambhetvā samāpattim samāpajjati, samāpanakkhane dukkham dūrāpakatam hoti, balavatarasukhamuppajjati. Evam cितtekaggatā sīlam anurakkhati.

Katham saṅkhārapariggaho sīlamanurakkhati? Yassa hi saṅkhārapariggaho natthi, tassa “mama rūpaṃ mama viññāṇa”nti attabhāve balavamamattam hoti, so tathārūpesu dubbhikkhabyādhibhayādīsu sampattesu sīlam vināsetvāpi attabhāvam posetā hoti. Yassa pana saṅkhārapariggaho atthi, tassa attabhāve balavamamattam vā sineho vā na hoti, so tathārūpesu dubbhikkhabyādhibhayādīsu sampattesu sacepissa antāni bahi nikkhamanti, sacepi ussussati visussati, khaṇḍākhāṇḍiko vā hoti satadhāpi sahasadhāpi, neva sīlam vināsetvā attabhāvam posetā hoti. Evam saṅkhārapariggaho sīlamanurakkhati. “Brūhetā suññāgārāna”nti iminā pana tasseva ubhayassa brūhanā vaḍḍhanā sātaccakiriyā dassitā.

Evam bhagavā yasmā “sābrahmacārīnaṃ piyo cassaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā”ti ime cattāro dhamme ākaṅkhantena natthaññaṃ kiñci kātabbam, aññadatthu sīlādiguṇasamannāgatena bhavitabbam, idiso hi sābrahmacārīnaṃ piyo hoti manāpo garu bhāvanīyo. Vuttampi hetam –

“Sīladassanasampannam , dhammattham saccavādinam;

Attano kamma kubbānam, tam jano kurute piya”nti. (dha. pa. 217);

Tasmā “ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu sābrahmacārīnaṃ piyo cassaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cāti sīlesvevassa paripūrakārī...pe... suññāgārāna”nti vatvā idāni yasmā paccayalābhādim patthayantenāpi idameva karaṇīyam, na aññaṃ kiñci, tasmā “ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu lābhī assa”ntiādimāha. Na cettha bhagavā lābhanimittam sīlādiparipūraṇam kathetīti veditabbo. Bhagavā hi ghāsesanaṃ chinnakatho na vācam payuttam bhaṇeti, evam sāvake ovadati, so katham lābhanimittam sīlādiparipūraṇam kathessati, puggalajjhāsayaavasena panetaṃ vuttam. Yesaṅhi evam ajjhāsayo bhavēyya “sace mayam catūhi paccayehi na kilameyyāma, sīlādim pūretum sakkuṇeyyāmā”ti, tesam ajjhāsayaavasena bhagavā evamāha. Apica rasānisamsa esa sīlassa, yadidaṃ cattāro paccayā nāma. Tathā hi paṇḍitamanussā koṭṭhādīsu ṭhapitam nīharitvā puttādīnampi adatvā attanāpi aparibhuñjitvā sīlavantānaṃ dentīti sīlassa sarasānisamsadassanattham petam vuttam.

Tatīyavāre **yesāhanti** yesaṃ ahaṃ. **Tesaṃ te kārāti** tesaṃ devānaṃ vā manussānaṃ vā te mayi katā paccayadānakārā. Devāpi hi sīlādiguṇayuttānaṃ paccaye denti, na kevalaṃ manussāyeva, sakko viya āyasmato mahākassapassa. **Mahapphalā mahānisamsāti** ubhayametam atthato ekaṃ, byañjanaṃ nānaṃ. Mahantaṃ vā lokiyasukhaṃ phalantīti **mahapphalā**. Mahato lokuttarasukhassa ca paccayā hontīti **mahānisamsā**. Sīlādiguṇayuttassa hi kaṭacchubhikkhāpi pañcaratanaṃ bhūmiyā paṇṇasālāpi katvā dinnā anekāni kappasahassāni duggativinipātato rakkhati, pariyoṣāne ca amatāya parinibbānadhātuyāpaccayo hoti. “Khīrodanaṃ ahamadāsi”’ntiādīni (vi. va. 413) cettha vatthūni, sakalameva vā **petavatthu vimānavatthu** ca sādhaṃ. Tasmā paccayadāyakehi attani katānaṃ kārānaṃ mahapphalataṃ icchantenāpi sīlādiguṇayutteneva bhavitabbanti dasseti.

Catutthavāre **ñātīti** sassusasurapakkhikā. **Sālohitāti** ekalohitasambaddhā pītipitāmahādayo . **Petāti** peccabhāvaṃ gatā. **Kālaṅkatāti** matā. **Tesaṃ tanti** tesaṃ tam mayi pasannacittataṃ vā pasannena cittaṇa anussaraṇaṃ vā. Yassa hi bhikkhuno kālaṅkato pitā vā mātā vā “amhākaṃ ñātako thero sīlavā kalyāṇadhammo”’ti pasannacitto hutvā tam bhikkhuṃ anussarati, tassa so cittappasādopi tam anussaraṇamattampi mahapphalaṃ mahānisamsameva hoti, anekāni kappasatasahassāni duggatito vāretuṃ ante ca amataṃ pāpetuṃ samatthameva hoti. Vuttañhetam bhagavatā “ye te, bhikkhave, bhikkhū sīlasampannā samādhisampannā paññā, vimutti, vimuttiñāṇadassanasampannā, dassanampāhaṃ, bhikkhave, tesaṃ bhikkhūnaṃ bahukāraṃ vadāmi. Savanaṃ, anussatiṃ, anupabbajjaṃ, upasaṅkamaṇaṃ, payirupāsanaṃ pāhaṃ, bhikkhave, tesaṃ bhikkhūnaṃ bahukāraṃ vadāmi”’ti (itīvu. 104). Tasmā ñātisālohitānaṃ attani cittappasādassa anussatiyā ca mahapphalataṃ icchantenāpi sīlādiguṇayutteneva, bhavitabbanti dasseti.

66. Pañcamavāre **aratiratisaho assanti** aratiyā ratiyā ca saho abhibhavitā ajjhottharītā bhavēyyaṃ. Ettha ca **aratīti** adhikusalesu dhammesu pantasenāsanesu ca ukkaṅṭhā. **Ratīti** pañcakāmaguṇarati. **Na ca maṃ arati saheyyāti** mañca arati na abhibhaveyya na maddeyya na ajjhotthareyya. **Uppannanti** jātam nibbattaṃ. Sīlādiguṇayutto hi aratiñca ratiñca sahāti ajjhottharati madditvā tiṭṭhati. Tasmā īdisaṃ attānaṃ icchantenāpi sīlādiguṇayutteneva bhavitabbanti dasseti.

Chatṭhavāre **bhayaṃ** cittutrāsopi ārammaṇampi. **Bheravaṃ** ārammaṇameva. Sesaṃ pañcamavāre vuttanayameva. Sīlādiguṇayutto hi bhayabheravaṃ sahāti ajjhottharati madditvā tiṭṭhati ariyakotiavāsīmahādattatthero viya.

Thero kira maggaṃ paṭipanno aññataraṃ pāsādikaṃ araññaṃ disvā “idhevajja samaṇadhammaṃ katvā gamissāmi”’ti maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamūle saṅghātiṃ pañnapetvā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisīdi. Rukkhadevatāya dārakā therassa sīlatejena sakabhāvena saṅghātuṃ asakkontā vissaramakaṃsu. Devatāpi rukkhaṃ cālesi. Thero acalova nisīdi. Sā devatā dhūmāyi, pajjali, neva sakkhi theram cāletuṃ, tato upāsakavaṇṇenāgantvā vanditvā aṭṭhāsi. “Ko eso”’ti vuttā “ahaṃ, bhante, etasmiṃ rukkhe adhvattā devatā”’ti avoca. Tvaṃ ete vikāre akāsīti. Āma bhanteti. Kasmāti ca vuttā āha – “tumhākaṃ, bhante , sīlatejena dārakā sakabhāvena saṅghātuṃ asakkontā vissaramakaṃsu, sāhaṃ tumhe palāpetuṃ evamakāsi”’nti. Thero āha – “atha kasmā idha, bhante, mā vasatha, mayhaṃ aphāsūti paṭikacceva nāvacaṃsi. Idāni pana mā kiñci avaca, ariyakotiavāsīmahādatto amanussabhayena gatoti vacanato lajjāmi, tenāhaṃ idheva vasissaṃ, tvaṃ pana ajjekadivasaṃ yattha katthaci vasāhi”’ti. Evaṃ sīlādiguṇayutto bhayabheravasaho hoti. Tasmā īdisamattānaṃ icchantenāpi sīlādiguṇayutteneva bhavitabbanti dasseti.

Sattamavāre **ābhicetasikānanti** **abhicetoti** abhikkantaṃ visuddhacittaṃ vuccati, adhicittaṃ vā, abhicetasi jātāni ābhicetasikāni, abhiceto sannissitānīti vā ābhicetasikāni. **Diṭṭhadhammasukhavihārānanti** diṭṭhadhamme

sukhavihārānaṃ. **Diṭṭhadhammoti** paccakkho attabhāvo vuccati, tattha sukhavihārabhūtānanti attho, rūpāvacarajjhānānametaṃ adhivacanaṃ. Tāni hi appētvā nisinnā jhāyino imasmiṃyeva attabhāve asaṃkiliṭṭhaṃ nekkhammasukhaṃ vindanti, tasmā “**diṭṭhadhammasukhavihārāni**” ti vuccanti. **Nikāmalābhīti** nikāmena lābhī attho icchāvasena lābhī, icchiticchitakkhaṇe samāpajjitum samatthoti vuttam hoti. **Akicchalābhīti** sukheva paccanīkadhamme vikkhambhetvā samāpajjitum samatthoti vuttam hoti. **Akasiralābhīti** akasirānaṃ vipulānaṃ lābhī, yathāparicchedeyeva vuṭṭhātum samatthoti vuttam hoti. Ekacco hi lābhīyeva hoti, na pana sakkoti icchiticchitakkhaṇe samāpajjitum. Ekacco sakkoti tathā samāpajjitum, pāribandhike pana kicchena vikkhambheti. Ekacco tathā samāpajjati, pāribandhike ca akiccheneva vikkhambheti, na sakkoti nālikāyantaṃ viya yathāparicchedeyeva ca vuṭṭhātum. Yo pana imaṃ tividhampi sampadaṃ icchati, sopi sīlesvevassa paripūrakārīti.

Evam abhiññāpādake jhāne vutte kiñcāpi abhiññānaṃ vāro āgato, atha kho naṃ bhagavā aggahetvāva yasmā na kevalaṃ abhiññāpādakajjhānāni ca abhiññāyoyeva ca sīlānaṃ ānisaṃso, apica kho cattāri āruppajjhānāni tayo ca hetṭhimā ariyamaggā, tasmā taṃ sabbaṃ pariyādiyitvā dassetuṃ **ākañkheyya ce...pe... ye te santāti** evamādimāha.

Tattha **santāti** aṅgasantatāya ceva ārammaṇasantatāya ca. **Vimokkhāti** paccanīkadhammehi vimuttatā ārammaṇe ca adhimuttatā. **Atikkamma rūpeti** rūpāvacarajjhāne atikkamitvā, ye te vimokkhā atikkamma rūpe santāti padasambandho, itarathā hi atikkamma rūpe kiṃ karotīti na paññāyeyyūṃ. **Āruppāti** ārammaṇato ca vipākato ca rūpavirahitā. **Kāyena phusitvāti** nāmakāyena phusitvā pāpuṇitvā, adhigantvāti vuttam hoti. Sesam vuttānameva. Imaṃ vuttam hoti “yopi bhikkhu ime vimokkhe phusitvā viharitukāmo, sopi sīlesvevassa paripūrakārī” ti.

67. Navamavāre tiṇṇaṃ saṃyojanānanti sakkāyaditṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ bandhanānaṃ. Tāni hi saṃyojenti khandhagatibhavādīhi khandhagatibhavādayo, kammaṃ vā phalena, tasmā **saṃyojanānīti** vuccanti, bandhanānīti attho. **Parikkhayāti** parikkhayena. **Sotāpannoti** sotam āpanno. Sototi ca maggassetam adhivacanaṃ. **Sotāpannoti** taṃsamāṅgipuggalassa. Yathāha “soto sototi hidam, sārīputta, vuccati. Katamo nu kho, sārīputta, sototi? Ayameva hi, bhante, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidam, sammāditṭhi...pe... sammāsamādhīti. Sotāpanno sotāpannoti hidam, sārīputta, vuccati. Katamo nu kho, sārīputta, sotāpannoti? Yo hi, bhante, iminā aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato, ayam vuccati sotāpanno, yoyam āyasmā evaṃnāmo evaṃgotto” ti. Idha pana maggena phalassa nāmaṃ dīnaṃ, tasmā phalaṭṭho “sotāpanno” ti veditabbo. **Avinipātadhammoti** vinipātetīti vinipāto, nāssa vinipāto dhammoti avinipātadhammo, na attānaṃ apāye vinipātasabhāvoti vuttam hoti. Kasmā? Ye dhammā apāyagamaniyā, tesam pahīnattā. Sambodhi paraṃ ayaṇaṃ gati assāti **sambodhiparāyaṇo**, uparimaggattayaṃ avassaṃ sampāpakoti attho. Kasmā? Paṭiladdhapāthamamaggattā. **Sīlesvevāti** īdiso hotukāmopi sīlesvevassa paripūraṇārīti.

Dasamavāre paṭhamamaggena parikkhīnānīti tiṇi saṃyojanāni sakadāgāmimaggassa vaṇṇabhaṇanattam vuttāni. **Rāgadosamohānaṃ tanuttāti** etesaṃ tanubhāvena, tanuttakaraṇenāti vuttam hoti. Tattha dvīhi kāraṇehi tanuttam veditabbaṃ adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmissa hi vaṭṭānusārīmahājanasseva kilesā abhiñham na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti virālakārā hutvā, virālavāpīte khetto aṅkurā viya. Uppajjamānāpi ca vaṭṭānusārīmahājanasseva maddantā pharantā chādentā andhakāram karontā na uppajjanti, mandamandā uppajjanti tanukākārā hutvā, abbhapaṭalamiva makkhikāpattamiva ca.

Tattha keci therā bhaṇanti “sakadāgāmissa kilesā kiñcāpi cirena uppajjanti, bahalāva uppajjanti, tathā hissa puttā ca dhītarō ca dissanti” ti, etaṃ pana appamāṇaṃ. Puttadhītarō hi

āṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi hontīti. Dvīhiyeva kāraṇehissa kilesānaṃ tanuttaṃ
veditabbam adhiccupattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cāti.

Sakadāgāmīti sakim āgamanadhammo. **Sakideva imaṃ lokaṃ āgantvāti**
ekavāraṃyeva imaṃ manussalokaṃ paṭisandhivasena āgantvā. Yopi hi idha
sakadāgāmimaggaṃ bhāvetvā idheva parinibbāti, sopi idha na gahito. Yopi idha maggaṃ
bhāvetvā devesu upapajjitvā tattheva parinibbāti. Yopi devaloke maggaṃ bhāvetvā tattheva
parinibbāti. Yopi devaloke maggaṃ bhāvetvā idheva manussaloke nibbattitvā parinibbāti. Yo
pana idha maggaṃ bhāvetvā devaloke nibbatta, tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā puna idheva
upapajjitvā parinibbāti, ayamidha gahitoti veditabbo. **Dukkassantaṃ kareyyanti**
vaṭṭadukkassa paricchedaṃ kareyyaṃ. **Sīlesvevāti** īdiso hotukāṃopi sīlesvevassa
paripūrakārīti.

Ekādasamavāre **pañcannanti** gaṇanaparicchedo. **Oraṃbhāgiyānanti** oraṃ vuccati
heṭṭhā, heṭṭhābhāgiyānanti attho, kāmāvacaraloke uppattipaccayānanti
adhippāyo. **Samyojanānanti** bandhanānaṃ, tāni kāmāgabyāpādasamyojanehi saddhim
pubbe vuttasamyojanāneva veditabbāni. Yassa hi etāni appahīnāni, so kiñcāpi bhavagge
uppanno hoti, atha kho āyuparikkhayā kāmāvacare nibbattatiyeva, gilitalisamacchūpamo
svāyaṃ puggalo dīghasuttakena pāde baddhavihaṅgūpamo cāti veditabbo. Pubbe vuttānampi
cettha vacanaṃ vaṇṇabhaṇanattamevāti veditabbam. **Opapātikoti**
sesayonipaṭikkhepavacanametam. **Tatthaparinibbāyīti** tattheva brahmaloke
parinibbāyī. **Anāvattidhammo tasmā lokāti** tato brahmalokā paṭisandhivasena puna
anāvattisabhāvo. **Sīlesvevāti** īdiso hotukāṃopi sīlesvevassa paripūrakārīti.

68. Evaṃ anāgāmimagge vutte kiñcāpi catutthamaggassa vāro āgato, atha kho naṃ
bhagavā aggahetvāva yasmā na kevalā āsavakkhayābhiññā eva sīlānaṃ ānisamsa, apica kho
lokiyapañcābhiññāyopi, tasmā tāpi dassetuṃ, yasmā ca āsavakkhaye kathite desanā niṭṭhitā
hoti, evaṃca sati imesaṃ guṇānaṃ akathitattā ayaṃ kathā muṇḍābhiññākathā nāma
bhavēyya, tasmā ca abhiññāpāripūriṃ katvā dassetumpi, yasmā ca anāgāmimagge ṭhitassa
sukhena iddhivikuppanā ijjhati, samādhiparibandhānaṃ kāmāgabyāpādānaṃ samūhatattā,
anāgāmī hi sīlesu ca samādhimhi ca paripūrakārī, tasmā yuttatṭhāneyeva lokiyābhiññāyo
dassetumpi ‘‘ākaṅkheyya ce...pe... anekavihita’’nti evamādimāhāti ayamanusandhi.

Tattha ‘‘anekavihitaṃ iddhividha’’ntiādinā nayena āgatānaṃ pañcannampi
lokiyābhiññānaṃ pālivaṇṇanā saddhim bhāvanāyena **visuddhimagge** vuttā.

69. Chaṭṭhābhiññāya āsavānaṃ khayāti arahattamaggena sabbakilesānaṃ
khayā. **Anāsavanti** āsavavirahitaṃ. **Cetovimuttiṃ paññāvimuttinti** ettha cetovacanena
arahattaphalasampayuttova samādhī, paññāvacanena taṃsāmpayuttā paññāva vuttā. Tattha ca
samādhī rāgato vimuttattā **cetovimutti**, paññā avijjāya vimuttattā **paññāvimuttīti** veditabbā.
Vuttañcetaṃ bhagavatā ‘‘yo hissa, bhikkhave, samādhī, tadassa samādhindriyaṃ. Yā hissa,
bhikkhave, paññā, tadassa paññindriyaṃ. Iti kho, bhikkhave, rāgavirāgā cetovimutti,
avijjāvirāgā paññāvimutti’’ti, apicettha
samathaphalaṃ **cetovimutti**, vipassanāphalaṃ **paññāvimuttīti** veditabbā.

Diṭṭheva dhammeti imasmiṃyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvāti**
attanoyeva paññāya paccakkhaṃ katvā, aparapaccayena ñatvāti attho. **Upasampajja**
vihareyyanti pāpuṇitvā sampādetvā vihareyyaṃ. **Sīlesvevāti** evaṃ sabbāsava niddhunitvā
cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ adhigantukāṃopi sīlesvevassa paripūrakārīti.

Evaṃ bhagavā sīlānisamsakathaṃ yāva arahattā kathetvā idāni sabbampi taṃ
sīlānisamsaṃ sampiṇḍetvā dassento nigamaṃ āha ‘‘sāmpannasīlā, bhikkhave...pe...
idametaṃ paṭicca vutta’’nti. Tassāyaṃ saṅkhepattho, ‘‘sāmpannasīlā, bhikkhave,
vihāratha...pe... samādāya sikkhatha sikkhāpadesū’’ti iti yaṃ taṃ mayā pubbe evaṃ vuttaṃ,

idaṃ sabbampi sampannasīlo bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo hoti manāpo, garu bhāvanīyo paccayānaṃ lābhī, paccayadāyakānaṃ mahapphalakaro, pubbañātīnaṃ anussaraṇacetanāya phalamahattakaro, aratiratisaho, bhayabheravasaho, rūpāvacarajjhānānaṃ arūpāvacarajjhānānaṃca lābhī, hetṭhimāni tīṇi sāmāññaphalāni pañca lokiyābhiññā āsavakkhayaññanti ca ime ca guṇe sayamaṃ abhiññā sacchikattā hoti, etaṃ paṭicca idaṃ sandhāya vuttanti. Idamavoca bhagavā, attamanā te bhikkhu bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyatṭhakathāya

Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vatthasuttavaṇṇanā

70. Evaṃme sutanti vatthasuttaṃ. Tattha **seyyathāpi, bhikkhave, vatthanti** upamāvacanamevetamaṃ. Upamaṃ karonto ca bhagavā katthaci paṭhamameva upamaṃ dassetvā pacchā atthaṃ dasseti, katthaci paṭhamamatthaṃ dassetvā pacchā upamaṃ, katthaci upamāya atthaṃ parivāretvā dasseti, katthaci atthena upamaṃ.

Tathā hesa – “seyyathāpissu, bhikkhave, dve agārā sadvārā, tattha cakkhumā puriso majjhe tṭhito passeyyā”ti (ma. ni. 3.261) sakalampi devadūtasuttaṃ upamaṃ paṭhamamaṃ dassetvā pacchā atthaṃ dassento āha. “Tirokuṭṭamaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati, seyyathāpi ākāse”tiādinā (dī. ni. 1.238; paṭi. ma. 1.102) pana nayena sakalampi iddhividhamatthaṃ paṭhamamaṃ dassetvā pacchā upamaṃ dassento āha. “Seyyathāpi brāhmaṇapuriso sārattṭhiko sāragavesi”tiādināva (ma. ni. 1.318) nayena sakalampi cūlasāropamasuttaṃ upamāya atthaṃ parivāretvā dassento āha. “Idha pana, bhikkhave, ekacce kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇanti suttaṃ...pe... seyyathāpi, bhikkhave, puriso alagaddatṭhiko”tiādinā (ma. ni. 1.238) nayena sakalampi alagaddasuttaṃ mahāsāropamasuttanti evamādīni suttāni atthena upamaṃ parivāretvā dassento āha.

Svāyamaṃ idha paṭhamamaṃ upamaṃ dassetvā pacchā atthaṃ dasseti. Kasmā panevamaṃ bhagavā dassetīti? Puggalajjhāsayena vā desanāvīlāsena vā. Ye hi puggalā paṭhamamaṃ upamaṃ dassetvā vuccamānamatthaṃ sukkena paṭivijjhanti, tesamaṃ paṭhamamaṃ upamaṃ dasseti. Esa nayo sabbattha. Yassā ca dhammadhātuyā suppaṭividdhattā desanāvīlāsaṃ patto hoti, tassā suppaṭividdhā. Tasmā esa desanāvīlāsampatto dhammissaro dhammarājā, so yathā yathā icchati, tathā tathā dhammaṃ desetīti evamaṃ iminā puggalajjhāsayena vā desanāvīlāsena vā evamaṃ dassetīti veditabbo.

Tattha **vatthanti** pakatiparisuddhamaṃ vatthamaṃ. **Samkiliṭṭhamaṃ malaggahitanti** āgantukena paṃsurajādinā samkilesena samkiliṭṭhamaṃ, sedajallikādinā malena gahitattā malaggahitamaṃ. **Raṅgajātetī** ettha raṅgameva raṅgajātaṃ. **Upasamhareyyāti** upanāmeyya. **Yadi nīlakāyāti** nīlakāya vā, nīlakatthāya vāti vuttaṃ hoti. Evaṃ sabbattha. Rajako hi nīlakatthāya upasamharanto kamsanīlapalāsanīlādike nīlaraṅge upasamharati. Pītakatthāya upasamharanto kaṇikārapupphasadise pītakaraṅge. Lohitakatthāya upasamharanto bandhujīvaka-pupphasadise lohitakaraṅge. Mañjīṭṭhakatthāya upasamharanto kaṇavīrapupphasadise mandarattaraṅge. Tena vuttaṃ “yadi nīlakāya...pe... yadi mañjīṭṭhakāyā”ti.

Durattavaṇṇamevassāti duṭṭhu raṅjitavaṇṇameva assa. **Aparisuddhavaṇṇamevassāti** nīlavaṇṇopissa parisuddho na bhavēyya, sesavaṇṇopi. Tādisañhi vatthamaṃ nīlakumbhiyā pakkhittampi sunīlamaṃ na hoti, sesakumbhīsu pakkhittampi pītakādivaṇṇamaṃ na hoti, milātanīla kuraṇḍa-kaṇikāra-bandhujīvaka-kaṇavīrapupphavaṇṇameva hoti. **Tamaṃ kissa hetūti** tamaṃ vatthamaṃ kissa hetu kiṃ kāraṇā īdisamaṃ hoti, tasmim vā vatthe raṅgajātaṃ kissa hetu īdisamaṃ durattavaṇṇamaṃ aparisuddhavaṇṇamaṃ hotīti? Yasmā panassa vatthassa

saṃkiliṭṭhabhāvoyevettha kāraṇaṃ, na aññaṃ kiñci, tasmā “aparissuddhattā, bhikkhave, vatthassa”ti āha.

Evaṃeva khoti upamāsampaṭipādanaṃ. **Citte saṃkiliṭṭheti** cittaṃhi saṃkiliṭṭhamhi. Kasmā pana bhagavā saṃkiliṭṭhavatthena opammaṃ akāsīti ce, vāyāmahapphaladassanattamaṃ. Yathā hi āgantukehi malehi saṃkiliṭṭhaṃ vatthaṃ pakatiyā paṇḍarattā puna dhovīyamānaṃ paṇḍaraṃ hoti, na tattha jātikālake viya eḷakalome vāyāmo nipphalo hoti, evaṃ cittaṃhi āgantukehi kilesehi saṃkiliṭṭhaṃ. Pakatiyā pana taṃ sakalepi paṭisandhibhavaṅgavāre paṇḍarameva. Yathāha – “pabhassaramidaṃ, bhikkhave, cittaṃ, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭha”nti (a. ni. 1.51). Taṃ visodhīyamānaṃ sakkā pabhassaratarāṃ kātumaṃ, na tattha vāyāmo nipphaloti evaṃ vāyāmahapphaladassanattamaṃ saṃkiliṭṭhavatthena opammaṃ akāsīti veditabbo.

Duggati pāṭikaṅkhāti īdise citta duggati pāṭikaṅkhitabbā, duggatiṃ eva esa pāpuṇṇissati, nāññanti evaṃ duggati icchitabbā, avassaṃ bhāvīti vuttaṃ hoti. Sā cāyaṃ duggati nāma paṭipattiduggati, gatiduggatīti duvidhā hoti. Paṭipattiduggatipi agāriyapaṭipattiduggati, anagāriyapaṭipattiduggatīti duvidhā hoti.

Agāriyo hi saṃkiliṭṭhacitto pāṇampi hanati, adinnampi ādiyati, sakalepi dasa akusalakammaṃ pathe pūreti, ayamassa **agāriyapaṭipattiduggati**. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ nirayampi gacchati, tiracchānayanimpi, pettivisayampi gacchati, ayamassa **gatiduggati**.

Anagāriyopi imasmiṃ sāsane pabbajito saṃkiliṭṭhacitto dūteyyapahīnagamaṃ gacchati, vejjakammaṃ karoti, saṅghabhedāya cetiyabhedāya parakkamati, veḷudānādīhi jīvikaṃ kappeti, sakalampi anācāraṃ agocaraṇca paripūreti, ayamassa **anagāriyapaṭipattiduggati**. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ nirayampi gacchati, tiracchānayanimpi, pettivisayampi gacchati samaṇayakkho nāma hoti samaṇapeto, ādittehi saṅghāṭiādīhi sampajjalitakāyo aṭṭassaraṃ karonto vicarati, ayamassa **gatiduggati**.

Seyyathāpīti sukkapakkaṃ dassatthamāraḍḍho, tassattho kaṇhapakkhe vuttapaccanīkeneva veditabbo. Etthāpi ca sugati nāma paṭipattisugati gatisugatīti duvidhā hoti. Paṭipattisugatipi agāriyapaṭipattisugati anagāriyapaṭipattisugatīti duvidhā hoti. Agāriyo hi parisuddhacitto pāṇātipātāpi viramati, adinnādānāpi, sakalepi dasa kusalakammaṃ pathe paripūreti, ayamassa **agāriyapaṭipattisugati**. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ manussamahantatampi devamahantatampi upapajjati, ayamassa **gatisugati**.

Anagāriyopi imasmiṃ sāsane pabbajitvā parisuddhacitto catupārisuddhisīlaṃ sodheti, terasa dhutaṅgāni samādiyati, aṭṭhatimsāraṃmaṇesu attano anukūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā pantasenāsane paṭisevamāno kasiṇaparikkammaṃ katvā jhānasamāpattiyō nibbatteti, sotāpattimaggaṃ bhāveti...pe... anāgāmiṃmaggaṃ bhāveti, ayamassa **anagāriyapaṭipattisugati**. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ manussaloke vā tīsu mahākulesu, chasu vā kāmāvacaradevesu, dasasu vā brahmabhavanesu, pañcasu vā suddhāvāsesu, catūsu vā āruppesu upapajjati, ayamassa **gatisugatīti**.

71. Evaṃ saṃkiliṭṭhe citta duggati pāṭikaṅkhā, asaṃkiliṭṭhe ca sugatīti vatvā idāni yehi upakkilesehi cittaṃ saṃkiliṭṭhaṃ hoti, te dassento **katame ca, bhikkhave, cittaṃ upakkilesā? Abhiṃjhā visamalobhoti**ādīdimāha.

Tattha sakabhaṇḍe chandarāgo **abhiṃjhā**, parabhaṇḍe **visamalobho**. Atha vā sakabhaṇḍe vā parabhaṇḍe vā hotu, vuttapattatṭhāne chandarāgo abhiṃjhā, ayuttapattatṭhāne visamalobho. Thero paṇāha “kissa vinibbhogaṃ karoṭha, yutte vā ayutte vā hotu, ‘rāgo visamaṃ doso visamaṃ moho visama’nti (vibha. 924) vacanato na koci lobho avisamo nāma, tasmā lobhoyeva abhiṃjhāyanatṭhena abhiṃjhā, visamatṭhena visamaṃ, ekatthametamaṃ byañjanaṃ eva nāna”nti. So paṇesa abhiṃjhāvisamalobho uppajjitvā cittaṃ dūseti, obhāsitaṃ na deti. Tasmā “cittaṃ upakkilesa”ti vuccati.

Yathā cesa, evaṃ navavidhaāghātavattthusambhavo **byāpādo**.
Dasavidhaāghātavattthusambhavo **kodho**. Punappunaṃ cittapariyonandhano **upanāho**.
Agāriyassa vā anagāriyassa vā sukatakaṇaṇavināsano **makkho**. Agāriyopi hi kenaci
anukampakena daliddo samāno ucce ṭhāne ṭhapito, aparena samayena “kiṃ tayā mayhaṃ
kata”nti tassa sukatakaṇaṇaṃ vināseti. Anagāriyopi sāmaṇerakālato pabhuti ācariyena vā
upajjhāyena vā catūhi paccayehi uddesaparipucchāhi ca anuggahetvā
dhammakathānāyapakaṇaṇakosallādāni sikkhāpito, aparena samayena rājarājamahāmattādīhi
sakkato garukato ācariyupajjhāyesu acittikato caramāno “ayaṃ amhehi daharakāle evaṃ
anuggahito saṃvaḍḍhito ca, atha panidāni nissineho jāto”ti vuccamāno “kiṃ mayhaṃ
tumhehi kata”nti tesam sukatakaṇaṇaṃ vināseti, tassa so sukatakaṇaṇavināsano makkho
upajjitvā cittaṃ dūseti, obhāsituṃ na deti. Tasmā “cittassa upakkilesa”ti vuccati.

Yathā cāyaṃ, evaṃ bahussutepi puggale ajjhottharivā “īdisassa ceva bahussutassa
aniyatā gati, tava vā mama vā ko viseso”tiādīni nayena uppajjamāno yugaggāhagāhī **paḷāso**.
Paresam sakkārādīni khīyanā **issā**. Attano sampattiyā parehi sādharmaṇabhāvaṃ
asahamānaṃ **macchariyaṃ**. Vañcanikacariyabhūtā **māyā**. Kerāṭikabhāvena
uppajjamānaṃ **sāṭheyyaṃ**. Kerāṭiko hi āyatanamaccho viya hoti. **Āyatanamaccho** nāma kira
macchānaṃ naṅguṭṭhaṃ dasseti sappānaṃ sīsaṃ, “tumhehi sadiso aha”nti jānāpetuṃ.
Evameva kerāṭiko puggalo yaṃ yaṃ suttantikam vā ābhiddhammikam vā upasaṅkamati, taṃ
taṃ evaṃ vadati “ahaṃ tumhākaṃ baddhacaro, tumhe mayhaṃ anukampakā, nāhaṃ tumhe
muñcāmī”ti “evamete ‘sagāravo ayaṃ amhesu sappatisso’ti maññissantī”ti. Tassetam
kerāṭikabhāvena uppajjamānaṃ sāṭheyyaṃ uppajjitvā cittaṃ dūseti, obhāsituṃ na deti.
Tasmā “cittassa upakkilesa”ti vuccati.

Yathā cetam, evaṃ
vātabharitabhastasadisathaddhabhāvapaggahitasiraanivātavuttikāraṇaṇo **thambho**.
Taduttarikaṇaṇo **sārambho**. So duvidhena labbhati akusalavasena ceva kusalavasena ca.
Tattha agāriyassa parena kataṃ alaṅkāradim disvā taddiguṇakaṇaṇena uppajjamāno,
anagāriyassa ca yattakam yattakam paro pariyaṇuṇāti vā katheti vā, mānavasena
taddiguṇataddiguṇakaṇaṇena uppajjamāno akusalo. Agāriyassa pana param ekam
salākabhataṃ dentam disvā attanā dve vā tīṇi vā dātukāmatāya uppajjamāno, anagāriyassa ca
parena ekanikāye gahite mānaṃ anissāya kevalam taṃ disvā attanā ālasiyam abhibhuyya dve
nikāye gahetukāmatāya uppajjamāno kusalo. Idha pana akusalo adhippeto. Ayañhi uppajjitvā
cittaṃ dūseti, obhāsituṃ na deti. Tasmā “cittassa upakkilesa”ti vuccati.

Yathā cāyaṃ, evaṃ jātiādīni nissāya cittassa uṇṇativasena
pavattamāno **māno**, accuṇṇativasena **atimāno**, madaggahaṇākāro **mado**, kāmaguṇesu
cittavossaggavasena uppajjamāno **pamādo** uppajjitvā cittaṃ dūseti, obhāsituṃ na deti.
Tasmā “cittassa upakkilesa”ti vuccati.

Kasmā pana bhagavā upakkilesam dassento lobhamādim katvā dassetīti? Tassa
paṭhamuppattito. Sabbasattānañhi yattha katthaci upapannānaṃ antamaso
suddhāvāsabhūmiyampi sabbapaṭhamam bhavanikantivasena lobho uppajjati, tato attano
attano anurūpapaccayaṃ paṭicca yathāsambhavaṃ itare, na ca ete soḷaseva cittassa
upakkilesā, etena pana nayena sabbepi kilesā gahitāyeva hontīti veditabbā.

72. Ettāvātā saṅkilesam dassetvā idāni vodānaṃ dassento **sa kho so**,
bhikkhavetiādīmāha. Tattha **iti viditvāti** evaṃ jānitvā. **Pajahatīti**
samucchedappahānavasena ariyamaggena pajahati. Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyāti
dvidhā pahānaṃ veditabbaṃ. Kilesapaṭipāṭiyā tāva abhijjhāvisamalobho thambho sārambho
māno atimāno madoti ime cha kilesā arahattamaggena pahīyanti. Byāpādo kodho upanāho
pamādoti ime cattāro kilesā anāgāmimaggena pahīyanti. Makkho paḷāso issā macchariyaṃ
māyā sāṭheyyanti ime cha sotāpattimaggena pahīyantīti. Maggapaṭipāṭiyā pana,

sotāpattimaggena makkho paḷāso issā macchariyaṃ māyā sātheyyanti ime cha pahīyanti. Anāgāmimaggena byāpādo kodho upanāho pamādoti ime cattāro. Arahattamaggena abhijjhāvisamalobho thambho sārambho māno atimāno madoti ime cha pahīyantīti.

Imasmiṃ pana thāne ime kilesā sotāpattimaggavajjhā vā hontu, sesamaggavajjhā vā, atha kho anāgāmimaggeneva pahānaṃ sandhāya “abhijjhāvisamalobhaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahatī”tiādīmāhāti veditabbā. Ayamettha pavenimaggāgato sambhavo, so ca upari catutthamaggasseva niddiṭṭhattā yujjati, tatiyamaggena pahīnāvasesānañhi visamalobhādīnaṃ tena pahānaṃ hoti, sesānaṃ imināva. Yepi hi sotāpattimaggena pahīyanti, tepi taṃsamuttāhāpakacittānaṃ appahīnattā anāgāmimaggeneva suppahīnā hontīti. Keci pana paṭhamamaggena cettha pahānaṃ vaṇṇayanti, taṃ pubbāparena na sandhiyati. Keci vikkhambhanappahānampi, taṃ tesam icchāmatameva.

73. Yatokho, bhikkhavi ettha **yatoti** yamhi kāle. **Pahīno hotīti** anāgāmimaggakkaṇe pahānaṃ sandhāyevāha.

74. So buddhe aveccappasādenāti etaṃ “yato kho, bhikkhave, abhijjhāvisamalobho pahīno hoti, so buddhe aveccappasādena samannāgato hoti”ti evaṃ ekamekena padena yojetabbaṃ. Imassa hi bhikkhuno anāgāmimaggena lokuttarappasādo āgato, athassa aparena samayena buddhagūṇe dhammagūṇe saṅhagūṇe ca anussarato lokiyo uppajjati, tamassa sabbampi lokiyalokuttaramissakaṃ pasādaṃ dassento bhagavā “buddhe aveccappasādenā”tiādīmāha.

Tattha **aveccappasādenāti** buddhadhammasaṅhagūṇānaṃ yāthāvato ñātattā acalena accutena pasādena. Idāni yathā tassa bhikkhuno anussarato so aveccappasādo uppanno, taṃ vidhiṃ dassento “itipi so bhagavā”tiādīnā nayena tīṇi anussatiṭṭhānāni vitthāresi. Tesam atthavaṇṇanā sabbākārena **visuddhimagge** anussatikathāyaṃ vuttā.

75. Evamassa lokiyalokuttaramissakaṃ pasādaṃ dassetvā idāni kilesappahānaṃ aveccappasādasamannāgatañca paccavekkhato uppajjamānaṃ somanassādīnisaṃsaṃ dassento yathodhi kho panassātiādīmāha. Anāgāmissa hi paccante vuṭṭhitam corupaddavaṃ vūpasamtvā taṃ paccavekkhato mahānagare vasantassa rañño viya ime cime ca mama kilesā pahīnāti attano kilesappahānaṃ paccavekkhato balavasomanassaṃ uppajjati. Taṃ dassento bhagavā “yathodhi kho panassā”tiādīmāha.

Tassattho – yvāyaṃ anāgāmī bhikkhu evaṃ “buddhe aveccappasādena samannāgato hoti...pe... dhamme...pe... saṅhe...pe... anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa”ti, tassa yathodhi kho cattaṃ hoti paṭinissatṭhaṃ, sakasakaodhivasena cattameva hoti, taṃ taṃ kilesajātaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṭinissatṭhaṃ. **Sakasakaodhivasenāti** dve odhī kilesodhi ca maggodhi ca. Tattha kilesodhivasenāpi ye kilesā yaṃ maggavajjhā, te aññamaggavajjhehi amissā hutvā sakeneva odhinā pahīnā. Maggodhivasenāpi ye kilesā yena maggena pahātabbā, tena teyeva pahīnā honti. Evaṃ sakasakaodhivasena taṃ taṃ kilesajātaṃ cattameva hoti paṭinissatṭhaṃ, taṃ paccavekkhitvā ca laddhasomanasso tatuttaripi so “buddhe aveccappasādena samannāgatomhī”ti labhati atthavedanti sambandho.

Yatodhi **khotipi** pāṭho. Tassa vasena ayamattho, assa bhikkhuno yatodhi kho pana cattaṃ hoti paṭinissatṭhaṃ. Tattha **yatoti** kāraṇavacanaṃ, yasmāti vuttaṃ hoti. **Odhīti** heṭṭhā tayo maggā vuccanti. Kasmā? Te hi odhiṃ katvā koṭṭhāsaṃ katvā uparimaggena pahātabbakilese ṭhapetvā pajahanti, tasmā **odhīti** vuccanti. Arahattamaggo pana kiñci kilesaṃ anavasesetvā pajahati, tasmā **anodhīti** vuccati. Imassa ca bhikkhuno heṭṭhāmaggattayena cattaṃ. Tena vuttaṃ “yatodhi kho panassa cattaṃ hoti”ti. Tattha **kho panāti** nipātamattaṃ. Ayaṃ pana piṇḍattho. Yasmā assa odhi cattaṃ hoti paṭinissatṭhaṃ, tasmā taṃ paccavekkhitvā ca laddhasomanasso tatuttaripi so “buddhe aveccappasādena samannāgatomhī”ti labhati atthavedanti yathāpāḷi netabbaṃ.

Tattha **cattanti** idaṃ sakabhāvapariccajanavasena vuttaṃ. **Vantanti** idaṃ pana anādiyanabhāvadassanavasena. **Muttanti** idaṃ santatito vinimocanavasena. **Pahīnanti** idaṃ muttassapī kvaci anavatṭhānadassanavasena. **Paṭinissaṭṭhanti** idaṃ pubbe ādinnapubbassa paṭinissaggadassanavasena paṭimukhaṃ vā nissaṭṭhabhāvadassanavasena bhāvanābalena abhibhuyya nissaṭṭhabhāvadassanavasena vuttaṃ hoti. **Labhati atthavedaṃ labhati dhammavedanti** ettha buddhādīsu aveccappasādoyeva araṇīyato **attho**, upagantabbatoti vuttaṃ hoti. Dhāraṇato **dhammo**, vinipatitū appadānatoti vuttaṃ hoti. **Vedoti** ganthopi nāṇampi somanassampi. “Tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū”tiādīsu (dī. ni. 1.256) hi gantho “vedo”ti vuccati. “Yaṃ brāhmaṇaṃ vedagumābhijaññā, akiñcanaṃ kāmabhāve asatta”ntiādīsu (su. ni. 1065) nāṇaṃ. “Ye vedajāta vicaranti loke”tiādīsu somanassaṃ. Idha pana somanassañca somanassasampayuttaññañca adhippettaṃ, tasmā “labhati atthavedaṃ labhati dhammavedanti aveccappasādārammaṇasomanassañca somanassamayaññañca labhatī”ti evamettha attho veditabbo.

Atha vā **atthavedanti** aveccappasādaṃ paccavekkhato uppannaṃ vuttappakārameva vedaṃ. **Dhammavedanti** aveccappasādassa hetuṃ odhiso kilesappahānaṃ paccavekkhato uppannaṃ vuttappakārameva vedanti evampi ettha attho veditabbo. Vuttañhettaṃ “hetumhi nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, hetuphale nāṇaṃ atthapaṭisambhidā”ti (vibha. 718-719). **Dhammūpasamhitāṃ pāmojjanti** tameva atthañca dhammañca atthadhammānisamsabhūtaṃ vedañca paccavekkhato uppannaṃ pāmojjaṃ. Tañhi anavajjalakkhaṇena paccavekkhaṇākārapavattena dhammena **upasañhitanti** vuccati. **Pamuditassa pīti jāyatīti** iminā pāmojjena pamuditassa nirāmisā pīti jāyati. **Pitimanassāti** tāya pītiyā pīṇitamanassa. **Kāyo passambhatīti** kāyopi passaddho hoti vūpasantadaratho. **Passaddhakāyo sukhanti** evaṃ vūpasantakāyadaratho cetasaṃ sukhaṃ paṭisaṃvedeti. **Cittaṃ samādhiyatīti** cittaṃ sammā ādhiyati appitaṃ viya acalaṃ tiṭṭhati.

76. Evamassa kilesappahānaṃ aveccappasādasamannāgataṃ paccavekkhato uppajjamaṇaṃ somanassādiānisamsaṃ dassetvā idāni “yathodhi kho pana me”ti vārena tassa paccavekkhaṇāya pavattākāraṃ pakāsetvā tasseva anāgāmimaggānubhāvasūcakaṃ phalaṃ dassento **sa kho so, bhikkhavi**tiādīmāha.

Tattha **evamsīloti** tassa anāgāmimaggasampayuttaṃ sīlakkhandhaṃ dasseti. **Evamḍhammo evampaññoti** taṃsāmpayuttameva samādhikkhandhaṃ paññākkhandhañca dasseti. **Sālīnanti** lohitasālīgandhasālīdīnaṃ anekarūpānaṃ. **Piṇḍapātanti** odanaṃ. **Vicitakāḷakanti** apanītakāḷakaṃ. **Nevassa taṃ hoti antarāyāyati** tassa evaṃvidhassa bhikkhuno taṃ vuttappakārapīṇḍapātabhojanaṃ maggassa vā phalassa vā neva antarāyāya hoti, paṭiladdhaguṇassa hi taṃ kimantarāyaṃ karissati? Yopissa appaṭiladdho catutthamaggo ca phalaṃ ca tappaṭilābhāya vipassanaṃ ārabhatopi nevassa taṃ hoti antarāyāya, antarāyaṃ kātuṃ asamatthameva hoti. Kasmā? Vuttappakārasīladhammapaññāsaṅgahena maggena visuddhacittattā.

Yasmā cetta etadeva kāraṇaṃ, tasmā tadanurūpaṃ upamaṃ dassento **seyyathāpīti**ādīmāha.

Tattha **acchanti** vippasannaṃ. **Parisuddhaṃ** malavigamena. **Pariyodātaṃ** pabhassaratāya. **Ukkāmukhanti** suvaṇṇakārānaṃ mūsāmukhaṃ. Suvaṇṇakārānaṃ mūsā hi idha **ukkā**, aññattha pana dīpikādayopi vuccanti. “Ukkāsu dhārīyamānāsū”ti (dī. ni. 1.159) hi āgataṭṭhāne dīpikā “ukkā”ti vuccati. “Ukkaṃ bandheyya, ukkaṃ bandhitvā ukkāmukhaṃ ālimpeyyā”ti (ma. ni. 3.360) āgataṭṭhāne aṅgārapallamaṃ. “Kammārānaṃ yathā ukkā, anto jhāyati no bahī”ti (jā. 2.22.649) āgataṭṭhāne kammāruddhanaṃ. “Evaṃvipāko ukkāpāto bhavissati”ti (dī. ni. 1.24) āgataṭṭhāne vātavego “ukkā”ti vuccati. Imasmim̐ pana ṭhāne aññesu ca evarūpesu “saṇḍāsena jātarūpaṃ gahetvā ukkāmukhe pakkhipatī”ti āgataṭṭhānesu suvaṇṇakārānaṃ mūsā “ukkā”ti veditabbā.

Tatrāyaṃ upamāsamsandanā – saṃkiliṭṭhavattham viya hi saṃkiliṭṭhajātarūpaṃ viya ca imassa bhikkhuno puthujjanakāle kāmarāgādimalānugataṃ cittaṃ datṭhabbaṃ. Acchodakaṃ viya ukkāmuḥkaṃ viya ca anāgāmimaggo. Taṃ udakaṃ ukkāmuḥkaṃ āgamma vatthasuvaṇṇaṃ parisuddhatā viya tassa bhikkhuno vuttapakārasīladhammapaññāsaṅgahaṃ anāgāmimaggaṃ āgamma visuddhacittatāti.

77. So mettāsahagatena cetasāti yathānusandhivasena desanā āgatā. Tayo hi anusandhi pucchānusandhi ajjhāsāyānusandhi yathānusandhīti. Tattha “evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca ‘siyā nu kho, bhante, bahiddhā asati paritassanā’ ti? ‘Siyā bhikkhū’ ti bhagavā avocā’ ti (ma. ni. 1.242). Evaṃ pucchantānaṃ vissajjitasuttavasena **pucchānusandhi** veditabbo. “Siyā kho pana te brāhmaṇa evamassa, ajjāpi nūna samaṇo gotamo avītarāgo’ ti (ma. ni. 1.55) evaṃ paresaṃ ajjhāsāyaṃ viditvā vuttassa suttassa vasena **ajjhāsāyānusandhi** veditabbo. Yena pana dhammena ādimhi desanā utṭhitā, tassa dhammassa anurūpadhammasena vā paṭipakkhavasena vā yesu suttesu upari desanā āgacchati, tesam vasena **yathānusandhi** veditabbo. Seyyathidaṃ, ākaṅkheyyasutte heṭṭhā sīlena desanā utṭhitā, upari cha abhiññā āgatā. Kakacūpame heṭṭhā akkhantiyā utṭhitā, upari kakacūpamovādo āgato. Alagadde heṭṭhā diṭṭhiparidīpanena utṭhitā, upari tiparivaṭṭasunñatāpakāsana āgatā, cūlaassapure heṭṭhā kilesaparidīpanena utṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. Kosambiyasutte heṭṭhā bhaṇḍanena utṭhitā, upari sārāṇiyadhammā āgatā. Imasmimpi vatthasutte heṭṭhā kilesaparidīpanena utṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. Tena vuttaṃ “yathānusandhivasena desanā āgatā’ ti. Brahmavihāresu pana anupadavaṇṇanā ca bhāvanāyā ca sabbo sabbākārena visuddhimagge vutto.

78. Evaṃ bhagavā abhijjhādīnaṃ upakkilesānaṃ paṭipakkhabhūtaṃ sabbaso ca kāmarāgabyāpādappahānena vihatapaccatthikattā laddhapadaṭṭhānaṃ tassa anāgāmīno brahmavihārabhāvanaṃ dassetvā idānissa arahattāya vipassanaṃ dassetvā arahattappattim dassetuṃ **so atthi idanti** ādimāha.

Tassattho – so anāgāmī evaṃ bhāvitabrahmavihāro etesaṃ brahmavihārānaṃ yato kutoci vuṭṭhāya te eva brahmavihāradhamme nāmasena tesam nissayaṃ hadayavatthum vatthunissayāni bhūtānīti iminā nayena bhūtupādāyadhamme rūpavasena ca vavatthapetvā **atthi idanti** pajānāti, ettāvātānena dukkhasaccavavatthānaṃ kataṃ hoti. Tato tassa dukkhassa samudayaṃ paṭivijjhanto **atthi hīnanti** pajānāti, ettāvātānena samudayasaccavavatthānaṃ kataṃ hoti. Tato tassa pahānupāyaṃ vicinanto **atthi pañīnti** pajānāti, ettāvātānena maggasaccavavatthānaṃ kataṃ hoti. Tato tena maggena adhigantabbatṭhānaṃ vicinanto **atthi uttari imassa saññāgatassa nissaraṇanti** pajānāti, imassa mayā adhigatassa brahmavihārasaññāgatassa uttari nissaraṇaṃ nibbānaṃ atthīti evaṃ pajānātīti adhippāyo, ettāvātānena nirodhasaccavavatthānaṃ kataṃ hoti. **Tassa evaṃ jānato evaṃ passatoti** tassa vipassanāpaññāya evaṃ catūhi ākārehi cattāri saccāni jānato, maggapaññāya evaṃ passato, bhayabherave vuttanayeneva kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati...pe... itthattāyāti pajānātīti.

Evaṃ yāva arahattā desanaṃ pāpetvā idāni yasmā tassaṃ parisati nhānasuddhiko brāhmaṇo nisinna, so evaṃ nhānasuddhiyā vaṇṇaṃ vuccamānaṃ sutvā pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇissatīti bhagavatā vidito, tasmā tassa codanattāya “ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu sināto antarena sinānenā’ ti imaṃ pāṭiyekkaṃ anusandhimāha. Tattha **antarena sinānenāti** abbhantarena kilesavutṭhānasinānenā.

79. Sundarikabhāradvājoti bhāradvājoti nāma so brāhmaṇo attano gottavasena, sundarikāya pana nadiyā sinātassa pāpappahānaṃ hotīti ayamassa diṭṭhi, tasmā “sundarikabhāradvājoti’ ti vuccati. So taṃ bhagavato vacanaṃ sutvā cintesi “mayā sinānasuddhiṃ vaṇṇema, samaṇopi gotamo tatheva vaṇṇeti, samānacchando dāni esa amhehī’ ti. Atha bhagavantaṃ bāhukaṃ nadiṃ gantvā taṃ tattha pāpaṃ pavāhetvā āgataṃ viya maññamāno āha “gacchati pana bhavaṃ gotamo bāhukaṃ nadiṃ sināyitu’ nti? Bhagavā

tassa gacchāmīti vā na gacchāmīti vā avatvāyeva brāhmaṇassa diṭṭhisamugghātaṃ kattukāmo “kiṃ brāhmaṇa bāhukāya nadiyā , kiṃ bāhukā nadī karissatī”ti āha. Tassattho kiṃ payojanam bāhukāya, kiṃ sā karissati? Asamatthā sā kassaci atthāya, kiṃ tattha gamissāmīti?

Atha brāhmaṇo taṃ pasamsanto **lokkhasammatā**tiādīmāha. Tattha **lokkhasammatā**ti lūkhabhāvasammatā, **lūkhabhāvanti** cōkkhabhāvaṃ, visuddhibhāvaṃ detīti evaṃ sammatāti vuttam hoti. **Lokyasammatā**tipi pātho. Tassattho, setṭham lokam gamayatīti evaṃ sammatāti. **Puññasammatā**ti puññanti sammatā. **Pavāhetī**ti gamayati visodheti. **Gāthāhi ajjhabhāsī**ti gāthāhi abhāsī. Gāthā ca vuccamānā tadatthadīpanatthameva vā gāthārucikānam vuccati, visesatthadīpanattham vā. Idha panetā ubhayatthadīpanattham vuttāti veditabbā.

Bāhukanti idameva hi ettha vacanam tadatthadīpakam, sesāni visesatthadīpakāni. Yatheva hi bāhukam, evaṃ adhiakkādīnipi loko gacchati nhānena pāpam pavāhetum. Tattha ye tesam thānānam āsannā honti, te divasassa tikkhattum nhāyanti. Ye dūrā, te yathākkamaṃ dvikkhattum sakim ekadivasantaram, evaṃ yāva samvaccharantaram nhāyanti. Ye pana sabbathāpi gantum na sakkonti, te ghaṭehipi tato udakam āharāpetvā nhāyanti. Sabbañcetam niratthakam, tasmā imam visesattham dīpetum **adhiakkādīnīpī**ti āha.

Tattha **adhiakkanti** nhānasambhāravasena laddhavohāram ekam tittham vuccati. **Gayā**tipi maṇḍalavāpisanthānam titthameva vuccati. **Payāgā**ti etampi gaṅgāya ekam titthameva mahāpanādassa rañño gaṅgāyam nimuggapāsādassa sopānasammukhatthānam, bāhukā sundarikā sarassatī bāhumatīti imā pana catasso nadiyo. **Bāloti** duppañño. **Pakkhandoti** pavisanto. **Na sujhatī**ti kilesasuddhim na pāpuṇāti, kevalam rajojallameva pavāheti.

Kim sundarikā karissatīti sundarikā kilesavisodhane kim karissati? Na kiñci katum samatthāti adhippāyo. Esa nayo **payāgabāhukā**su. Imehi ca tīhi padehi vuttehi itarānīpi cattāri lakkhañāhāranayena vuttāneva honti, tasmā yatheva sundarikā payāgā bāhukā na kiñci karonti, tathā adhiakkādāyopīti veditabbā.

Verinti pānātipātādīpañcaverasamannāgatam. **Katakibbisanti** kataluddakammaṃ. **Na hi nam sodhayeti** sundarikā vā payāgā vā bāhukā vā na sodhaye, na sodhetīti vuttam hoti. **Pāpakamminanti** pāpakehi verakibbisakammehi yuttam, lāmakakamme yuttam vā verakibbisabhāvaṃ appatthehi khuddakehipi pāpehi yuttanti vuttam hoti.

Suddhassāti nikkilesassa. **Sadā phaggū**ti nīccampi phaggunīnakkhattameva. Phaggunamāse kira “uttaraphaggunadivase yo nhāyati, so samvaccharam katapāpam sodhetī”ti evaṃ diṭṭhiko so brāhmaṇo, tenassa bhagavā taṃ diṭṭhim paṭihananto āha “suddhassa ve sadā phaggū”ti. Nīkkilesassa nīccam phaggunīnakkhattam, itaro kim sujhatīti? **Uposatho sadā**ti suddhassa ca cātuddasapannarasādīsū uposathāngāni asamādiyatopi nīccameva uposatho. **Suddhassa sucikammassā**ti nīkkilesatāya suddhassa sucīhi ca kāyakammādīhi samannāgatassa. **Sadā sampajjate vatanti** īdisassa ca kusalūpasañhitam vatasamādānampi nīccam sampannameva hotīti. **Idheva sināhī**ti imasmimyeva mama sāsane sināhi. Kim vuttam hoti? “Sace ajjhattikakilesamalappavāhanam icchasi, idheva mama sāsane aṭṭhaṅgikamaggasalilena sināhi, aññatra hi idaṃ natthī”ti.

Idānissa sappāyadesanāvasena tīsūpi dvāresu suddhim dassento **sabbabhūtesu karohi khematanti**tiādīmāha. Tattha **khematanti** abhayam hitabhāvaṃ, mettanti vuttam hoti. Etenassa manodvārasuddhi dassitā hoti.

Sace musā na bhaṇasīti etenassa vacīdvārasuddhi. **Sace pānam na himsasi sace adinnam nādiyasī**ti etehi kāyadvārasuddhi. **Saddahāno amaccarī**ti etehi pana nam evam parisuddhadvāram saddhāsampadāya cāgasampadāya ca niyojesi. **Kim kāhasi gayam gantvā, udapānopi te gayā**ti ayam pana upadḍhagāthā, sace sabbabhūtesu khematam

karissasi, musā na bhaṇissasi, pāṇaṃ na hanissasi, adinnaṃ nādiyissasi, saddhahāno amaccarī bhavissasi, kiṃ kāhasi gayam gantvā udapānopi te gayā , gayāyapi hi te nhāyantassa udapānēpi imāya eva paṭipattiyā kilesasuddhi, sarīramalasuddhi pana ubhayattha samāti evaṃ yojetabbaṃ. Yasmā ca loke gayā sammatatarā, tasmā tassa bhagavā ‘‘gacchati pana bhavaṃ gotamo bāhuka’’nti puṭṭhopi ‘‘kiṃ kāhasi bāhukaṃ gantvā’’ti avatvā ‘‘kiṃ kāhasi gayam gantvā’’ti āhāti veditabbo.

80. Evaṃ vutteti evamādi bhayabherave vuttattā pākaṭameva. **Eko vūpakatṭhoti**ādisu pana **eko** kāyavivekena . **Vūpakatṭho** cittavivekena. **Appamatto** kammaṭṭhāne sati avijahanena. **Ātāpī** kāyikacetasikavīriyasaṅkhātena ātāpena. **Pahitatto** kāye ca jīvite ca anapekkhatāya. **Viharanto** aññatarairiyāpathavihārena. **Nacirassevāti** pabbajjam upādāya vuccati. **Kulaputtāti** duvidhā kulaputtā jātikulaputtā ca ācārakulaputtā ca, ayam pana ubhayathāpi kulaputto. **Agārasmāti** gharā. Agārassa hitam **agāriyam**, kasigorakkhādikuṭumbaposanakammaṃ vuccati, natthi ettha agāriyanti **anagāriyam**, pabbajjāyetam adhivacanam. **Pabbajantīti** upagacchanti upasaṅkamanti. **Tadanuttaranti** tam anuttaram. **Brahmacariyapariyosānanti** maggabrahmacariyassa pariyoṣānam, arahattaphalanti vuttam hoti. Tassa hi atthāya kulaputtā pabbajanti. **Diṭṭheva dhammeti** tasmimyeva attabhāve. **Sayam abhiññā sacchikatvāti** attanāyeva paññāya paccakkham katvā, aparappaccayam katvāti attho. **Upasampajja vihāsīti** pāpuṇivā sampādetvā vihāsīti, evaṃ viharanto ca khīṇā jāti...pe... abbhāññāsi. Etenassa paccavekkhaṇabhūmiṃ dasseti.

Katamā panassa jāti khīṇā? Kathaṅca nam abbhāññāsīti? Vuccate, kāmañcetaṃ bhayabheravepi vuttam, tathāpi nam idha paṭhamapurisavasena yojanānayassa dassanattam puna saṅkhepato bhaṇāma. Na tāvassa atītā jāti khīṇā, pubbeva khīṇattā. Na anāgatā, tattha vāyāmābhāvato. Na paccuppanā, vijjamānattā. Maggassa pana abhāvitattā yā uppajjeyya ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammatam āpajjanena khīṇā, tam so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā kilesābhāve vijjamānampi kammaṃ āyatim appaṭisandhikam hotīti jānanto jānāti.

Vusitanti vuttam parivuttam, katam caritam niṭṭhāpitanti attho. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyam. **Katam karaṇiyanti** catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyabhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṃ niṭṭhāpitanti attho. **Nāparam itthattāyāti** idāni punaitthabhāvāya evaṃsoḷasakiccabhāvāya, kilesakkhayāya vā maggabhāvanā natthīti. Atha vā, **itthattāyāti** itthabhāvato imasmā evampakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparam khandhasantānam natthi. Ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti, chinnamūlako rukkho viyāti abbhāññāsi. **Aññataroti** eko. **Arahatanti** arahantānam, bhagavato sāvakanam arahatam abhantaro ahoṣīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Vatthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sallekhasuttavaṇṇanā

81. Evaṃme sutanti sallekhasuttam. Tattha **mahācundoti** tassa therassa nāmam. **Sāyanhasamayanti** sāyanhakāle. **Paṭisallānā vuṭṭhitoti** ettha **paṭisallānanti** tehi tehi sattasaṅkhārehi paṭinivattivā sallānam nilīyanam, ekībhāvo pavivekoti vuttam hoti. Yo tato vuṭṭhito, so paṭisallānā vuṭṭhito nāma hoti. Ayam pana yasmā paṭisallānānam uttamato phalasaṃpattito vuṭṭhāsi, tasmā ‘‘paṭisallānā vuṭṭhito’’ti vutto. **Bhagavantam abhivādetvāti** samadasanakhujjalavibhūsitena sirasā bhagavantam sakkaccaṃ vanditvā, abhivādetvā vā ‘‘sukhī bhava, cundā’’ti evaṃ vacībhedaṃ kārapetvā, bhagavā pana kira vandito samāno suvaṇṇadundubhisadisam gīvam paggayha kaṇṇasukham pemaṇiyam

amatābhisekasadisam brahmaghosam nicchārento “sukhī hohī”ti tassa tassa nāmaṃ gahetvā vadati, etaṃ āciṇṇaṃ tathāgatānaṃ. Tatridaṃ sādhakasuttaṃ, “sakko, bhante, devānamindo sāmacco saparijano bhagavato pāde sirasā vandatīti, sukhī hotu pañcasikha sakko devānamindo sāmacco saparijano, sukhakāmā hi devā manussā asurā nāgā gandhabbā, ye caññe santi puthukāyā”ti. Evañca pana tathāgatā evarūpe mahesakkhe yakkhe abhivadantīti.

Yā imāti idāni vattabbābhimukhaṃ karonto viya āha. **Anekavihitāti** nānappakārā. **Diṭṭhiyoti** micchādiṭṭhiyo . **Loke uppajantīti** sattesu pātubhavanti. **Attavādappaṭisaṃyuttāti** “rūpaṃ attato samanupassatī”tiādinayappavattena attavādena paṭisaṃyuttā, tā vīsati bhavanti. **Lokavādappaṭisaṃyuttāti** “sassato attā ca loko cā”tiādinayappavattena lokavādena paṭisaṃyuttā, tā aṭṭha honti sassato, asassato, sassato ca asassato ca, neva sassato nāsassato, antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, nevantavā nānantavā attā ca loko cāti evaṃ pavattattā.

Ādimevātiādisu ayamatto kiṃ nu kho bhante ādimeva manasikarontassa appatvāpi sotāpattimaggaṃ vipassanāmissakapaṭhamamanasikārameva manasikarontassa bhikkhuno evametāsaṃ ettakeneva upāyena etāsaṃ diṭṭhinaṃ pahānañca paṭinissaggo ca hotīti. Idañca thero attanā anadhimānikopi samāno adhimānikānaṃ adhimānappahānatthaṃ adhimāniko viya hutvā pucchatīti veditabbo. Apare panāhu “therassa antevāsikā ādīmanasikāreneva diṭṭhinaṃ samucchadappahānaṃ hotīti evaṃsaññinopi, samāpattivihārā sallekhavīhārāti evaṃsaññinopi atthi. So tesam atthāya bhagavantaṃ pucchatī”ti.

82. Athassa bhagavā tāsam diṭṭhinaṃ pahānūpāyaṃ dassento **yā imāti**ādimāha. Tattha yattha cetā diṭṭhiyo uppajantītiādi pañcakkhandhe sandhāya vuttaṃ. Etesu hi etā diṭṭhiyo uppajjanti. Yathāha “rūpe kho, bhikkhave, sati rūpaṃ abhinivissa evaṃ diṭṭhi uppajjati, so attā so loko so pecca bhavissāmi nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo”ti (saṃ. ni. 3.152) vitthāro. Ārammaṇavasena pana ekavacanaṃ katvā **yattha cāti** āha, yasmim ārammaṇe uppajantīti vuttaṃ hoti. Ettha ca **uppajjanti anusenti samudācarantīti** imesaṃ evaṃ nānākaraṇaṃ veditabbaṃ. Jātivasena hi ajātā jāyamānā **uppajantīti** vuccanti. Punappunaṃ āsevītā thāmagatā appativinītā **anusentīti**. Kāyavacīdvāraṃ sampattā **samudācarantīti**, idametesam nānākaraṇaṃ. **Taṃ netam mamāti**ādisu taṃ pañcakkhandhappabhedam ārammaṇametaṃ mayham na hoti, ahampi eso na asmi, eso me attāpi na hotīti evametam yathābhūtam sammappaññāya passatoti evaṃ tāva padattho veditabbo.

Yasmā pana ettha etaṃ mamāti taṃhāgāho, tañca gaṇhanto aṭṭhasatataṃhāvicaritappabhedam taṃhāpapañcam gaṇhāti. Esohamasmīti mānagāho, tañca gaṇhanto navappabhedam mānapapañcam gaṇhāti. Eso me attāti diṭṭhigāho, tañca gaṇhanto dvāsattḥiditṭhigatappabhedam diṭṭhipapañcam gaṇhāti. Tasmā **netam mamāti** vadanto bhagavā yathāvuttappabhedam taṃhāpapañcam paṭikkhipati. **Nesohamasmīti** mānapapañcam. **Na meso attāti** diṭṭhipapañcam. Diṭṭhekatṭhāyeva cettha taṃhāmānā veditabbā. **Evametanti** evaṃ “netam mamā”tiādinā ākārena etaṃ khandhapañcakaṃ. **Yathābhūtanti** yathā sabhāvaṃ, yathā atthīti vuttaṃ hoti. Khandhapañcakañhi eteneva ākārena atthi. Mamantiādinā pana gayhamānampi tenākārena nevattḥīti adhippāyo. **Sammappaññāya passatoti** sotāpattimaggaṃpaññāpariyosānāya vipassanāpaññāya suṭṭhu passantassa. **Evametāsanti** etena upāyena etāsaṃ. **Pahānaṃ paṭinissaggoti** ubhayampetaṃ samucchadappahānassevādhivacanaṃ.

Evaṃ bhagavā ādīmanasikāreneva diṭṭhinaṃ pahānaṃ hoti nu kho noti āyasmatā mahācundena adhimānikānaṃ vasena pañham puttḥo sotāpattimaggena diṭṭhipahānaṃ dassetvā idāni sayameva adhimānikānaṃ jhānaṃ vibhajanto **thānaṃ kho panetanti**ādimāha. Tattha **adhimānikā** nāma yesam appatte pattasaññāya adhimāno uppajjati, svāyaṃ uppajjamāno neva lokavattānūsārīnaṃ bālaputhujjanānaṃ uppajjati, na ariyasāvakaṇaṃ. Na

hi sotāpannessa “sakadāgāmī aha”nti adhimāno uppajjati, na sakadāgāmissa “anāgāmī aha”nti, na anāgāmīno “arahā aha”nti, kārakasseva pana samathavasena vā vipassanāvasena vā vikkhambhitakilesassa niccam yuttapayuttassa āraddhavipassakassa uppajjati. Tassa hi samathavikkhambhitānaṃ vā vipassanāvikkhambhitānaṃ vā kilesānaṃ samudācāraṃ apassato “sotāpanno ahanti vā, sakadāgāmī, anāgāmī, arahā aha”nti vā adhimāno uppajjati, talaṅgaratissapabbatavāsīdhammadinnattherena ovādiyamānattherānaṃ viya.

Therassa kira acirūpasampannasseva ovāde ṭhatvā bahū bhikkhū visesaṃ adhigacchiṃsu. Taṃ pavattiṃ sutvā tissamahāvihāravāsī bhikkhusaṅgho “na aṭṭhānaniyojako theroti theram ānethā”ti sambahule bhikkhū pāhesi. Te gantvā, “āvuso, dhammadinna bhikkhusaṅgho taṃ pakkosāpeti”ti āhaṃsu. So āha “kiṃ pana tumhe, bhante, attānaṃ gavesatha para”nti? Attānaṃ sappurisāti, so tesam kammaṭṭhānamadāsi, sabbeva arahattaṃ pāpuṇṇiṃsu. Bhikkhusaṅgho puna aññe bhikkhū pāhesi, evaṃ yāvattiyam pahitā sabbevi tattheva arahattaṃ patvā vihariṃsu.

Tato saṅgho gatagatā nāgacchantīti aññataraṃ vuḍḍhapabbajitaṃ pāhesi. So gantvā ca, “bhante, dhammadinna tikkhattum tissamahāvihāravāsī bhikkhusaṅgho tuyhaṃ santike pesesi, tvaṃ nāma saṅghassa ānaṃ garuṃ na karosi, nāgacchasi”ti āha. Thero kimetanti paṇṇasālaṃ appavisitvāva pattacīvaraṃ gāhāpetvā tāvadeva nikkhami, so antarāmagge haṅkanavihāraṃ pāvisi. Tattha ceko mahāthero saṭṭhivassātīto adhimānena arahattaṃ paṭijānāti. Thero taṃ upasaṅkamtivā vanditvā paṭisanthāraṃ katvā adhigamaṃ pucchi. Thero āha “āma dhammadinna, yaṃ pabbajitena kātappaṃ, cirakataṃ taṃ mayā, atītasatṭhivassomhi etarahi”ti. Kiṃ, bhante, iddhimpi vaḷaṅjethāti. Āma dhammadinnāti. Sādhu vata, bhante, hatthiṃ tumhākaṃ paṭimukhaṃ āgacchantaṃ māpethāti. Sādhāvusoti thero sabbasetam sattappaṭiṭṭhaṃ tidhāpabhinnaṃ naṅgutṭhaṃ bijayamānaṃ soḍḍam mukhe pakkhipitvā dvīhi dantehi vijjhītukāmaṃ viya paṭimukhaṃ āgacchantaṃ mahāhatthiṃ māpesi. So taṃ attanāyeva māpitaṃ hatthiṃ disvā bhīto palāyitum ārabhi. Tadāva attānaṃ “nāhaṃ arahā”ti ṇatvā dhammadinnassa pādamaṃle ukkuṭikaṃ nisīditvā “paṭiṭṭhā me hohi, āvuso”ti āha. Dhammadinno “mā, bhante, soci, mā anattamano ahosi, kārakānaṃyeva adhimāno uppajjati”ti theram samassāsetvā kammaṭṭhānamadāsi. Thero tassovāde ṭhatvā arahattaṃ pāpuṇṇi.

Cittalapabbatepi tādisova thero vasati. Dhammadinno tampi upasaṅkamtivā tattheva pucchi. Sopi tattheva byākāsi. Tato naṃ dhammadinno kiṃ, bhante, iddhimpi vaḷaṅjethāti āha. Āmāvusoti. Sādhu vata, bhante, ekaṃ pokkharaniṃ māpethāti. Thero māpesi. Ettha, bhante, padumagumbaṃ māpethāti. Tampi māpesi. Padumagumbe mahāpadumaṃ māpethāti. Tampi māpesi. Etasmiṃ padumagumbe ṭhatvā madhurassarena gāyantaṃ naccantaṅca ekaṃ itthiviggahaṃ māpethāti. Tampi māpesi. So etaṃ, bhante, punappunaṃ upanijjhāyathāti vatvā sayam pāsādaṃ pāvisi. Therassa taṃ upanijjhāyato saṭṭhivassāni vikkhambhitakilesā calīṃsu, so tadā attānaṃ ṇatvā purimatthero viya dhammadinnattherassa santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā arahattaṃ pāpuṇṇi.

Dhammadinnopi anupubbena tissamahāvihāraṃ agamāsi. Tasmiṅca samaye therā cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā buddhāraṃmaṇaṃ pītiṃ uppādetvā nisinnā honti, etaṃ kira tesam vattaṃ. Tena nesam ekopi “idha pattacīvaraṃ ṭhāpethi”ti dhammadinnaṃ vattā pucchitāpi nāhosi. Dhammadinno eso bhavēyyāti ṇatvā pana pañhaṃ pucchiṃsu. So pucchitapañhe tiṅhena asinā kumudanālakalāpaṃ viya chinditvā pādaṅguliyaṃ mahāpathaviṃ pahari. Bhante ayaṃ acetanā mahāpathavīpi dhammadinnassa guṇaṃ jānāti. Tumhe pana na jānitthāti ca vatvā imaṃ gāthamāha –

“Acetanāyaṃ pathavī, vijānāti guṇāguṇaṃ;

Sacetanātha kho bhante, na jānātha guṇāguṇa”nti.

Tāvadeva ca ākāse abbhuggantvā talaṅgaratissapabbatameva agamāsi. Evaṃ kārakasēva adhimāno uppajjati. Tasmā bhagavā tādisānaṃ bhikkhūnaṃ vasena jhānaṃ vibhajanto **jhānaṃ kho panetanti**ādīmāha.

Tassattho, atthetaṃ kāraṇaṃ, no natthi. Yena idhekacco bhikkhu bāhiraparibbājakehi sādharmaṇaṃ vivicceva kāmehi...pe... paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya, yaṃ pana **tassa evamassa sallekkena viharāmīti**, yaṃ paṭipattividdhānaṃ kilese saṃlikhati, tenāhaṃ viharāmīti, taṃ na yujjati, na hi adhimānikassa bhikkhuno jhānaṃ sallekho vā sallekhaṭṭhapaṭipadā vā hoti. Kasmā? Avipassanāpādakattā. Na hi so jhānaṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati, jhānaṃ panassa cittekaggamattaṃ karoti, diṭṭhadhammasukhavihāro hoti. Tasmā tamatthaṃ dassento bhagavā “na kho panete, cunda, ariyassa vinaye sallekha vuccanti, diṭṭhadhammasukhavihārā ete ariyassa vinaye vuccanti”ti āha.

Tattha **eteti** jhānadhammasena bahuvacanaṃ veditabbaṃ, ete paṭhamajjhānadhammāti vuttaṃ hoti. Samāpattivasena vā, ekampi hi paṭhamajjhānaṃ punappunaṃ samāpattivasena pavattattā bahuttaṃ gacchati. Ārammaṇavasena vā, ekampi hi paṭhamajjhānaṃ pathavīkasiṇādīsū pavattivasena bahuttaṃ gacchati. Esa nayo dutiyatīyacaṭuttahajjhānesu. Āruppajjhānesu pana ārammaṇabhedābhāvato purimakāraṇadvayaseneva bahuvacanaṃ veditabbaṃ.

Yasmā cetesaṃ aṅgānīpi santāni ārammaṇānīpi, nibbutāni ceva sukhumāni cāti vuttaṃ hoti, tasmā tāni **santā ete viharāti** evaṃ vuttānīti veditabbāni. Ayaṃ tāva tesāṃ catunnampi sādharmaṇā vaṇṇanā. Visesaṇṇanā pana “sabbaso rūpasāññāna”ntiādiṭṭhānūsārato vattabbaṃ siyā. Sā **visuddhimagge** sabbākārena vuttāyeva.

83. Evaṃ yasmā adhimānikassa bhikkhuno jhānavihāro avipassanāpādakattā sallekhavihāro na hoti, na hi so jhānaṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati, cittekaggakaro diṭṭhadhamme sukhavihāro panassa hoti, tasmā tamatthaṃ dassento rūpajjhānāni ca arūpajjhānāni ca vibhajitvā idāni ca yattha sallekho kātabbo catucattālīsāya ākārehi, tañca vatthūṃ tañca sallekhaṃ dassento **idha kho pana voti**ādīmāha.

Kasmā pana “aṭṭhahi samāpattīhi avihimsādayo sallekha”ti vuttā? Lokuttarapādakattā. Bāhirakānañhi aṭṭha samāpattīyo vaṭṭapādakāyeva. Sāsane saraṇagamanampi lokuttarapādakam, pageva avihimsādayo. Imināyeva ca suttena veditabbaṃ “yathā bāhirakassa aṭṭhasamāpattilābhino pañcābhīṇassāpi dinnadānato sāsane tisaraṇagatassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ hoti”ti. Idañhi sandhāya dakkhiṇāvisuddhisutte “bāhirake kāmesu vītarāge dānaṃ datvā koṭisatasahassaguṇā pāṭikaṅkhitabbā. Sotāpattīphalāsacchikiriyāya paṭipanne dānaṃ datvā asaṅkheyyā appameyyā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā, ko pana vādo sotāpanne”ti vuttaṃ (ma. ni. 3.379). Saraṇagamanato paṭṭhāya hi tattha sotāpattīphalāsacchikiriyāya paṭipanno adhippetoti, ayaṃ tāvettha pāliyojanā.

Anupadavaṇṇanāyaṃ pana **idhāti** vihimsādivatthudīpanametam. **Kho panāti** nipātamattaṃ. **Voti** karaṇatthe sāmivacanaṃ, ayaṃ pana saṅkhepattho, yadetam “pare vihimsakā bhavissanti”tiādinā nayena vihimsādivatthūṃ vadāma. Idha, cunda, tumhehi sallekho kātabboti.

Evaṃ saṅkhepatto vatvā idāni vitthārento “pare vihimsakā bhavissanti, mayamettha avihimsakā bhavissamāti sallekho karaṇīyo”tiādimāha.

Tattha **pareti** ye keci imaṃ sallekhamananuyuttā. **Vihimsakā bhavissanti**ti pāṇinā vā leḍḍunā vātiādihi sattānaṃ vihesakā bhavissanti. **Mayamettha avihimsakā bhavissamāti** mayaṃ pana yattheva vatthusmiṃ pare evaṃ vihimsakā bhavissanti, ettheva avihimsakā bhavissāma, avihimsaṃ uppādetvā viharissāma. **Iti sallekho karaṇīyoti** evaṃ tumhehi

sallekho kātabbo . **Sallekhoti** ca idha avihimsāva veditabbā. Avihimsā hi vihimsaṃ sallekhati, taṃ chindati, tasmā **sallekhoti** vuccati. Esa nayo sabbattha. Ayaṃ pana viseso. **Pare micchādiṭṭhī**ti ettha kammaṭṭhānaṃ antamicchādiṭṭhīna micchattānaṃ ādimicchādiṭṭhīna missetvā diṭṭhī vuttāti veditabbā. Tathā **mayamettha sammādiṭṭhī**ti vuttatṭhāne sammādiṭṭhī. Ettha ca kammaṭṭhakathā vitthārato sammādiṭṭhisutte āvi bhavissati. Micchattesu micchādiṭṭhiādayo dvedhāvitakke.

Ayaṃ panettha saṅkhepo, pāṇaṃ atipātentīti **pāṇātipātī** pāṇaghātakāti attho. Adinnaṃ ādiyantīti **adinnādāyī**, parassa hārinoti attho. Abrahmaṃ hīnaṃ lāmakadhammaṃ carantīti **abrahmacārī**, methunadhammappaṭisevakāti attho. Brahmaṃ seṭṭhaṃ paṭipadaṃ carantīti **brahmacārī**, methunā paṭiviratāti attho. Ettha ca brahmacariyaṃ sallekhoti veditabbā. Brahmācariyaṃhi abrahmacariyaṃ sallekhati. Musā vadantīti **musāvādī**, paresaṃ atthabhañjanaṃ tuccaṃ alikaṃ vācaṃ bhāsitaroti attho. Pisunā vācā etesanti **pisuṇavācā**. Paresaṃ mammacchedikā pharusā vācā etesanti **pharusavācā**. Samphaṃ niratthakavacanaṃ palapantīti **samphappalāpī**. Abhijjhāyantīti **abhijjhālū**, parabhaṇḍalubbhanasīlāti attho. Byāpannaṃ pūtibhūtaṃ cittametesanti **byāpannacittā**. Micchā pāpikā viññugarahitā etesaṃ diṭṭhīti **micchādiṭṭhī**, kammaṭṭhapariyāpannāya natthi dinnantiādivatthukāya, micchattapariyāpannāya aniyyānikadiṭṭhiyā ca samannāgatāti attho. Sammā sobhanā viññuppasatthā etesaṃ diṭṭhīti **sammādiṭṭhī**, kammaṭṭhapariyāpannāya atthi dinnantiādikāya kammassakatādiṭṭhiyā, sammattapariyāpannāya maggadiṭṭhiyā ca samannāgatāti attho.

Micchāsāṅkappāti ayāthāvaaniyyānikaakusalasāṅkappā. Esa nayo **micchāvācā**tiādīsu. Ayaṃ pana viseso, micchāsāṅkappādayo viya hi **micchāsati** nāma pāṭiekkō koci dhammo natthi, atītaṃ pana cintayato pavattānaṃ catunnampi akusalakkhandhānametaṃ adhivacanaṃ. Yampi vuttaṃ bhagavatā – “atthesā, bhikkhave, anussati, nesā natthīti vadāmi, puttalābhaṃ vā, bhikkhave, anussarato, dhanalābhaṃ vā, bhikkhave, anussarato, yasalābhaṃ vā, bhikkhave, anussarato”ti, tampi taṃ taṃ cintentassa satipatirūpakena uppattim sandhāya vuttanti veditabbā . **Micchāñāṇī**ti ettha ca **micchāñāṇanti** pāpakiriyāsu upāyacintāvasena pāpaṃ katvā “sukataṃ mayā”ti paccavekkhaṇākārena ca uppanno moho veditabbo, tena samannāgatā puggalā **micchāñāṇī**. **Sammāñāṇī**ti ettha pana ekūnavīsatiṭṭhedaṃ paccavekkhaṇāñāṇaṃ “sammāñāṇa”nti vuccati, tena samannāgatā puggalā **sammāñāṇī**. **Micchāvimuttī**ti avimuttāyeva samānā “vimuttā maya”nti evaṃsaññino, avimuttiyaṃ vā vimuttisaññino. Tatrāyaṃ vacanatto, micchā pāpikā viparītā vimutti etesaṃ atthīti **micchāvimuttī**. Micchāvimuttīti ca yathāvuttenākārena pavattānaṃ akusalakkhandhānametaṃ adhivacanaṃ. Phalasampayuttāni pana sammādiṭṭhiādīni atṭhaṅgāni ṭhapetvā sesadhammā **sammāvimuttī**ti veditabbā. Sā ca micchāvimuttim sallikhitvā ṭhitattā **sallekhoti** veditabbā. Tattha niyojento āha “mayamettha sammāvimuttī bhavissāmāti sallekho karaṇīyo”ti.

Ito parāni tīni nīvaraṇavasena vuttāni. **Abhijjhālū byāpannacittā**ti evaṃ kammaṭṭhesu vuttattā panettha paṭhamāni dve nīvaraṇāni na vuttāntīti veditabbāni. Tattha thinamiddhena pariyaṭṭhitā abhibhūtāti **thinamiddhapariyaṭṭhitā**. Uddhaccena samannāgatāti **uddhatā**. Vicinantā kicchanti na sakkonti sannitṭhānaṃ kātunti **vicikicchī**. **Kodhanā**tiādīni dasa cittassa upakkilesavasena vuttāni. Tattha kodhādīsu yaṃ vattabbāṃ siyā, taṃ sabbāṃ dhammādayādavattasuttesu vuttaṃ. Ayaṃ panettha vacanatto – **kodhanā**ti kujjhanasīlā. **Upanāhī**ti upanāhanasīlā, upanāho vā etesaṃ atthīti **upanāhī**. Tathā **makkhī palāsī** ca. Issantīti **issukī**. Maccharāyantīti **maccharī**, maccheraṃ vā etesaṃ atthīti maccharī. Saṭṭhāyantīti **saṭṭhā**, na sammā bhāsantīti vuttaṃ hoti, kerāṭikayuttānametaṃ adhivacanaṃ. Māyā etesaṃ atthīti **māyāvī**. Thambhasamaṅgitāya **thaddhā**. Atimānayogena **atimānī**. Vuttapaccanīkanayena sukkapakkho veditabbo.

Dubbacāti vattum dukkhā kiñci vuccamānā na sahani. Tabbiparītā **suvacā**. Devadattādisadisā pāpakā mittā etesanti **pāpamittā**. Buddhā vā sārīputtādisadisā vā kalyāṇā mittā etesanti **kalyāṇamittā**. Kāyaduccarītādisu cittavossaggavasena **pamattā**. Viparītā **appamattāti** veditabbā. Imāni tīṇi pakiṇṇakavasena vuttāni. **Assaddhāti**ādīni satta asaddhamavasena. Tattha tīsu vatthūsu saddhā etesaṃ natthīti **assaddhā**. Sukkapakkhe saddahantīti **saddhā**, saddhā vā etesaṃ atthītipi saddhā. Natthi etesaṃ hirīti **ahirikā**, akusalasamāpattiyā ajigucchamānānametaṃ adhivacanaṃ. Hirī etesaṃ mane, hiriyā vā yuttamanāti **hirimanā**. Na ottappantīti **anottappī**, akusalasamāpattiyā na bhāyantīti vuttam hoti. Tabbiparītā **ottappī**. Appaṃ sutametesanti **appassutā**, **appanti** ca thokanti na gahetabbaṃ, natthīti gahetabbaṃ. “Appassutā”ti hi nissutā sutavirahitā vuccanti. Bahu sutametesanti **bahussutā**, tathāgatabhāsitaṃ ekampi gāthaṃ yāthāvato ñatvā anurūpapaṭipannānametaṃ adhivacanaṃ. Kucchitā sīdantīti **kusītā**, hīnavīriyānametaṃ adhivacanaṃ. Āraddhaṃ vīriyametesanti **āraddhavīriyā**, sammappadhānayuttānametaṃ adhivacanaṃ, muṭṭhā sati etesanti **muṭṭhassatī**, natthassatīti vuttam hoti. Upaṭṭhitā sati etesanti **upaṭṭhitassatī**, niccaṃ ārammaṇābhimukhappavattasatīnametaṃ adhivacanaṃ. Duṭṭhā paññā etesanti **duppaññā**, natthapaññāti vuttam hoti. Paññāya sampannāti **paññāsampannā**, **paññāti** ca idha vipassanāpaññā veditabbā. Vipassanāsambhāro hi paripūro imasmim ṭhāne āgato, tasmā vipassanāpaññāva ayanti porāṇānaṃ ānā.

Idāni ekameva lokuttaraguṇānaṃ antarāyakaraṃ aniyyānikaditṭhiṃ tīhākārehi dassento **sanditṭhiparāmāsīti**ādīmāha. Tattha sanditṭhiṃ parāmasantīti **sanditṭhiparāmāsī**. Ādhānaṃ gaṇhantīti **ādhānaggāhī**, **ādhānanti** daḷhaṃ vuccati, daḷhaggāhīti attho. Yuttakāraṇaṃ disvāva laddhiṃ paṭinissajantīti **paṭinissaggi**, dukkhena kicchena kasirena bahumpi kāraṇaṃ dassetvā na sakkā paṭinissaggaṃ kātunti **duppaṭinissaggi**, ye attano uppannaṃ ditṭhiṃ idameva saccanti daḷhaṃ gaṇhitvā api buddhādīhi kāraṇaṃ dassetvā vuccamānā na paṭinissajjanti, tesametaṃ adhivacanaṃ. Tādisā hi puggalā yaṃ yadeva dhammaṃ vā adhammaṃ vā gaṇhanti, taṃ sabbaṃ “evaṃ amhākaṃ ācariyehi kathitaṃ, evaṃ amhehi suta”nti kummova āṅgāni sake kapāle antoyeva samodahanti, kumbhīlaggāhaṃ gaṇhanti na vissajjanti. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

84. Evaṃ catucattālīsāya ākārehi sallekhaṃ dassetvā idāni tasmim sallekhe cittuppādassāpi bahūpakāraṃ dassetuṃ **cittuppādampi kho ahanti**ādīmāha.

Tassattho , ahaṃ, cunda, kusalesu dhammesu cittuppādampi bahūpakāraṃ vadāmi, yā panetā kāyena ca vācāya ca anuvidhiyānā, yathā paṭhamaṃ cittaṃ uppannaṃ, tatheva tesam dhammānaṃ kāyena karaṇaṃ, vācāya ca “karothā”ti āṇāpanaṃ vā, uggahaparipucchādīni vā, tattha vādoyeva ko, ekantabahūpakārayeva hi tā anuvidhiyanāti dasseti. Kasmā panettha cittuppādopi bahūpakāroti? Ekantahitasukhāvahattā anuvidhiyanānaṃ hetuttā ca.

“Dānaṃ dassāmī”ti hi cittuppādo sayampi ekantahitasukhāvaho anuvidhiyanānampi hetu, evañhi uppannacittattāyeva dutiyadvise mahāvīthim pidahitvā mahāmaṇḍapaṃ katvā bhikkhusatassa vā bhikkhusahassassa vā dānaṃ deti, “bhikkhusaṅghaṃ nimantetha pūjetha parivisathā”ti parijane āṇāpeti. Evaṃ “saṅghassa cīvaraṃ senāsaṇaṃ bhesajjaṃ dassāmī”ti cittuppādo sayampi ekantahitasukhāvaho anuvidhiyanānampi hetu, evaṃ uppannacittattāyeva hi cīvarādīni abhisankharoti deti dāpeti ca. Esa nayo saraṇagamanādīsu.

“Saraṇaṃ gacchāmī”ti hi cittaṃ uppādetvāva pacchā kāyena vā vācāya vā saraṇaṃ gaṇhāti. Tathā “pañcaṅgaṃ aṭṭhaṅgaṃ dasaṅgaṃ vā sīlaṃ samādiyissāmī”ti cittaṃ uppādetvā kāyena vā vācāya vā samādiyati, “pabbajitvā catūsu sīlesu patitṭhahissāmī”ti ca cittaṃ uppādetvā kāyena vācāya ca pūretabbaṃ sīlaṃ pūreti. “Buddhavacanaṃ uggahessāmī”ti cittaṃ uppādetvāva ekaṃ vā nikāyaṃ dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā

nikāye vācāya uggaṇhāti. Evaṃ dhutaṅgasamādāna-kammaṭṭhānuggaha-kasīṇaparikkamma-jhānasamāpattivipassanāmaggaṇḍhala- paccekabodhi-sammāsambodhivasena netabbaṃ.

“Buddho bhavissāmī”’ti hi cittuppādo sayampi ekantahitasukhāvaho anuvidhiyanānampi hetu, evaṇhi uppannacittattāyeva aparena samayena kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni kāyena vācāya ca pāramiyo pūretvā sadevakam lokam tārento vicarati. Evaṃ sabbattha cittuppādopi bahūpakāro. Kāyavācāhi pana anuvidhiyanā atibahūpakārāyevāti veditabbā.

Evaṃ kusalesu dhammesu cittuppādassāpi bahūpakāratam dassetvā idāni tattha niyojento “tasmā tiha cundā”’tiādīmāha. Tam atthato pākāṭameva.

85. Evaṃ catucattālīsāya ākārehi dassite sallekhe cittuppādassāpi bahūpakāratam dassetvā idāni tasseva sallekhassa hitādhigamāya maggabhāvaṃ dassento **seyyathāpītiādīmāha.**

Tassattho , yathā nāma, cunda, khāṇukaṇṭakapāsānādīhi visamo maggo bhavēyya, tassa parikkamanāya parivajjanatthāya añño suparikkammakato viya bhūmibhāgo samo maggo bhavēyya, yathā ca rukkhāmūlapāsānapapātakumbhīlamakarādi pariḷyākulaṃ visamaṃ titthamassa, tassa parikkamanāya parivajjanatthāya aññaṃ avisamaṃ anupubbagamābhīram sopānaphalakasadisam tittham bhavēyya, yaṃ paṭipanno sukheva tam nadim vā taḷākam vā ajjhogāhetvā nhāyēyya vā uttareyya vā, evameva kho, cunda, visamamaggavisamatitthasadisāya vihiṃsāya samannāgatassa vihiṃsakapuggalassa samamaggasamatitthasadisā avihimsā hoti parikkamanāya. Yatheva hi visamamaggatitthaparivajjanatthāya samo maggo ca titthañca paṭiyattam, evam vihiṃsāparivajjanatthāya avihimsā paṭiyattā, yaṃ paṭipanno sukheva manussagatiṃ vā devagatiṃ vā ajjhogāhetvā sampattiṃ vā anubhavēyya uttareyya vā lokā. Eteneva upāyena sabbapadāni yojetabbāni.

86. Evaṃ tasseva hitādhigamāya maggabhāvaṃ dassetvā idāni uparibhāgaṅgamanīyatam dassento, **seyyathāpītiādīmāha.**

Tassattho, yathā nāma, cunda, ye keci akusalā dhammā paṭisandhiyā janakā vā ajanakā vā, dinnāyapi paṭisandhiyā vipākajanakā vā ajanakā vā, sabbe te jātivāsena adbhogaṅgamanīyāti evaṇnāmāva honti, vipākakāle anīṭṭhākantavipākattā. Yathā ca ye keci kusalā dhammā paṭisandhiyā janakā vā ajanakā vā dinnāyapi paṭisandhiyā vipākajanakā vā ajanakā vā, sabbe te jātivāsena uparibhāgaṅgamanīyāti evaṇnāmāva honti, vipākakāle itṭhākantavipākattā, evameva kho, cunda, vihiṃsakassa...pe... uparibhāgāyāti. Tatrāyaṃ opammasaṃsandana – yathā sabbe akusalā adbhogaṅgamanīyā, evam vihiṃsakassa ekā vihiṃsāpi. Yathā ca sabbe kusalā uparibhāgaṅgamanīyā, evam avihimsakassa ekā avihimsāpi. Eteneva upāyena akusalam akusalena kusalañca kusalena upametabbam, ayam kirettha adhippāyoti.

87. Evaṃ tasseva sallekhassa uparibhāgaṅgamanīyatam dassetvā idāni parinibbāpane samatthabhāvaṃ dassetuṃ **so vata cundātiādīmāha.** Tattha **soti** vuttappakārapuggalaniddeso. Tassa yoti imaṃ uddesavacanam āharitvā yo attanā palipapalipanno, so vata, cunda, param palipapalipannaṃ uddharissatīti evam sabbapadesu sambandho veditabbo. **Palipapalipannoti** gambhīrakaddame nimuggo vuccati, no ca kho ariyassa vinaye. Ariyassa pana vinaye **palipanti** pañca kāmagaṇā vuccanti. **Palipannoti** tattha nimuggo bālaputhujano, tasmā evamettha atthayojanā veditabbā. Yathā, cunda, koci puriso yāva nāsikaggā gambhīre kaddame nimuggo aparam tattheva nimuggam hatthe vā sīse vā gahetvā uddharissatīti netam ṭhānam vijjati, na hi tam kāraṇamatthi, yena so tam uddharitvā thale patiṭṭhapeyya, evameva yo attanā pañcakāmagaṇapalipe palipanno, so vata param tattheva palipapalipannaṃ uddharissatīti netam ṭhānam vijjati.

Tattha siyā ayuttametam, puthujjanānampi bhikkhubhikkhunūpāsakaupāsikānam dhammadesanam sutvā hontiyeva dhammam abhisametāro, tasmā palipapalipanno uddharatīti, tam na tathā datṭhabbam. Bhagavāyeva hi tattha uddharatī, pasamsāmetameva pana dhammakathikā labhanti rañña pahitalekhavācako viya. Yathā hi rañño paccantajanapade pahitam lekham tattha manussā lekham vācetum ajānantā yo vācetum jānāti, tena vācāpetvā tamattham sutvā “rañño āṇā”ti ādarena sampādentī, na ca nesam hoti “lekhavācakassa ayam āṇā”ti. Lekhavācako pana “vissatṭhāya vācāya vācesi anelagaḷāyā”ti pasamsāmetameva labhati, evameva kiñcāpi sārīputtapabbutayo dhammakathikā dhammam desenti, atha kho likhitapaṇṇavācako viya te honti. Bhagavatoyeva pana sā dhammadesanā rañño āṇā viya. Ye ca tam sutvā dhammam abhisamenti, te bhagavāyeva uddharatīti veditabbā. Dhammakathikā pana “vissatṭhāya vācāya dhammam desenti anelagaḷāyā”ti pasamsāmetameva labhanti. Tasmā yuttamevetanti. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

Adantoavinīto aparinibbutoti ettha pana anibbisatāya adanto. Asikkhitavinayatāya **avinīto.** Anibbutakilesatāya **aparinibbutoti** veditabbo. So tādiso param damessati, nibbisam karissati, viñessati vā tisso sikkhā sikkhāpessati, parinibbāpessati vā tassa kilese nibbāpessatīti netam ṭhānam vijjati. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

Evameva kho, cunda, vihiṃsakassa...pe... parinibbānāyāti ettha pana evamattho veditabbo – yathā hi attanā apalipapalipanno param palipapalipannam uddharissati, danto damessati, vinīto viñessati, parinibbuto parinibbāpessatīti ṭhānametam vijjatīti. Kiṃ pana tanti? Apalipapalipannattam, dantattam vinītattam parinibbutattañca, evameva kho, cunda, vihiṃsakassa purisapuggalassa avihimsā hoti parinibbānāya. Kiṃ vuttam hoti? Yo attanā avihimsako, tassa yā avihimsā, ayam yā esā vihiṃsakassa parassa vihiṃsā, tassā parinibbānāya hoti, attanā hi avihimsako parassa vihiṃsācetanam nibbāpessatīti ṭhānametam vijjati. Kiṃ pana tanti? Avihimsakattameva. Yañhi yena attanā adhigatam hoti, so param tadatṭhāya samādapetum sakkotīti.

Atha vā yathā attanā apalipanno danto vinīto parinibbuto param palipapalipannam adantam avinītam aparinibbutañca uddharissati damessati viñessati parinibbāpessatīti ṭhānametam vijjati, evameva vihiṃsakassa purisapuggalassa vihiṃsāpahānāya maggam bhāvayato uppannā avihimsā hoti parinibbānāya. Parinibbuto viya hi aparinibbutam avihimsācetanāya vihiṃsācetanam parinibbāpetum samatthā. Etamattham dassento “evameva kho, cundā”tiādimāhāti evamettha attho datṭhabbo. Yathā cettha, evam sabbapadesu. Ativithārabhayena pana anupadayojanā na katāti.

88. Evam tassa parinibbāpane samatthabhāvam dassetvā idāni tam desanam nigametvā dhammapaṭipattiyam niyojetum **iti kho, cundā**tiādimāha. Tattha **sallekhaṇāyoti** sallekhaṇānam. Esa nayo sabbattha ettha avihimsādayo eva vihiṃsādinam sallekhanato sallekhaṇānam. Tesam vasena cittassa uppādetabbato cittupādakāraṇam, vihiṃsādi, parikkamanassa hetuto parikkamanakāraṇam, uparibhāganipphādanato uparibhāgakāraṇam, vihiṃsādinam parinibbāpanato parinibbānakāraṇanti veditabbā. **Hitesināti** hitam esantena. **Anukampakenāti** anukampamānena. **Anukampam upādāyāti** anukampam cittena pariggahetvā, pariccātipi vuttam hoti. **Katam vo tam mayāti** tam mayā ime pañca pariyaeye dassentena tumhākam katam. Ettakameva hi anukampakassa satthu kiccam, yadidam aviparītadhammadesanā. Ito param pana paṭipatti nāma sāvakanam kiccam. Tenāha **etāni, cunda, rukkhamūlāni...pe... amhākam anusāsanīti.**

Tattha ca **rukkhamūlānīti** iminā rukkhamūlasenāsanam dasseti. **Suññāgārānīti** iminā janavivittaṭṭhānam. Ubhayenāpi ca yogānurūpasenāsanamācikkhati, dāyajjam niyyātetī. **Jhāyathāti** ārammaṇūpanijjhānena atṭhatimsārammaṇāni, lakkhaṇūpanijjhānena ca aniccādito khandhāyatanādīni upanijjhāyatha, samathañca vipassanañca vaḍḍhethāti vuttam

hoti. **Mā pamādatthā**ti mā pamajjittha. **Mā pacchā vippaṭṭisārino ahuvatthā**ti ye hi pubbe daharakāle, ārogyakāle, sattasappāyādisampattikāle, satthu sammukhībhāvakāle ca yonisomanasikāravirahitā rattindivaṃ maṅgulabhaddā hutvā seyyasukhaṃ middhasukhamanubhontā pamajjanti, te pacchā jarākāle, rogakāle, maraṇakāle, vipattikāle, satthu parinibbutakāle ca taṃ pubbe pamādavihāraṃ anussarantā, sappāṭṭisandhikālakiriyaṇca bhāriyaṃ sampassamānā vippaṭṭisārino honti, tumhe pana tādisā mā ahuvatthāti etamatthaṃ dassento āha “mā pacchā vippaṭṭisārino ahuvatthā”ti. **Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanti**ti ayaṃ amhākaṃ santikā “jhāyatha mā pamādatthā”ti tumhākaṃ anusāsanti, ovādoti vuttaṃ hoti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sallekhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā

89. Evaṃme sutanti sammādiṭṭhisuttaṃ. Tattha “sammādiṭṭhi sammādiṭṭhīti, āvuso, vuccati, kittāvātā nu kho, āvuso”ti vā “katamaṃ panāvuso, akusala”nti vā evaṃ yattakā therena pucchā vuttā, sabbā kathetukamyatā pucchā eva.

Tattha yasmā jānantāpi sammādiṭṭhīti vadanti ajānantāpi bāhirakāpi sāsaniakāpi anussavādivasenaṃpi attapaccakkhenāpi, tasmā taṃ bahūnaṃ vacanaṃ upādāya dvikkhattuṃ āmasanto “sammādiṭṭhi sammādiṭṭhīti, āvuso, vuccati”ti āha. Ayañhi ettha adhippāyo, aparehipi sammādiṭṭhīti vuccati, athāparehipi sammādiṭṭhīti vuccati, svāyaṃ evaṃ vuccamāno atthaṇca lakkhaṇaṇca upādāya kittāvātā nu kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hotīti. Tattha **sammādiṭṭhīti** sobhanāya pasatthāya ca diṭṭhiyā samannāgato. Yadā pana dhammeyeva ayaṃ sammādiṭṭhisaddo vattati, tadāssa sobhanā pasatthā ca diṭṭhi **sammādiṭṭhīti** evamattho veditabbo.

Sā cāyaṃ sammādiṭṭhi duvidhā hoti lokiyā lokuttarāti. Tattha kammassakatāññaṃ saccānulomikaññaṇca lokiyā sammādiṭṭhi, saṅkhepato vā sabbāpi sāsavā paññā. Ariyamaggaphalasampayuttā paññā lokuttarā sammādiṭṭhi. Puggalo pana tividho hoti puthujjano sekkho asekkho ca. Tattha puthujjano duvidho hoti bāhirako sāsaniako ca. Tattha bāhirako kammavādī kammassakatādiṭṭhiyā sammādiṭṭhi hoti, no saccānulomikāya attadiṭṭhiparāmāsakattā. Sāsaniako dvīhipi. Sekkho niyatāya sammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhi. Asekkho asekkhāya. Idha pana niyatāya niyyānikāya lokuttarakusalasammādiṭṭhiyā samannāgato “sammādiṭṭhi”ti adhippeto. Tenevāha “ujugatāssa diṭṭhi dhamme aveccappasādena samannāgato āgato imaṃ saddhamma”nti, lokuttarakusalasammādiṭṭhiyeva hi antadvayamanupagamma ujubhāvena gatattā, kāyavaṅkāḍiṇi ca sabbavaṅkāṇi samucchinditvā gatattā ujugatā hoti, tāyeva ca diṭṭhiyā samannāgato navappakārepi lokuttaradhamme aveccappasādena acalappasādena samannāgato hoti, sabbadiṭṭhigahanāni ca vinibbeṭhento sabbakilese pajahanto jātisamsārā nikkhamanto paṭipattim pariniṭṭhapento ariyena maggena āgato imaṃ sambuddhappaveditaṃ amatogadhaṃ nibbānasaṅkhātāṃ **saddhammanti** vuccati.

Yato khoti kālaparicchedavacanametāṃ, yasmim kāleti vuttaṃ hoti. **Akusalaṇca pajānāti**ti dasākusalakammamāpathasaṅkhātāṃ akusalaṇca pajānāti, nirodhārammaṇāya pajānanāya kiccavasena “idaṃ dukkha”nti paṭivijjhanto akusalaṃ pajānāti. **Akusalamūlaṇca pajānāti**ti tassa mūlapaccayabhūtaṃ akusalamūlaṇca pajānāti, teneva pakārena “ayaṃ dukkhasamudayo”ti paṭivijjhanto. Esa nayo **kusalaṇca kusalamūlaṇcāti** etthāpi. Yathā cettha, evaṃ ito paresu sabbavāresu kiccavaseneva vatthupajānanā veditabbā. **Ettāvātāpi**ti ettakena iminā akusalādiṭṭhipajānanenāpi. **Sammādiṭṭhi hotīti** vuttappakārāya lokuttarasammādiṭṭhiyā samannāgato hoti. **Ujugatāssa...pe... imaṃ saddhammanti** ettāvātā saṃkhittadesanā niṭṭhitā hoti. Desanāyeva cesā saṃkhittā, tesam pana bhikkhūnaṃ vitthāraseneva sammāmanasikārapaṭivedho veditabbo.

Dutiyavāre pana desanāpi vitthārena manasikārappaṭivedhopi vitthārenea vuttoti veditabbo. Tattha “saṃkhittadesanāya dve heṭṭhimamaggā, vitthāradesanāya dve uparimamaggā kathitā”ti bhikkhū āhaṃsu vitthāradesanāvasāne “sabbaso rāgānusayaṃ pahāyā”tiādivacanam sampassamānā. Thero panāha “saṃkhittadesanāyapi cattāro maggā rāsito kathitā, vitthāradesanāyapī”ti. Yā cāyaṃ idha saṃkhittavitthāradesanāsu vicāraṇā āvikatā, sā sabbavāresu idha vuttanayeneva veditabbā.
Apubbānuttānapadavaṇṇanāmattameva hi ito param karissāma.

Akusalakammavāṇṇanā

Tattha paṭhamavārassa tāva vitthāradesanāya “pāṇātipāto kho, āvuso, akusala”ntiādisu akosallappavattiyā akusalam veditabbaṃ, parato vattabbakusalappaṭipakkhato vā. Taṃ lakkhaṇato sāvajjadukkhavipākam saṃkiliṭṭham vā. Ayaṃ tāvettha sādharmaṇapadavaṇṇanā.

Asādharmaṇesu pana pāṇassa atipāto **pāṇātipāto**, pāṇavadho pāṇaghātoti vuttam hoti. **Pāṇoti** cettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyam. Tasmim pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedakaupakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānam aññataradvārappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇavirahitesu tiracchānagatādisu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahāsārīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya. Payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādisu appaguṇe pāṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānam pana samabhāve sati kilesānam upakkamānaṃca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo. Tassa pañca sambhārā honti pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacittam, upakkamo, tena maraṇanti. Cha payogā sāhatthiko, āṇattiko, nissaggiyo, thāvaro, vijjāmayo, iddhiṃmayoti. Imasmim panettha vitthārīyamāne atipapañco hoti, tasmā nam na vitthārayāma, aññaṃca evarūpaṃ. Atthikehi pana **samantapāsādikam vinayaṭṭhakatham** (pārā. aṭṭha. 2.172) oloketvā gahetabbo.

Adinnassa ādānam **adinnādānam**, parassa haraṇam theyyam, corikāti vuttam hoti. Tattha **adinnanti** parapariggahitam, yattha paro yathākāmakāritam āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti. Tasmim pana parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānam. Taṃ hīne parasantake appasāvajjam, paṇīte mahāsāvajjam. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānam santake vatthusmim mahāsāvajjam. Taṃ taṃ guṇādhikam upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmim appasāvajjam. Tassa pañca sambhārā honti parapariggahitam, parapariggahitasaññitā, theyyacittam, upakkamo, tena haraṇanti. Cha payogā sāhatthikādayova. Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahāro, pasayhāvahāro, paṭicchannāvahāro, parikappāvahāro, kusāvahāroti imesaṃ avahārānam vasena pavattāti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana **samantapāsādikāyam** (pārā. aṭṭha. 1.92) vutto.

Kāmesumicchācāroti ettha pana **kāmesūti** methunasamācāresu. **Micchācāro**ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyatṭhānavītikkamacetanā kāmesumicchācāro.

Tattha **agamanīyatṭhānam** nāma purisānam tāva māturakkhitā, piturakkhitā, mātāpiturakkhitā, bhāturakkhitā, bhaginirakkhitā, ñātirakkhitā, gottarakkhitā, dhammarakkhitā, sārakkhā, sapaṇḍāṇatī māturakkhitādayo dasa ; dhanakkītā, chandavāsini, bhogavāsini, paṭavāsini, odapattakini, obhaṭacumbaṭā, dāsī ca bhariyā ca, kammakārī ca bhariyā ca, dhajāhatā, muhuttikāti etā ca dhanakkītādayo dasāti **visati itthiyo**. Itthīsu pana dvinnam sārakkhāsapaṇḍānam, dasannaṃca dhanakkītādinanti dvādasannaṃ itthīnam aññe purisā, idaṃ **agamanīyatṭhānam** nāma. So panesa micchācāro sīlādiguṇarahite agamanīyatṭhāne appasāvajjo, sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā agamanīyavattu, tasmim sevanacittam, sevanapayogo, maggenamaggappaṭipattiadhivāsanti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Musāti viṣaṃvādanapurekkhārassa atthabhañjako vacīpayogo kāyapayogo vā. Viṣaṃvādanādhippāyena panassa paraviṣaṃvādanakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. Aparo nayo **musāti** abhūtaṃ atacchaṃ vatthu. **Vādoti** tassa bhūtaṃ tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthum tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññāttisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. So yamatthaṃ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Apica gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya natthītiādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakampi telaṃ vā sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena “ajja gāme telaṃ nadīmaññe sandatī”ti purāṇakathānāyena pavatto appasāvajjo, adīṭṭhaṃyeva pana dīṭṭhantiādinā nayena vadantānaṃ mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti atathaṃ vatthu, viṣaṃvādanacittaṃ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānananti. Eko payogo sāhatthikova. So kāyena vā kāyappaṭibaddhena vā vācāya vā viṣaṃvādakakiriyākaṇe datṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṃ jānāti, ayaṃ kiriyāsamuṭṭhāpikacetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati.

Pisuṇā vācātiādisu yāya vācāya yassa taṃ vācaṃ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṃ parassa ca suññabhāvaṃ karoti, sā **pisuṇā vācā**. Yāya pana attānampi parampi pharusampi karoti, sā vācā sayampi pharusā neva kaṇṇasukhā na hadayasukhā vā, ayaṃ **pharusā vācā**. Yena samphaṃ palapati niratthakaṃ, so **samphappalāpo**. Tesam mūlabhūtā cetanāpi pisuṇāvācādināmameva labhati, sā eva ca idha adhippetāti. Tattha saṃkiliṭṭhacittassa paresaṃ vā bhedāya attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā pisuṇā vācā. Sā yassa bhedaṃ karoti, tassa appaṇatāya appasāvajjā, mahāṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā bhinditabbo paro, “iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissanti”ti bhedapurekkhārātā vā, “ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsiko”ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti.

Parassa mammachedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusā cetanā pharusā vācā. Tassa āvibhāvattamidaṃ vatthu – eko kira dārako mātuvacanaṃ anādiyitvā araññaṃ gacchati, taṃ mātā nivattetuṃ asakkontī “caṇḍā taṃ mahimsī anubandhatū”ti akkosī. Athassa tattheva araññe mahimsī utṭhāsī. Dārako “yaṃ mama mātā mukhena kathesi taṃ mā hotu, yaṃ cittaṃ cintesi taṃ hotū”ti saccakiriyamakāsi. Mahimsī tattheva baddhā viya aṭṭhāsī. Evaṃ mammachedakopi payogo cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti. Mātāpitāro hi kadāci puttake evampi vadanti “corā vo khaṇḍākhāṇikā karontū”ti, uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti “kiṃ ime ahirikā anottappino caranti niddhamatha ne”ti. Atha kho nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti, evaṃ vacanasāṇhatāya aphaṇṇā vācāpi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa “imaṃ sukhaṃ sayāpethā”ti vacanaṃ aphaṇṇā vācā hoti. Cittapharusatāya panesā pharusā vācāva. Sā yaṃ sandhāya pavattitā, tassa appaṇatāya appasāvajjā, mahāṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā akkositabbo paro, kupitacittaṃ, akkosanāti.

Anatthaviññāpakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā **samphappalāpo**. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā bhāratayuddhasītāharaṇādiniratthakakathāpurekkhārātā, tathārūpikathākathananti.

Abhijjhāyatīti **abhijjhā**, parabhaṇḍābhimukhī hutvā tanninatāya pavattatīti attho. Sā “aho vata idaṃ mamassā”ti evaṃ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā. Adinnādānaṃ viya appasāvajjā ca mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā parabhaṇḍaṃ, attano pariṇāmanaṃ. Parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannepi na tāva kammaṭṭhābhedo hoti, yāva “aho vatīdaṃ mamassā”ti attano na pariṇāmeti.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti **byāpādo**. So paravināsāya manopadosalakkhaṇo, pharusā vācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā parasatto ca, tassa ca vināsacintā.

Parasattavatthuke hi kodhe uppannepi na tāva kammaopathabhedo hoti, yāva “aho vatāyaṃ ucchijjeyya vinasseyyā”ti tassa vināsaṃ na cinteti.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti **micchādīṭṭhi**. Sā “natthi dinna”ntiādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā. Samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Apica aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassā dve sambhārā vatthuno ca gahitākāraviparītātā, yathā ca taṃ gaṇhāti, tathābhāvena tassupaṭṭhānanti.

Imesaṃ pana dasannaṃ akusalakammaopathānaṃ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo.

Tattha **dhammatoti** etesu hi paṭipāṭiyā satta, cetanādhammāva honti, abhijjhādayo tayo cetanāsampayuttā.

Koṭṭhāsatotī paṭipāṭiyā satta, micchādīṭṭhi cāti ime aṭṭha kammaopathā eva honti, no mūlāni. Abhijjhābyāpādā kammaopathā ceva mūlāni ca. Abhijjhā hi mūlaṃ patvā lobho akusalāmūlaṃ hoti. Byāpādo doso akusalāmūlaṃ.

Ārammaṇatotī pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇato saṅkhārārammaṇo hoti. Adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ vā saṅkhārārammaṇaṃ vā. Micchācāro phoṭṭhabbavasena saṅkhārārammaṇo. Sattārammaṇotipi eke. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā pisaṇā vācā. Pharusā vācā sattārammaṇāva. Samphappalāpo diṭṭhasutamutaviññātavasena sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā, tathā abhijjhā. Byāpādo sattārammaṇova. Micchādīṭṭhi tebhūmakadhammavasena saṅkhārārammaṇā.

Vedanātotī pāṇātipāto dukkhavedano hoti. Kiñcāpi hi rājāno coraṃ disvā hasamānāpi “gacchatha naṃ ghāthethā”ti vadanti, sannitṭhāpakacetanā pana nesam dukkhasampayuttāva hoti. Adinnādānaṃ tivedanaṃ. Micchācāro sukhamajjhattavasena dvivedano, sannitṭhāpakacitte pana majjhattavedano na hoti. Musāvādo tivedano, tathā pisaṇā vācā. Pharusā vācā dukkhavedanāva. Samphappalāpo tivedano . Abhijjhā sukhamajjhattavasena dvivedanā, tathā micchādīṭṭhi. Byāpādo dukkhavedano.

Mūlatoti pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlako hoti. Adinnādānaṃ dosamohavasena vā lobhamohavasena vā. Micchācāro lobhamohavasena. Musāvādo dosamohavasena vā lobhamohavasena vā, tathā pisaṇā vācā samphappalāpo ca. Pharusā vācā dosamohavasena. Abhijjhā mohavasena ekamūlā, tathā byāpādo. Micchādīṭṭhi lobhamohavasena dvimūlāti.

Lobho akusalāmūlantiādīsu lubbhātīti **lobho**. Dussatīti **dos**. Muiyatīti **moho**. Tesu lobho sayaṅca akusalo sāvajjadukkhavipākattṭhena, imesaṅca pāṇātipātādīnaṃ akusalānaṃ kesaṅci sampayuttappabhāvakaṭṭhena kesaṅci upanissayapaccayattṭhena mūlanti **akusalāmūlaṃ**. Vuttampi cetam “ratto kho āvuso rāgena abhibhūto pariyādinnacitto pāṇampi hanatī”tiādi. Dosamohānaṃ akusalāmūlabhāvepi eseva nayo.

Akusalakammaopathavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalakammaopathavaṇṇanā

Pāṇātipātā veramaṇī kusalantiādīsu **pāṇātipātā**dayo vuttatthā eva. Veramāṇatīti **veramaṇī**, veramāṇapajahātīti attho. Viramati vā etāya karaṇabhūtāya, vikārasa vekāraṃ katvāpi **veramaṇī**. Ayaṃ tāvettha byañjanato vaṇṇanā. Atthato pana **veramaṇī**ti kusalacittasampayuttā virati. Yā “pāṇātipātā viramantassa, yā tasmim samaye pāṇātipātā āratī viratī”ti evaṃ vuttā kusalacittasampayuttā virati, sā bhedato tividho hoti sampattavirati samādānavirati samucchadaviratīti. Tattha asamādinnaṃ sikkhāpadānaṃ attano jātivayabāhusaccādīni paccavekkhitvā “ayuttaṃ amhākaṃ evarūpaṃ kātu”nti sampattavatthum avitikkamantānaṃ uppajjamānā virati **sampattaviratī**ti veditabbā sīhaḷadīpe **cakkanaupāsakassa** viya.

Tassa kira daharakāleyeva mātuyā rogo uppajji. Vejjena ca “allasasamamsam laddhum vaṭṭatī”ti vuttam. Tato cakkanassa bhātā “gaccha tāta khettaṃ āhiṇḍāhi”ti cakkanam pesesi. So tattha gato. Tasmīṇca samaye eko saso taruṇasassaṃ khāditum āgato hoti, so taṃ disvā vegena dhāvento vallyā baddho “kiri kiri”ti saddamakāsi. Cakkano tena saddena gantvā taṃ gahetvā cintesi “mātu bhesajjam karomī”ti. Puna cintesi “na metaṃ patirūpaṃ, yvāhaṃ mātu jīvitakāraṇā param jīvitā voropeyya”nti. Atha naṃ “gaccha araṇṇe sasehi saddhim tiṇodakam paribhuñjā”ti muñci. Bhātārā ca “kim tāta saso laddho”ti pucchito taṃ pavattim ācikkhi. Tato naṃ bhātā paribhāsi. So mātusantikam gantvā “yatohaṃ jāto, nābhijānāmi sañcicca paṇaṃ jīvitā voropetā”ti saccaṃ vatvā adhiṭṭhāsi. Tāvadevassa mātā arogā ahoṣi.

Samādinnaṣikkhāpadānaṃ pana sikkhāpadasamādāne ca tatuttari ca attano jīvitampi pariccajivā vatthum avītikkamantānaṃ uppajjamānā virati **samādānaviratī**ti veditabbā uttaravaḍḍhamānapabbatavāsīupāsakassa viya.

So kira **ambariyavīhāravāsīpiṅgalabuddharakkhitattherassa** santike sikkhāpadāni gahetvā khettaṃ kassati. Athassa goṇo nattho, so taṃ gavesanto uttaravaḍḍhamānapabbataṃ āruhi, tatra naṃ mahāsappo aggahesi. So cintesi “imāyassa tikhiṇavāsīyā sīsaṃ chindāmi”ti. Puna cintesi “na metaṃ patirūpaṃ, yvāhaṃ bhāvanīyassa garuno santike sikkhāpadaṃ gahetvā bhindeyya”nti. Evaṃ yāvattiyam cintetvā “jīvitam pariccajāmi, na sikkhāpada”nti aṃse ṭhapitam tikhiṇadaṇḍavāsīm araṇṇe chaddesi. Tāvadeva naṃ mahāvālo muñcitvā agamāsīti.

Ariyamaggasampayuttā pana virati **samucchedaviratī**ti veditabbā. Yassā uppattito pabhuti “pānaṃ ghātesāmī”ti ariyapuggalānaṃ cittampi na uppajjatīti. Sā panāyam virati kosallappavattiyā **kusalanti** vuttā. Kucchitasayanato vā kusanti laddhavohāraṃ dussīyam lunātītipi **kusalam**. Katamañcāvuso kusalanti imassa pana pañhassa ananurūpattā kusalāti na vuttā.

Yathā ca akusalānaṃ, evaṃ imesampi kusalakammamāpathānaṃ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo.

Tattha **dhammatoti** etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanāpi vaṭṭanti, viratiyopi. Ante tayo cetanāsampayuttāva.

Koṭṭhāsatotī paṭipāṭiyā satta kammamāpathā eva, no mūlāni. Ante tayo kammamāpathā ceva mūlāni ca. Anabhijjhā hi mūlam patvā alobho kusalamūlam hoti. Abyāpādo adoso kusalamūlam. Sammādiṭṭhi amoho kusalamūlam.

Ārammaṇatotī pañātipātādīnaṃ ārammaṇāneva etesaṃ ārammaṇāni, vītikkamitabbatoyeva hi veramaṇī nāma hoti. Yathā pana nibbānārammaṇo ariyamaggo kilese pajahati, evaṃ jīvitindriyādiārammaṇāpete kammamāpathā pañātipātādīni dussīyāni pajahantīti veditabbā.

Vedanātotī sabbe sukhavedanā vā honti, majjhattavedanā vā. Kusalam patvā hi dukkhavedanā nāma natthi.

Mūlatoti paṭipāṭiyā satta kammamāpathā ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobhaadosaamohavasena timūlā honti. Ñāṇavippayuttacittena viramantassa dvimūlā. Anabhijjhā ñāṇasampayuttacittena viramantassa dvimūlā. Ñāṇavippayuttacittena ekamūlā. Alobho pana attanāva attano mūlam na hoti, abyāpādepi eseva nayo. Sammādiṭṭhi alobhādosavasena dvimūlāvāti.

Alobho kusalamūlantiādīsu na lobhoti **alobho**, lobhapāṭipakkhassa dhammasetaṃ adhivacanaṃ. Adosāmoheṣupi eseva nayo. Tesu alobho sayaṇca kusalam, imesaṇca pañātipātā veramaṇīādīnaṃ kusalānaṃ kesaṇci sampayuttappabhāvakaṭṭhena kesaṇci

upanissayapaccayaṭṭhena mūlanti **kusalamūlaṃ**. Adosāmohānampi kusalamūlabhāve eseva nayo.

Idāni sabbampi taṃ saṅkhepena ca vitthārena ca desitamattaṃ nigamento **yato kho āvusoti**ādiappanāvāramāha. Tattha **evaṃ akusalaṃ pajānāti**ti evaṃ yathānididitṭhadasākusalakammamāpathavasena akusalaṃ pajānāti. **Evaṃ akusalamūlanti**ādīsopi eseva nayo. Ettāvata ekena nayena catusaccakammaṭṭhānikassa yāva arahattā niyyānaṃ kathitaṃ hoti. Kathaṃ? Ettha hi ṭhapetvā abhijjhaṃ dasa akusalakammamāpathā ca kusalakammamāpathā ca dukkhasaccaṃ. Abhijjhā ca lobho akusalamūlañcāti ime dve dhammā nippariyāyena samudayasaccaṃ. Pariyāyena pana sabbepi kammamāpathā dukkhasaccaṃ. Sabbāni kusalākusalamūlāni samudayasaccaṃ. Ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ . Dukkhaṃ pari jānanto samudayaṃ pajahamāno nirodhaṃ pajānanto ariyamaggo maggasaccanti iti dve saccāni sarūpena vuttāni, dve āvattahāravasena veditabbāni.

So sabbaso rāgānusayaṃ pahāyāti so evaṃ akusalādāni pajānanto sabbākārena rāgānusayaṃ pajahitvā. **Paṭighānusayaṃ paṭivinodetvāti** paṭighānusayañca sabbākāreneva nīharitvāti vuttaṃ hoti. Ettāvata anāgāmimaggo kathito. **Asmīti diṭṭhimānānusayaṃ samūhanitvāti** pañcasu khandhesu kañci dhammaṃ anavakārīkaritvā “asmī”ti iminā samūhaggahañākārena pavattaṃ diṭṭhimānānusayaṃ samugghātetvā.

Tattha **diṭṭhimānānusayanti** diṭṭhisadisam mānānusayanti vuttaṃ hoti. Ayañhi mānānusayo asmīti pavattattā diṭṭhisadiso hoti, tasmā evaṃ vutto . Imañca asmimānaṃ vitthārato viññātukāmena khandhiyavagge khemakasuttaṃ (saṃ. ni. 3.89) oloketabbanti.

Avijjaṃ pahāyāti vaṭṭamūlaṃ avijjaṃ pajahitvā. **Vijjaṃ uppādetvāti** tassā avijjāya samugghāṭikaṃ arahattamaggavijjaṃ uppādetvā. Ettāvata arahattamaggo kathito. **Diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hotīti** asmimyeva attabhāve vaṭṭadukkhassa paricchedakaro hoti. **Ettāvatapi kho, āvusoti** desanaṃ niyyātetī, imāya kammamāpathadesanāya vuttamanasikārappaṭivedhavasenaṭṭhi vuttaṃ hoti. Sesaṃ vuttanayameva. Evaṃ anāgāmimaggaarahattamaggehi desanaṃ niṭṭhapesīti.

Kusalakammamāpathavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhāravāraṇṇanā

90. Sādhāvusoti kho...pe... āgato imaṃ saddhammanti evaṃ āyasmato sārīputtassa kusalākusalamukhena catusaccadesanaṃ sutvā taṃ āyasmato sārīputtassa bhāsitaṃ “sādhāvuso”ti iminā vacanena te bhikkhū abhinanditvā imasseva vacanassa samuṭṭhāpakena cittaṃ anumoditvā vacasā sampaṭicchitvā cetasā sampiyāyitvāti vuttaṃ hoti. Idāni yasmā thero nānappakārena catusaccadesanaṃ desetum paṭibalo, yathāha “sārīputto, bhikkhave, pahoti cattāri ariyasaccāni vitthārena ācikkhitum desetu”nti yasmā vā uttarimpi desetukāmova hutvā “ettāvatapi kho”ti avaca, tasmā aparenapi nayena saccadesanaṃ sotukāmā te bhikkhū āyasmantaṃ sārīputtaṃ uttarim pañhaṃ apucchimsu. Tena sayameva pucchitvā vissajjitapañhato uttarim siyā kho panāvuso, aññopi pariyāyo bhavēyya aññampi kāraṇanti iminā nayena aññaṃ atirekaṃ pañhaṃ pucchimsu, purimapañhassa vā uparibhāge pucchimsūti vuttaṃ hoti. Atha nesaṃ byākaramāno thero **siyā, āvusoti**ādīmāha. Tatthāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā, **āhāraṇṇanti** paccayaṃ. Paccayo hi āharati attano phalaṃ, tasmā “āhāro”ti vuccati.

Bhūtānaṃvā sattānantiādīsū **bhūtāti** sañjātā, nibbattā. **Sambhavesīnanti** ye sambhavaṃ jātiṃ nibbattiṃ esanti gavesanti. Tattha catūsu yonīsū aṇḍajalābujā sattā yāva aṇḍakosaṃ vatthikosañca na bhindanti, tāva **sambhavesino** nāma. Aṇḍakosaṃ vatthikosañca bhinditvā bahi nikkhantā **bhūtā** nāma. Saṃsedajā opapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe

sambhavesino nāma. Dutiyacittakkhaṇato pabhuti bhūtā nāma. Yena yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva te tato aññaṃ na pāpuṇanti, tāva sambhavesino nāma. Tato paraṃ bhūtā nāma.

Atha vā **bhūtāti** jātā abhinibbattā, ye bhūtāyeva na puna bhavissantīti saṅkhyāṃ gacchanti, tesāṃ khīṇāsavānametaṃ adhivacaṇaṃ. Sambhavamesantīti **sambhavesino**. Appahīnabhavasamyojanattā āyatimpi sambhavaṃ esantānaṃ sekkhaputhujjanānametaṃ adhivacaṇaṃ. Evaṃ sabbathāpi imehi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyati. **Vāsaddo** cettha sampiṇḍanattho, tasmā bhūtānañca sambhavesīnañcāti ayamattho veditabbo.

Ṭhitiyāti ṭhitatthaṃ. **Anuggahāyāti** anuggahatthaṃ upakāratthaṃ. Vacanabhedo cesa, attho pana dvinnampi padānaṃ ekoyeva. Atha vā **ṭhitiyāti** tassa tassa sattassa uppānadhamaṇaṃ anuppabandhavasena avicchedāya. **Anuggahāyāti** anuppānānaṃ uppādāya. Ubhopi cetāni bhūtānaṃ ṭhitiyā ceva anuggahāya ca. Sambhavesīnaṃ vā ṭhitiyā ceva anuggahāya cāti evaṃ ubhayattha daṭṭhabbāni. **Kabaḷikāro āhāro**ti kabaḷaṃ katvā ajjhoharitattho kabaḷikāro āhāro, odanakummāsādivatthukāya ojāyetaṃ adhivacaṇaṃ. **Oḷāriko vā sukhumo vāti** vatthuoḷārikatāya oḷāriko, vatthusukhumatāya sukhumo. Sabhāvena pana sukhumarūpapariyāpannattā kabaḷikāro āhāro sukhumova hoti. Sāpi cassa vatthuto oḷārikatā sukhumatā ca upādāyupādāya veditabbā.

Kumbhīlānañhi āhāraṃ upādāya morānaṃ āhāro sukhumo. Kumbhīlā kira pāsāṇe gilanti. Te ca nesaṃ kucchippattāva vilīyanti. Morā sappavicchikādipāṇe khādanti. Morānaṃ pana āhāraṃ upādāya taracchānaṃ āhāro sukhumo. Te kira tivassachadditāni visāṇāni ceva aṭṭhīni ca khādanti. Tāni ca nesaṃ kheḷena temitamatteneva kandaṃulāṃ viya mudukāni honti. Taracchānampi āhāraṃ upādāya hatthīnaṃ āhāro sukhumo. Tepi nānārukhasākhāyo khādanti. Hatthīnaṃ āhārato gavayagokaṇṇamigādīnaṃ āhāro sukhumo. Te kira nissārāni nānārukhasapaṇḍāni khādanti. Tesampi āhārato gunnaṃ āhāro sukhumo. Te allasukkhatiṇāni khādanti. Tesāṃ āhārato sasānaṃ āhāro sukhumo. Sasānaṃ āhārato sakuṇānaṃ āhāro sukhumo. Sakuṇānaṃ āhārato paccantavāsīnaṃ āhāro sukhumo. Paccantavāsīnaṃ āhārato gāmaḥojakānaṃ āhāro sukhumo. Gāmaḥojakānaṃ āhārato rājarājamahāmatānaṃ āhāro sukhumo. Tesampi āhārato cakkavattino āhāro sukhumo. Cakkavattino āhārato bhummadevānaṃ āhāro sukhumo. Bhummadevānaṃ āhārato cātumahārājikānaṃ āhāro sukhumo. Evaṃ yāva paranimmitavasavattīnaṃ āhāro vitthāretabbo, tesāṃ āhāro sukhumotveva niṭṭhaṃ patto.

Ettha ca oḷārike vatthusmiṃ ojā parittā hoti dubbalā, sukume balavatī. Tathā hi ekapattapūrampi yāguṃ pīvato muhutteneva jigachchito hoti, yaṃkañcīdeva khādītukāmo. Sappiṃ pana pasatamattaṃ pivitvā divasaṃ abhottukāmo hoti. Tattha vatthu parissamaṃ vinodeti, na pana sakkoti pāletuṃ. Ojā pāleti, na sakkoti parissamaṃ vinodetuṃ. Dve pana ekato hutvā parissamañceva vinodenti pāleti cāti.

Phassodutiyoti cakkhusamphassādi chabbidhopi phasso. Etesu catūsu āhāresu dutiyo āhāroti veditabbo. Desanānayo eva cesa. Tasmā iminā nāma kāraṇena dutiyo vā tatiyo vāti idamettha na gavesitabbaṃ. **Manosañcetanāti** cetanā eva vuccati. **Viññāṇanti** yaṃkiñci cittaṃ.

Etthāha, yadi paccayaṭṭho āhāraṭṭho, atha kasmā aññesupī sattānaṃ paccayesu vijjamaṇesu imeyeva cattāro vuttāti? Vuccate, ajjhattikasantatiyā visesapaccayattā. Visesapaccayo hi kabaḷikārāhārabhakkhānaṃ sattānaṃ rūpakāyassa kabaḷikāro āhāro. Nāmakāye vedanāya phasso, viññāṇassa manosañcetanā, nāmarūpassa viññāṇaṃ. Yathāha –

“Seyyathāpi, bhikkhave, ayaṃ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṃ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati. Tathā phassapaccayā vedanā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpa”nti.

Ko panettha āhāro, kiṃ āharatīti? Kabaḷīkārāhāro ojaṭṭhamakarūpāni āharati. Phassāhāro tisso vedanā, manosañcetanāhāro tayo bhava, viññāṇāhāro paṭisandhināmarūpanti.

Katham? Kabaḷīkārāhāro tāva mukhe ṭhapitamattoyeva aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Dantavicuṇṇitam pana ajjhohariyamānaṃ ekekaṃ sittham aṭṭhaṭṭha rūpāni samuṭṭhāpetiyeva. Evaṃ ojaṭṭhamakarūpāni āharati.

Phassāhāro pana sukhavedaniyo phasso uppajjamāno sukhavedanaṃ āharati, tathā dukkhavedaniyo dukkham, adukkhamasukhavedaniyo adukkhamasukhanti evaṃ sabbathāpi phassāhāro tisso vedanā āharati.

Manosañcetanāhāro kāmabhavūpagaṃ kammaṃ kāmabhavaṃ āharati, rūpārūpabhavūpagaṃ taṃ taṃ bhavaṃ. Evaṃ sabbathāpi manosañcetanāhāro tayo bhava āharati.

Viññāṇāhāro pana ye ca paṭisandhikkhaṇe taṃsampayuttakā tayo khandhā, yāni ca tisantativasena tiṃsarūpāni uppajjanti, sahaṃjātādīpaccayanayena tāni āharatīti vuccati. Evaṃ viññāṇāhāro paṭisandhināmarūpaṃ āharatīti.

Ettha ca manosañcetanāhāro tayo bhava āharatīti sāsavā kusalākusalacetanāva vuttā. Viññāṇaṃ paṭisandhināmarūpaṃ āharatīti paṭisandhiviññāṇameva vuttaṃ . Avisesena pana taṃsampayuttataṃsamuṭṭhānadhammānaṃ āhāraṇato pete **āhārā**ti veditabbā.

Etesu catūsu āhāresu kabaḷīkārāhāro upatthambhento āhārakiccaṃ sādheti. Phasso phusantoyeva, manosañcetanā āyūhamānāva. Viññāṇaṃ vijānantameva.

Katham? Kabaḷīkārāhāro hi upatthambhentoyeva kāyaṭṭhapanena sattānaṃ ṭhitiyā hoti. Kammajānitopi hi ayaṃ kāyo kabaḷīkārāhārena upatthambhito dasapi vassāni vassasatampi yāva āyuparimānaṃ tiṭṭhati. Yathā kiṃ? Yathā mātuṃyā janitopi dārako dhātiyā thaññādīni pāyetvā posiyamānova ciraṃ tiṭṭhati, yathā cupatthambhena upatthambhitagehaṃ. Vuttampi cetam –

“Yathā mahārāja gehe patante aññena dārunā upatthambhenti, aññena dārunā upatthambhitaṃ santaṃ evaṃ taṃ gehaṃ na patati, evameva kho mahārāja ayaṃ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṃ paṭicca tiṭṭhatī”ti.

Evaṃ kabaḷīkāro āhāro upatthambhento āhārakiccaṃ sādheti. Evaṃ sādhentopi ca kabaḷīkāro āhāro dvinnaṃ rūpasantatīnaṃ paccayo hoti āhārasamuṭṭhānassa ca upādinnassa ca. Kammajānaṃ anupālako hutvā paccayo hoti. Āhārasamuṭṭhānānaṃ janako hutvā paccayo hoti.

Phasso pana sukhādivatthubhūtaṃ ārammaṇaṃ phusantoyeva sukhādivedanāpavattanena sattānaṃ ṭhitiyā hoti. Manosañcetanā kusalākusalakammavasena āyūhamānāyeva bhavamūlanipphādanato sattānaṃ ṭhitiyā hoti. Viññāṇaṃ vijānantameva nāmarūpappavattanena sattānaṃ ṭhitiyā hoti.

Evaṃ upatthambhanādivasena āhārakiccaṃ sādhayamānesu panetesu cattāri bhayāni daṭṭhabbāni. Seyyathidaṃ, kabaḷīkārāhāre nikantiyeva bhayaṃ, phasse upagamaṇameva, manosañcetanāya āyūhanaṃmeva, viññāṇe abhinipātoyeva bhayanti. Kiṃ kārāṇā? Kabaḷīkārāhāre hi nikantiṃ katvā sītādīnaṃ purekkhatā sattā āhāraṭṭhāya muddāgaṇanādīkammāni karontā anappakaṃ dukkhaṃ nigacchanti. Ekacce ca imasmim sāsane pabbajitvāpi vejjakammādīkāya anesānāya āhāraṃ pariyesantā diṭṭhepi dhamme gārayhā honti. Samparāyepi tassa saṅghātipi ādittā sampajjalitātīdinā lakkhaṇasaṃyutte vuttanayena samaṇapetā honti. Imināva tāva kārāṇena kabaḷīkārāhāre nikantiyeva bhayanti veditabbā.

Phassaṃ upagacchantāpi phassassādino paresaṃ rakkhitagopitesu dārādīsu bhaṇdesu aparajjhanti. Te saha bhaṇḍena bhaṇḍasāmikā gahetvā khaṇḍākhaṇḍikaṃ vā chinditvā saṅkārakūṭesu chaḍḍenti. Rañño vā niyyātentī. Tato ne rājā vividhā kammakāraṇā kārāpeti. Kāyassa ca bhedaṃ duggati nesam pāṭikāṅkhā hoti. Iti phassassādāmūlakam diṭṭhadhammikampi samparāyikampi bhayaṃ sabbamāgatameva hoti. Iminā kāraṇena phassāhāre upagamanameva bhayanti veditabbaṃ.

Kusalākusalakammāyūhaneneva pana tammūlakam tīsu bhavesu bhayaṃ sabbamāgataṃyeva hoti. Iminā kāraṇena manosañcetanāhāre āyūhanameva bhayanti veditabbaṃ.

Paṭisandhiviññāṇaṃca yasmim yasmim ṭhāne abhinipatati, tasmim tasmim ṭhāne paṭisandhināmarūpaṃ gahetvāva nibbattati, tasmīṅca nibbatte sabbabhayaṇi nibbattāniyeva honti, tammūlakattāti, iminā kāraṇena viññāṇāhāre abhinipātoyeva bhayanti veditabbo.

Evaṃ sabhayesu pana imesu āhāresu sammāsambuddho kabaḷīkārāhāre nikantipariyādānattham “seyyathāpi, bhikkhave, dve jāyampatikā”tiādīnā (sam. ni. 2.63) nayena **puttamamsūpamaṃ** desesi. Phassāhāre nikantipariyādānattham “seyyathāpi, bhikkhave, gāvī niccammā”tiādīnā nayena **niccammagāvūpamaṃ** desesi. Manosañcetanāhāre nikantipariyādānattham “seyyathāpi, bhikkhave, aṅgārakāsū”tiādīnā nayena **aṅgārakāsūpamaṃ** desesi. Viññāṇāhāre nikantipariyādānattham “seyyathāpi, bhikkhave, coram āgucāri”ntiādīnā nayena **sattisatāhatūpamaṃ** desesi.

Tatrāyaṃ bhūtamattam katvā saṅkhepato atthayojanā, dve kira jāyampatikā puttam gahetvā parittena pātheyyena yojanasatikam kantāramaggaṃ paṭipajjimsu. Tesam paññāsa yojanāni gantvā pātheyyam niṭṭhāsi. Te khuppiāsaturā viralacchāyāyaṃ nisīdimsu. Tato puriso bhariyam āha “bhadde ito samantā paññāsa yojanāni gāmo vā nigamo vā natthi, tasmā yaṃ taṃ purisena kātabbaṃ bahumpi kasigorakkhādīkammaṃ, na dāni sakkā taṃ mayā kātum, ehi maṃ māretvā upaḍḍhamamsam khādītvā upaḍḍham pātheyyam katvā puttana saddhim kantāram nittharāhi”ti. Sāpi āha “sāmi mayā dāni yaṃ taṃ itthiyā kātabbaṃ bahumpi suttakantanādīkammaṃ, taṃ kātum na sakkā, ehi maṃ māretvā upaḍḍhamamsam khādītvā upaḍḍham pātheyyam katvā puttana saddhim kantāram nittharāhi”ti. Tato so taṃ āha “bhadde mātugāmamaraṇena dvinnam maraṇam paññāyati. Na hi mando kumāro mātaram vinā jīvītum sakkoti. Yadi pana mayam jīvāma, puna dārakam labheyyāma, handa dāni puttakam māretvā mamsam gahetvā kantāram nittharāmā”ti.

Tato mātā puttamāha “tāta pitu santikam gacchāhi”ti. So agamāsi. Athassa pitā “mayā puttakam possessāmīti kasigorakkhādīhi anappakam dukkhamanubhūtam, na sakkomi puttam māretum, tvamyeva tava puttakam mārehi”ti vatvā “tāta mātusantikameva gacchāhi”ti āha. So agamāsi. Athassa mātāpi “mayā puttam patthentiya govatakukkuravatadevatāyācanādīhipi tāva anappakam dukkham anubhūtam, ko pana vādo kucchinā pariharantiya? Na sakkāham puttam māretu”nti vatvā “tāta pitusantikameva gacchāhi”ti āha. Evaṃ so dvinnam antarā gacchantoyeva mato. Te taṃ disvā paridevitvā pubbe vuttanayeneva mamsāni gahetvā khādantā pakkamimsu. Tesam so puttamamsāhāro navahi kāraṇehi paṭikulattā neva davāya hoti, na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya, kevalam kantāranittharaṇatthāyeva hoti.

Katamehi navahi kāraṇehi paṭikuloti ce? Sajātīmamsatāya nātīmamsatāya puttamamsatāya piyaputtamamsatāya taruṇamamsatāya āmakamamsatāya agorasamamsatāya aloṇatāya adhūpitatāyāti. Tasmā yo bhikkhu kabaḷīkārāharam evam puttamamsasadisam passati, so tattha nikantiṃ pariyaḍiyati. Ayaṃ tāva **puttamamsūpamāyam** atthayojanā.

Niccammagāvūpamāyam pana yathā sā gāvī gīvato yāva khurā, tāva cammam uddāletvā muttā yaṃ yadeva nissāya tiṭṭhati, tattha paṇakehi khajjamānā

dukkhassevādhikaraṇaṃ hoti, evaṃ phassopi yaṃ yadeva vatthum ārammaṇaṃ vā nissāya tiṭṭhati, taṃtaṃvatthārammaṇasambhavassa vedayitadukkhassa adhikaraṇameva hoti. Tasmā yo bhikkhu phassāhāraṃ evaṃ nīccammagāvisadisaṃ passati , so tattha nikantiṃ pariyādiyati, ayaṃ **nīccammagāvūpamāyaṃ** atthayojanā.

Āngārakāsūpamāyaṃ pana yathā sā āngārakāsu, evaṃ mahāpariḷāhaṭṭhena tayo bhavā. Yathā nānābhāsu gahetvā tattha upakaḍḍhakā dve purisā, evaṃ bhavesu upakaḍḍhanaṭṭhena manosañcetanā. Tasmā yo bhikkhu manosañcetanāhāraṃ evaṃ āngārakāsūpakāḍḍhaka purisasadisaṃ passati, so tattha nikantiṃ pariyādiyati, ayaṃ **āngārakāsūpamāyaṃ** atthayojanā.

Sattisatāhatūpamāyaṃ pana yena so puriso pubbaṇhasamaye sattisatena haññati, tamassa sarīre vaṇamukhasatam katvā antarā aṭṭhatvā vinivijjhivā aparabhāgeyeva patati, evaṃ itarāni dve sattisatāni, evamassa patitokāse apatitvā apatitvā gatāhi sattīhi sabbasarīraṃ chiddāvachiddameva hoti, tassa ekavaṇamukhepi uppanassa dukkhassa pamāṇaṃ natthi, ko pana vādo tīsu vaṇamukhasatesu? Tattha sattinipātakālo viya paṭisandhiviññānibbattakālo. Vaṇamukhajananaṃ viya khandhajananaṃ. Vaṇamukhesu dukkhavedanuppādo viya jātesu khandhesu vaṭṭamūlakanānāvidhadukkhuppādo. Aparō nayo, āgucārī puriso viya paṭisandhiviññānaṃ. Tassa sattighātehi uppannavāṇamukhāni viya viññānapaccayā nāmarūpaṃ. Vaṇamukhapaccayā tassa purisassa kakkhāladukkhuppādo viya nāmarūpapaccayā viññānaṃ dvattiṃsakammakāraṇaṭṭhanavutirogādivasena nānappakāradukkhuppādo daṭṭhabbo. Tasmā yo bhikkhu viññānāhāraṃ evaṃ sattisatāhata sadisaṃ passati. So tattha nikantiṃ pariyādiyati, ayaṃ **sattisatāhatūpamāyaṃ** atthayojanā.

So evaṃ imesu āhāresu nikantiṃ pariyādiyanto cattāropi āhāre parijānāti, yesu pariññātesu sabbampi pariññātaṃ vatthu pariññātameva hoti. Vuttañhetam bhagavatā –

“Kabaḷīkāre, bhikkhave, āhāre pariññāte pañcakāmaguṇiko rāgo pariññāto hoti. Pañcakāmaguṇike rāge pariññāte natthi tam saṃyojanaṃ, yena saṃyojanaṃ samyutto ariyasāvako puna imaṃ lokam āgaccheyya. Phasse, bhikkhave, āhāre pariññāte tisso vedanā pariññātā honti. Tīsu vedanāsu pariññātāsu ariyasāvakassa natthi kiñci uttarikaraṇīyanti vadāmi. Manosañcetanāya, bhikkhave, āhāre pariññāte tisso taṇhā pariññātā honti. Tīsu taṇhāsu pariññātāsu ariyasāvakassa natthi kiñci uttarikaraṇīyanti vadāmi. Viññāṇe, bhikkhave, āhāre pariññāte nāmarūpaṃ pariññātaṃ hoti. Nāmarūpe pariññāte ariyasāvakassa natthi kiñci uttarikaraṇīyanti vadāmi”’ti (saṃ. ni. 2.63).

Taṇhāsamudaya āhārasamudayoti purimataṇhāsamudaya paṭisandhikānaṃ āhārānaṃ samudayo nibbato hotīti attho. Katham? Paṭisandhikkhaṇe hi tisantativasena uppannasamatīsarūpabbhantare jātā oḷā atthi. Ayaṃ taṇhāpaccayā nibbato upādinnakakabaḷīkārahāro. Paṭisandhiccittasampayuttā pana phassacetanā sayañca cittaṃ viññāṇanti ime taṇhāpaccayā nibbattā upādinnakaphassamanosañcetanā viññāṇāhārāti. Evaṃ tāva purimataṇhāsamudaya paṭisandhikānaṃ āhārānaṃ samudayo veditabbo. Yasmā panidha upādinnakāpi anupādinnakāpi āhārā missetvā kathitā, tasmā anupādinnakānampi evaṃ taṇhāsamudaya āhārasamudayo veditabbo . Aṭṭhalobhasahagatacittasamuttāhitesu hi rūpesu oḷā atthi, ayaṃ saḥajātataṇhāpaccayā nibbato anupādinnakakabaḷīkārahāro. Lobhasahagatacittasampayuttā pana phassacetanā sayañca cittaṃ viññāṇanti ime taṇhāpaccayā nibbattā anupādinnakaphassamanosañcetanā viññāṇāhārāti.

Taṇhānirodhāhāranirodhoti imissā upādinnakānañca anupādinnakānañca āhārānaṃ paccayabhūtāya taṇhāya nirodhena āhāranirodho paññāyati. Sesam vuttanayameva. Ayaṃ pana viseso, idha cattāripi saccāni sarūpeneva vuttāni. Yathā ca idha, evaṃ ito uttarimpi

sabbavāresūti. Tasmā sabbattha asammuyhantena saccāni uddharitabbāni. Sabbavāresu ca “ettāvātāpi kho āvuso”ti idaṃ desanāniyyātanaṃ tattha tattha desitadhamavasena yojetabbaṃ. Tassa idha tāva ayaṃ yojanā **ettāvātāpīti** imāya āhāradesanāya vuttamanasikārappaṭivedhavasenāpīti vuttaṃ hoti. Esa nayo sabbatthāpi.

Āhāravāraṇṇanā niṭṭhitā.

Saccavāraṇṇanā

91. Idāni “sādhāvuso”ti purimanayeneva therassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā te bhikkhū uttarimpi pañhaṃ pucchimsu. Thero ca nesam aññenapi pariyāyena byākāsi. Esa nayo ito paresupi sabbavāresu. Tasmā ito paraṃ evarūpāni vacanāni anāmasitvā yena yena pariyāyena byākaroti, tassa tasseva atthaṃ vaṇṇayissāma. Imassa pana vārassa saṅkhepadesanāyaṃ **dukkhañca pajānātīti** ettha **dukkhanti** dukkhasaccaṃ. Vitthāradesanāyaṃ pana yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ **visuddhimagge** saccaniddese vuttamevāti.

Saccavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jarāmarañavāraṇṇanā

92. Ito paraṃ paṭiccasamuppādasena desanā hoti. Tattha jarāmarañavāre tāva **tesam tesanti** ayaṃ saṅkhepato anekesaṃ sattānaṃ sādharmaṇaniddesoti ñātabbo. Yā devadattassa jarā, yā somadattassa jarāti evañhi divasampi kathentassa neva sattā pariyādānaṃ gacchanti. Imehi pana dvīhi padehi na koci satto apariyādinno hoti. Tasmā vuttaṃ “ayaṃ saṅkhepato anekesaṃ sattānaṃ sādharmaṇaniddeso”ti.

Tamhi tamhīti ayaṃ gatiyātivāsena anekesaṃ nikāyānaṃ sādharmaṇaniddeso. **Sattanikāyeti** sādharmaṇaniddesena niddiṭṭhassa sarūpanidassanaṃ. **Jarā jīraṇatātī**ti dāsu pana **jarāti** sabhāvaniddeso. **Jīraṇatāti** ākāraniddeso. **Khaṇḍiccanti**ti dāyo kālātikkame kiccaniddesā. Pacchimā dve pakatiniddesā. Ayañhi **jarāti** iminā padena sabhāvato dīpitā, tenassāyaṃ sabhāvaniddeso. **Jīraṇatāti** iminā ākārato. Tenassāyaṃ ākāraniddeso. **Khaṇḍiccanti** iminā kālātikkame dantanakhānaṃ khaṇḍitabhāvakarāṇakiccato. **Pāliccanti** iminā kesalomānaṃ palitabhāvakarāṇakiccato. **Valittacatāti** iminā maṃsaṃ milāpetvā tace valittabhāvakarāṇakiccato dīpitā. Tenassā ime **khaṇḍiccanti**ti dāyo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Tehi imesaṃ vikāraṇaṃ dassanavasena pākāṭībhūtā pākāṭajarā dassitā. Yatheva hi udakassa vā agginō vā vātassa vā tiṇarukkhadīnaṃ sambhaggapalibhaggatāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākāṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādāsu khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākāṭo, cakkhuṃ ummīletvāpi gayhati. Na ca khaṇḍiccādīneva jarā, na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

Āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripākoti imehi pana padehi kālātikkameyeva abhibyattatāya āyukkhayacakkhādīndriyaparipākasaññitāya pakatiyā dīpitā. Tenassime pacchimā dve pakatiniddesāti veditabbā.

Tattha yasmā jaraṃ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā “āyuno saṃhāni”ti phalūpacārena vuttā. Yasmā ca daharakāle suppasannāni sukhumampi attano visayaṃ sukheneva gaṇhanasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṃ pattassa paripakkāni ālulitāni avisadāni oḷārikampi attano visayaṃ gahetuṃ asamatthāni honti, tasmā “indriyānaṃ paripāko”tipi phalūpacārenea vuttā. Sā panāyaṃ evaṃ niddiṭṭhā sabbāpi jarā pākāṭa paṭicchannāti duvidhā hoti.

Tattha dantādāsu khaṇḍabhāvādidassanato rūpadhammesu jarā **pākāṭajarā** nāma. Arūpadhammesu pana tādisassa vikārasa adassanato **paṭicchannajarā** nāma. Tattha yvāyaṃ khaṇḍādibhāvo dissati, so tādisānaṃ dantādīnaṃ suviññeyyattā vaṇṇoyeva, taṃ cakkhunā

disvā manodvārena cintetvā “ime dantā jarāya pahaṭā”ti jaraṃ jānāti udakaṭṭhāne baddhāni gosīsādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthibhāvaṃ jānaṃ viya. Puna avīci savīcīti evampi duvidhā hoti. Tattha maṇikanakarajatapavālasūriyādīnaṃ mandadasakādīsu paṇīnaṃ viya pupphaphalapallavādīsu ca apāṇīnaṃ viya antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ duviññeyyattā jarā **avīcijarā** nāma, niraṇṭarajarāti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ suviññeyyattā jarā **savīcijarā** nāmāti veditabbā.

Ito paraṃ, **tesaṃ tesanti**ādi vuttanayeneva veditabbāṃ. **Cuti cavanatā**tiādīsu pana **cutīti** cavanakavasena vuccati, ekacatupaṅcakkhandhānaṃ sāmāññavacanamaṃ. **Cavanatā**ti bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṃ. **Bhedoti** cutikkhandhānaṃ bhaṅguppariparidīpanaṃ. **Antaradhānanti** ghaṭasseva bhinnassa bhinnānaṃ cutikkhandhānaṃ yena kenaci pariyaṇṇena ṭhānābhāvaparidīpanaṃ. **Maccu maraṇanti** maccusaṅkhātāṃ maraṇaṃ. Tena **samucchadamaraṇā**dīni nisedheti. **Kālo** nāma antako, tassa kiriyāti **kālakiriyā**. Etena lokasammutiyā maraṇaṃ dīpeti.

Idāni paramatthena dīpetuṃ, **khandhānaṃ bhedoti**ādīmāha. Paramatthena hi khandhāyeva bhijjanti, na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati, bhinnesu matoti vohāro hoti.

Ettha ca catuvokāravasena khandhānaṃ bhedo, ekavokāravasena kaḷavarassa nikkhepo. Catuvokāravasena vā khandhānaṃ bhedo, sesadvayavasena kaḷavarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Bhavadvayepi rūpakāyasaṅkhātassa kaḷavarassa sambhavato. Atha vā yasmā ca cātumahārājikādīsu khandhā bhijjanteva, na kiñci nikkhipanti, tasmā tesaṃ vasena khandhānaṃ bhedo, manussādīsu kaḷavarassa nikkhepo. Ettha ca kaḷavarassa nikkhepakāraṇato maraṇaṃ kaḷavarassa nikkhepoti vuttanti evamattho daṭṭhabbo.

Iti ayaṅca jarā idaṅca maraṇaṃ. Idaṃ vuccatāvusoti idaṃ ubhayampi ekato katvā jarāmarāṇanti kathīyati. Sesaṃ vuttanayamevāti.

Jarāmarāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jātivāraṇṇanā

93. Jātivāre **jāti sañjāti**tiādīsu jāyanaṭṭhena **jāti**, sā aparipuṇṇāyatanavasena yuttā. Sañjāyanaṭṭhena **sañjāti**, sā paripuṇṇāyatanavasena yuttā. Okkamaṇaṭṭhena **okkanti**, sā aṇḍajajalābujavasena yuttā. Te hi aṇḍakosaṅca vatthikosaṅca okkamantā pavisaṅkā viya paṭisaṅkhami gaṇhanti. Abhinibbattaṇaṭṭhena **abhinibbatti**, sā saṃsedajaopapātikavasena yuttā, te hi pākāyeva hutvā nibbattanti. Ayaṃ tāva vohāradesanā.

Idāni paramatthadesanā hoti. Khandhāyeva hi paramatthato pātubhavanti, na satto. Tattha ca **khandhānanti** ekavokārabhave ekassa catuvokārabhave catunnaṃ paṅcavokārabhave paṅcannampi gahaṇaṃ veditabbāṃ. **Pātubhāvoti** uppatti. **Āyatanānanti** ettha tatra tatra uppajjamānāyatanavaseneva saṅgaho veditabbo. **Paṭilābhoti** santatiyaṃ pātubhāvoyeva. Pātubhavantāneva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. **Ayaṃ vuccatāvuso jātīti** iminā padena vohāro paramatthato ca desitāya jātiyā nigamaṇaṃ karotīti. **Bhavasamudayāti** ettha pana jātiyā paccayabhūto kammabhavo veditabbo. Sesaṃ vuttanayamevāti.

Jātivāraṇṇanā niṭṭhitā.

Bhavavāraṇṇanā

94. Bhavavāre **kāmabhavoti** kammabhavo ca upapattibhavo ca. Tattha **kammabhavo** nāma kāmabhavūpagaṃ kammameva. Tañhi upapattibhavassa kāraṇattā “sukho buddhānamuppādo (dha. pa. 194) dukkho pāpassa uccayo”tiādīni (dha. pa. 117) viya phalavohārena bhavoti vuttaṃ. **Upapattibhavo** nāma tena kammaṇa nibbattaṃ

upādinnaḥandhapañcakaṃ. Tañhi tattha bhavatīti katvā **bhavoti** vuttaṃ. Evaṃ sabbathāpi idaṃ kammañca upapatti ca ubhayampetamidha ‘kāmabhavo’ti vuttaṃ. Esa nayo **rūpārūpabhavesu. Upādānasamudayāti** ettha pana upādānaṃ kusalakammabhavassa upanissayavaseneva paccayo hoti. Akusalakammabhavassa upanissayavasenapi saḥajātādivasenapi. Upapattibhavassa pana sabbassāpi upanissayavaseneva. Sesam vuttanayamevāti.

Bhavavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Upādānavāraṇṇanā

95. Upādānavāre **kāmupādānanti**ādīsu vatthukāmaṃ upādiyati etena, sayam vā taṃ upādiyati **kāmupādānaṃ**. Kāmo ca so upādānañcāti vā kāmupādānaṃ. **Upādānanti** dalhaggahaṇaṃ vuccati. Dalhattho hi ettha upasaddo, ‘‘upāyāsa upakatthā’’tiādīsu viya pañcakāmaguṇikarāgassetam adhivacanaṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṃ ‘‘tattha katamaṃ kāmupādānaṃ, yo kāmesu kāmacchando’’ti (dha. sa. 1220; vibha. 938) vuttanayena veditabbaṃ.

Tathā diṭṭhi ca sā upādānañcāti **diṭṭhupādānaṃ**. Atha vā diṭṭhiṃ upādiyati, upādiyanti vā etena diṭṭhinti diṭṭhupādānaṃ. Upādiyati hi purimadiṭṭhiṃ uttaradiṭṭhi. Upādiyanti ca tāya diṭṭhiṃ. Yathāha ‘‘sassato attā ca loko ca, idameva saccam moghamañña’’ntiādi (ma. ni. 3.27), sīlabbatupādānaattavādupādānavajjassa sabbadiṭṭhigatassetam adhivacanaṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṃ ‘‘tattha katamaṃ diṭṭhupādānaṃ natthi dinna’’nti (dha. sa. 1220; vibha. 938) vuttanayena veditabbaṃ.

Tathā sīlabbatam upādiyanti etena, sayam vā taṃ upādiyati, sīlabbatañca taṃ upādānañcāti vā **sīlabbatupādānaṃ**. Gosīlagovatādīni hi evaṃ suddhīti abhinivesato sayameva upādānāni ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṃ ‘‘tattha katamaṃ sīlabbatupādānaṃ, ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhī’’ti vuttanayena veditabbaṃ.

Idāni vadanti etenāti **vādo**. Upādiyanti etenāti **upādānaṃ**. Kiṃ vadanti, upādiyanti vā? Attānaṃ. Attano vādupādānaṃ **attavādupādānaṃ**. Attavādamattameva vā attāti upādiyati etenāti attavādupādānaṃ, vīsativatthukāya sakkāyaditṭhiyā etaṃ adhivacanaṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṃ ‘‘tattha katamaṃ attavādupādānaṃ, idha assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī’’ti (dha. sa. 1223) vuttanayena veditabbaṃ.

Tañhāsamudayāti ettha tañhā kāmupādānassa upanissayavasena anantarasamanantaranatthivigatāsevanavasena vā paccayo. Avasesānaṃ pana saḥajātādivasenāpi. Sesam vuttanayamevāti.

Upādānavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Tañhāvāraṇṇanā

96. Tañhāvāre **rūpatañhā...pe... dhammatañhāti** evaṃ cakkhuvārādīsu javanavīthiyam pavattāya tañhāya ‘‘setṭhiputto brāhmaṇaputto’’ti evamādīsu pitito nāmaṃ viya pītisadisārammaṇato nāmaṃ. Ettha ca rūpārammaṇā tañhā, rūpe tañhāti **rūpatañhā**. Sā kāmarāgabhaṇena rūpaṃ assādentī pavattamānā **kāmatañhā**. Sattatadiṭṭhisahagatarāgabhaṇena rūpaṃ niccaṃ dhuvam sassatanti evaṃ assādentī pavattamānā **bhavatañhā**. Ucchedadiṭṭhisahagatarāgabhaṇena rūpaṃ ucchijjati vinassati pecca na bhavissatīti evaṃ assādentī pavattamānā **vibhavatañhāti** evaṃ tividdhā hoti. Yathā ca rūpatañhā, tathā saddatañhādayopīti etāni aṭṭhārasa tañhāvīcaritāni honti. Tāni ajjhatarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhārūpādīsu aṭṭhārasāti chattimsa. Iti atītāni chattimsa, anāgatāni chattimsa, paccuppannāni chattimsāti aṭṭhasatam. ‘‘Ajjhaticassupādāya ‘asmī’’ti hoti, ‘itthasmī’’ti hoti’’ti (vibha. 973-974) vā evamādīnā ajjhaticarūpādīnissitāni aṭṭhārasa,

“bāhirassupādāya ‘iminā asmī’ti hoti, ‘iminā itthasmī’ti hotī’”ti vā (vibha. 975) evamādinā bāhirarūpādinissitāni aṭṭhārasāti chattimsa. Iti aṭṭāni chattimsa, anāgatāni chattimsa, paccuppannāni chattimsāti evampi **aṭṭhasatataṇhāvīcaritāni** honti. Puna saṅgahe karīyamāne rūpādīsu ārammaṇesu chaḷeva taṇhākāyā tissoyeva kāmataṇhādayo hontīti evaṃ

Niddesatthena niddesa-vitthārā vitthārassa ca;

Puna saṅgahato taṇhā, viññātabbā vibhāvīnāti.

Vedanāsamudayāti ettha pana **vedanāti** vipākavedanā adhippetā. Sā katham chasu dvāresu taṇhāya paccayo hotīti ce? Assādanīyato. Sukhāya hi vedanāya assādanena sattā vedanaṃ mamāyantā vedanāya taṇham uppādetvā vedanārāgarattā hutvā cakkhudvāre iṭṭhameva rūpaṃ patthenti, laddhā ca naṃ assādentī, ārammaṇadāyākānaṃ citta-kārādīnaṃ sakkāraṃ karonti. Tathā sotadvārādīsu iṭṭhe ca saddādayo patthenti, laddhā ca ne assādentī, ārammaṇadāyākānaṃ vīṇāvādaka-gandhikasūda-tantavāya-nānāvidhasippasandassakādīnaṃ sakkāraṃ karonti. Yathā kiṃ? Yathā puttāsinehena puttam mamāyantā dhātīyā sakkāraṃ karonti, sappāyasappikhirādīniyeva naṃ pāyenti ceva bhojenti ca. Sesam vuttanayameva.

Taṇhāvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanāvāraṇṇanā

97. Vedanāvāre **vedanākāyāti** vedanāsamūhā. **Cakkhusamphassajā vedanā...pe... manosamphassajā vedanāti** etaṃ “cakkhusamphassajā vedanā atthi kusalā, atthi akusalā, atthi abyākatā”ti (vibha. 34) evaṃ vibhaṅge āgatattā cakkhudvārādīsu pavattānaṃ kusalākusalābyākatavedanānaṃ “sāriputto, mantāṇiputto”ti evamādīsu mātito nāmaṃ viya māṭisadisavattutho nāmaṃ. Vacanattho panettha cakkhusamphassahetu jātā vedanā **cakkhusamphassajā vedanāti**. Esa nayo sabbattha. Ayaṃ tāvettha sabbasaṅgāhikakathā . Vipākavasena pana cakkhudvāre dve cakkhuvīññānāni, dve manodhātuyo, tisso manovīññādhātuyoti etāhi sampayuttavasena vedanā vedītabbā. Esa nayo sotadvārādīsu. Manodvāre manovīññādhātusampayuttāva.

Phassasamudayāti ettha pana pañcadvāre pañcavatthukavedanānaṃ saha-jāta-cakkhusamphassādisamudayā samudayo hoti. Avasesānaṃ cakkhusamphassādayo upanissayādivasena paccayā. Manodvāre tadārammaṇavedanānaṃ advārikānaṃ paṭisandhibhavaṅgacutivedanānaṃ saha-jātamanosamphassasamudayā samudayo hotīti vedītabbo. Sesam vuttanayameva.

Vedanāvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Phassavāraṇṇanā

98. Phassavāre **cakkhusamphassoti** cakkhumhi samphasso. Esa nayo sabbattha. **Cakkhusamphasso...pe... kāyasamphassoti** ettāvatā ca kusalākusalavipākā pañcavatthukā dasa samphassā vuttā honti. **Manosamphassoti** iminā sesā bāvīsati lokiyavipākamanasampayuttaphassā. **Salāyatanasamudayāti** channaṃ cakkhādīnaṃ āyatanānaṃ samudayena imassa chabbidhassāpi samphassassa samudayo hotīti vedītabbo. Sesam vuttanayamevāti.

Phassavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Salāyatanavāraṇṇanā

99. Salāyatanavāre **cakkhāyatananti**ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbam **visuddhimagge** khandhaniddese ceva āyatananiddese ca

vuttanayameva. **Nāmarūpasamudayā**ti ettha pana yaṃ nāmaṃ yañca rūpaṃ, yañca nāmarūpaṃ yassa āyatanassa paccayo hoti, tassa vasena **visuddhimagge** paṭiccasamuppādaniddese vuttanayena nāmarūpasamudayā saḷāyatanasamudayo veditabbo. Sesam vuttappakāramevāti.

Salāyatanavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Nāmarūpavāraṇṇanā

100. Nāmarūpavāre namanalakkhaṇaṃ **nāmaṃ**. Ruppenalakkhaṇaṃ **rūpaṃ**. Vitthāravāre panassa **vedanā**ti vedanākkhandho. **Saññā**ti saññākkhandho. **Cetanā phasso manasikāro**ti sañkhārakkhandho veditabbo. Kāmañca aññepi sañkhārakkhandhasaṅgahitā dhammā santi, ime pana tayo sabbadubbalesupi cittesu santi. Tasmā etesaṃyeva vasenettha sañkhārakkhandhopi dassito. **Cattāri ca mahābhūtānī**ti ettha **cattārī**ti gaṇanaparicchedo. **Mahābhūtānī**ti pathavīpatejavāyānametaṃ adhivacanaṃ. Yena pana kāraṇena tāni mahābhūtānīti vuccanti, yo cettha añño vinicchayanayo, so sabbo **visuddhimagge** rūpakkhandhaniddese vutto.

Catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyāti ettha pana **catunnanti** upayogathe sāmivacanaṃ, cattāri ca mahābhūtānīti vuttaṃ hoti. **Upādāyā**ti upādiyivā, gahetvāti attho. Nissāyātipi eke. Vattamānanti ayañcettha pāṭhaseso. Samūhatthe vā etaṃ sāmivacanaṃ. Tena catunnañca mahābhūtānaṃ samūhaṃ upādāya pavattamānaṃ rūpanti ayamattho veditabbo. Evaṃ sabbatthāpi yāni cattāri pathavīdānī mahābhūtānī, yañca catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vattamānaṃ cakkhāyatanādibhedena abhidhammapāliyaṃeva vuttaṃ tevīsatividham rūpaṃ, taṃ sabbampi ‘rūpa’nti veditabbaṃ. **Viññāṇasamudayā**ti ettha pana yaṃ viññāṇaṃ yassa nāmassa yassa ca rūpassa yassa ca nāmarūpassa paccayo hoti, tassa vasena **visuddhimagge** paṭiccasamuppādaniddese vuttanayeneva viññāṇasamudayā nāmarūpasamudayo veditabbo. Sesam vuttanayamevāti.

Nāmarūpavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Viññāṇavāraṇṇanā

101. Viññāṇavāre **cakkhuvīññāṇanti** cakkhumhi viññāṇaṃ, cakkhuto vā jātaṃ viññāṇanti **cakkhuvīññāṇaṃ**. Evaṃ **sotaghānajibhākāyavīññāṇāni**. Itaraṃ pana manoyeva viññāṇanti **manovīññāṇaṃ**. Dvīpañcaviññāṇavajjassa tebhūmakavīpākacittasettaṃ adhivacanaṃ. **Saṅkhārasamudayā**ti ettha pana yo saṅkhāro yassa viññāṇassa paccayo hoti, tassa vasena saṅkhārasamudayā viññāṇasamudayo veditabbo. Sesam vuttanayamevāti.

Viññāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhāravāraṇṇanā

102. Saṅkhāravāre abhisankharaṇalakkhaṇo **saṅkhāro**. Vitthāravāre panassa **kāyasaṅkhāro**ti kāyato pavattasaṅkhāro, kāyadvāre copanavasena pavattānaṃ kāmāvacarakusalato aṭṭhanaṃ, akusalato dvādasannanti vīsatiyā kāyasañcetanānametaṃ adhivacanaṃ. **Vacīsaṅkhāro**ti vacito pavattasaṅkhāro, vacīdvāre vacanabhedavasena pavattānaṃ vīsatiyā eva vacīsañcetanānametaṃ adhivacanaṃ. **Cittasaṅkhāro**ti cittato pavattasaṅkhāro, kāyavacīdvāre copanaṃ akatvā raho nisīditvā cintayantassa pavattānaṃ lokiyakusalākusalavasena ekūnatimsamanosañcetanānametaṃ adhivacanaṃ. **Avijjāsamudayā**ti ettha pana kusalānaṃ upanissayavasena akusalānaṃ saha-jātādivasenāpi avijjāpaccayo hotīti veditabbā. Sesam vuttanayamevāti.

Saṅkhāravāraṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāvāraṇṇanā

103. Avijjāvāre **dukkhe aññāṇanti** dukkhasacce aññāṇaṃ, mohassetam adhivacanaṃ. Esa nayo **samudaye aññāṇanti**ādisu. Tattha catūhi kāraṇehi dukkhe aññāṇaṃ veditabbaṃ antogadhato vatthuto ārammaṇato paṭicchādanato ca. Tathā hi taṃ dukkhasaccapariyāpannattā dukkhe antogadham, dukkhasaccañcassa nissayapaccayabhāvena vatthu, ārammaṇapaccayabhāvena ārammaṇaṃ, dukkhasaccañca etaṃ paṭicchādeti, tassa yāthāvalakkhaṇappaṭivedhanivāraṇena, ñāṇappavattiyā cettha appadānena.

Samudaye aññāṇaṃ tīhi kāraṇehi veditabbaṃ vatthuto ārammaṇato paṭicchādanato ca. Nirodhe paṭipadāyañca aññāṇaṃ ekeneva kāraṇena veditabbaṃ paṭicchādanato. Nirodhapaṭipadāya hi paṭicchādakameva aññāṇaṃ tesam yāthāvalakkhaṇappaṭivedhanivāraṇena, tesu ca ñāṇappavattiyā appadānena. Na pana tattha antogadham, tasmim saccadvaye apariyāpannattā. Na tassa taṃ saccadvayaṃ vatthu, asahajātattā. Nārammaṇaṃ, tadārabba appavattanato. Pacchimañhi saccadvayaṃ gambhīrattā duddasaṃ, na cettha andhabhūtaṃ aññāṇaṃ pavattati. Purimaṃ pana vañcaniyatṭhena sabhāvalakkhaṇassa duddasattā gambhīraṃ, tattha vipallāsaggāhasena pavattati.

Apica **dukkheti** ettāvata saṅghato vatthuto ārammaṇato kiccato ca avijjā dīpitā. **Dukkhasamudayeti** ettāvata vatthuto ārammaṇato kiccato ca. **Dukkhanirodhe dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāyāti** ettāvata kiccato. Avisesato pana **aññāṇanti** etena sabhāvato nidditṭhāti ñātabbā. **Āsavasamudayāti** ettha pana kāmāsavabhavāsavā saṅghātādivasena avijjāya paccayā honti. Avijjāsavo upanissayavaseneva. Pubbuppanā cettha avijjā avijjāsavoti veditabbā. Sā aparāparuppanāya avijjāya upanissayapaccayo hoti. Sesam vuttanayamevāti.

Avijjāvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Āsavavāraṇṇanā

104. Āsavavāre **avijjāsamudayāti** ettha avijjā kāmāsavabhavāsavānaṃ saṅghātādivasena paccayo hoti. Avijjāsavassa upanissayavaseneva. Aparāparuppanā cettha avijjā avijjāsavoti veditabbā. Pubbuppanā avijjāyevassa aparāparuppanassa avijjāsavassa upanissayapaccayo hoti. Sesam vuttanayamevāti. Ayaṃ vāro yā esā paṭiccasamuppādapadesu jettikā avijjā, tassāpi paccayadassanavasena vutto. Evaṃ vuttana vārena saṃsārassa anamataggaṭā sādhitā hoti. Kathaṃ? Āsavasamudayena hi avijjāsamudayo. Avijjāsamudayenāpi āsavasamudayo. Evaṃ āsavā avijjāya avijjāpi āsavānaṃ paccayoti katvā pubbakoti na paññāyati avijjāya, tassā apaññāyanato saṃsārassa anamataggaṭā siddhā hotīti.

Evaṃ sabbepe imevāpi sutte kammāpathavāro āhāravāro dukkhavāro jarā-maraṇa-jāti-bhava-upādāna-taṇhā-vedanā-phassa-saṅghāyatana-nāmarūpa- viññāṇa-saṅkhāra-avijjā-āsavavāroti **soḷasavārā** vuttā.

Tesu ekekassa vārassa saṅkhepavittārasena dvidhā vibhattā dvattiṃsaṭṭhānāni honti. Iti imasmim sutte imesu dvattiṃsaṭṭhānesu cattāri saccāni kathitāni. Etesameva vitthārasena vuttasu soḷasasu thānesu arahattaṃ kathitaṃ. Therassa pana matena dvattiṃsāyapi thānesu cattāri saccāni cattāro ca maggā kathitāti. Iti sakalepi pañcamahānikāyasaṅghāte buddhavacane natthi taṃ suttaṃ, yattha dvattiṃsakkhattuṃ cattāri saccāni dvattiṃsakkhattuñca arahattaṃ pakāsitaṃ aññatra imamahā sammāditṭhisuttāti.

Idamavocāyasmāsāriputtoti idaṃ dvattiṃsāya catusaccapariyāyehi dvattiṃsāya arahattapariyāyehīti catusatṭhiyā kāraṇehi alaṅkaritvā sammāditṭhisuttaṃ āyasmā sāriputto avoca, attamaṇā te bhikkhū āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ abhinanduntī.

Āsavavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā

105. Evaṃ me sutanti satipaṭṭhānasuttam. Tattha kurūsu viharatīti kurunāmakā jānapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado ruḥhīsaddena kurūti vuccati, tasmim kurūsu janapade. Aṭṭhakathācariyā panāhu – mandhātukāle tīsu dīpesu manussā jambudīpo nāma buddhapacceka buddhamahāsāvaka cakkavattipabhutīnam uttamapurisānam uppattibhūmi uttamadīpo atiramaṇīyoti sutvā raññā mandhātucakkavattinā cakkaratanam purakkhatvā cattāro dīpe anusamīyāntena saddhim āgamamsu. Tato rājā pariṇāyakaratanam pucchi –

“Atthi nu kho manussalokato ramaṇīyataram ṭhāna”nti?

“Kasmā deva evaṃ bhaṇasi?”

“Kiṃ na passasi candimasūriyānam ānubhāvam?”

“Nanu etesam ṭhānam ito ramaṇīyatara”nti?

Rājā cakkaratanam purakkhatvā tattha āgamāsī. Cattāro mahārājāno “mandhātumahārājā āgato”ti sutvāva “mahiddhiko mahānubhāvo rājā na sakkā yuddhena paṭibāhito”nti sakarajjam niyyātesum. So tam gahetvā puna pucchi – “atthi nu kho ito ramaṇīyataram ṭhāna”nti. Athassa tāvatimsabhavanam kathayimsu – “tāvatimsabhavanam, deva, ramaṇīyataram, tattha sakkassa devaraṇño ime cattāro mahārājāno paricārakā dovārikabhūmiyam tiṭṭhanti. Sakko devarājā mahiddhiko mahānubhāvo. Tassimāni pana upabhogaṭṭhānāni, yojanasahassubbedho vejyantapāsādo, pañcayojanasatubbedhā sudhammā devasabhā, diyadḍhayojanasatiko vejyantarattho, tathā erāvaṇo hatthī, dibbarukkhassahassapaṭimaṇḍitam nandanavanam cittalatāvanam phārusakavanam missakavanam . Yojanasatubbedho pāricchattako koviḷāro, tassa heṭṭhā saṭṭhiyojanāyāmā paṇṇāsajoyanavittatā pañcadasajoyanubbedhā jayasumanapupphavaṇṇā paṇḍukambalasilā, yassā mudutāya sakkassa nisīdato upadḍhakāyo anupavisatī”ti.

Tam sutvā rājā tattha gantukāmo cakkaratanam abbhukkiri . Tam ākāse patitṭhāsi saddhim caturaṅginiyā senāya. Atha dvinnam devalokānam vemajjhato cakkaratanam otarivā pathaviyam patitṭhāsi saddhim pariṇāyakaratanappamukhāya caturaṅginiyā senāya. Rājā ekakova tāvatimsabhavanam āgamāsī. Sakko “mandhātā āgato”ti sutvāva tassa paccuggamanam katvā – “svāgatam te, mahārāja, sakam te, mahārāja. Anusāsa, mahārājā”ti vatvā saddhim nātakehi rajjam dvebhāge katvā ekam bhāgamadāsī. Rañño tāvatimsabhavane patitṭhitamattasseva manussabhāvo vigacchi, devabhāvo pāturahosi.

Tassa kira sakkena saddhim paṇḍukambalasilāyam nisinnassa akkhinimismattena nānattam paññāyati. Tam asallakkhentā devā sakkassa ca tassa ca nānatte muyhanti. So tattha dibbasampattim anubhavamāno yāva chattimsa sakkā uppajjitvā cutā, tāva rajjam kāretvā atittoyeva kāmehi tato cavitvā attano uyyāne patitṭhito vātātapena phutṭhagatto kālamakāsī.

Cakkaratane pana pathaviyam patitṭhite pariṇāyakaratanam suvaṇṇapaṭṭe mandhātuupāhanam likhāpetvā idam mandhāturaṅganti rajjamanussāsī. Tepi tīhi dīpehi āgatamanussā puna gantum asakkontā pariṇāyakaratanam upasaṅkamitvā “deva mayam rañño ānubhāvena āgatā, idāni gantum na sakkoma, vasanaṭṭhānam no dehī”ti yācimsu. So tesam ekekam janapadamadāsī. Tattha pubbavidehato āgatamanussehi āvasitapadeso tāyeva purimasaññāya videharaṭṭhanti nāmam labhi. Aparagoyānato āgatamanussehi āvasitapadeso aparantajanapadoti nāmam labhi. Uttarakuruto āgatamanussehi

āvasitapadeso **kururaṭṭhanti** nāmaṃ labhīti . Bahuke pana gāmanigamādayo upādāya bahuvacanena voharīyati. Tena vuttaṃ “**kurūsu viharati**”ti.

Kammāsadhammaṇṇāma kurūnaṃ nigamoti. Kammāsadhammanti ettha keci dha-kārassa da-kārena atthaṃ vaṇṇayanti. Kammāso ettha damitoti **kammāsadammo.**

Kammāsoti kammāsapādo porisādo vuccati. Tassa kira pāde khāṇukena viddhatṭhāne vaṇo ruhanto cittadārusadiso hutvā ruhi, tasmā **kammāsapādoti** paññāyittha . So ca tasmim okāse damito porisādabhāvato paṭisedhito. Kena? Mahāsattena. Katarasmim jātaketi? **Mahāsutasomajātaketi** eke. Ime pana therā **jayaddisajātaketi** vadanti. Tadā hi mahāsattena kammāsapādo damito. Yathāha –

“Putto yadā homi jayaddisassa,
Pañcālaratṭhādhipatissa atrajo;
Cajitvāna pāṇaṃ pitaraṃ pamocayim,
Kammāsapādampi cahaṃ pasādāyi”nti.

Keci pana dha-kāreneva atthaṃ vaṇṇayanti. Kururaṭṭhavāsīnaṃ kira kuruvattadhammo tasmim kammāso jāto, tasmā taṃ ṭhānaṃ kammāso ettha dhammo jātoti **kammāsadhammanti** vuccati. Tattha nivittṭhanigamassāpi etadeva nāmaṃ. Bhumavacanena kasmā na vuttanti? Avasanokāsato. Bhagavato kira tasmim nigame vasanokāso koci vihāro nāhosi. Nigamato pana apakkamma aññatarasmim udakasampanne ramaṇīye bhūmibhāge mahāvanasaṇḍo ahosi. Tattha bhagavā vihāsi. Taṃ nigamaṃ gocaragāmaṃ katvā, tasmā evamettha attho veditabbo “kurūsu viharati kammāsadhammaṃ nāma kurūnaṃ nigamo, taṃ gocaragāmaṃ katvā”ti.

Uddesavārakathāvaṇṇanā

106.Ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggoti. Kasmā bhagavā idaṃ suttamabhāsi? Kururaṭṭhavāsīnaṃ gambhīradesanāpaṭiggahaṇasamatthatāya. Kururaṭṭhavāsino kira bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo utupaccayādisampannattā tassa raṭṭhassa sappāyautupaccayasevanena niccaṃ kallasarīrā kallacittā ca honti. Te cittasarīrakallatāya anuggahitapaññābalā gambhīrakathaṃ pariggahetuṃ samatthā honti. Tena tesam bhagavā imaṃ gambhīradesanāpaṭiggahaṇasamatthatam sampassanto ekavīsatiyā ṭhānesu kammaṭṭhānaṃ arahatte pakkipitvā idaṃ gambhīratthaṃ satipaṭṭhānasuttaṃ abhāsi. Yathā hi puriso suvaṇṇacaṅkoṭakaṃ labhitvā tattha nānāpupphāni pakkipiye, suvaṇṇamañjūsam vā pana labhitvā sattaratanāni pakkipiye, evaṃ bhagavā kururaṭṭhavāsiparisam labhitvā gambhīradesanaṃ desesi. Tenevettha aññānipi gambhīratthāni dīghanikāye **mahānidānaṃ mahāsatiṭṭhānaṃ** imasmim majjhimanikāye **sāropamaṃ rukkhūpamaṃ raṭṭhapālaṃ māgaṇḍiyaṃ āneñjasappāyanti** aññānipi suttāni desesi.

Apica tasmim janapade catasso parisā pakatiyāva satipaṭṭhānabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, antamaso dāsakammakaraparijanāpi satipaṭṭhānappaṭisaṃyuttameva kathaṃ kathenti. Udatatthasuttakantaṭṭhānādīsipi niratthakakathā nāma na pavattati. Sace kaci itthi “amma tvaṃ kataraṃ satipaṭṭhānabhāvanaṃ manasikarosi”ti pucchitā “na kiñci”ti vadati. Taṃ garahanti “dhiratthu tava jīvitam, jīvamānāpi tvaṃ matasadisā”ti. Atha naṃ “mā dāni puna evamakāsi”ti ovaditvā aññataraṃ satipaṭṭhānaṃ uggaṇhāpentī. Yā pana “ahaṃ asukaṃ satipaṭṭhānaṃ manasikaromi”ti vadati. Tassā “sādhu sādhu”ti sādhuṅkaraṃ datvā “tava jīvitam sujīvitam, tvaṃ nāma manussattaṃ pattā, tavatthāya sammāsambuddho uppanno”tiādīhi pasamsanti. Na kevalaṅcetha manussajātiyāyeva satipaṭṭhānamanasikārayuttā, te nissāya viharantā tiracchānagatāpi. Tatridaṃ vatthu – eko kira naṭako suvapotaṃ gahetvā sikkhāpento vicarati. So bhikkhunupassayaṃ upanissāya vasitvā gamanakāle suvapotaṃ pamussitvā gato. Taṃ sāmaṇeriyo gahetvā paṭijaggimsu.

Buddharakkhitotissa nāmaṃ akaṃsu. Taṃ ekadivasam purato nisinnam disvā mahātherī āha – ‘buddharakkhitā’ ti?

Kim ayyeti.

Atthi koci tava manasikāroti?

Natthi ayyeti.

Āvuso , pabbajitānaṃ santike vasantena nāma vissaṭṭhaattabhāvena bhavitum na vaṭṭati, kocideva manasikāro icchitabbo, tvaṃ pana aññaṃ na sakkhissasi ‘‘aṭṭhi aṭṭhī’’ ti sajjhāyaṃ karohīti. So theriyā ovāde ṭhatvā ‘‘aṭṭhi aṭṭhī’’ ti sajjhāyanto carati.

Taṃ ekadivasam pātova toraṇagge nisīditvā bālātapam tapamānaṃ eko sakuṇo nakhapañjarena aggahesi. So ‘‘kiri kirī’’ ti saddamakāsi. Sāmaṇeriyo sutvā ‘‘ayye buddharakkhito sakuṇena gahito, mocema na’’ nti leḍḍuādīni gahetvā anubandhitvā mocesum. Taṃ ānetvā purato ṭhapitam therī āha –

‘‘Buddharakkhita, sakuṇena gahitakāle kim cintesī’’ ti?

Na ayye aññaṃ cintesim, ‘‘aṭṭhipuñjova aṭṭhipuñjam gahetvā gacchati, katarasmimpi ṭhāne vippakirissatī’’ ti evaṃ ayye aṭṭhipuñjameva cintesinti.

Sādhu sādhu, buddharakkhita, anāgate bhavakkhayassa te paccayo bhavissatīti. Evaṃ tattha tiracchānagatāpi satipaṭṭhānamanasikārayuttā, tasmā nesam bhagavā satipaṭṭhānabuddhimeva janento idaṃ suttaṃ abhāsi.

Tattha **ekāyanoti** ekamaggo. Maggassa hi –

‘‘Maggio pantho patho pajjo, añjasam vaṭumāyanaṃ;

Nāvā uttarasetū ca, kullo ca bhisisaṅkamo’’ ti. (cūḷani. 101) –

Bahūni nāmāni. Svāyaṃ idha ayananāmena vutto. Tasmā **ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggoti** ettha ekamaggo ayaṃ, bhikkhave, maggo, na dvedhāpathabhūtoti evamattho datṭhabbo. Atha vā ekena ayitabboti ekāyano. **Ekenāti** gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vūpakatṭhena pavivittacittena. **Ayitabboti** paṭipajjitabbo. Ayanti vā etenāti **ayano**, saṃsārato nibbānaṃ gacchantīti attho . Ekassa ayano **ekāyano, ekassāti** seṭṭhassa. Sabbasattānaṃ seṭṭho ca bhagavā, tasmā bhagavatoti vuttaṃ hoti. Kiñcāpi hi tena aññepi ayanti, evaṃ santepi bhagavatova so ayano tena uppāditattā. Yathāha ‘‘so hi, brāhmaṇa, bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā’’ tiādi (ma. ni. 3.79). Ayatīti vā **ayano**, gacchati pavattatīti attho. Ekasmim ayanoti **ekāyano**, imasmimyeva dhammavinaye pavattati, na aññatrāti vuttaṃ hoti. Yathāha ‘‘imasmim kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhatī’’ ti (dī. ni. 2.214). Desanābhedoyeva heso, attho paneko. Apica ekaṃ ayatīti ekāyano. Pubbabhāge nānāmukhabhāvanāyappavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva gacchatīti vuttaṃ hoti. Yathāha brahmā sahampati –

‘‘Ekāyanaṃ jātikhayantadassī,

Maggam pajānāti hitānukampī;

Etena maggena tarimṣu pubbe,

Tarissanti ye ca taranti ogha’’ nti. (saṃ. ni. 5.409);

Keci pana ‘‘na pārāṃ diguṇaṃ yantī’’ ti gāthāyena yasmā ekavāraṃ nibbānaṃ gacchati. Tasmā ‘‘ekāyano’’ ti vadanti, taṃ na yujjati. Imassa hi atthassa sakim ayanoti iminā byañjanena bhavitabbaṃ. Yadi pana ekaṃ ayanamassa ekā gati pavattīti evamatthaṃ yojetvā vucceyya, byañjanaṃ yujjeyya, attho pana ubhayathāpi na yujjati. Kasmā? Idha pubbabhāgamaggassa adhippetattā. Kāyādicatuārammaṇappavatto hi

pubbabhāgasatipatṭhānamaggo idha adhippeto, na lokuttaro. So ca anekavārampi ayati, anekañcassa ayanam hoti.

Pubbepi ca imasmim pade mahātherānam sākacchā ahosiyeva. Tipitakacūlanāgatthero “pubbabhāgasatipatṭhānamaggo”ti āha. Ācariyo panassa tipitakacūlasumatthero “missakamaggo”ti āha. Pubbabhāgo bhanteti. Missako āvusoti. Ācariye punappunam bhaṇante appaṭibāhitvā tuṅhī ahosi. Pañham avinicchinitvāva utṭhahimsu. Athācariyatthero nhānakotṭhakaṃ gacchanto “mayā missakamaggo kathito, cūlanāgo pubbabhāgoti ādāya voharati, ko nu kho ettha nicchayo”ti suttantaṃ ādito patṭhāya parivattento “yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipatṭhāne evaṃ bhāveyya satta vassāni”ti imasmim ṭhāne sallakkhesi, lokuttaramaggo uppajjitvā satta vassāni tiṭṭhamāno nāma natthi, mayā vutto missakamaggo na labbhati, cūlanāgena diṭṭho pubbabhāgamaggova labbhatīti nātvā aṭṭhamiyam dhammassavane saṅghuṭṭhe agamāsi.

Porānakattherā kira piyadhammassavanā honti. Saddaṃ sutvāva “ahaṃ paṭhamam, ahaṃ paṭhama”nti ekappahāreneva osaranti. Tasmiṅca divase cūlanāgattherassa vāro. Tena dhammāsane nisīditvā vījanim gahetvā pubbagāthāsu vuttāsu therassa āsanapitṭhiyam ṭhitassa etadahosi “raho nisīditvā na vakkhāmī”ti. Porānakattherā hi anusūyakā honti, na attano rucimeva ucchubhāram viya evaṃ ukkhipitvā vicaranti, kāraṇameva gaṇhanti, akāraṇam vissajjenti. Tasmā thero “āvuso cūlanāga”ti āha. So ācariyassa viya saddoti dhammaṃ ṭhapetvā “kiṃ bhante”ti āha. Āvuso cūlanāga mayā vutto missakamaggo na labbhati, tayā vutto pubbabhāgasatipatṭhānamaggova labbhatīti.

Thero cintesi “amhākaṃ ācariyo sabbapariyattiko tepitako sutabuddho, evarūpassapi nāma bhikkhuno ayaṃ pañho āluḷeti, anāgate mama bhātikā imaṃ pañham āluḷessantīti suttam gahetvā imaṃ pañham niccalaṃ karissāmī”ti paṭisambhidāmaggaṭṭho “ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipatṭhānamaggo –

“Maggānatṭhaṅgiko seṭṭho, saccānam caturo padā;

Virāgo seṭṭho dhammānam, dvipadānaṅca cakkhumā.

Eseva maggo natthañño, dassanassa visuddhiyā;

Etañhi tumhe paṭipajjatha, mārasenappamaddanam;

Etañhi tumhe paṭipannā, dukkhassantaṃ karissathā”ti. (dha. pa. 273-275) –

Suttaṃ āharitvā ṭhapesi.

Maggoti kenatṭhena maggo? Nibbānagamanatṭhena nibbānatṭhikehi magganiyatṭhena ca. **Sattānam visuddhiyā**ti rāgādīhi malehi abhijjhāvisamalobhādīhi ca upakkilesehi kiliṭṭhacittānam sattānam visuddhatṭhāya. Tathā hi imināva maggena ito satahassakappādhikānam catunnam asaṅkhyeyyānam upari ekasmiññeva kappe nibbatte taṅhaṅkaramedhaṅkarasaraṅkaradīpaṅkaranāmake buddhe ādiṃ katvā sakyamunipariyosānā aneke sammāsambuddhā anekasatā paccekabuddhā gaṇanapatham vītivattā ariyasāvaka cāti ime sattā sabbe cittamalaṃ pavāhetvā paramavisuddhiṃ pattā. Rūpamalavasena pana saṃkilesavodānapaññattiyeva natthi. Tathā hi –

Rūpena saṃkiliṭṭhena, saṃkilissanti māṇavā;

Rūpe suddhe visujjhanti, anakkhātam mahesinā.

Cittena saṃkiliṭṭhena, saṃkilissanti māṇavā;

Citte suddhe visujjhanti, iti vuttaṃ mahesinā.

Yathāha “cittasaṃkilesā, bhikkhave, sattā saṃkilissanti, cittavodānā visujjhantī”ti (saṃ. ni. 3.100). Tañca cittavodānaṃ iminā satipaṭṭhānamaggena hoti. Tenāha “sattānaṃ visuddhiyā”ti.

Sokaparidevānaṃ samatikkamāyāti sokassa ca paridevassa ca samatikkamāya, pahānāyāti attho. Ayañhi maggo bhāvito **santatimahāmattādīnaṃ** viya sokasamatikkamāya, **paṭācārādīnaṃ** viya ca paridevasamatikkamāya ca saṃvattati. Tenāha “sokaparidevānaṃ samatikkamāyā”ti. Kiñcāpi hi santatimahāmatto –

“Yaṃ pubbe taṃ visodhehi, pacchā te māhu kiñcanaṃ;

Majjhe ce no gahessasi, upasanto carissasī”ti. (su. ni. 955);

Imaṃ gāthaṃ sutvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patto.

Paṭācārā –

“Na santi puttā tāṇāya, na pitā nāpi bandhavā;

Antakenādhipannassa, natthi ñātīsu tāṇatā”ti. (dha. pa. 288);

Imaṃ gāthaṃ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhitā. Yasmā pana kāyavedanācittadhammesu kañci dhammaṃ anāmasitvā bhāvanā nāma natthi, tasmā tepi imināva maggena sokaparideve samatikkantāti veditabbā.

Dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāyāti kāyikadukkassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnaṃ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. Ayañhi maggo bhāvito tissattherādīnaṃ viya dukkhassa, sakkādīnaṃ viya ca domanassassa atthaṅgamāya saṃvattati.

Tatrāyaṃ atthadīpanā – sāvattiyāṃ kira **tisso** nāma kuṭumbikaputto cattālīsa hiraññakoṭiyo pahāya pabbajitvā agāmake araññe viharati. Tassa kaniṭṭhabhātubhariyā “gacchatha naṃ jīvitā voropethā”ti pañcasate core pesesi. Te gantvā therāṃ parivāretvā nisīdiṃsu. Thero āha “kasmā āgatatha upāsakā”ti? Taṃ jīvitā voropessāmāti. Pāṭibhogam me upāsakā gahetvā ajjekarattim jīvitam dethāti. Ko te, samaṇa, imasmim ṭhāne pāṭibhogo bhavissatīti? Thero mahantaṃ pāsānaṃ gahetvā dve ūruṭṭhīni bhinditvā “vaṭṭati upāsakā pāṭibhogo”ti āha. Te apakkamitvā caṅkamanasīse aggim katvā nipajjīṃsu. Therassa vedanaṃ vikkhambhetvā sīlaṃ paccavekkhato parisuddhaṃ sīlaṃ nissāya pītipāmojjam uppajji . Tato anukkamena vipassanaṃ vaḍḍhento tiyāmarattim samaṇadhammaṃ katvā aruṇuggamane arahattaṃ patto imaṃ udānaṃ udānesi –

“Ubho pādāni bhinditvā, saññapessāmi vo ahaṃ;

Aṭṭiyāmi harāyāmi, sarāgamaraṇaṃ ahaṃ.

Evāhaṃ cintayitvāna, yathābhūtaṃ vipassisaṃ;

Sampatte aruṇuggamhi, arahattapāpuṇi”nti.

Aparepi tiṃsa bhikkhū bhagavato santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā araññavihāre vassaṃ upagantvā “āvuso, tiyāmarattim samaṇadhammova kātabbo, na aññamaññassa santikaṃ āgantabba”nti vatvā vihariṃsu. Tesam samaṇadhammaṃ katvā paccūsasamaye pacalāyantānaṃ eko byaggho āgantvā ekekaṃ bhikkhuṃ gahetvā gacchati. Na koci “maṃ byaggho gaṇhī”ti vācampi nicchāresi. Evaṃ pañcasu dasasu bhikkhūsu khāditesu uposathadivase “itare, āvuso, kuhi”nti pucchitvā ñatvā ca “idāni gahitena, gahitomhīti vattabba”nti vatvā vihariṃsu.

Atha aññataraṃ daharabhikkhuṃ purimanayeneva byaggho gaṇhi. So “byaggho, bhante”ti āha. Bhikkhū kattaradaṇḍe ca ukkāyo ca gahetvā mocessāmāti anubandhiṃsu.

Byaggho bhikkhūnaṃ agatiṃ chinnataṭṭhānaṃ āruyha taṃ bhikkhuṃ pādaṅgutṭhakato paṭṭhāya khādituṃ ārabhi. Itarepi “idāni , sappurisa, amhehi kattabbaṃ natthi, bhikkhūnaṃ viseso nāma evarūpe ṭhāne paññāyatī”ti āhaṃsu. So byagghamukhe nipannova taṃ vedanaṃ vikkhambhetvā vipassanaṃ vaḍḍhento yāva goppakā khāditasamaye sotāpanno hutvā, yāva jaṇṇukā khāditasamaye sakadāgāmī, yāva nābhiyā khāditasamaye anāgāmī hutvā, hadayarūpe akhāditeyeva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā imaṃ udānaṃ udānesi –

“Silavā vatasampanno, paññavā susamāhito;
Muhuttaṃ pamādamanvāya, byagghenoruddhamānaso.
Pañjarasmiṃ gahetvāna, silāya uparīkato;
Kāmaṃ khādatu maṃ byaggho, bhakkho kāyo amittānaṃ;
Paṭiladdhe kammaṭṭhāne, maraṇaṃ hehiti bhaddaka”’nti.

Aparopi pītamallatthero nāma gihikāle tīsu rajjesu paṭākāṃ gahetvā **tambapaṇṇidīpaṃ** āgamma rājānaṃ disvā raññā katānuggaho ekadivasaṃ kilañjakāpaṇasāladvārena gacchanto “rūpaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha, taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī”ti (saṃ. ni. 3.33-34) natumhākavaggaṃ sutvā cintesi “neva kira rūpaṃ attano, na vedanā”ti. So taṃyeva aṅkusaṃ katvā nikkhamitvā mahāvihāraṃ gantvā pabbajjaṃ yācitvā pabbajito upasampanno dvemātikā paṇṇaṃ katvā tīsa bhikkhū gahetvā gabalavāliyaangaṇaṃ gantvā samaṇadhammakāsi. Pādesu avahantesu jaṇṇukehi caṅkamati. Tameṇaṃ rattiṃ eko migaluddako migoti maññamāno sattiya pahari. Satti vinivijjhivā gatā. So taṃ sattiṃ harāpetvā pahāramukhāni tiṇavattiyā pūrāpetvā pāsāṇapīṭṭhiyaṃ attānaṃ nisīdāpetvā okāsaṃ kāretvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā ukkāsitāsaddena āgatānaṃ bhikkhūnaṃ byākaritvā imaṃ udānaṃ udānesi –

“Bhāsitaṃ buddhasettḥassa, sabbalokaggavādino;
Na tumhākamidaṃ rūpaṃ, taṃ jaheyyātha bhikkhavo.
Aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino;
Uppajjitvā nirujjhanti, tesāṃ vūpasamo sukho”’ti.

Atha naṃ bhikkhū āhaṃsu “sace, bhante, sammāsambuddho arogo abhavissā, addhā te muddhamatthake hatthaṃ pasāretvā sīsaṃ parāmaseyyā”ti. Ettāvatā ayaṃ maggo tissattherādīnaṃ viya dukkhassa atthaṅgamāya saṃvattati.

Sakko pana devānamindo attano pañcavidhaṃ pubbanimittaṃ disvā maraṇabhayasantajjito domanassajāto bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchi. So upekkhāpañhavissajjanāvasāne asītisahassāhi devatāhi saddhiṃ sotāpattiphale patitṭhāsi. Sā cassa upapatti puna pākatikāva ahoṣi.

Subrahmāpi devaputto accharāsahassaparivāro saggasampattiṃ anubhoti, tattha pañcasatā accharāyo rukkhato pupphāni ocinantiyo cavitvā niraye upapannā. So “kiṃ imā cirāyantī”ti upadhārento tāsāṃ niraye nibbattabhāvaṃ disvā “kittakaṃ nu kho mama āyū”ti upaparikkhanto attanopi āyuparikkhayaṃ viditvā tattheva niraye nibbattanabhāvaṃ disvā bhīto ativiya domanassajāto hutvā “imaṃ me domanassaṃ sathā vinayissati na añño”ti avasesā pañcasatā accharāyo gahetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchi –

“Niccaṃ utrastamidaṃ cittaṃ, niccaṃ ubbiggidaṃ mano;
Anuppannesu kicchesu, atho uppatitesu ca;
Sace atthi anutrastaṃ, taṃ me akkhāhi pucchito”’ti. (saṃ. ni. 1.98);

Tato nam bhagavā āha –

“Nāññatra bojjhā tapasā, nāññatrindriyasamvarā;

Nāññatra sabbanissaggā, sotthim passāmi pāṇina’nti. (sam. ni. 1.98);

So desanāpariyosāne pañcahi accharāsatehi saddhim sotāpattiphale patitthāya tam sampattim thāvaram katvā devalokameva agamāsīti . Evamayaṃ maggo bhāvito sakkādīnam viya domanassassa atthaṅgamāya samvattatīti veditabbo.

Nāyassa adhigamāyāti nāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, tassa adhigamāya, pattiyāti vuttam hoti. Ayañhi pubbabhāge lokiyo satipaṭṭhānamaggo bhāvito lokuttarassa maggassa adhigamāya samvattati. Tenāha “nāyassa adhigamāyā”ti. **Nibbānassa sacchikiriyāyāti** tañhāvānavirahitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyāya, attapaccakkhatāyāti vuttam hoti. Ayañhi maggo bhāvito anupubbena nibbānasacchikiriyam sādheti. Tenāha “nibbānassa sacchikiriyāyā”ti.

Tattha kiñcāpi “sattānam visuddhiyā”ti vutte sokasamatikkamādīni atthato siddhāneva honti, thapetvā pana sāsana yuttikovidā aññesam na pākāṇi, na ca bhagavā paṭhamam sāsana yuttikovidam janam katvā pacchā dhammam deseti. Tena teneva pana suttena tam tam attham nāpeti. Tasmā idha yaṃ yaṃ attham ekāyanamaggo sādheti, tam tam pākāṭam katvā dassento “sokaparidevānam samatikkamāyā”tiādīmāha. Yasmā vā yā sattānam visuddhi ekāyanamaggena samvattati, sā sokaparidevānam samatikkamena hoti, sokaparidevānam samatikkamo dukkhadomanassānam atthaṅgamena, dukkhadomanassānam atthaṅgamo nāyassādhigamena, nāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyāya. Tasmā imampi kamaṃ dassento “sattānam visuddhiyā”ti vatvā “sokaparidevānam samatikkamāyā”tiādīmāha.

Apica vaṇṇabhaṇanametaṃ ekāyanamaggassa. Yatheva hi bhagavā “dhammam vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇam majjhekalyāṇam pariyosānakalyāṇam sāttham sabyañjanam kevalaparipunnam parisuddham brahmacariyam pakāsessāmi, yadidaṃ chachakkāni”ti (ma. ni. 3.420) chachakkadesanāya aṭṭhahi padehi vaṇṇam abhāsi, yathā ca ariyavaṃsadesanāya “cattārome, bhikkhave, ariyavaṃsā aggaññā rattaññā vaṃsaññā porāṇā asaṃkiṇṇā asaṃkiṇṇapubbā na saṃkīyanti, na saṃkīyissanti, appaṭīkuttā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi”ti (a. ni. 4.28) navahi padehi vaṇṇam abhāsi, evaṃ imassapi ekāyanamaggassa sattānam visuddhiyātiādīhi sattahi padehi vaṇṇam abhāsi.

Kasmā iti ce? Tesam bhikkhūnam ussāhajananattham. Vaṇṇabhāsanañhi sutvā te bhikkhū “ayaṃ kira maggo hadayasantāpabhūtam sokam, vācāvippalāpabhūtam paridevam, kāyikaasātabhūtam dukkham, cetasaasātabhūtam domanassanti cattāro upaddave hanati, visuddhim nāyam nibbānanti tayo visese āvahaṭī”ti ussāhajātā imam dhammadesanam uggahetabbam pariyāpunitabbam dhāretabbam vācetabbam, imaṅca maggam bhāvetabbam maññissanti. Iti tesam bhikkhūnam ussāhajananattham vaṇṇam abhāsi, kambalavāṇijādayo kambalādīnam vaṇṇam viya.

Yathā hi satahassagghanikapāṇḍukambalavāṇijena kambalam gaṇhathāti ugghositepi asukakambaloti na tāva manussā jānanti. Kesakambalavālakambalādayopi hi duggandhā kharasamphassā kambalātveva vuccanti. Yadā pana tena gandhārako rattakambalo sukhumo ujjalo sukhasamphassoti ugghositaṃ hoti, tadā ye pahonti, te gaṇhanti. Ye na pahonti, tepi dassanakāmā honti, evamevaṃ “ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo”ti vuttepi asukamaggoti na tāva pākāṭo hoti. Nānappakārakā hi aniyānamaggāpi maggātveva vuccanti. “Sattānam visuddhiyā”tiādīmhi pana vutte “ayaṃ kira maggo cattāro upaddave hanati, tayo visese āvahaṭī”ti ussāhajātā imam dhammadesanam uggahetabbam pariyāpunitabbam dhāretabbam vācetabbam, imaṅca maggam bhāvetabbam maññissantīti vaṇṇam bhāsanto “sattānam visuddhiyā”tiādīmāha. Yathā ca satahassagghanikapāṇḍukambalavāṇijopamā, evaṃ

rattajambunadasuvaṇṇaudakappasādakamaṇiratanasuvissuddhamuttāratanaḍḍhotapavāḷādivāṇij
ūpamādayopettha āharitabbā.

Yadidanti nipāto, ye imeti ayamassa attho. **Cattāro**ti gaṇanaparicchedo, tena na tato
hetṭhā na uddhanti satipaṭṭhānāparicchedaṃ dīpeti. **Satipaṭṭhānā**ti tayo satipaṭṭhānā
satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānūnayaṅvītivattatāpi, satipi.
“Catunnaṃ, bhikkhave, satipaṭṭhānānaṃ samudayaṅca atthaṅgamaṅca desessāmi, taṃ
suṇātha...pe.... Ko ca, bhikkhave, kāyassa samudayo? Āhārasamudayā
kāyasamudayo”tiādīsu (saṃ. ni. 3.408) hi satigocarō **satipaṭṭhānanti** vuccati. Tathā “kāyo
paṭṭhānaṃ, no sati. Sati paṭṭhānaṅceva sati cā”tiādīsūpi (paṭi. ma. 3.35). Tassattho – paṭiṭṭhāti
asminti paṭṭhānaṃ. Kā paṭiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. Padhānaṭṭhānanti vā
paṭṭhānaṃ. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ, hatthiṭṭhānaassatṭhānādīni viya. “Tayo
satipaṭṭhānā, yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsītumarahaṭī”ti (ma. ni.
3.311) etthāpi tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānūnayaṅvītivattatā
“satipaṭṭhāna”nti vuttā. Tassattho – paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho.
Kena paṭṭhapetabbatoti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānanti. “Cattāro satipaṭṭhānā
bhāvītā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī”tiādīsū (saṃ. ni. 5.989) pana satiyeva
“satipaṭṭhāna”nti vuccati. Tassattho – paṭiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkantivā
pakkhanditvā pavattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati,
upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā paṭṭhānaṅcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidha
adhippetam.

Yadi evaṃ, kasmā “satipaṭṭhānā”ti bahuvacanaṃ? Satibahuttā. Ārammaṇabhedena hi
bahukā etā satiyō. Atha maggoti kasmā ekavacanaṃ? Maggaṭṭhena ekattā. Catassopi hi etā
satiyō maggaṭṭhena ekattaṃ gacchanti. Vuttaṅhetam “maggoti kenatṭhena maggo?
Nibbānagamaṇaṭṭhena, nibbānatthikehi maggaṅiyatṭhena cā”ti. Catassopi cetā aparabhāge
kāyādīsū ārammaṇesu kiccaṃ sādhamānā nibbānaṃ gacchanti. Ādito paṭṭhāya ca
nibbānatthikehi maggaṅiyanti, tasmā catassopi eko maggoti vuccanti. Evaṅca sati
vacanānusandhinā sānusandhikāva desanā hoti, “mārasenappamaddanaṃ vo, bhikkhave,
maggam desessāmi, taṃ suṇātha...pe.... katamo ca, bhikkhave, mārasenappamaddano
maggo? Yadidaṃ sattabojjhaṅgā”tiādīsū (saṃ. ni. 5.224) viya hi yathā
mārasenappamaddanoti ca sattabojjhaṅgāti ca atthato ekaṃ, byaṅjanamevettha nānaṃ. Evaṃ
ekāyanamaggoti ca cattāro satipaṭṭhānāti ca atthato ekaṃ, byaṅjanamevettha nānaṃ. Tasmā
maggatṭhena ekattā ekavacanaṃ, ārammaṇabhedena satibahuttā bahuvacanaṃ veditabbam.

Kasmā pana bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikāti? Veneyyāhitattā .
Taṅhācaritaditṭhicaritasamathayānikavipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvedhā
dvedhā pavattesu veneyyesu mandassa taṅhācaritassa oḷārikam
kāyānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ **visuddhimaggo**, tikkhassa sukhumam vedanānupassanaṃ
satipaṭṭhānaṃ. Ditṭhicaritasāpi mandassa nātippabhedagataṃ cittānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ
visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ.
Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamam satipaṭṭhānaṃ
visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṅṭhahanato dutiyam. Vipassanāyānikassapi
mandassa nātippabhedagatārammaṇam tatiyam, tikkhassa atippabhedagatārammaṇam
catuttham. Iti cattārova vuttā anūnā anadhikāti.

Subhasukhaniccaattabhāvavipallāsapahānattham vā. Kāyo hi asubho, tattha ca
subhavipallāsavipallatthā sattā, tesam tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa
pahānattham paṭhamam satipaṭṭhānaṃ vuttam. Sukham niccam attāti gahitesupi ca
vedanādīsū vedanā dukkhā, cittaṃ aniccaṃ, dhammā anattā, tesu ca
sukhaniccaattavipallāsavipallatthā sattā, tesam tattha dukkhādibhāvadassanena tesam
vipallāsānaṃ pahānattham sesāni tīṇi vuttānti evam

subhasukhaniccaattabhāvavipallāsapahānattham vā cattārova vuttā anūnā anadhikāti veditabbā.

Na kevalañca vipallāsapahānatthameva, atha kho caturoghayogāsavaganthaupādānaagatipahānatthampi catubbidhāhārapariññatthañca cattārova vuttāti veditabbā. Ayaṃ tāva pakaraṇanayo.

Aṭṭhakathāyaṃ pana saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattāroti etadeva vuttam. Yathā hi catudvāre nagare pācīnato āgacchantā pācīnadisāya utṭhānakam bhaṇḍam gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, dakkhiṇato pacchimoto uttarato āgacchantā uttaradisāya utṭhānakam bhaṇḍam gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evaṃsampadamidaṃ veditabbam. Nagaram viya hi nibbānamahānagaram . Dvāram viya aṭṭhaṅgiko lokuttaramaggo. Pācīnadisādayo viya kāyādayo.

Yathā pācīnato āgacchantā pācīnadisāya utṭhānakam bhaṇḍam gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ kāyānupassanāmukhena āgacchantā cuddasavidhena kāyānupassanaṃ bhāvetvā kāyānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti.

Yathā dakkhiṇato āgacchantā dakkhiṇadisāya utṭhānakam bhaṇḍam gahetvā dakkhiṇadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ vedanānupassanāmukhena āgacchantā navavidhena vedanānupassanaṃ bhāvetvā vedanānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti.

Yathā pacchimoto āgacchantā pacchimadisāya utṭhānakam bhaṇḍam gahetvā pacchimadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ cittānupassanāmukhena āgacchantā soḷasavidhena cittānupassanaṃ bhāvetvā cittānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti.

Yathā uttarato āgacchantā uttaradisāya utṭhānakam bhaṇḍam gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evaṃ dhammānupassanāmukhena āgacchantā pañcavidhena dhammānupassanaṃ bhāvetvā dhammānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti.

Evaṃ saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattārova vuttāti veditabbā.

Katamecattāroti kathetukamyatā pucchā. **Idhāti** imasmim sāsane. **Bhikkhveti** dhammapaṭiggāhakupuggalālanametam. **Bhikkhūti** paṭipattisampādakupuggalanidassanametam. Aññepi ca devamanussā paṭipattim sampādentiyeva, seṭṭhattā pana paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato ca, “bhikkhū”ti āha. Bhagavato hi anusāsanim sampaticchantesu bhikkhu seṭṭho, sabbappakārāya anusāsaniyā bhājanabhāvato, tasmā seṭṭhattā “bhikkhū”ti āha. Tasmim gahite pana sesā gahitāva honti rājagamanādīsū rājaggahaṇena sesaparisā viya. Yo ca imam paṭipattim paṭipajjati, so bhikkhu nāma hotīti paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanatopi “bhikkhū”ti āha . Paṭipannako hi devo vā hotu manusso vā, “bhikkhū”ti saṅkham gacchatiyeva. Yathāha –

“Alaṅkato cepi samaṃ careyya,

Santo danto niyato brahmacārī;

Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍam,

So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū”ti. (dha. pa. 142);

Kāyeti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnañca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāyārathakāyādayo viya kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyatṭhena. Kucchitānañhi paramajegucchānaṃ so āyotipi **kāyo**. **Āyoti** uppattideso. Tatrāyaṃ vacanattho, āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ āyoti **kāyo**. Kāyānupassīti kāyamanupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno.

“Kāye”ti ca vatvāpi puna “kāyānupassī”ti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghanavinibbhogādīdassanattham katanti veditabbaṃ. Tena na kāye vedanānupassī vā, cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassīyevāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavimuttaekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimuttaitthipurisānupassī. Yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāyasamūhasaṅkhāto kāyo , tatthapi na bhūtopādāyavinimuttaekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccāṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavattīvinibbhujanako viya rittamuttīviniveṭṭhako viya ca bhūtopādāyasamūhānupassīyevāti nānappakārato samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati , yathāvuttadhammasamūhamatteyeva pana tathā tathā sattā micchābhīnivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā –

“Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati;

Apassaṃ bajjhate mūlho, bajjhamāno na muccatī”ti. –

Ghanavinibbhogādīdassanatthanti vuttaṃ. Ādisaddena cettha ayampi attho veditabbo – ayañhi ekasmiṃ kāye kāyānupassīyeva, na aññadhammānupassī. Kim vuttaṃ hoti? Yathā anudakabhūṭāyapi marīciyā udakānupassino honti, na evaṃ aniccadukkhānattaasubhabhūteyeva imasmiṃ kāye niccasukhaattasubhabhāvānupassī, atha kho kāyānupassī aniccadukkhānattaasubhākārasamūhānupassīyevāti. Atha vā yvāyaṃ parato “idha, bhikkhave, bhikkhu araṇṇagato vā...pe... so satova assasatī”tiādīnā nayena assāsapassāsādīcunṇīkajātaatṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca “idhekacco pathavikāyaṃ aniccato anupassati āpokāyaṃ tejokāyaṃ vāyokāyaṃ kesakāyaṃ lomakāyaṃ chavikāyaṃ cammakāyaṃ maṃsakāyaṃ ruhirakāyaṃ nahārukāyaṃ aṭṭhikāyaṃ aṭṭhimiñjakāya”nti paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 3.35) kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṃyeva kāye anupassanato “kāye kāyānupassī”ti evampi attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā evaṃ gahetabbassa yassa kassaci ananupassanato tassa tasseva pana kesālomādīkassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādīdhammasamūhasaṅkhātakāyānupassīti evamattho daṭṭhabbo. Apica “imasmiṃ kāye aniccato anupassati, no niccato”tiādīnā nayena paṭisambhidāyaṃ āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādīno ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassānupassanatopi “kāye kāyānupassī”ti evampi attho daṭṭhabbo.

Tathā hi ayaṃ kāye kāyānupassanāpaṭipadaṃ paṭipanno bhikkhu imaṃ kāyaṃ aniccānupassanādīnaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ vasena aniccato anupassati, no niccato. Dukkhatō anupassati, no sukhato. Anattato anupassati, no attato. Nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati. Nirodheti, no samudeti. Paṭinissajjati, no ādiyati. So taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti veditabbo.

Viharatīti iriyati. **Ātāpīti** tīsu bhavesu kilese ātāpetīti ātāpo, vīriyassetam nāmaṃ. Ātāpo assa atthīti **ātāpī**. **Sampajānoti** sampajāññasaṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimāti** kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā

paññāya anupassati, na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi. Tenevāha “satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmi”ti (saṃ. ni. 5.234). Tasmā ettha “kāye kāyānupassī viharatī”ti ettāvata kāyānupassanāsatiṭṭhānakammaṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Atha vā yasmā anātāpino antosañkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggāhe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, mutṭhassati upāyāpariccāge anupāyāpariggāhe ca asamatto hoti, tenassa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati, tasmā yesaṃ dhammaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati. Tesāṃ dassanattaṃ “ātāpī sampajāno satimāti idaṃ vutta”nti vedittabbaṃ.

Iti kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ sampayogaṅgañcassa dassetvā idāni pahānaṅgaṃ dassetvaṃ **vineyya loke abhijjhādomanassanti** vuttaṃ. Tattha **vineyyā**ti tadanāvāyena vā vikkhambhanāvāyena vā vinayitvā. **Loketi** tasmimīeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti adhippeto. Yasmā panassa na kāyamatteyeva abhijjhādomanassaṃ pahīyati, vedanādīsūpi pahīyatiyeva, tasmā “pañcapi upādānakkhandhā loko”ti **vibhaṅge** (vibha. 362) vuttaṃ. Lokasañkhatattā vā tesāṃ dhammaṃ atthuddhāranayentaṃ vuttaṃ. Yaṃ panāha “tatha katamo loko? Sveva kāyo loko”ti. Ayamevettha attho, tasmimī loke abhijjhādomanassaṃ vineyyāti evaṃ sambandho daṭṭhabbo. Yasmā panettha abhijjhāgahaṇena kāmaccando, domanassaggahaṇena byāpādo saṅgahaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpannabalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ hotīti vedittabbaṃ.

Visesena cettha abhijjhāvināyena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavināyena pana kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhijjhāvināyena ca kāye abhiratīyā, domanassavināyena kāyabhāvanāya anabhiratīyā, abhijjhāvināyena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa, domanassavināyena ca kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamattatā ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa, yadidaṃ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkipanto bhūtañca anapanento yogasamatto hotīti.

Aparo nayo “kāye kāyānupassī”ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṃ vuttaṃ. “Viharatī”ti ettha vuttavihārena kammaṭṭhānikassa kāyaparīharaṇaṃ. “Ātāpī”tiādīsū ātāpena sammappadhānaṃ, satisampajāññaena sabbatthikakammaṭṭhānaṃ, kammaṭṭhānaparīharaṇūpāyo vā, satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdhasamatho, sampajāññaena vipassanā, abhijjhādomanassavināyena bhāvanāphalaṃ vuttanti vedittabbaṃ.

Vibhaṅge pana “**anupassī**”ti tattha katamā anupassanā? Yā paññā pajānanā...pe... sammādiṭṭhi. Ayaṃ vuccati anupassanā. Imāya anupassanāya upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upaṇno sampanno samannāgato. Tena vuccati anupassīti.

Viharatīti iriyati vattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati. Tena vuccati viharatīti.

Ātāpīti tattha katamo ātāpo? Yo cetasiko vīriyārambho...pe... sammāvāyāmo. Ayaṃ vuccati ātāpo. Iminā ātāpena upeto hoti...pe... samannāgato. Tena vuccati ātāpīti.

Sampajānoti tattha katamaṃ sampajāññaṃ? Yā paññā pajānanā...pe... sammādiṭṭhi. Idaṃ vuccati sampajāññaṃ. Iminā sampajāññaena upeto hoti...pe... samannāgato. Tena vuccati sampajānoti.

Satimāti tattha katamā sati? Yā sati anussati...pe... sammāsati. Ayaṃ vuccati sati. Imāya satiyā upeto hoti...pe... samannāgato. Tena vuccati satimāti.

Vineyya loke abhijjhādomanassanti tattha katamo loko? Sveva kāyo loko, pañcapi upādānakkhandhā loko. Ayaṃ vuccati loko. Tattha katamā abhijjhā? Yo rāgo sārāgo anunayo

anurodho nandī nandīrāgo cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati abhijjhā. Tattha katamaṃ domanassaṃ? Yaṃ cetasikaṃ asātaṃ, cetasikaṃ dukkhaṃ, cetosamphassaṃ asātaṃ...pe... dukkhā vedanā. Idaṃ vuccati domanassaṃ. Iti ayañca abhijjhā idañca domanassaṃ imamhi loke vinītā honti paṭivinītā santā vūpasantā samitā vūpasamitā atthaṅgatā abbatthaṅgatā appitā byappitā sositā visositā byantīkatā, tena vuccati vineyya loke abhijjhādomanassanti (vibha. 356) evametesam padānamattho vutto. Tena saha ayaṃ aṭṭhakathānayo yathā saṃsandati, evaṃ veditabbo. Ayaṃ tāva kāyānupassanāsatiṭṭhānuddesassa atthavaṇṇanā.

Vedanāsu... citte... dhammesu dhammānupassī viharati...pe... vineyya loke abhijjhādomanassanti ettha pana **vedanānupassīti** evamādīsu vedanādīnaṃ puna vacane payojanaṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Vedanāsu vedanānupassī, citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassīti** ettha pana **vedanāti** tisso vedanā, tā ca lokiyā eva. Cittampi lokiyaṃ, tathā dhammā. Tesam vibhāgo niddesavāre pākāto bhavissati. Kevalaṃ panidha yathā vedanā anupassitabbā, tathā anupassanto **vedanāsu vedanānupassīti** veditabbo. Esa nayo cittadhammesupi. Kathañca vedanā anupassitabbāti? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yathāha –

“Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato;

Adukkhamasukhaṃ santaṃ, adakkhi naṃ aniccato;

Sa ve sammaddaso bhikkhu, upasanto carissatī”ti. (saṃ. ni. 4.253);

Sabbā eva cetā dukkhātipi anupassitabbā. Vuttañhetam “yaṃkiñci vedayitaṃ, sabbam taṃ dukkhasminti vadāmī”ti (saṃ. ni. 4.259). Sukhadukkhatopi ca anupassitabbā. Yathāha “sukhā vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā”ti (ma. ni. 1.464) sabbam vitthāretabbaṃ. Apica aniccādisattānupassanāvasenapi anupassitabbā. Sesam niddesavāreyeva pākātaṃ bhavissati. Cittadhammesupi cittaṃ tāva ārammaṇādhīpatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṃ aniccādisattānupassanānaṃ niddesavāre āgatasarāgādibhedānañca vasena anupassitabbam. Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ suññatadhammassa aniccādisattānupassanānaṃ niddesavāre āgatasantāsantādibhedānañca vasena anupassitabbā. Sesam vuttanayameva. Kāmañcetta yassa kāyasañkhāte loke abhijjhādomanassaṃ pahīnaṃ, tassa vedanādilokesupi taṃ pahīnameva. Nānāpuggalavasena pana nānācittakkaṇikasatiṭṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttaṃ. Yato vā ekattha pahīnaṃ sesesupi pahīnaṃ hoti. Tenevassa tattha pahānadassanattampi evaṃ vuttanti veditabbanti.

Uddesavārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Kāyānupassanānāpānapabbavaṇṇanā

107. Idāni seyyathāpi nāma cheko vilīvakārako thūlakilañjasaṇhakilañjacaṅkoṭakapeḷāpuṭādīni upakaraṇāni kattukāmo ekaṃ mahāveṇuṃ labhitvā catudhā bhinditvā tato ekekaṃ veṇukhaṇḍaṃ gahetvā phāletvā taṃ taṃ upakaraṇaṃ kareyya, evameva bhagavā satipaṭṭhānadesanāya sattānaṃ anekappakāravisesādhigamaṃ kattukāmo ekameva sammāsatiṃ “cattāro satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharatī”tiādīnā nayena ārammaṇavasena catudhā bhinditvā tato ekekaṃ satipaṭṭhānaṃ gahetvā vibhajanto “kathañca bhikkhave”tiādīnā nayena niddesavāraṃ vattumāraddho.

Tattha **kathañcāti**ādi vitthāretukamyatā pucchā. Ayaṃ panettha sañkhepattho – bhikkhave, kena ca pakārena bhikkhu kāye kāyānupassī viharatīti? Esa nayo sabbapucchāvāresu. **Idha, bhikkhave, bhikkhūti**, bhikkhave, imasmiṃ sāsane bhikkhu. Ayañhettha idha-saddo sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttañhetam

“idheva, bhikkhave, samaṇo...pe... suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti (ma. ni. 1.139).
Tena vuttam “imasmiṃ sāsane bhikkhū”ti.

“Araññagato vā...pe... suññāgāragato vā”ti idamassa
satipaṭṭhānabhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanam. Imassa hi bhikkhuno dīgharattam
rūpādīsu ārammaṇesu anuvisaṭam cittam kammaṭṭhānavīthim otarituṃ na icchati,
kūṭagonayuttaratho viya uppathameva dhāvati, tasmā seyyathāpi nāma gopo kūṭadhenuyā
sabbam khīram pivitvā vadḍhitam kūṭavaccham dametukāmo dhenuto apantvā ekamante
mahantam thambham nikhanitvā tattha yottena bandheyya. Athassa so vaccho ito cito ca
vipphanditvā palāyituṃ asakkonto tameva thambham upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā,
evameva imināpi bhikkhunā dīgharattam rūpārammaṇādirasapānavadḍhitam duṭṭhacittam
dametukāmena rūpādīārammaṇato apantvā araññam vā rukkhāmūlam vā suññāgāram vā
pavesetvā tattha satipaṭṭhānārammaṇatthambhe satiyottena bandhitabbam. Evamassa tam
cittam ito cito ca vipphanditvāpi pubbe āciṇṇārammaṇam alabhamānam satiyottam chinditvā
palāyituṃ asakkontam tamevārammaṇam upacārappanāvasena upanisīdati ceva upanipajjati
ca. Tenāhu porāṇā –

“Yathā thambhe nibandheyya, vaccham damaṃ nara idha;

Bandheyyevaṃ sakam cittam, satiyārammaṇe daḥha”nti.

Evamassa tam senāsanam bhāvanānurūpaṃ hoti. Tena vuttam “idamassa
satipaṭṭhānabhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpana”nti.

Apica yasmā idaṃ kāyānupassanāya muddhabhūtam
sabbabuddhapaccekabuddhabuddhasāvakanam
viseśadhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānam ānāpānassatikammaṭṭhānam
itthipurisahasādisaddasamākulam gāmantam aparicajitvā na sukaram sampādetuṃ,
saddakaṇṭakattā jhānassa. Agāmake pana araññe sukaram yogāvacarena idaṃ kammaṭṭhānam
pariggahetvā ānāpānecatutthajjhānam nibbattetvā tadeva jhānam pādakam katvā saṅkhāre
sammasitvā aggaphalam arahattam pāpuṇituṃ. Tasmāssa anurūpasenāsanam dassento
bhagavā “araññagato vā”tiādimāha.

Vatthuvijjācariyo viya hi bhagavā. So yathā vatthuvijjācariyo nagarabhūmiṃ passitvā
suṭṭhu upaparikkhitvā “ettha nagaram māpethā”ti upadisati, sotthinā ca nagare niṭṭhite
rājakulato mahāsakkāram labhati, evameva yogāvacarassa anurūpaṃ senāsanam
upaparikkhitvā “ettha kammaṭṭhānam anuyuñjitabba”nti upadisati. Tato tattha
kammaṭṭhānam anuyuñjantena yoginā anukkamena arahatte patte “sammāsambuddho vata so
bhagavā”ti mahantam sakkāram labhati.

Ayam pana bhikkhu dīpisadisoti vuccati. Yathā hi mahādīpirājā araññe tiṇagahanam vā
vanagahanam vā pabbatagahanam vā nissāya nilīyitvā vanamahimsagokaṇṇasūkarādayo
mige gaṇhāti, evameva ayam araññādīsu kammaṭṭhānam anuyuñjanto bhikkhu yathākkamena
cattāro magge ceva cattāri ariyaphalāni ca gaṇhāti. Tenāhu porāṇā –

“Yathāpi dīpiko nāma, nilīyitvā gaṇhatī mige;

Tathevāyam buddhaputto, yuttayogo vipassako;

Araññam pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttama”nti.

Tenassa parakkamajavayoggabhūmiṃ araññasenāsanam dassento bhagavā “araññagato
vā”tiādimāha. Ito param imasmiṃ tāva ānāpānapabbe yaṃ vattabbam siyā,
tam **visuddhimagge** vuttameva.

Tassa pana imesam “dīgham vā assasanto dīgham assasāmīti pajānāti...pe...
passambhayaṃ kāyasaṅkhāram passasissāmīti sikkhatī”ti evam vuttānam assāsapassāsānam

vasena sikkhato assāsapassāsanimitte cattāri jhānāni uppajjanti. So jhānā vuṭṭhahitvā assāsapassāsē vā pariggaṇhāti jhānaṅgāni vā. Tattha assāsapassāsakammiko “ime assāsapassāsā kiṃ nissitā, vatthuṃ nissitā, vatthu nāma karajakāyo, karajakāyo nāma cattāri mahābhūtāni upādārūpañcā”ti evaṃ rūpaṃ pariggaṇhāti, tato tadārammaṇe phassapañcamake nāmantī evaṃ nāmarūpaṃ pariggahetvā tassa paccayaṃ pariyesanto avijjādīpaṭṭicasamuppādam disvā “paccayapaccayuppannadhammamattamevetam, añño satto vā puggalo vā natthī”ti vitinṇakaṅkho sappaccayanāmarūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhento anukkamena arahattaṃ pāpuṇāti. Idaṃ ekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṃ.

Jhānakammikopi “imāni jhānaṅgāni kiṃ nissitāni, vatthuṃ nissitāni. Vatthu nāma karajakāyoti jhānaṅgāni nāmaṃ, karajakāyo rūpa”nti nāmarūpaṃ vavatthapetvā tassa paccayaṃ pariyesanto avijjādīpaccayākāraṃ disvā “paccayapaccayuppannadhammamattamevetam, añño satto vā puggalo vā natthī”ti vitinṇakaṅkho sappaccayanāmarūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhento anukkamena arahattaṃ pāpuṇāti, idaṃ ekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṃ.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā assāsapassāsakāye kāyānupassī viharati. **Bahiddhā vāti** parassa vā assāsapassāsakāye. **Ajjhattabahiddhā vāti** kālena attano, kālena parassa assāsapassāsakāye. Etenassa paṇṇakammaṭṭhānaṃ aṭṭhapetvā aparāparaṃ sañcaraṇakālo kathito. Ekasmiṃ kāle panidaṃ ubhayaṃ na labbhati.

Samudayadhammānupassī vāti yathā nāma kammārabhastāṅca gaggaraṇāliṅca tajjaṅca vāyāmaṃ paṭicca vāto aparāparaṃ sañcarati, evaṃ bhikkhuno karajakāyaṅca nāsāpuṭaṅca cittaṅca paṭicca assāsapassāsakāyo aparāparaṃ sañcarati. Kāyādayo dhammā samudayadhammā, te passanto “samudayadhammānupassī vā kāyasmīṃ viharatī”ti vuccati. **Vayadhammānupassī vāti** yathā bhastāya apanītāya gaggaraṇāliyā bhinnāya tajje ca vāyāme asati so vāto nappavattati, evameva kāye bhinne nāsāpuṭe viddhaste citte ca niruddhe assāsapassāsakāyo nāma nappavattatīti kāyādinirodhā assāsapassāsanirodhoti evaṃ passanto “vayadhammānupassī vā kāyasmīṃ viharatī”ti vuccati. **Samudayavayadhammānupassī vāti** kālena samudayaṃ, kālena vayaṃ anupassanto. **Atthi kāyoti vā panassāti** kāyova atthi, na satto, na puggalo, na itthī, na puriso, na attā, na attaniyaṃ, nāhaṃ, na mama, na koci, na kassacīti evamassa satī paccupaṭṭhitā hoti.

Yāvadevāti payojanaparicchedavavatthāpanametaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yā satī paccupaṭṭhitā hoti, sā na aññatthāya. Atha kho yāvadeva ñānamattāya aparāparaṃ uttaruttari ñānapamāṇatthāya ceva satipamāṇatthāya ca, satisampajaññānaṃ vuḍḍhatthāyāti attho. **Anissito ca viharatīti** taṇhānissayadīṭṭhinissayānaṃ vasena anissito viharati. **Na ca kiñci loke upādiyatīti** lokasmiṃ kiñci rūpaṃ vā...pe... viññānaṃ vā “ayaṃ me attā vā attaniyaṃ vā”ti na gaṇhāti. **Evampīti** upariatthaṃ upādāya sampiṇḍanattho pikāro. Iminā pana padena bhagavā ānāpānapabbadesanaṃ niyyātetvā dasseti.

Tattha assāsapassāsapariggāhikā satī dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimatanhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkhaparijānanaṃ samudayapajahanaṃ nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkivā nibbutiṃ pāpuṇātīti idamekassa assāsapassāsavasena abhinivitṭhassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhanti.

Ānāpānapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

108. Evaṃ assāsapassāsavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni iriyāpathavasena vibhajituṃ **puna caparanti**ādīmāha. Tattha kāmāṃ soṇasiṅgālādayopi gacchantā

“gacchāmā”’ti jānanti. Na panetaṃ evarūpaṃ jānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpañhi jānanaṃ sattūpaladdhiṃ na pajahati, attasaññaṃ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattūpaladdhiṃ pajahati, attasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi “ko gacchati, kassa gamaṇaṃ, kiṃ kāraṇā gacchati”’ti evaṃ sampajānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Ṭhānādīsupi eseva nayo.

Tattha **ko gacchati**ti na koci satto vā puggalo vā gacchati. **Kassa gamaṇanti** na kassaci satta vā puggalassa vā gamaṇaṃ. **Kiṃ kāraṇā gacchati**ti cittakiriya vāyodhātuvipphārena gacchati. Tasmā esa evaṃ pajānāti “gacchāmī”’ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriya vāyodhātuvipphārena sakalakāyassa purato abhinīhāro gamaṇanti vuccati. Ṭhānādīsupi eseva nayo.

Tatrāpi hi “tiṭṭhāmī”’ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriya vāyodhātuvipphārena sakalakāyassa koṭito paṭṭhāya ussītabhāvo ṭhānanti vuccati. “Nisīdāmī”’ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriya vāyodhātuvipphārena heṭṭhimakāyassa samīñjanaṃ uparimakāyassa ussītabhāvo nisajjāti vuccati. “Sayāmī”’ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriya vāyodhātuvipphārena sakalasarīrassa tiriyato pasāraṇaṃ sayananti vuccati.

Tassa evaṃ pajānato evaṃ hoti “satto gacchati satto tiṭṭhati”’ti vuccati. Atthi pana koci satto gacchanto vā ṭhito vā natthi. Yathā pana “sakaṭaṃ gacchati sakaṭaṃ tiṭṭhati”’ti vuccati, na ca kiñci sakaṭaṃ nāma gacchantaṃ vā tiṭṭhantaṃ vā atthi. Cattāro pana goṇe yojetvā chekamhi sārathimhi pājente “sakaṭaṃ gacchati sakaṭaṃ tiṭṭhati”’ti vohāramattameva hoti, evameva ajānanaṭṭhena sakaṭaṃ viya kāyo. Goṇā viya cittajavātā. Sārathi viya cittaṃ. Gacchāmī tiṭṭhāmīti citte uppane vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati, cittakiriya vāyodhātuvipphārena gamaṇādīni pavattanti. Tato “satto gacchati, satto tiṭṭhati, ahaṃ gacchāmi, ahaṃ tiṭṭhāmī”’ti vohāramattaṃ hotīti. Tenāha –

“Nāvā mālutavegena, jiyāvegena tejanaṃ;
Yathā yāti tathā kāyo, yāti vātāhato ayaṃ.
Yantaṃ suttavaseneva, cittasuttavasenidaṃ;
Payuttaṃ kāyayantampi, yāti ṭhāti nisīdati.
Ko nāma ettha so satto, yo vinā hetupaccaye;
Attano ānubhāvena, tiṭṭhe vā yadi vā vaje”’ti.

Tasmā evaṃ hetupaccayavaseneva pavattāni gamaṇādīni sallakkhento esa gacchanto vā gacchāmīti pajānāti, ṭhito vā, nisinno vā, sayāno vā sayānomhīti pajānāti veditabbo.

Yathā yathā vā panassa kāyo pañihito hoti, tathā tathā naṃ pajānātiti sabbasaṅgāhikavacanametam. Idaṃ vuttaṃ hoti – yena yena vā ākārena tassa kāyo ṭhito hoti, tena tena naṃ pajānāti. Gamaṇākārena ṭhitaṃ gacchati pajānāti. Ṭhānanisajjāsayanākārena ṭhitaṃ sayānoti pajānāti.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā catuiriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī viharati. **Bahiddhā vāti** parassa vā catuiriyāpathapariggaṇhanena. **Ajjhattabahiddhā vāti** kālena attano, kālena parassa catuiriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī viharati. **Samudayadhammānupassī vāti**ādīsu pana “avijjāsamudaya rūpasamudayo”’tiādīnā (paṭi. ma. 1.49) nayena pañcahākārehi rūpakkhandaṃ samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Tañhi sandhāya idha “samudayadhammānupassī vā”’tiādi vuttaṃ. **Atthi kāyoti vā panassātiādi** vuttasadisameva.

Idha pana catuiriyaṭṭhapaṭṭhārikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samutṭhāpikā purimataṅhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkhaparijānāno samudayapajahāno nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkivā nibbutiṃ pāpuṇāti idamekassa catuiriyaṭṭhapaṭṭhārikassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhanti.

Iriyaṭṭhapaṭṭhārikāni niṭṭhitā.

Catusampajaññaṭṭhapaṭṭhārikā

109. Evaṃ iriyaṭṭhapaṭṭhārikāni kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni catusampajaññaṭṭhapaṭṭhārikāni vibhajitvā **puna caparanti**ādīmāha. Tattha **abhikkante paṭikkanteti** ettha tāva **abhikkantaṃ** vuccati gamaṇaṃ. **Paṭikkantaṃ** nivattanaṃ. Tadubhayampi catūsu iriyaṭṭhapaṭṭhārikāni labbhati. Gamane tāva purato kāyaṃ abhiharanto **abhikkamati** nāma. Paṭinivattento **paṭikkamati** nāma. Thānepi thitakova kāyaṃ purato onāmento abhikkamati nāma. Pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsanassa purimaṅgābhimukho saṃsaranto abhikkamati nāma. Pacchimaṅgappadesaṃ pacchā saṃsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjāyapi eseva nayo.

Sampajānakārī hotiti sampajaññaṭṭhapaṭṭhārikāni sabbakiccakārī, sampajaññaṭṭhapaṭṭhārikāni. So hi abhikkantādisu sampajaññaṭṭhapaṭṭhārikāni karoteva, na katthaci sampajaññaṭṭhapaṭṭhārikāni. Tattha sātthakasampajaññaṭṭhapaṭṭhārikāni sappāyasampajaññaṭṭhapaṭṭhārikāni gocarasampajaññaṭṭhapaṭṭhārikāni asammosampajaññaṭṭhapaṭṭhārikāni catubbidhaṃ sampajaññaṭṭhapaṭṭhārikāni. Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā “kim nu me ettha gatena attho atthi natthi”ti atthānattamaṃ pariggaṇhitvā atthapaṭṭhārikāni **sātthakasampajaññaṭṭhapaṭṭhārikāni**. Tattha ca atthoti cetiyadassanabodhidassanaṅghadassanatheradassanaasubhadassanādivasena dhammato vadḍhi. Cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvāpi hi buddhārammaṇaṃ saṅghadassanaṃ saṅghārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā tadeva khayavayato sammāsanto arahattaṃ pāpuṇāti. There disvā tesāni ovāde paṭiṭṭhāya asubhaṃ disvā tattha paṭṭhārikāni uppādetvā tadeva khayavayato sammāsanto arahattaṃ pāpuṇāti. Tasmā etesaṃ dassanaṃ sātthakaṃ. Keci pana “āmisatopi vadḍhi atthoyeva, taṃ nissāya brahmacariyānuggahāya paṭipannattā”ti vadanti.

Tasmiṃ pana gamane sappāyāsappāyaṃ pariggaṇhitvā sappāyapaṭṭhārikāni **sappāyasampajaññaṭṭhapaṭṭhārikāni**. Seyyathidaṃ, cetiyadassanaṃ tāva sātthakaṃ. Sace pana cetiyassa mahāpūjāya dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti. Attano vibhāvānurūpaṃ itthiyopi purisāpi alaṅkatappaṭiyattā cittakammaṇṭhapaṭṭhārikāni viya saṅkaranti. Tatra cassa itṭhe ārammaṇe lobho, anitṭhe paṭigho, asamapekkhane moho uppajjati, kāyasamsaggāpattim vā āpajjati, jīvitabrahmacariyānaṃ vā antarāyo hoti, evaṃ taṃ thānaṃ asappāyaṃ hoti. Vuttappakāraantarāyābhāve sappāyaṃ. Bodhidassanepi eseva nayo. Saṅghadassanaṃ sātthakaṃ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattim dhammassavanaṃ kārentesu manussesu vuttappakāreneva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti, evaṃ taṃ thānaṃ asappāyaṃ. Antarāyābhāve sappāyaṃ. Mahāparisavarānaṃ therānaṃ dassanepi eseva nayo.

Asubhadassanaṃ sātthakaṃ. Tadattadāpanatthānaṃ idaṃ vatthu – eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṃ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato. Sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṃ disvā paṭṭhārikāni nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammāsanto tīṇi phalāni sacchikatvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ pariggaṇhitvā atṭhāsi. Daharo taṃ apassanto “sāmaṇerā”ti pakkosi. So “mayā pabbajitadivasato paṭṭhārikāni bhikkhunā saddhiṃ dve kathā nāma na kathitapubbā. Aññaṃsīmipi divase uparivisesaṃ nibbattessāmi”ti cintetvā “kim, bhante”ti paṭivacanaṃ adāsi. Ehīti ca vutte ekavacaneva āgantvā “bhante, iminā tāva maggena gantvā mayā thitokāse muhuttaṃ puratthābhimukho thātvā olokethā”ti āha. So tathā katvā tena pattavisesameva pāpuṇi. Evaṃ ekaṃ asubhaṃ

dvinnam janānam atthāya jāyati. Evaṃ sātthampi panetaṃ purisassa mātugāmāsubham asappāyam. Mātugāmāssa ca purisāsubham sabhāgameva sappāyanti evaṃ sappāyapariggahaṇam **sappāyasampajaññaṃ** nāma.

Evaṃ pariggahitasātthasappāyassa pana aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānesu attano cittarucitakammaṭṭhānasānkhātāṃ gocaraṃ uggahetvā bhikkhācāragocare taṃ gahetvā gamaṇam **gocarasampajaññaṃ** nāma. Tassāvibhāvattham idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ. Idhekacco bhikkhu harati na paccāharati , ekacco na harati paccāharati , ekacco neva harati na paccāharati, ekacco harati ca paccāharati ca.

Tattha yo bhikkhu divasaṃ caṅkameṇa nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetvā tathā rattiyā paṭhamam yāmaṃ majjhime yāme seyyam kappetvā pacchimayāmeṇi nisajjācaṅkamehi vītināmetvā pageva cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattam katvā bodhirukkhe udakaṃ abhisīcivā pāṇiyam paribhojanīyam paccupaṭṭhapetvā ācariyupajjhāyavattādīni sabbāni khandhakavattāni samādāya vattati. So sarīraparikammaṃ katvā senāsanam pavisitvā dve tayo pallaṅke usumam gāhāpento kammaṭṭhānam anuyuñjitvā bhikkhācāraṇāyā uttāhitvā kammaṭṭhānasīseneva pattacīvaramādāya senāsanato nikkhamitvā kammaṭṭhānam manasikarontova cetiyaṅgaṇam gantvā sace buddhānussatikammaṭṭhānam hoti, taṃ avissajjetvā cetiyaṅgaṇam pavisati. Aññaṃ ce kammaṭṭhānam hoti, sopānapādamūle ṭhatvā hatthena gahitabhaṇḍam viya taṃ ṭhapetvā buddhārammaṇam pītiṃ gahetvā cetiyaṅgaṇam āruya mahantaṃ cetiyam ce, tikkhattuṃ padakkhiṇam katvā catūsu ṭhānesu vanditabbaṃ. Khuddakaṃ cetiyam ce, tatheva padakkhiṇam katvā aṭṭhasu ṭhānesu vanditabbaṃ. Cetiyam vanditvā bodhiyaṅgaṇam pattenāpi buddhassa bhagavato sammukhā viya nipaccakāram dassetvā bodhi vanditabbo. So evaṃ cetiyaṅgaṇa bodhiṅga vanditvā paṭisāmitaṭṭhānam gantvā paṭisāmitabhaṇḍakaṃ hatthena gaṇhanto viya nikkhattakammaṭṭhānam gahetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasīseneva cīvaram pārupitvā gāmaṃ piṇḍāya pavisati.

Atha naṃ manussā disvā “ayyo no āgato”ti paccuggantvā pattaṃ gahetvā āsanasālāyam vā gehe vā nisīdāpetvā yāguṃ datvā yāva bhattaṃ na niṭṭhāti, tāva pāde dhovitvā telena makkhetvā purato nisīditvā pañham vā pucchanti, dhammaṃ vā sotukāmā honti. Sacepi na kathāpenti, janasaṅgahattaṃ dhammakathā nāma kātabbāyevāti aṭṭhakathācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi . Tasmā kammaṭṭhānasīseneva dhammaṃ kathetvā kammaṭṭhānasīseneva āhāraṃ paribhuñjitvā anumodanaṃ katvā nivattiyamānehipi manussehi anugatova gāmato nikkhamitvā tattheva nivattetvā maggaṃ paṭipajjati. Atha naṃ puretaraṃ nikkhamitvā bahigāme katabhattakiccā sāmaṇeradahaṃbhikkhū disvā paccuggantvā pattacīvaramassa gaṇhanti.

Porāṇā bhikkhū kira “na amhākaṃ upajjhāyo ācariyo”ti mukhaṃ ulloketvā vattaṃ karonti. Sampattaparicchadeneva karonti. Te taṃ pucchanti “bhante, ete manussā tumhākaṃ kiṃ honti mātupakkhato sambandhā pitipakkhato”ti. Kiṃ disvā pucchathāti. Tumhesu etesaṃ pemaṃ bahumānanti. Āvuso, yaṃ mātāpitūhipi dukkaraṃ, taṃ ete amhākaṃ karonti, pattacīvarampi no etesaṃ santakameva, etesaṃ ānubhāvena neva bhaye bhayaṃ, na chātake chātakaṃ jānāma, edisā nāma amhākaṃ upakārino natthīti tesam guṇe kathento gacchati, ayaṃ vuccati **harati na paccāharatīti**.

Yassa pana pageva vuttappakāraṃ vattapaṭipattiṃ karontassa kammajatejo pajjalati, anupādinnaṃ muñcitvā upādinnaṃ gaṇhāti, sarīrato sedā muccanti, kammaṭṭhānavīthim nārohati, so pageva pattacīvaramādāya vegasāva cetiyam vanditvā gorūpanam nikkhamanavelāyameva gāmaṃ yāgubhikkhāya pavisitvā yāguṃ labhitvā āsanasālam gantvā pivati. Athassa dvattikkhattuṃ ajjhoharaṇamatteneva kammajatejo upādinnaṃ muñcitvā anupādinnaṃ gaṇhāti. Ghaṭasatena nhāto viya tejodhātupariḷāhanibbāpanam patvā kammaṭṭhānasīsenā yāguṃ paribhuñjitvā pattaṅga mukhaṅga dhovitvā antarābhatte

kammaṭṭhānaṃ manasikatvā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīsenā āhāraṃ paribhuñjitvā tato paṭṭhāya poṅkhānupoṅkhaṃ upaṭṭhahamaṇaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvāva āgacchati, ayaṃ vuccati **na harati paccāharatī**. Edisā ca bhikkhū yāguṃ pivitvā vipassanaṃ ārabhitvā buddhasāsane arahattaṃ pattā nāma gaṇanapathaṃ vītivattā, sīhaḷadīpeyeva tesu tesu gāmesu āsanasālāyaṃ na taṃ āsanaṃ atthi, yattha yāguṃ pivitvā arahattappattabhikkhū natthīti.

Yo pana pamādavihārī hoti nikkhattadhuro, sabbavattāni bhinditvā pañcavidhacetokhilavinibandhacitto viharanto “kammaṭṭhānaṃ nāma atthī”tipi saññaṃ akatvā gāmaṃ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihisaṃsaggena saṃsaṭṭho caritvā ca bhuñjitvā ca tuccho nikkhamati, ayaṃ vuccati **neva harati na paccāharatī**.

Yo panāyaṃ harati ca paccāharati cāti vutto, so gatapaccāgatikavattavasena veditabbo. Attakāmaṃ hi kulaputtā sāsane pabbajitvā dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi satampi ekato vasantā katikavattaṃ katvā viharanti, āvuso, tumhe na iṇaṭṭhā na bhayaṭṭā na jīvikāpakatā pabbajitā, dukkhā mucchitukāmaṃ panettha pabbajitā, tasmā gamane uppanakilesaṃ gamaneyeva niggaṇhatha, ṭhāne, nisajjāyaṃ, sayane uppanakilesaṃ sayaneyeva niggaṇhathāti. Te evaṃ katikavattaṃ katvā bhikkhācāraṃ gacchantā adḍhausabhausabhaadḍhagāvutagāvutantaressu pāsānā honti. Tāya saññāya kammaṭṭhānaṃ manasikarontāva gacchanti. Sace kassaci gamane kilesaṃ uppajjati, tattheva naṃ niggaṇhāti. Tathā asakkonto tiṭṭhati. Athassa pacchato āgacchantopi tiṭṭhati. So “ayaṃ bhikkhu tuyhaṃ uppannavitakkaṃ jānāti, ananucchavikaṃ te eta”nti attānaṃ paṭicodetvā vipassanaṃ vadḍhetvā tattheva ariyabhūmiṃ okkamati. Tathā asakkonto nisīdati. Athassa pacchato āgacchantopi nisīdatīti soyeva nayo. Ariyabhūmiṃ okkamituṃ asakkontopi taṃ kilesaṃ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova gacchati. Na kammaṭṭhānavippayuttena cittaṃ pādaṃ uddharati. Uddharati ce, paṭinivattetvā purimapaḍesaṃ yeva eti ālīndakavāsī mahāphussadevatthero viya.

So kira ekūnavāsativassāni gatapaccāgatikavattaṃ pūrento eva vihāsi. Manussāpi sudaṃ antarāmagge kasantā ca vapantā ca maddantā ca kammāni ca karontā therāṃ tathāgacchantāṃ disvā “ayaṃ thero punappunaṃ nivattitvā gacchati. Kiṃ nu kho maggamūḷho udāhu kiñci pamuṭṭho”ti samullapanti. So taṃ anādiyitvā kammaṭṭhānayuttacitteneva samaṇadhammaṃ karonto vīsativassabbhantare arahattaṃ pāpuṇi. Arahattappattadivaseyevassa caṅkamanakoṭṭiyaṃ adhivatthā devatā aṅgulīhi dīpaṃ ujjaletvā aṭṭhāsi. Cattāropi mahārājāno sakkā ca devānamindo brahmā ca saḥampati upaṭṭhānaṃ agamaṃsu. Tañca obhāsaṃ disvā vanavāsīmahātissatthero taṃ dutiyadivase pucchi “rattibhāge āyasmato santike obhāso aho, kiṃ so obhāso”ti. Thero vikkhepaṃ karonto “obhāso nāma dīpobhāsoṃ hoti maṇiobhāsoṃ”ti evamādimāha. Tato paṭicchādetha tumheti nibaddho āmāti paṭijānitvā ārocesi kālavallimaṇḍapavāsī mahānāgattthero viya ca.

Sopi kira gatapaccāgatikavattaṃ pūrento paṭhamāṃ tāva bhagavato mahāpadhānaṃ pūjessāmīti satta vassāni ṭhānacaṅkamanameva adhiṭṭhāsi. Puna soḷasa vassāni gatapaccāgatikavattaṃ pūretvā arahattaṃ pāpuṇi. So kammaṭṭhānayutteneva cittaṃ pādaṃ uddharanto viyuttena uddhate paṭinivattanto gāmaṃ samīpaṃ gantvā “gāvī nu pabbajito nū”ti āsaṅkaniyapaḍese ṭhatvā cīvaraṃ pārupitvā kacchakantarato udakena pattāṃ dhovitvā udakagaṇḍusaṃ karoti. Kiṃ kāraṇā? Mā me bhikkhaṃ dātuṃ vandituṃ vā āgate manusse dīghāyukā hothāti vacanamattenāpi kammaṭṭhānavikkhepo ahoṣīti. Ajja, bhante, katimīti divasaṃ vā bhikkhugaṇanaṃ vā pañhe vā pucchito pana udakaṃ gilitvā ārocesi. Sace divasādipucchakā na honti, nikkhamanavelāya gāmadvāre niṭṭhubhitvāva yāti kalambatitthavihāre vassūpagatapaññāsabhikkhū viya.

Te kira āsālhipuṇṇamāyaṃ katikavattaṃ akaṃsu “arahattaṃ appatvā aññaṃaññaṃ na ālapissāmā”ti. Gāmañca piṇḍāya pavisantā udakagaṇḍusaṃ katvā pavisīsu.

Divasādīsu pucchitesu vuttanayeneva paṭipajjimsu. Tattha manussā niṭṭhubhanam disvā jānimsu, “ajjeko āgato, ajja dve”ti. Evañca cintesum “kim nu kho ete amhehiyeva saddhim na sallapanti, udāhu aññamaññampi, yadi aññamaññam na sallapanti, addhā vivādajātā bhavissanti, etha ne aññamaññam khamāpessāmā”ti sabbe vihāram gantvā paññāsāya bhikkhusu dvepi bhikkhū ekokāse nāddasamsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so āha “na bho kalahakārakānam okāso īdiso hoti, susamattam cetiyaṅgaṇam bodhiyaṅgaṇam, sunikkhittā sammajjaniyo, sūpaṭṭhapitam pānīyam paribhojanīya”nti. Te tatova nivattā, tepi bhikkhū antotemāseyeva arahattam patvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇam pavāresum.

Evam kālavallimaṇḍapavāsī mahānāgathero viya kalambatitthavihāre vassūpagatabhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutteneva cittaena pādam uddharanto gāmasamīpaṇam patvā udakagaṇḍūsam katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha surāsoṇḍadhuttādayo kalahakārakā caṇḍahattiassādayo vā natthi, tam vīthim paṭipajjati. Tattha ca piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati. Na hi javena piṇḍapāṭiyadhutaṅgam nāma kiñci atthi. Visamabhūmibhāgappattam pana udakasakaṭam viya niccalo hutvā gacchati. Anugharam pavittho ca tam dātukāmaṇam vā adātukāmaṇam vā sallakkhetum tadanurūpaṇam kālam āgamento bhikkham gahetvā antogāme vā bahigāme vā vihārameva vā āgantvā yathāphāsuke patirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānam manasikaronto āhāre paṭikūlasaññam upaṭṭhāpetvā akkhabbhañjanavaṇalepanaputtamaṇsūpamāvasena nam paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṇam āhāram āhāreti, neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya. Bhuttāvī ca udakakiccam katvā muhuttam bhattakilamatham paṭippassambhetvā yathā purebhattam, evam pacchābhattam. Yathā purimayāmam, evam pacchimayāmañca kammaṭṭhānameva manasi karoti, ayam vuccati **harati ca paccāharati cāti**.

Idam pana haraṇapaccāharaṇasaṅkhātam gatapaccāgatikavattam pūrento yadi upanissayasampanno hoti. Paṭhamavaye eva arahattam pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye. No ce majjhimavaye pāpuṇāti, atha pacchimavaye. No ce pacchimavaye pāpuṇāti, atha maraṇasamaye. No ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā. No ce devaputto hutvā pāpuṇāti, anuppanne buddhe nibbato paccekabodhim sacchikaroti. No ce paccekabodhim sacchikaroti, atha buddhānam sammukhībhave khippābhiñño vā hoti seyyathāpi thero bāhiyo dārucīriyo, mahāpañño vā seyyathāpi thero sārīputto, mahiddhiko vā seyyathāpi thero mahāmoggallāno, dhutaṅgadhāro vā seyyathāpi thero mahākassapo, dibbacakkhuko vā seyyathāpi thero anuruddho, vinayadhāro vā seyyathāpi thero upāli, dhammakathiko vā seyyathāpi thero puṇṇo mantāṇiputto, āraññiko vā seyyathāpi thero revato, bahussuto vā seyyathāpi thero ānando, sikkhākāmo vā seyyathāpi thero rāhulo buddhaputtoti. Iti imasmim catukke yvāyam harati ca paccāharati ca, tassa **gocarasampajaññam** sikhāpattam hoti.

Abhikkamādīsu pana asammuyhanam **asammohasampajaññam**. Tam evam veditabbam – idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhaputhujjanā abhikkamādīsu “attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito”ti vā “aham abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito”ti vā sammuyhanti. Tathā asammuyhanto “abhikkamāmi”ti citte uppajjamāne teneva cittaena saddhim cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattim janayamānā uppajjati, iti cittakiriyavāyodhātuvipphāravasena ayam kāyasammato aṭṭhisāṅghāto abhikkamati, tassevam abhikkamato ekekapāduddharaṇe pathavīdhātu āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo, tathā atiharaṇavītiaraṇesu. Vossajjane tejovāyodhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā sannikkhepanasannirumbhanesu. Tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇam na pāpuṇanti. Tathā atiharaṇe pavattā vītiaraṇam, vītiaraṇe pavattā vossajjanam, vossajjane pavattā sannikkhepanam, sannikkhepane pavattā sannirumbhanam na pāpuṇanti. Tattha tattheva pabbam pabbam sandhi sandhi odhi odhi

huvā tattakapāle pakkhittatilāni viya paṭapaṭāyantā bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati? Kassa vā ekassa abhikkamanam? Paramatthato hi dhātūnaṃyeva gamanam, dhātūnaṃ ṭhānam, dhātūnaṃ nisajjanam, dhātūnaṃ sayanam, tasmim tasmīhi koṭṭhāse saddhim rūpena

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhati;

Avīcimanusambandho, nadīsotova vattatīti.

Evam abhikkamādīsu asammuyhanam **asammohasampajaññaṃ** nāmāti;

Niṭṭhito abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotīti padassa attho;

Ālokite vilokiteti ettha pana **ālokitam** nāma purato pekkhanam. **Vilokitam** nāma anudisāpekkhanam. Aññānīpi heṭṭhā upari pacchato pekkhanavasena olokitaullokitāpalokitāni nāma honti, tāni idha na gahitāni. Sārūppavasena pana imāneva dve gahitāni, iminā vā mukhena sabbānīpi tāni gahitānevāti.

Tattha “ālokessāmī”ti citte uppanne cittavaseneva anoloketvā atthapariggahaṇam sātthakasampajaññaṃ. Tam āyasmantaṃ nandaṃ kāyasakkhim katvā veditabbaṃ. Vuttañhetam bhagavatā – “sace, bhikkhave, nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā nando puratthimaṃ disaṃ āloketi, evam me puratthimaṃ disaṃ ālokeyato na abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyunti iti so tattha sampajāno hoti, sace, bhikkhave, nandassa pacchimā disā, uttarā disā, dakkhiṇā disā, uddham, adho, anudisā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetaso samannāharitvā nando anudisaṃ āloketi. Evam me anudisaṃ ālokeyato...pe... sampajāno hotī”ti (a. nī. 8.9).

Apica idhāpi pubbe vuttacetiyadassanādivaseneva sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā. Kammatṭhānassa pana avijahanameva gocarasampajaññaṃ. Tasmā khandhadhātuāyatanakammatṭhānikēhi attano kammatṭhānavaseneva, kasiṇādikammatṭhānikēhi vā pana kammatṭhānasīseneva ālokanavilokanam kātabbaṃ. Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā natthi, ālokessāmīti pana citte uppajjamāne teneva cittaena saddhim cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattim janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyavāyodhātu vipphāraseneva heṭṭhimaṃ akkhidalaṃ adho sīdati, uparimaṃ uddham laṅgheti, koci yantakena vivaranta nāma natthi, tato cakkhuviññānam dassanakiccaṃ sādhetam uppajjatīti. Evam sampajānanam panettha **asammohasampajaññaṃ** nāma.

Apica mūlapariññāgantukatāvākālikabhāvavasenapettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ. Mūlapariññāvasena tāva –

Bhavaṅgāvajjanañceva, dassanam sampaṭicchanaṃ;

Santīraṇam voṭṭhabbanam, javanam bhavati sattamaṃ.

Tattha bhavaṅgam upapattibhavassa aṅgakkiccaṃ sādhayamānam pavattati, tam āvatṭetvā kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā cakkhuviññānam dassanakiccaṃ sādhayamānam, tannirodhā vipākamanodhātu sampāṭicchana-kiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā vipākamanoviññādhātu santīraṇakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā kiriyamanoviññādhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā satta-khattum javanam javati. Tattha paṭhamajavanepi “ayaṃ itthī, ayaṃ puriso”ti rajjanadussanamuyhanavasena ālokitavilokitam na hoti. Dutiyajavanepi...pe... sattamajavanepi. Etesu pana yuddhamaṅdale yodhesu viya heṭṭhupariyavasena bhijjivā patitesu “ayaṃ itthī, ayaṃ puriso”ti rajjanādivasena ālokitavilokitam hoti. Evam tāvettha mūlapariññāvasena asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate bhavaṅgacalanato uddham sakakiccaṃ nipphādanavasena āvajjanādīsu uppajjivā niruddhesu avasāne javanam uppajjati. Tam pubbe

uppannānaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āgantukapuriso viya hoti. Tassa yathā paragehe kiñci yācituṃ pavitṭhassa āgantukapurisassa gehasāmikesu tuṅhīmāsinesu āṇākaraṇaṃ na yuttaṃ. Evaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āvajjanādīsipi arajjantesu adussantesu amuyhantesu ca rajjanadussanamuyhanaṃ ayuttanti evaṃ āgantukabhāvavasena asammosampajaññaṃ veditabbaṃ.

Yāni pana tāni cakkhudvāre voṭṭhabbapanapariyosānāni cittāni uppajjanti, tāni saddhiṃ sampayuttadhammehi tattha tattheva bhijjanti, aññaṃaññaṃ na passantīti ittarāni tāvakālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṃ ghare sabbesu mānusakesu matesu avasesassa ekassa taṅkhaṇeññeva maraṇadhammassa na yuttā naccagītādīsū abhirati nāma, evameva ekadvāre sasampayuttesu āvajjanādīsū tattha tattheva matesu avasesassa taṅkhaṇeññeva maraṇadhammassa javanassāpi rajjanadussanamuyhanavasena abhirati nāma na yuttāti evaṃ tāvakālikabhāvavasena asammosampajaññaṃ veditabbaṃ.

Apica khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasena petaṃ veditabbaṃ. Ettha hi cakkhu ceva rūpaṅca rūpakkhandho, dassanaṃ viññāṇakkhandho, taṃsāmpayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādikā saṅkhārakkhandho. Evametesāṃ pañcannaṃ khandhānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu cakkhāyanaṃ, rūpaṃ rūpāyanaṃ, dassanaṃ manāyanaṃ, vedanādayo sampayuttadhammā dhammāyanaṃ. Evametesāṃ catunnaṃ āyatanānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu cakkhudhātu, rūpaṃ rūpadhātu, dassanaṃ cakkhuvīññādhātu, taṃsāmpayuttā vedanādayo dhammadhātu. Evametasāṃ catunnaṃ dhātūnaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu nissayapaccayo, rūpaṃ ārammaṇapaccayo, āvajjanaṃ anantarasamanantarūpanissayanatthivigatapaccayo, āloko upanissayapaccayo vedanādayo sahañjātapaccayo. Evametesāṃ paccayānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Evamettha khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasena pi asammosampajaññaṃ veditabbaṃ.

Samiñjite pasāriteti pabbānaṃ samiñjanapasāraṇe. Tattha cittavaseneva samiñjanapasāraṇaṃ akatvā hatthapādānaṃ samiñjanapasāraṇapaccayā atthānatthaṃ pariggahetvā atthapariggahaṇaṃ sātthakasampajaññaṃ. Tattha hatthapāde aticiraṃ samiñjetvā pasāretvā eva vā tṭhassa khaṇe khaṇe vedanā uppajjanti, cittaṃ ekaggaṃ na labhati, kammaṭṭhānaṃ paripatati, visesaṃ nādhigacchati. Kāle samiñjentassa kāle pasārentassa pana tā vedanā na uppajjanti, cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gacchati, visesamadhigacchatīti evaṃ atthānatthapariggahaṇaṃ veditabbaṃ.

Atthe pana satipi sappāyāsappāyaṃ pariggaṇhitvā sappāyapariggahaṇaṃ sappāyasampajaññaṃ. Tatrāyaṃ nayo – mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyaṃ gaṇhanti. Tesāṃ piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṃ suṇanti. Tatreko daharo hatthaṃ pasārento kāyasamsaggaṃ patvā teneva kāraṇena gihī jāto. Aparopi bhikkhu pādaṃ pasārento aggimhi pasāresi, atthiṃ āhacca pādo jhāyi. Aparo vammike pasāresi, so āsīvisena daṭṭho. Aparo cīvarakuṭidaṇḍake pasāresi, taṃ maṇisappo ḍaṃsi. Tasmā evarūpe asappāye apasāretvā sappāye pasāretabbaṃ. Idamettha sappāyasampajaññaṃ.

Gocarasampajaññaṃ pana mahātheravatthunā dīpetabbaṃ – mahāthero kira divāṭṭhāne nisinna antevāsikehi saddhiṃ kathayamāno sahasā hatthaṃ samiñjetvā puna yathāṭṭhāne tṭhapetvā saṅkamaṃ samiñjesi. Taṃ antevāsikā pucchimsu “kasmā bhante sahasā hatthaṃ samiñjetvā puna yathāṭṭhāne tṭhapetvā saṅkamaṃ samiñjayitthā”ti. Yato paṭṭhāyāhaṃ, āvuso, kammaṭṭhānaṃ manasikātuṃ āradḍho, na me kammaṭṭhānaṃ muñcitvā hattho samiñjitapubbo, idāni pana tumhehi saddhiṃ kathayamānena kammaṭṭhānaṃ muñcitvā samiñjito, tasmā puna yathāṭṭhāne tṭhapetvā samiñjesinti. Sādhu, bhante, bhikkhunā nāma

evarūpena bhavitabbanti. Evametthāpi kammaṭṭhānāvijahanameva gocarasampajaññanti veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci samīñjento vā pasārento vā natthi.
Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphārena pana suttakaḍḍhanavasena dāruyantassa hatthapādalaḷaṇaṃ viya samīñjanapasāraṇaṃ hotīti evaṃ parijānaṇaṃ panettha asammohasampajaññanti veditabbaṃ.

Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇeti ettha saṅghāṭicīvarānaṃ nivāsanapārūpanavasena pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogo dhāraṇaṃ nāma. Tattha saṅghāṭicīvaradhāraṇe tāva nivāsetvā pārūpitvā ca piṇḍāya carato āmisalābho “sītassa paṭighātāyā”tiādīnā nayena bhagavatā vuttappakāroyeva ca attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Uṇhapakatikassa pana dubbalassa ca cīvaraṃ sukhumaṃ sappāyaṃ. Sītālukkassa ghaṇaṃ duppaṭṭaṃ. Viparītaṃ asappāyaṃ. Yassa kassaci jīṇṇaṃ asappāyameva. Aggaḷādidāne hissa taṃ palibodhakaraṃ hoti. Tathā paṭṭuṇṇadukūlādibhedāṃ lobhanīyacīvaraṃ. Tādisaṅhi araṅṅe ekakassa nivāsantarāyakaraṃ jīvitantarāyakaraṃ vāpi hoti. Nippariyāyena pana yaṃ nimittakammādicchājīvavasena uppannaṃ, yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṃ asappāyaṃ. Viparītaṃ sappāyaṃ . Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci cīvaraṃ pārūpanto natthi.
Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pana cīvarapārūpanaṃ hoti. Tattha cīvarampi acetanaṃ, kāyopi acetano. Cīvaraṃ na jānāti “mayā kāyo pāruto”ti. Kāyopi na jānāti “ahaṃ cīvarena pāruto”ti, dhātuyova dhātusamūhaṃ paṭicchādentī paṭapilotikāya potthakarūpapaṭicchādane viya. Tasmā neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā somanassaṃ kātābbaṃ, na asundaraṃ labhitvā domanassaṃ. Nāgavammikacetiyaṃ rukkhaḍḍisu hi keci mālāgandhadhūmavattādhādhīhi sakkāraṃ karonti, keci gūthamuttakaddamaṇḍasatthappahārādīhi asakkāraṃ, na te nāgavammikarukkhaḍḍayo somanassaṃ vā domanassaṃ vā karonti; evameva neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā somanassaṃ kātābbaṃ, na asundaraṃ labhitvā domanassanti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasena panettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Pattadhāraṇepi pattaṃ sahasāva aggahetvā imaṃ gahetvā piṇḍāya caramāno bhikkhaṃ labhissāmīti evaṃ pattagahaṇapaccayā paṭilabhitabbaatthavasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Kisadubbalaśārassa pana garu patto asappāyo. Yassa kassaci catupañcagaṇḍikāhato dubbisodhanīyo asappāyova. Duddhotapatto hi na vaṭṭati, taṃ dhovantasseva cassa palibodho hoti. Mañivaṇṇapatto pana lobhanīyo cīvare vuttanayeneva asappāyo. Nimittakammādivasena laddho pana yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, ayaṃ ekantaasappāyova. Viparīto sappāyo. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci pattaṃ gaṇhanto natthi.
Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pana pattagahaṇaṃ nāma hoti. Tattha pattaṃ acetano, hatthāpi acetanā. Pattaṃ na jānāti “ahaṃ hatthehi gahito”ti. Hatthāpi na jānāti “pattaṃ amhehi gahito”ti. Dhātuyova dhātusamūhaṃ gaṇhanti saṇḍāsena aggivaṇṇapattagahaṇe viyāti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Apica yathā chinnahatthapāde vaṇamukhehi paggharitaṃ pubbalohitakimikule nīlamakkhikasamparikīṇṇe anāthasālāyaṃ nipanne anāthamanusse disvā dayālukā purisā

tesaṃ vaṇapattacolākāni ceva kapālādīhi ca bhesajjāni upanāmenti. Tattha colākānipi kesañci saṅhāni, kesañci thūlāni pāpuṇanti. Bhesajjakapālākānipi kesañci susaṅṭhānāni, kesañci dussaṅṭhānāni pāpuṇanti, na te tattha sumanā vā dummanā vā honti.

Vaṇappaṭicchādanamatteneva hi colakena bhesajjapaṭiggahaṇamatteneva ca kapālakena tesamattho, evameva yo bhikkhu vaṇacolakaṃ viya cīvaram, bhesajjakapālakaṃ viya pattam, kapāle bhesajjamiva ca patte laddham bhikkham sallakkheti. Ayam saṅghātipattacīvaradhāraṇe asammohasampajañña uttamasampajānakārīti veditabbo.

Asitādīsu **asiteti** piṇḍapātabhojane. **Pīṭeti** yāguādīpāne. **Khāyiteti** piṭṭhakhajjakādīkhādane. **Sāyiteti** madhuphāṇitādīsāyane. Tattha “neva davāyā” tiādīnā nayena vutto aṭṭhavidhopi attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ. Lūkhapaṇṇitattamadhurādīsu pana yena bhojanena yassa aphāsu hoti, taṃ tassa asappāyam. Yam pana nimittakammādivasena paṭiladdham, yañcassa bhuñjato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṃ ekantaasappāyameva. Viparītaṃ sappāyam. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci bhuñjako natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāravaseneva pana pattapaṭiggahaṇam nāma hoti. Cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva hatthassa patte otāraṇam nāma hoti. Cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva ālopakaraṇam ālopaudharaṇam mukhavivaraṇaṇca hoti. Na koci kuñcikāya yantakena ca hanukatṭhīni vivarati, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva ālopassa mukhe ṭhapanam, uparidantānam musalakiccasādhanam, heṭṭhādantānam udukkhalakiccasādhanam, jivhāya hatthakiccasādhanaṇca hoti.

Iti taṃ tattha aggajivhāya tanukakheḷo mūlajivhāya bahalakheḷo makkheti. Taṃ heṭṭhādantaudukkhale jivhāhatthaparivattitaṃ kheḷaudakatemitam uparidantamusalasañcuṇṇitaṃ koci kaṭacchunā vā dabbīyā vā antopavesento nāma natthi, vāyodhātuyāva pavisati. Paviṭṭham paviṭṭham koci palālasantharam katvā dhārento nāma natthi, vāyodhātuyaseneva tiṭṭhati. Ṭhitaṃ ṭhitaṃ koci uddhanam katvā aggim jāletvā pacanto nāma natthi, tejodhātuyāva paccati. Pakkam pakkam koci daḍḍena vā yatṭhiyā vā bahi nīhārako nāma natthi, vāyodhātuyeva nīharati.

Iti vāyodhātu atiharati ca vītiharati ca dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti visoseti ca nīharati ca. Pathavīdhātu dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca. Āpodhātu sineheti ca allattaṇca anupāleti. Tejodhātu antopaviṭṭham paripāceti. Ākāsadhātu añjaso hoti. Viññāṇadhātu tattha tattha sammāpayogamanvāya ābhujatīti evampavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Apica gamanato pariyesanato paribhogato āsayato nidhānato aparipakkato paripakkato phalato nissandato sammakkhaṇatoti evam dasavidhapaṭikūlabhāvapaccavekkhaṇatopettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ. Vitthārakathā panettha **visuddhimagge** āhārapaṭikūlasaññāniddesato gahetabbā.

Uccārapassāvakkammeti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha pattakāle uccārapassāvaṃ akarontassa sakalasarīrato sedā muccanti, akkhīni bhamanti, cittaṃ na ekaggaṃ hoti, aññe ca rogā uppajjanti. Karontassa pana sabbaṃ taṃ na hotīti ayamettha attho. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ. Aṭṭhāne uccārapassāvaṃ karontassa pana āpatti hoti, ayaso vaḍḍhati, jīvitantarāyo hoti. Patirūpe ṭhāne karontassa sabbaṃ taṃ na hotīti idamettha sappāyam. Tassa vasena sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci uccārapassāvaṃ karonto natthi. Cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pana uccārapassāvakkammaṃ hoti. Yathā pana pakke

gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṃ akāmatāya nikkhamati, yathā ca atibharitā udakabhājanā udakaṃ akāmatāya nikkhamati, evaṃ pakkāsayamuttavattḥisu sannicitā uccārapassāvā vāyuvegasamuppīlitā akāmatāyapi nikkhamanti. So panāyaṃ evaṃ nikkhamanto uccārapassāvo neva tassa bhikkhuno attano hoti, na parassa. Kevalaṃ sarīranissandova hoti. Yathā kiṃ? Yathā udakakumbhato purāṇaudakaṃ chaḍḍentassa neva taṃ attano hoti, na paresaṃ. Kevalaṃ paṭijagganamattameva hoti. Evampavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Gatādīsu **gateti** gamane. **Ṭhiteti** ṭhāne. **Nisinneti** nisajjāya. **Sutteti** sayane. **Jāgariteti** jāgaraṇe. **Bhāsiteti** kathane. **Tuṇhībhāveti** akathane. “Gacchanto vā gacchāmīti pajānāti, ṭhito vā ṭhitomhīti pajānāti, nisinno vā nisinnomhīti pajānāti, sayāno vā sayānomhīti pajānāti”ti imasmiñhi ṭhāne addhānairiyāpathā kathitā. “Abhikkante paṭikkante ālokite vilokite samiñjite pasārite”ti imasmiñ majjhimā. “Gate ṭhite nisinne sutte jāgarite”ti idha pana khuddakacuṇṇikairiyāpathā kathitā. Tasmā etesupi vuttanayeneva sampajānakāritā veditabbā.

Tipītakamahāsīvatthero panāha – yo ciraṃ gantvā vā caṅkamtivā vā aparabhāge ṭhito iti paṭisaṅcikkhati “caṅkamanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ **gate sampajānakārī** nāma. Yo sajjhāyaṃ vā karonto pañhaṃ vā vissajjento kammatṭhānaṃ vā manasikaronto ciraṃ ṭhatvā aparabhāge nisinno iti paṭisaṅcikkhati “ṭhitakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ **ṭhite sampajānakārī** nāma. Yo sajjhāyādikaraṇavaseneva ciraṃ nisīditvā aparabhāge nipanno iti paṭisaṅcikkhati “nisinnakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ **nisinne sampajānakārī** nāma. Yo pana nipannako sajjhāyaṃ vā karonto kammatṭhānaṃ vā manasikaronto niddaṃ okkamtivā aparabhāge vuttṭhāya iti paṭisaṅcikkhati “sayanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ **sutte jāgarite ca sampajānakārī** nāma. Kiriyaṃ mayacittānañhi appavattaṃ suttaṃ nāma, pavattaṃ jāgaritaṃ nāmāti. Yo pana bhāsamāno “ayaṃ saddo nāma oṭṭhe ca paṭicca dante ca jivhañca tāluñca paṭicca cittassa tadanurūpaṃ payogaṃ paṭicca jāyati”ti sato sampajāno bhāsati, ciraṃ vā pana kālaṃ sajjhāyaṃ vā katvā dhammaṃ vā kathetvā kammatṭhānaṃ vā parivattetvā pañhaṃ vā vissajjetvā aparabhāge tuṇhībhūto iti paṭisaṅcikkhati “bhāsitaṅkāle uppānā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ **bhāsate sampajānakārī** nāma. Yo tuṇhībhūto ciraṃ dhammaṃ vā kammatṭhānaṃ vā manasikatvā aparabhāge iti paṭisaṅcikkhati “tuṇhībhūtakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā, upādārūpapavattiyā sati **bhāsati** nāma, asati **tuṇhī bhavati** nāmā”ti, ayaṃ **tuṇhībhāve sampajānakārī** nāmāti.

Tayidaṃ mahāsīvattherena vuttaṃ asammohadhuraṃ imasmiñ **satipaṭṭhānasutte** adhippetā. **Sāmaññaphale** pana sabbampi catubbidhaṃ sampajaññaṃ labbhati. Tasmā visesato ettha asammohasampajaññasseva vasena sampajānakāritā veditabbā. Sampajānakārī sampajānakārīti ca sabbapadesu satisampayuttasseva sampajaññassa vasenattho veditabbo. **Vibhaṅgappakaraṇe** pana, “sato sampajāno abhikkamati, sato sampajāno paṭikkamati”ti (vibha. 523) evametāni padāni vibhattāneva.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ catusampajaññapariggahaṇena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Idha **samudayavayadhammānupassīti**ādīsu rūpakkhandhasseva samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Sesāṃ vuttasadisameva.

Idha catusampajaññapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samutṭhāpikā purimataṅhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, vuttappakāro ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkivā nibbutiṃ pāpuṇātīti

idamekassa catusampajaññapariggāhakassa bhikkhuno vasena yāva arahattā
niyyānamukhanti.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā

110. Evaṃ catusampajaññavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni
paṭikūlamanasikāravasena vibhajitum **puna caparanti**ādīmāha. Tattha **imameva**
kāyantiādīsu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ sabbākārena
vitthārato **visuddhimagge** kāyagatāsatikammaṭṭhāne vuttaṃ. **Ubhatomukhāti** heṭṭhā ca upari
cāti dvīhi mukhehi yuttā. **Nānāvihitassāti** nānāvīdhassa.

Idaṃ panettha opammasaṃsandanaṃ – ubhatomukhā putoli viya hi cātumahābhūṭiko
kāyo, tattha missetvā pakkhittanānāvīdhadhaññaṃ viya kesādayo dvattiṃsākārā, cakkhumā
puriso viya yogāvacaro, tassa taṃ putoliṃ muñcivā paccavekkhato nānāvīdhadhaññassa
pākatakālo viya yogino dvattiṃsākārassa vibhūṭākāro veditabbo.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ kesādi-pariggahaṇena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā
attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati, ito paraṃ vuttanayameva. Kevalaṃhi
idha dvattiṃsākārapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā niyyānamukhaṃ
veditabbaṃ. Sesam purimasadisamevāti.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

111. Evaṃ paṭikūlamanasikāravasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni
dhātumanasikāravasena vibhajitum **puna caparanti**ādīmāha. Tatrāyaṃ
opammasaṃsandanaṃ saddhiṃ atthavaṇṇanā – yathā koci goghātako vā tasseva vā
bhattavetanabhato antevāsiko gāviṃ vadhitvā vinivijjhivā catasso disā gatānaṃ
mahāpathānaṃ vemajjhatṭhānasankhāte catumahāpathe koṭṭhāsaṃ koṭṭhāsaṃ katvā nisinna
assa, evameva bhikkhu catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭṭhitam,
yathāṭṭhitattā ca yathāpaṇihitam kāyaṃ – “atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu...pe...
vāyodhātu”ti evaṃ paccavekkhati.

Kim vuttaṃ hoti – yathā goghātakassa gāviṃ posentassāpi āghātanaṃ āharantassāpi
āharitvā tattha bandhitvā ṭhapentassāpi vadhentassāpi vadhitam mataṃ passantassāpi
tāvadeva gāvīti saññā na antaradhāyati, yāva naṃ padāletvā bīlaso na vibhajati. Vibhajitvā
nisinnassa pana gāvīti saññā antaradhāyati, maṃsasaññā pavattati, nāssa evaṃ hoti “ahaṃ
gāviṃ vikkiṇāmi, ime gāviṃ haranti”ti. Atha khvassa “ahaṃ maṃsaṃ vikkiṇāmi, ime
maṃsaṃ haranti”cceva hoti, evameva imassāpi bhikkhuno pubbe bālaputhujjanakāle
gihibhūṭassāpi pabbajitassāpi tāvadeva sattoti vā puggaloti vā saññā na antaradhāyati, yāva
imameva kāyaṃ yathāṭṭhitam yathāpaṇihitam ghanavinibbhogaṃ katvā dhātuso na
paccavekkhati. Dhātuso paccavekkhato panassa sattasaññā antaradhāyati, dhātuvaseneva
cittam santiṭṭhati. Tenāha bhagavā – “imameva kāyaṃ yathāṭṭhitam yathāpaṇihitam dhātuso
paccavekkhati, atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātūti.
Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho goghātako vā...pe... vāyodhātū”ti.

Goghātako viya hi yogī, gāvīti saññā viya sattasaññā, cātumahāpatho viya
catuiriyāpatho, bīlaso vibhajitvā nisinnabhāvo viya dhātuso paccavekkhaṇanti ayamettha
pāḷivaṇṇanā, kammaṭṭhānakathā pana **visuddhimagge** vitthāritā.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ catudhātupariggahaṇena attano vā kāye, parassa vā kāye,
kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Ito paraṃ vuttanayameva.

Kevalañhi idha catudhātupariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesam purimasadisamevāti.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

112. Evaṃ dhātumanasikāravasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni navahi sivathikapabbehi vibhajitum, **puna caparanti**ādimāha. Tattha **seyyathāpi passeyyāti** yathā passeyya. **Sarīranti** matasarīraṃ. **Sivathikāya chaḍḍīti** susāne apaviddhaṃ. Ekāhaṃ matassa assāti **ekāhamataṃ**. Dvīhaṃ matassa assāti **dvīhamataṃ**. Tīhaṃ matassa assāti **tīhamataṃ**. Bhastā viya vāyunā uddhaṃ jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena uddhumātattā **uddhumātakaṃ**. Vinīlaṃ vuccati viparibhinnavaṇṇaṃ. Vilīnameva **vinīlakaṃ**. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti **vinīlakaṃ**. Maṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhānesu nīlasātakapārutasseva chavasārīrassetam adhivacanaṃ. Paribhinnatṭhānehi navahi vā vaṇamukhehi visandamānaṃ pubbaṃ vipubbaṃ. Vipubbameva **vipubbakaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti **vipubbakaṃ**. Vipubbakaṃ jātaṃ tathābhāvaṃ gatanti **vipubbakajātaṃ**.

So imameva kāyanti so bhikkhu imaṃ attano kāyaṃ tena kāyena saddhiṃ ñāṇena upasaṃharati upaneti. Kathaṃ? Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatītoti. Idaṃ vuttaṃ hoti – āyu, usmā, viññāṇanti imesaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ atthitāya ayaṃ kāyo ṭhānagamanādikhāmo hoti imesaṃ pana vigamā ayampi evaṃdhammo evaṃpūtikasabhāvoyeva, **evaṃbhāvī** evaṃuddhumātādibhedo bhavissati, **evaṃanatīto** evaṃuddhumātādibhāvaṃ anatikkantoti.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ uddhumātādipariggahaṇena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati.

Khajjamānanti udarādīsu nisīditvā udaramaṃsaoṭṭhamamaṃsaakkhikūṭādīni luñcitvā luñcitvā khādiyamaṇaṃ. **Samamaṃsalohitanti** sesāvasesamaṃsalohitayuttaṃ. **Nimamaṃsalohitamakkhitanti** maṃse khīṇepi lohitaṃ na sussati, taṃ sandhāya vuttaṃ “nimamaṃsalohitamakkhita”nti. **Aññenāti** aññena disābhāgena. **Hatthaṭṭhikanti** catusaṭṭhibhedampi hatthaṭṭhikaṃ pāṭiyekkaṃ vippakīṇaṃ. **Pādaṭṭhikādīsupi** eseva nayo. **Terovassikānīti** atikkantasamvaccharāni. **Pūṭīnīti** abbhokāse ṭhitāni vātātapavutṭhisamphassa terovassikāneva pūṭīni honti. Antobhūmigatāni pana cirataraṃ tiṭṭhanti. **Cuṇṇakajātanīti** cuṇṇaṃ cuṇṇaṃ hutvā vippakīṇāni. Sabbattha so imamevāti vuttanayena khajjamānādīnaṃ vasena yojanā kātabbā.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ khajjamānādipariggahaṇena yāva cuṇṇakabhāvā attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati.

Idha pana ṭhatvā navasivathikā samodhānetabbā. “Ekāhamataṃ vā”tiādinā nayena vuttā sabbāpi ekā, “kākehi vā khajjamāna”ntiādikā ekā, “aṭṭhikasāṅkhalikaṃ samamaṃsalohitaṃ nhārusambandha”nti ekā, “nimamaṃsalohitamakkhitaṃ nhārusambandha”nti ekā, “apagatamaṃsalohitaṃ nhārusambandha”nti ekā, “aṭṭhikāni apagatasambandhāni”tiādikā ekā, “aṭṭhikāni setāni saṅkhavaṇṇapaṭibhāgāni”ti ekā, “puñjakitāni terovassikāni”ti ekā, “pūṭīni cuṇṇakajātanī”ti ekā.

Evaṃ kho, bhikkhavi idam navasivathikā dassetvā kāyānupassanaṃ niṭṭhapento āha. Tattha navasivathikapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkhaparijānanaṃ samudayapajahanaṃ

nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccam. Evaṃ catusaccavaseneva ussakkitvā nibbutim
pāpuṇātīti idaṃ navasivathikapariiggāhakānaṃ bhikkhūnaṃ yāva arahattā niyyānamukhanti.

Navasivathikapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ettāvatā ca ānāpānapabbam iriyāpathapabbam catusampajaññapabbam
paṭikūlamanasikārapabbam dhātumanasikārapabbam navasivathikapabbānīti cuddasapabbā
kāyānupassanā niṭṭhitā hoti.

Tattha ānāpānapabbam paṭikūlamanasikārapabbanti imāneva dve appanākammaṭṭhānāni.
Sivathikānaṃ pana ādīnavānupassanāvasena vuttattā sesāni dvādasāpi
upacārakammaṭṭhānānevāti.

Kāyānupassanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

113. Evaṃ bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanāsatipatṭhānaṃ kathetvā idāni
navavidhena vedanānupassanaṃ kathetuṃ **kathañca, bhikkhavi**tiādīmāha. Tattha **sukhaṃ
vedananti** kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “ahaṃ sukhaṃ vedanaṃ
vedayāmi”ti pajānātīti attho. Tattha kāmaṃ uttānaseyyakāpi dāraṃ thaññapivanādikāle
sukhaṃ vedayamānā “sukhaṃ vedayāmi”ti pajānanti, na panetaṃ evarūpaṃ jānanaṃ
sandhāya vuttam. Evarūpaṃ jānanaṃ hi sattūpaladdhiṃ na jahati, sattaññaṃ na ugghāṭeti,
kammaṭṭhānaṃ vā satipatṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ
sattūpaladdhiṃ jahati, sattaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ ceva satipatṭhānabhāvanā ca
hoti. Idañhi “ko vedayati, kassa vedanā, kiṃ kāraṇā vedanā”ti evaṃ sampajānavediyanam
sandhāya vuttam.

Tattha **ko vedayatīti** na koci satto vā puggalo vā vedayati. **Kassa vedanāti** na kassaci
sattassa vā puggalassa vā vedanā. **Kiṃ kāraṇā vedanāti** vatthuārammaṇāva panassa vedanā.
Tasmā esa evaṃ pajānāti – “taṃ taṃ sukhādīnaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva
vedayati. Taṃ pana vedanāpavattiṃ upādāya ‘ahaṃ vedayāmi’ti vohāramattaṃ hotī”ti.
Evaṃ vedanāva vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayatīti sallakkhento esa “sukhaṃ
vedanaṃ vedayāmi”ti pajānātīti veditabbo. Cittalapabbate aññataro thero viya. Thero kira
aphāsukakāle balavavedanāya nitthunanto aparāparaṃ parivattati. Tameko daharo āha
“kataraṃ vo, bhante, thānaṃ rujjati”ti. Āvuso, pāṭiyekkaṃ rujjanaṭṭhānaṃ nāma natthi,
vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayatīti. Evaṃ jānanakālato patṭhāya adhvāsetuṃ
vaṭṭati no, bhanteti. Adhvāsemi āvusoti. Adhvāsanā, bhante, seyyāti. Thero adhvāsesi. Tato
vāto yāva hadayā phālesi, mañcake antāni rāsikatāni ahesuṃ. Thero daharassa dassesi
“vaṭṭatāvuso, ettakā adhvāsanā”ti. Daharo tuñhī ahoṣi. Thero vīriyasamataṃ yojetvā saha
paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitvā samasīsī hutvā parinibbāyi.

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhaṃ...pe... nirāmisam adukkhamasukhaṃ vedanaṃ
vedayamāno “nirāmisam adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmi”ti pajānāti. Iti bhagavā
rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena kathesi.
Duvidhañhi kammaṭṭhānaṃ rūpakammaṭṭhānañca arūpakammaṭṭhānañca. Rūpariiggaho
arūpariiggahotipi etadeva vuccati. Tattha bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathento
saṅkhepamanasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātuvavatṭhānaṃ kathesi.
Tadubhayampi sabbākārato **visuddhimagge** dassitameva.

Arūpakammaṭṭhānaṃ pana kathento yebhuyyena vedanāvasena katheti. Tividho hi
arūpakammaṭṭhāne abhiniveso phassavasena vedanāvasena cittavasenāti. Kathaṃ? Ekaccassa
hi saṃkhittena vā vitthārena vā pariggahite rūpakammaṭṭhāne tasmim ārammaṇe
cittacetāsikānaṃ paṭhamābhiniṭṭhāto taṃ ārammaṇaṃ phusanto uppajjamāno phasso pākāto
hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ anubhavantī uppajjamānā vedanā pākāṭā hoti. Ekaccassa

taṃ ārammaṇaṃ pariggahetvā vijānantaṃ uppajjamānaṃ viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti. Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, sopi “na kevalaṃ phasso va uppajjati, tena saddhiṃ tadeva ārammaṇaṃ anubhavamānā vedanāpi uppajjati, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānanamānaṃ viññāṇampi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti. So “na kevalaṃ vedanā va uppajjati, tāya saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānanamānaṃ viññāṇampi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti, so “na kevalaṃ viññāṇameva uppajjati, tena saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, anubhavamānā vedanāpi, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti.

So “ime phassapañcamakā dhammā kiṃ nissitā”ti upadhārento “vatthum nissitā”ti pajānāti. Vatthu nāma karajakāyo, yaṃ sandhāya vuttaṃ “idañca me viññāṇaṃ ettha sitaṃ ettha paṭibaddha”nti (dī. ni. 1.234,235; ma. ni. 2.252). So atthato bhūtāni ceva upādārūpāni ca. Evamettha “vatthu rūpaṃ, phassapañcamakā nāma”nti nāmarūpamattameva passati. Rūpaṃ cettha rūpakkhandaṃ, nāmaṃ cattāro arūpino khandhāti pañcakkhandhamattaṃ hoti. Nāmarūpavinimuttā hi pañcakkhandhā, pañcakkhandhavinimuttañca nāmarūpaṃ natthi.

So “ime pañcakkhandhā kiṃ hetukā”ti upaparikkhanto “avijjādi hetukā”ti passati. Tato paccayo ceva paccayuppannañca idaṃ, añño satto vā puggalo vā natthi, suddhasañkhārapuñjamattamevāti sappaccayanāmarūpavasena tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā “aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti sammāsanto vicarati.

So “ajja ajjā”ti paṭivedhaṃ ākaṅkhamāno tathārūpe divase utusappāya puggalasappāya bhojanasappāya dhammassavanasappāyaṃ labhitvā ekapallaṅkena nisinna vipassanaṃ matthakaṃ pāpetvā arahatte paṭiṭṭhāti. Evaṃ imesampi tiṇṇaṃ jānaṃ yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Idha pana bhagavā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena kathesi. Phassavasena vā hi viññāṇavasena vā kathīyamānaṃ na pākaṭaṃ hoti, andhakāraṃ viya khāyati. Vedanāvasena pana pākaṭaṃ hoti. Kasmā? Vedanānaṃ uppattipākaṭatāya. Sukhadukkhavedanānañhi uppatti pākaṭā. Yadā sukhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ satadhotāṃ sappiṃ khādāpayantaṃ viya satapākatelaṃ makkhayamānaṃ viya ghaṭasahassena pariḷāhaṃ nibbāpayamānaṃ viya “aho sukhaṃ aho sukha”nti vācaṃ nicchārayamānameva uppajjati. Yadā dukkhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ tattaphālaṃ pavesentaṃ viya vilīnatambalohena āsiñcantaṃ viya sukkhatīṇavanappatimhi araññe dāruukkākalāpaṃ khipamānaṃ viya “aho dukkhaṃ aho dukkha”nti vippalāpayamānameva uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā hoti.

Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārāva avibhūtā. Sā sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātappaṭikkhepavasena majjhattākārahūtā adukkkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṃ? Yathā antarā piṭṭhipāsāṇaṃ ārohitvā palātassa migassa anupathaṃ gacchantaṃ migaluddako piṭṭhipāsāṇassa orabhāgepi parabhāgepi padaṃ disvā majjhe apassantopi “ito ārulho, ito orulho, majjhe piṭṭhipāsāṇe iminā padesena gato bhavissatī”ti nayato jānāti, evaṃ ārulhatṭhāne padaṃ viya hi sukhavedanāya uppatti pākaṭā hoti. Orulhatṭhāne padaṃ viya dukkhavedanāya uppatti pākaṭā hoti. “Ito āruya ito oruya majjhe evaṃ gato”ti nayato gahaṇaṃ viya sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātappaṭikkhepavasena majjhattākārahūtā adukkkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Evaṃ bhagavā paṭhamāṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nibbattetvāva dassesi.

Na kevalañca idheva evaṃ dassesi, cūḷaṇḥāsāṅkhaye, mahāṇḥāsāṅkhaye, cūḷavedalle, mahāvedalle, raṭṭhapālasutte, māgaṇḍiyasutte, dhātuviḅhaṅge, āneñjasappāye, **diḅhanikāyamhi** mahānidāne, sakkapañhe, mahāsatiḷpaṭṭhāne, **saṃyuttamhi** cūḷanidānasutte, rukkhopame, parivīmaṃsanasutte, sakale vedanāsamyutteti evaṃ anekesu suttesu paṭṭhamam rūpakammaṭṭhānam kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānam vedanāvasena nibbattetvā dassesi. Yathā ca tesu, evaṃ imasmimpi satiḷpaṭṭhānasutte paṭṭhamam rūpakammaṭṭhānam kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānam vedanāvasena nibbattetvā dassesi.

Tattha **sukham vedanantiādīsu** ayam aparopi pajānanapariyāyo – **sukham vedanam vedayāmīti pajānātīti** sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato sukham vedanam vedayamāno “sukham vedanam vedayāmī”ti pajānāti. Tena yā pubbe anubhūtapubbā dukkhā vedanā, tassā idāni abhāvato imissā ca sukhāya vedanāya ito paṭṭhamam abhāvato vedanā nāma aniccā adhvā vipariṇāmadhammā, itīha tattha sampajāno hoti.

Vuttampi cetam bhagavatā –

“Yasmiṃ aggivessana samaye sukham vedanam vedeti, neva tasmiṃ samaye dukkham vedanam vedeti, na adukkhamasukham vedanam vedeti, sukhamyeva tasmiṃ samaye vedanam vedeti, yasmiṃ aggivessana samaye dukkham...pe... adukkhamasukham vedanam vedeti, neva tasmiṃ samaye sukham vedanam vedeti, na dukkham vedanam vedeti, adukkhamasukhāñheva tasmiṃ samaye vedanam vedeti. Sukhāpi kho aggivessana vedanā aniccā saṅkhatā paṭṭicasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Dukkhāpi kho...pe... adukkhamasukhāpi kho aggivessana vedanā aniccā...pe... nirodhadhammā. Evaṃ passam aggivessana sutavā ariyasāvako sukhāyapi vedanāya dukkhāyapi vedanāya adukkhamasukhāyapi vedanāya nibbindati, nibbindam virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ vimuttamīti ñāṇam hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitam brahmacariyam, kataṃ karaṇīyam, nāparam itthattāyā’ti pajānātī”ti (ma. ni. 2.205).

Sāmisam vā sukhantiādīsu sāmisā sukhā nāma pañcakāmaguṇāmisaniṣṭhā cha gehasitasomanassavedanā. **Nirāmisā sukhā** nāma cha nekkhammasitasomanassavedanā. **Sāmisā dukkhā** nāma cha gehasitadomanassavedanā. **Nirāmisā dukkhā** nāma cha nekkhammasitadomanassavedanā. **Sāmisā adukkhamasukhā** nāma cha gehasitaupekkhā vedanā. **Nirāmisā adukkhamasukhā** nāma cha nekkhammasitaupekkhā vedanā. Tāsam viḅhāgo uparipaññāsake paḷiyam āgatoyeva.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ sukhavedanādiḷpariggahaṇena attano vā vedanāsu, parassa vā vedanāsu, kālena vā attano, kālena vā parassa vedanāsu vedanānupassī viharati. **Samudayavayadhammānupassī vāti** ettha pana “avijjāsamudayā vedanāsamudayo”tiādīhi (paṭi. ma. 1.50) pañcahi pañcahi ākārehi vedanānam samudayañca vayañca passanto samudayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, vayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, kālena samudayadhammānupassī vā, kālena vayadhammānupassī vā vedanāsu viharatīti veditaḷbo. Ito param kāyānupassanāyam vuttanayameva.

Kevalāñhi idha vedanāpariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanam katvā vedanāpariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukham veditaḷbam. Sesam tādisamevāti.

Vedanānupassanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvāṇṇanā

114. Evaṃ navavidhena vedanānupassanāsatiḷpaṭṭhānam kathetvā idāni soḷasavidhena cittānupassanam kathetum **kathañca, bhikkhaveliādīmāha**. Tattha **sarāganti aṭṭhavidham**

lobhasahagataṃ. **Vītarāganti** lokiyakusalābyākataṃ. Idaṃ pana yasmā sammasanaṃ na dhammasamodhānaṃ, tasmā idha ekapadepi lokuttaraṃ na labbhati. Sesāni cattāri akusalacittāni neva purimapaḍaṃ, na pacchimapaḍaṃ bhajanti. **Sadosanti** duvidhaṃ dosasahagataṃ. **Vītadosanti** lokiyakusalābyākataṃ. Sesāni dasākusalacittāni neva purimapaḍaṃ, na pacchimaṃ paḍaṃ bhajanti. **Samohanti** vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcāti duvidhaṃ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā tānipi idha vaṭṭantiyeva. Imasmiṃyeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādiṇṇānīti. **Vītamohanti** lokiyakusalābyākataṃ. **Samkhittanti** thinamiddhānupatitaṃ, etañhi saṃkuṭṭacittaṃ nāma. **Vikkhittanti** uddhaccasahagataṃ, etañhi pasatācittaṃ nāma.

Mahaggatanti rūpārūpāvacaraṃ. **Amahaggatanti** kāmāvacaraṃ. **Sauttaranti** kāmāvacaraṃ. **Anuttaranti** rūpāvacaraṇca arūpāvacaraṇca. Tatrāpi sauttaraṃ rūpāvacaraṃ, anuttaraṃ arūpāvacarameva. **Samāhitanti** yassa appanāsamādhi upacārasamādhi vā atthi. **Asamāhitanti** ubhayasamādhivirahitaṃ. **Vimuttanti** tadaṅgavikkhambhanavimuttīhi vimuttaṃ. **Avimuttanti** ubhayavimuttivirahitaṃ, samucchedaṭṭapaṭṭipassaddhinissaraṇavimuttīnaṃ pana idha okāsova natthi.

Itiajjhattaṃ vāti evaṃ sarāgādipariggahaṇena yasmim yasmim khaṇe yaṃ yaṃ cittaṃ pavattati, taṃ taṃ sallakkhento attano vā citte, parassa vā citte, kālena vā attano, kālena vā parassa citte cittānupassī viharati. **Samudayavayadhammānupassīti** ettha pana “avijjāsamudayā viññānasamudayo”ti (paṭi. ma. 1.50) evaṃ pañcahi pañcahi ākārehi viññānassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Ito paraṃ vuttanayameva.

Kevalañhi idha cittapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā cittapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesam tādisevāti.

Cittānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā nīvaraṇapabbavaṇṇanā

115. Evaṃ soḷasavidhena cittānupassanāsatiṭṭhānaṃ kathetvā idāni pañcavidhena dhammānupassanaṃ kathetum **kathaṇca, bhikkhave**tiādimāha. Apica bhagavatā kāyānupassanāya suddharūpapariggaho kathito, vedanācittānupassanāhi suddhaarūpapariggaho. Idāni rūpārūpamissakapariggahaṃ kathetum “kathaṇca, bhikkhave”tiādimāha. Kāyānupassanāya vā rūpakkhandhapariggahova kathito, vedanānupassanāya vedanākkhandhapariggahova, cittānupassanāya viññānakkhandhapariggahovāti idāni saññāsānkhārakkhandhapariggahampi kathetum “kathaṇca, bhikkhave”tiādimāha.

Tattha **santanti** abhiṇhasamudācāravasena saṃvijjamānaṃ. **Asantanti** asamudācāravasena vā pahīnattā vā avijjamānaṃ. **Yathā cāti** yena kāraṇena kāmaccchandassa uppādo hoti. **Taṇca pajānāti** taṇca kāraṇaṃ pajānāti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

Tattha subhanimitte ayonisomanasikārena kāmaccchandassa uppādo hoti. Subhanimittaṃ nāma subhampi subhanimittaṃ, subhārammaṇampi subhanimittaṃ. **Ayonisomanasikāro** nāma anupāyamanasikāro uppathamanasikāro anicce niccanti vā dukkhe sukhanti vā anattani attāti vā asubhe subhanti vā manasikāro, taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmaccchando uppajjati. Tenāha bhagavā – “atthi, bhikkhave, subhanimittaṃ, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppanassa vā kāmaccchandassa uppādāya uppanassa vā kāmaccchandassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Asubhanimitte pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. **Asubhanimittaṃ** nāma asubhampi asubhārammaṇampi. **Yonisomanasikāro** nāma upāyamanasikāro

pathamanasikāro anicce aniccanti vā dukkhe dukkhanti vā anattani anattāti vā asubhe asubhanti vā manasikāro, taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmacchando pahīyati. Tenāha bhagavā – “atthi, bhikkhave, asubhanimittam, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamanāhāro anuppannessa vā kāmacchandassa anuppādāya uppannessa vā kāmacchandassa pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattanti asubhanimittassa uggaho asubhabhāvanānuyogo indriyesu guttadvāratā bhojane mattaññutā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Dasavidhāñhi asubhanimittam uggaṇhantassāpi kāmacchando pahīyati, bhāventassāpi, indriyesu pihitadvāressāpi, catunnaṃ pañcannaṃ ālopānaṃ okāse sati udakaṃ pivitvā yāpanasīlatāya bhojane mattaññunopi. Tenetaṃ vuttaṃ –

“Cattāro pañca ālope, abhuttvā udakaṃ pive;

Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti. (theragā. 983);

Asubhakammikatissattherasadise asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi kāmacchando pahīyati, thānanisajjādīsu dasaasubhanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa kāmacchandassa arahattamaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Paṭighanimitte ayonisomanasikārena pana byāpādassa uppādo hoti. Tattha paṭighampi paṭighanimittam, paṭighārammaṇampi paṭighanimittam. Ayonisomanasikāro sabbattha ekalakkhaṇova. Taṃ tasmim nimitte bahulaṃ pavattayato byāpādo uppajjati. Tenāha bhagavā – “atthi, bhikkhave, paṭighanimittam, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannessa vā byāpādassa uppādāya uppannessa vā byāpādassa bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Mettāya pana cetovimuttiyā yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. Tattha tattha “mettā”ti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati. “Cetovimutti”ti appanāva. Yonisomanasikāro vuttalakkaṇova. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato byāpādo pahīyati. Tenāha bhagavā – “atthi, bhikkhave, mettā cetovimutti, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamanāhāro anuppannessa vā byāpādassa anuppādāya uppannessa vā byāpādassa pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattanti mettānimittassa uggaho mettābhāvanānuyogo kammassakatāpaccavekkhaṇā paṭisaṅkhānabahutā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Odhisakaanodhisakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettaṃ uggaṇhantassāpi byāpādo pahīyati, odhiso anodhiso disāpharaṇavasena mettaṃ bhāventassāpi. “Tvam etassa kuddho kiṃ karissasi, kimassa sīlādīni nāsetum sakkhissasi, nanu tvam attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissasi, parassa kujjhanam nāma vītaccitaṅgāra-tattaayasalāka-gūthādīni gahetvā param paharitukāmatāsadisam hoti. Esopi tava kuddho kiṃ karissati, kiṃ te sīlādīni vināsetum sakkhissati, esa attano kammeneva āgantvā attano kammena gamissati, appaṭicchitapahēnakaṃ viya paṭivātaṃ khittarajomutṭhi viya ca etassevesa kodho matthake patissati”ti evam attano ca parassa ca kammassakataṃ paccavekkhatopi, ubhayakammassakataṃ paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne thitassāpi, assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahīyati. Thānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāmimaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Aratiādīsu ayonisomanasikārena thinamiddhassa uppādo hoti. **Arati** nāma ukkaṇṭhitā. **Tandī** nāma kāyālasīyatā. **Vijambhitā** nāma kāyavināmanā. **Bhattasammado** nāma bhattamucchā bhattapariḷāho. **Cetaso līnattaṃ** nāma cīttassa līnākāro. Imesu aratiādīsu ayonisomanasikāram bahulaṃ pavattayato thinamiddham

uppajjati. Tenāha – “atthi, bhikkhave, arati tandī vijambhitā bhattasammado cetaso līnattam, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannessa vā thinamiddhassa uppādāya uppannessa vā thinamiddhassa bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Ārambhadhātuādīsu pana yonisomanasikārenassa pahānam hoti. **Ārambhadhātu** nāma paṭhamārambhavīriyam. **Nikkamadhātu** nāma kosajjato nikkhantatāya tato balavataram. **Parakkamadhātu** nāma param param thānam akkamanato tatopi balavataram. Imasmiṃ tippabhede vīriye yonisomanasikāram bahulam pavattayato thinamiddham pahīyati. Tenāha – “atthi, bhikkhave, ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannessa vā thinamiddhassa anuppādāya uppannessa vā thinamiddhassa pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti, atibhojane nimittaggāho iriyāpathasamparivattanatā ālokasaññāmanasikāro abbhokāsavāso kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Āharahatthakatatravaṭṭakaalamasātakakākamāsakabhuttavamitakabhojanam bhuñjitvā rattitthāne divātthāne nisinnassa hi samaṇadhammam karoto thinamiddham mahāhatthī viya ottharantam āgacchati. Catupañcaālopaokāsam pana ṭhapetvā pānīyam pivivā yāpanasīlassa bhikkhuno tam na hotīti evam atibhojane nimittam gaṇhantassāpi thinamiddham pahīyati. Yasmiṃ iriyāpathe thinamiddham okkamati, tato aññam parivattentassāpi, rattim candālokadīpālokaukkāloke divā sūriyālokam manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, mahākassapattherasadise pahīnathinamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thinamiddham pahīyati. Thānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttam “cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thinamiddhassa arahattamaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Cetaso avūpasame ayonisomanasikārena uddhaccakukkuccassa uppādo hoti. **Avūpasamo** nāma avūpasantākāro. Uddhaccakukkuccamevetam atthato. Tattha ayonisomanasikāram bahulam pavattayato uddhaccakukkuccam uppajjati. Tenāha “atthi, bhikkhave, cetaso avūpasamo, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannessa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya uppannessa vā uddhaccakukkuccassa bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Samādhisañkhāte pana cetaso vūpasame yonisomanasikārenassa pahānam hoti. Tenāha – “atthi, bhikkhave, cetaso vūpasamo, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannessa vā uddhaccakukkuccassa anuppādāya uppannessa vā uddhaccakukkuccassa pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattanti bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā vuddhasevitā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekam vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye pālīvasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccam pahīyati. Kappiyākappiyaparipucchābahulassāpi, vinayapaññattiyam cīṇavasibhāvatāya pakataññunopi, vuddhe mahallakatthere upasañkamantassāpi, upālittherasadise vinayadhare kalyāṇamitte sevantassāpi uddhaccakukkuccam pahīyati. Thānanisajjādīsu kappiyākappiyānissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttam – “cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkucce uddhaccassa arahattamaggena kukkuccassa anāgāmimaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Vicikicchātthānīyesu dhammesu ayonisomanasikārena vicikicchāya uppādo hoti. **Vicikicchātthānīyā** dhammā nāma punappunam vicikicchāya kāraṇatā vicikicchāva. Tattha ayonisomanasikāram bahulam pavattayato vicikicchā uppajjati. Tenāha – “atthi, bhikkhave, vicikicchātthānīyā dhammā, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro

anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya uppannāya vā vicikicchāya bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Kusalādīsu dhammesu yonisomanasikārena panassā pahānaṃ hoti. Tenāha – “atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā sevitabbāsevitabbā dhammā hīnappaṇītā dhammā kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro , ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya anuppādāya uppannāya vā vicikicchāya pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā adhimokkhabahulatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā...pe... pañca vā nikāye pālīvasena atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati. Tīṇi ratanāni ārabba paripucchābahulassāpi, vinaye ciṇṇavasibhāvassāpi, tīsu ratanesu okappaniyasaddhāsāṅkhātāadhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte vakkalītherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahīyati. Tṭhānānisajjādīsu tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ – “cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahānāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatīṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ pañcanīvaraṇapariggahaṇena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha subhanimitta asubhanimittādīsu ayonisomanasikārayonisomanasikāravasena pañcasu nīvaraṇesu vuttanayena nīharitabbā. Ito paraṃ vuttanayameva.

Kevalaṇhi idha nīvaraṇapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā nīvaraṇapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesam tādīsamevāti.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhapabbavaṇṇanā

116. Evaṃ pañcanīvaraṇavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni pañcakkhandhavasena vibhajituṃ **puna caparanti**tiādīmāha. Tattha **pañcasu upādānakkhandhesūti** upādānassa khandhā upādānakkhandhā, upādānassa paccayabhūtā dhammapuñjā dhammarāsayoti attho. Ayamettha saṅkhepo . Vitthārato pana khandhakathā **visuddhimagge** vuttā. **Iti rūpanti** “idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, na ito paraṃ rūpaṃ atthi”ti sabhāvato rūpaṃ pajānāti. **Vedanādīsupi** eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārena pana rūpādīni **visuddhimagge** khandhakathāyameva vuttāni. **Iti rūpassa samudayoti** evaṃ avijjāsamudayādivasena pañcahākārehi rūpassa samudayo. **Iti rūpassa atthaṅgamoti** evaṃ avijjānirodhādivasena pañcahākārehi rūpassa atthaṅgamo, vedanādīsupi eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana **visuddhimagge** udayabbayaññakathāyaṃ vutto.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ pañcakkhandhapariggahaṇena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha “avijjāsamudayā rūpasamudayo”tiādīnaṃ (paṭi. ma. 1.50) pañcasu khandhesu vuttānaṃ paññāsāya lakkhaṇānaṃ vasena nīharitabbā. Ito paraṃ vuttanayameva.

Kevalaṇhi idha khandhapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā khandhapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesam tādīsamevāti.

Khandhapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanapabbavaṇṇanā

117. Evaṃ pañcakkhandhavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni āyatanavasena vibhajitum **puna caparanti**ādīmāha. Tattha **chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesūti** cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhā kāyo manoti imesu chasu ajjhattikesu rūpaṃ saddo gandho raso phoṭṭhabbo dhammāti imesu chasu bāhiresu. **Cakkhum ca pajānātīti** cakkhupasādaṃ yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti. **Rūpe ca pajānātīti** bahiddhā catusamutṭhānikarūpaṇca yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti. **Yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojananti** yañca taṃ cakkhum ceva rūpe cāti ubhayaṃ paṭicca kāmarāgasamyojanaṃ paṭigha-māna-ditṭhi-vicikicchā-sīlabbataparāmāsa-bhavarāga-issā-macchariyāvijjāsamyojananti dasavidhaṃ saṃyojanaṃ uppajjati, tañca yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti.

Kathaṃ panetaṃ uppajjātīti? Cakkhudvāre tāva āpāthagataṃ iṭṭhārammaṇaṃ kāmassādavasena assādayato abhinandato kāmarāgasamyojanaṃ uppajjati. Anitṭhārammaṇe kujjhato paṭighasamyojanaṃ uppajjati. “Ṭhapetvā maṃ na koci añño etaṃ ārammaṇaṃ vibhāvetum samattho atthī”ti maññato mānasamyojanaṃ uppajjati. “Etaṃ rūpārammaṇaṃ niccaṃ dhuva”nti gaṇhato ditṭhisamyojanaṃ uppajjati. “Etaṃ rūpārammaṇaṃ satto nu kho, sattassa nu kho”ti vicikicchato vicikicchāsamyojanaṃ uppajjati. “Sampattibhave vata no idaṃ sulabhaṃ jāta”nti bhavaṃ patthentassa bhavarāgasamyojanaṃ uppajjati. “Āyatimpi evarūpaṃ sīlabbataṃ samādiyitvā sakkā laddhu”nti sīlabbataṃ samādiyantassa sīlabbataparāmāsasamyojanaṃ uppajjati. “Aho vata etaṃ rūpārammaṇaṃ aññe na labheyyu”nti usūyato issāsamyojanaṃ uppajjati. Attanā laddhaṃ rūpārammaṇaṃ aññassa maccharāyato macchariyasamyojanaṃ uppajjati. Sabbeheva saha jātaaññāvasena avijjāsamyojanaṃ uppajjati.

Yathā ca anuppannassāti yena kāraṇena asamudācāravasena anuppannassa tassa dasavidhassāpi saṃyojanassa uppādo hoti, tañca kāraṇaṃ pajānāti. **Yathā ca uppannassāti** appahīnatṭhena pana samudācāravasena vā uppannassa tassa dasavidhassāpi saṃyojanassa yena kāraṇena pahānaṃ hoti, tañca kāraṇaṃ pajānāti. **Yathā ca pahīnassāti** tadaṅgavikkhambhanappahānavasena pahīnassāpi tassa dasavidhassa saṃyojanassa yena kāraṇena āyatim anuppādo hoti, tañca pajānāti. Kena kāraṇena panassa āyatim anuppādo hoti? Ditṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsaissāmacchariyabhedassa tāva pañcavidhassa saṃyojanassa sotāpattimaggena āyatim anuppādo hoti. Kāmarāgapaṭighasamyojanadvayassa oḷārikassa sakadāgāmimaggena, aṇusahagatassa anāgāmimaggena, mānabhavarāgāvijjāsamyojanattayassa arahattamaggena āyatim anuppādo hoti.

Sotañca pajānāti sadde cā tiādīsupi eseva nayo. Apicettha āyatanakathā vitthārato **visuddhimagge** āyatananiddese vuttanayeneva veditabbā.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ ajjhattikāyatanapariggahaṇena attano vā dhammesu, bāhirāyatanapariggahaṇena parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha “avijjāsamudayā cakkhusamudayo”ti rūpāyatanassa rūpakkhandhe, arūpāyatanesu manāyatanassa viññāṇakkhandhe, dhammāyatanassa sesakkhandhesu vuttanayena nīharitabbā. Lokuttaradhammā na gahetabbā. Ito paraṃ vuttanayameva.

Kevalañhi idha āyatanapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā āyatanapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbā. Sesam tādīsamevāti.

Āyatanapabbavaṇṇanā nitṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

118. Evaṃ cha ajjhattikabāhirāyatanavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni bojjhaṅgavasena vibhajitum **puna caparanti** ādimāha. Tattha **bojjhaṅgesūti** bujjanakasattassa aṅgesu. **Santanti** paṭilābhavasena saṃvijjamānaṃ. **Satisambojjhaṅganti** satisaṅkhātaṃ sambojjhaṅgaṃ. Ettha hi sambujjhati āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhi, yāya vā so satiādikāya sattadhammasāmaggiyā sambujjhati kilesaniddāto uṭṭhāti, saccāni vā paṭivijjhanti, sā dhammasāmaggī sambodhi. Tassa sambodhissa, tassā vā sambodhiyā aṅganti **sambojjhaṅgaṃ**. Tena vuttaṃ “satisaṅkhātaṃ sambojjhaṅga”nti. Sesasambojjhaṅgesupi imināva nayena vacanatto veditabbo.

Asantanti appaṭilābhavasena avijjamānaṃ. **Yathā ca anuppannassāti**ādīsu pana satisambojjhaṅgassa tāva – “atthi, bhikkhave, satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti (saṃ. ni. 5.183) evaṃ uppādo hoti . Tattha satiyeva satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇoyeva, taṃ tattha bahulaṃ pavattayato satisambojjhaṅgo uppajjati.

Apica cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti satisampajaññaṃ mutṭhassatipuggalaparivajjanatā upaṭṭhitassatipuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Abhikkantādīsu hi sattu sathānesu satisampajaññaṃ bhattanikkhittakākasadise mutṭhassatipuggale parivajjanena tissadattatheraabhayaṭṭherasadise upaṭṭhitassatipuggale sevanena thānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṃ ninnaponapabbhāracittatāya ca satisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṃ catūhi kāraṇehi uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Dhammavicayasambojjhaṅgassa pana – “atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā...pe... kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti (saṃ. ni. 5.232) evaṃ uppādo hoti.

Apica satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti paripucchakatā vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā duppaññapuggalaparivajjanā paññavantapuggalasevanā gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatāti. Tattha **paripucchakatāti** khandhadhātuāyatanaindriyabalabojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgasamathavipassanānaṃ atthasannisitaparipucchābahulatā.

Vatthuvisadakiriyāti ajjhattikabāhirānaṃ vatthūnaṃ visadabhāvakaṇaṃ. Yadā hissa kesanakhalomā atidīghā hontī, sarīraṃ vā ussannadosaṅgeva sedamalamakkhitaṅca, tadā ajjhattikaṃ vatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ . Yadā pana cīvaraṃ jinṇaṃ kiliṭṭhaṃ duggandhaṃ hoti, senāsaṃ vā uklāpaṃ, tadā bāhiraṃ vatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Tasmā kesādicchedāpanena uddhaṃvirecanaadhovirecanādīhi sarīrasallahukabhāvakaṇaṇena ucchādananhāpanena ca ajjhattikaṃ vatthu visadaṃ kātabbhaṃ.

Sūcikkammadhovanarajanaparibhaṇḍakaraṇādīhi bāhiraṃ vatthu visadaṃ kātabbhaṃ. Etasmiñhi ajjhattikabāhire vatthusmiṃ avisade uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi aparisuddhaṃ hoti, aparisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattikabāhire vatthumhi uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi visadaṃ hoti, parisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṃ – “vatthuvisadakiriyā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattatī”ti.

Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṃ indriyānaṃ samabhāvakaṇaṃ. Sace hissa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, itarāni mandāni. Tato vīriyindriyaṃ paggahakiccaṃ, satindriyaṃ upaṭṭhānakiccaṃ, samādhindriyaṃ avikkhepakiccaṃ, paññindriyaṃ dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti. Tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena hāpetabbaṃ. Vakkalitherassa vatthu cettha nidassanaṃ. Sace pana vīriyindriyaṃ balavaṃ hoti, atha neva saddhindriyaṃ adhimokkhakiccaṃ kātuṃ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedam. Tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṃ. Tatrāpi soṇattherassa vatthu dassetabbaṃ. Evaṃ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṃ attano kicesu asamattatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānaṃ ca samataṃ pasamsanti. Balavasaddho hi mandapañño mudhāpasanno hoti, avatthusmiṃ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭikapakkhaṃ bhajati. Bhesajjasamuttūhito viya rogo atekiccho hoti. Cittupādāmatteva kusalaṃ hotīti atidhāvītvā dānādīni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṃ samatāya vatthusmiṃyeva pasīdati. Balavasamādhimā pana mandavīriyaṃ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjā adhibhavati. Balavavīriyaṃ mandasamādhimā vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ adhibhavati. Samādhī pana vīriyena saṃyojito kosajje patituṃ na labhati. Vīriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ uddhacce patituṃ na labhati. Tasmā tadubhayaṃ samaṃ kātābbaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti.

Apica samādhikammikassa balavapīti saddhā vaṭṭati. Evaṃ saddahanto okappento appanaṃ pāpuṇṇasati. Samādhīpaññāsu pana samādhikammikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati, evaṃhi so appanaṃ pāpuṇṇati. Vipassanākamikassa paññā balavatī vaṭṭati, evaṃhi so lakkaṇappaṭivedhaṃ pāpuṇṇati. Ubhinnaṃ pana samatāyapī appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu sabbakammikaamacco viya ca sabbarājakicesu sabbattha icchitabbā. Tenāha – “sati ca pana sabbatthikā vuttā bhagavatā. Kiṃ kāraṇā? Cittaṃhi sati paṭisaraṇaṃ, āraṅkappaccupaṭṭhānā ca sati, na ca vinā satiyā cittassa paggahaniggaho hotī”ti.

Duppaññapuggalaparivajjanā nāma khandhādibhede anogāḷhapaññānaṃ dummedhapuggalānaṃ ārakāva parivajjanaṃ. **Paññavantapuggalasevanā** nāma samapaññāsalakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā. **Gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā** nāma gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu dhammavicayasambojjhaṅgasamuttūhāpanatthaṃ ninnapaṇapabbhāracittatā. Evaṃ uppanassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Vīriyasambojjhaṅgassa – “atthi, bhikkhave, ārabhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppanassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppanassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti (saṃ. ni. 5.232) evaṃ uppādo hoti.

Apica ekādasa dhammā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti apāyabhayaṃpaccavekkhaṇatā ānisaṃsadassāvitā gamanavīthipaccavekkhaṇatā piṇḍapātāpacāyanatā dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā satthumahattapaccavekkhaṇatā jātimahattapaccavekkhaṇatā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇatā kusītapuggalaparivajjanatā āraddhāvīriyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha nirayesu pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāya mahādukkhaṃ anubhavanakālepi, tiracchānāyoniyā jālakkhipakumīnādīhi gahitakālepi, pājanakaṇṭakādippahāratunnassa pana sakataṃvāhanādīkālepi, pettivisāye anekānīpi

vassasahassāni ekam buddhantarampi khuppipāsāhi āturitakālepi, kālakañjikaasuresu satṭhihatthaasīti hatthappamāṇena aṭṭhicammamatteneva attabhāvena vātātapādidukkhānubhavanakālepi na sakkā vīriyasambojjhaṅgam uppādetum. Ayameva te bhikkhu kālo vīriyakaraṇāyāti evaṃ apāyabhayaṃ paccavekkhantassāpi vīriyasambojjhaṅgo uppajjati.

“Na sakkā kusītena navalokuttaradhammaṃ laddhum, āradhaviṛiyeneva sakkā ayamānisamso vīriyassā”ti evaṃ ānisamsadassāvinopi uppajjati. “Sabbabuddhapacceka buddhamahāsāvakehi te gatamaggo gantabbo, so ca na sakkā kusītena gantu”nti evaṃ gamanavīthim paccavekkhantassāpi uppajjati. “Ye taṃ piṇḍapātādīhi upaṭṭhahanti, ime te manussā neva ñātakā, na dāsakammakarā, nāpi ‘taṃ nissāya jīviṣṣāmā’ti te paṇītāni piṇḍapātādīni denti, atha kho attano kārānaṃ mahapphalataṃ paccāsīsamānā denti, satthārāpi ‘ayaṃ ime paccaye paribhuñjitvā kāyadaḥhībahulo sukhaṃ viharissatī’ti na evaṃ sampassatā tuyhaṃ paccayā anuññātā, atha kho ‘ayaṃ ime paribhuñjamāno samaṇadhammaṃ katvā vattadukkhato muccissatī’ti te paccayā anuññātā, so dāni tvam kusīto viharanto na taṃ piṇḍam apacāyissasi, āradhaviṛiyasseva hi piṇḍapātāpacāyanam nāma hotī”ti evaṃ piṇḍapātāpacāyanam paccavekkhantassāpi uppajjati mahāmittattherassa viya.

Thero kira kassakaleṇa nāma paṭivasati. Tassa ca gocaragāme ekā mahāupāsikā theram puttam katvā paṭijaggati. Sā ekadivasam araṇṇam gacchantī dhītaram āha – “amma asukasmim ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmim khīram, asukasmim sappi, asukasmim phāṇitam, tava bhātikassa ayyamittassa āgatakāle bhattam pacitvā khīrasappiphāṇitehi saddhim dehi, tvam ca bhuñjeyyāsi, aham pana hiyyo pakkaṃ pārivāsikabhattam kañjikenā bhuttāmhī”ti. Divā kiṃ bhuñjissasi ammāti? Sākapaṇṇam pakkhipitvā kaṇataṇḍulehi ambilayāgum pacitvā ṭhapehi ammāti.

Thero cīvaram pārupitvā pattam nīharantova taṃ saddam sutvā attānam ovadī – “mahāupāsikā kira kañjiyena pārivāsikabhattam bhuñji, divāpi kaṇapaṇṇambilayāgum bhuñjissati, tuyhaṃ atthāya pana purāṇataṇḍulādīni ācikkhati, taṃ nissāya kho panesā neva khettaṃ na vatthum na bhattam na vattham paccāsīsatī, tisso pana sampattiyo patthayamānā deti, tvam etissā tā sampattiyo dātum sakkhissasi na sakkhissasīti, ayam kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena sadosena samohena na sakkā gaṇhitunti pattam thavikāya pakkhipitvā gaṇṭhikam muñcitvā nivattitvā kassakaleṇameva gantvā pattam heṭṭhāmañce cīvaram cīvaravamse ṭhapetvā arahattam apāpuṇitvā na nikkhamissāmi”ti vīriyam adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattam appamatto hutvā nivutthabhikkhu vipassanam vaḍḍhetvā purebhattameva arahattam patvā vikasitam viya padumam mahākhiṇāsavo sitam karontova nikkhami. Leṇadvāre rukkhamhi adhivatthā devatā –

“Namo te purisājañña, namo te purisuttama;

Yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārīsā”ti. –

Evaṃ udānam udānetvā “bhante, piṇḍāya pavīṭṭhānam tumhādisānam arahantānam bhikkham datvā mahallakittiyo dukkhā muccissanti”ti āha.

Thero utṭhahitvā dvāram vivaritvā kālam olokento pātoyevāti ñatvā pattacīvaramādāya gāmaṃ pāvīsi. Dārikāpi bhattam sampādetvā “idāni me bhātā āgamissati, idāni āgamissati”ti dvāram olokayamānā nisīdi. Sā there gharadvāram sampatte pattam gahetvā sappiphāṇitayojitassa khīrapīṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero “sukhaṃ hotū”ti anumodanam katvā pakkāmi. Sāpi taṃ olokayamānāva aṭṭhāsī. Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahoṣi, vipasannāni indriyāni, mukham bandhanā pamuttatālapakkaṃ viya ativiya virocittha. Mahāupāsikā araṇṇā āgantvā “kiṃ amma, bhātiko te āgato”ti pucchi. Sā sabbam taṃ pavattim ārocesi. Sā upāsikā “ajja me puttassa pabbajitakiccaṃ matthakam patta”nti ñatvā “abhīramati te amma bhātā buddhasāsane na ukkaṇṭhatī”ti āha.

“Mahantaṃ kho panetaṃ satthu dāyajjaṃ, yadidaṃ sattaariyadhaṇaṃ nāma, taṃ na sakkā kusītena gahetuṃ. Yathā hi vippaṭṭipannaṃ puttaṃ mātāpitaro ‘ayaṃ ambhākaṃ aputto’ti paribāhiraṃ karonti, so tesāṃ accayena dāyajjaṃ na labhati, evaṃ kusītopi idaṃ ariyadhaṇadāyajjaṃ na labhati, āradhaviyova labhātī”ti dāyajjamahattataṃ paccavekkhatopi uppajjati. “Mahā kho pana te satthā, satthuno hi mātukucchismiṃ paṭisaṇḍhiggahaṇakālepi abhinikkhamaṇepi abhisambodhiyampi dhammacakkappavattanayamakapāṭihāriyadevorohaṇa-āyusaṅkhāravossajjanepi parinibbānakālepi dasasahassilokadhātu kampittha, yuttaṃ nu te evarūpassa satthuno sāsane ‘pabbajitvā kusītena bhavitu’”nti evaṃ satthumahattaṃ paccavekkhatopi uppajjati.

Jātiyāpi – “tvam idāni na lāmakajātika, asambhinnāya mahāsammatapaveṇiyā āgato, ukkākarājavamse jātosi, suddhodhanamahārājassa mahāmāyādeviyā ca nattā, rāhulabhaddassa kaniṭṭho, tayā nāma evarūpena jinaputtena hutvā na yuttaṃ kusītena viharitu”nti evaṃ jātimahattaṃ paccavekkhatopi uppajjati. “Sāriputtamoggallāna ceva asīti ca mahāsāvaka vīriyeneva lokuttaradhammaṃ paṭivijjhimsu, tvam etesaṃ sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjissasi na paṭipajjissasī”ti evaṃ sabrahmacāri mahattaṃ paccavekkhatopi uppajjati. Kucchiṃ pūretvā ṭhitaajagarasadiṣe viṣṣaṭṭhakāyikacetasikavīriye kusītapuggale parivajjantassāpi, āradhaviyeva pahitatte puggale sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsū vīriyuppādanatthaṃ ninnapaṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannaṃ panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Pītisambojjhaṅgassa – “atthi, bhikkhave, pītisambojjhaṅgatṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārahulīkāro, ayamāhāro anuppannaṃ vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannaṃ vā pītisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti (saṃ. ni. 5.232) evaṃ uppādo hoti. Tattha pītiyeva pītisambojjhaṅgatṭhānīyā dhammā nāma, tassa uppādakamanasikāro yonisomanasikāro nāma.

Apica ekādasa dhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti buddhānussati dhammasaṅghasīlacāgadevatānussati upasamānussati lūkhapuggalaparivajjanatā siniddhapuggalasevanatā pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatīti.

Buddhagūṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati. Dhammasaṅghagūṇe anussarantassāpi, dīgharattaṃ akhaṇḍaṃ katvā rakkhitaṃ catupārisuddhisīlaṃ paccavekkhantassāpi, gihino dasasīlapaṇcasīlaṃ paccavekkhantassāpi, dubbhikkhabhayādīsū paṇītaṃ bhojanaṃ sabrahmacārīnaṃ datvā “evaṃ nāma adamhā”ti cāgaṃ paccavekkhantassāpi, gihinopi evarūpe kāle sīlavantānaṃ dinnadānaṃ paccavekkhantassāpi, yehi gūṇehi samannāgatā devatā devattaṃ pattā, tathārūpānaṃ guṇānaṃ attani atthitaṃ paccavekkhantassāpi, “samāpattiyā vikkhambhitā kilesā satṭhipi, sattatipi vassāni na samudācarantī”ti paccavekkhantassāpi, cetiyadassanabodhidassanatheradassanesu asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve buddhādīsū pasādasinehābhāvena gadrabhapiṭṭhe rajasadiṣe lūkhapuggale parivajjantassāpi, buddhādīsū pasādabāhule muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratanattayagūṇaparidīpake pasādanīye suttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādīsū pītiuppādanatthaṃ ninnapaṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannaṃ panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Passaddhisambojjhaṅgassa – “atthi, bhikkhave, kāyapassaddhi cittapassaddhi, tattha yonisomanasikārahulīkāro, ayamāhāro anuppannaṃ vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannaṃ vā passaddhisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti evaṃ uppādo hoti.

Apica satta dhammā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti paṇītabhojanasevanatā utusukhasevanatā iriyāpathasukhasevanatā

majjhattapayogatā sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā passaddhakāyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Pañītañhi siniddham sappāyabhojanam bhuñjantassāpi, sītuṅhesu utūsu ṭhānādīsu iriyāpathesu sappāyam utum ca iriyāpatham ca sevantassāpi passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisajātiko sabbautiriyāpathakkhamaova hoti, na tam sandhāyetam vuttam. Yassa sabhāgavisabhāgatā atthi, tasseva visabhāge utiriyāpathe vajjetvā sabhāge sevantassāpi uppajjati. Majjhattapayogo vuccati attano ca parassa ca kammassakatāpaccavekkhanā, iminā majjhattapayogena uppajjati. Yo leḍḍudaṇḍādīhi param viheṭṭhayamānova vicarati. Evarūpaṃ sāraddhakāyam puggalam parivajjantassāpi, saṃyatapādapanim passaddhakāyam puggalam sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu passaddhiuppādanatthāya ninnaponapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Samādhisambojjhaṅgassa – “atthi, bhikkhave, samathanimittam abyagganimittam, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūrīya saṃvattatī”ti (saṃ. ni. 5.232) evaṃ uppādo hoti. Tattha samathova samathanimittam, avikkhepaṭṭhena ca abyagganimittanti.

Apica ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti vatthuisadakiriyatā indriyasamattapaṭipādanatā nimittakusalatā samaye cittassa paggahaṇatā samaye cittassa niggahaṇatā samaye sampahaṃsanatā samaye ajjupekkhanatā asamāhitapuggalaparivajjanatā samāhitapuggalasevanatā jhānavimokkhapaccavekkhanatā tadadhimuttatāti. Tattha **vatthuisadakiriyatā ca indriyasamattapaṭipādanatā** ca vuttanayeneva veditabbā.

Nimittakusalatā nāma kaṣiṇanimittassa uggahaṇakusalatā. **Samaye cittassa paggahaṇatā**ti yasmim samaye atisithilavīriyatādīhi līnam cittam hoti, tasmim samaye dhammavicayavīriyasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa paggahaṇam. **Samaye cittassa niggahaṇatā**ti yasmim samaye accāraddhavīriyatādīhi uddhatam cittam hoti, tasmim samaye passaddhisamādhipekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa niggahaṇam. **Samaye sampahaṃsanatā**ti yasmim samaye cittam paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā nirassādam hoti, tasmim samaye aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhanena saṃvejetī. Aṭṭha saṃvegavatthūni nāma jāṭijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkham pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakam dukkham, anāgate vaṭṭamūlakam dukkham, paccuppanne āhārapariyetṭhimūlakam dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādam janetī. Ayaṃ vuccati “samaye sampahaṃsanatā”ti.

Samaye ajjupekkhanatā nāma yasmim samaye sammāpaṭipattim āgamma alīnam anuddhatam anirassādam ārammaṇe samappavattam samathavīthipaṭipannaṃ cittam hoti, tadāssa paggahaniggahasampahaṃsanesu na byāpāram āpajjati sārathi viya samappavattesu. Assesu. Ayaṃ vuccati “samaye ajjupekkhanatā”ti. **Asamāhitapuggalaparivajjanatā** nāma upacāram vā appanam vā appattānam vikkhittacittānam puggalānam ārakā parivajjanam. **Samāhitapuggalasevanatā** nāma upacārena vā appanāya vā samāhitacittānam sevā bhajānā payirupāsānā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu samādhīuppādanatthāmyeva ninnaponapabbhāracittatā. Evañhi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Upekkhāsambojjhaṅgassa – “atthi, bhikkhave, upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīya dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya

pāripūriyā samvattatī”ti (sam. ni. 5.232) evaṃ uppādo hoti. Tattha upekkhāyeva upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma.

Apica pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya samvattanti sattamajjhataṭṭā saṅkhāramajjhataṭṭā sattaṣaṅkhākelāyanapuggalaparivajjanatā sattaṣaṅkhāramajjhataṭṭapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha dvīhākārehi sattamajjhataṭṭaṃ samuṭṭhāpeti – “tvaṃ attano kamma āgantvā attano kamma gamissasi, esopi attano kamma āgantvā attano kamma gamissati, tvaṃ kaṃ kelāyasī”ti evaṃ kammassakatāpaccavekkhaṇena ca, “paramatthato sattoyeva natthi, so tvaṃ kaṃ kelāyasī”ti evaṃ nissattaṭṭapaccavekkhaṇena ca. Dvīhevākārehi saṅkhāramajjhataṭṭaṃ samuṭṭhāpeti – “idaṃ cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikāraṃ ceva jīṇabhāvaṃ ca upagantvā pādapuñchanacōlakam hutvā yatṭhikoṭiyā chaḍḍanīyaṃ bhavissati, sace panassa sāmiko bhavye, nāssa evaṃ vinassitum dadeyyā”ti evaṃ asāmikabhāvaṃ paccavekkhaṇena, “anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālika”nti evaṃ tāvakālikatāpaccavekkhaṇena ca. Yathā ca cīvare, evaṃ pattādīsipi yojanā kātabbā.

Sattaṣaṅkhākelāyanapuggalaparivajjanatāti ettha yo puggalo gihi vā attano puttadhītādike, pabbajito vā attano antevāsikasamānupajjhāyakādike mamāyati, sahattheneva nesam kesacchedanasūcikkammacīvaradhovanarajanapattapacanādīni karoti, muhuttampi apassanto “asuko sāmaṇero kuhiṃ, asuko daharo kuhi”nti bhantamigo viya ito cito ca āloketi, aññena kesacchedanādīnaṃ atthāya “muhuttam tāva asukaṃ pesethā”ti yācīyamānopi “amhepi tam attano kammaṃ na kārema, tumhe tam gahetvā kilamessathā”ti na deti. Ayaṃ **sattakelāyano** nāma. Yo pana pattacīvarathālakakattarayattīdīni mamāyati, aññassa hatthena parāmasitumpi na deti, tāvakālikam yācīto “mayampi idaṃ mamāyantaṃ na paribhuñjāma, tumhākaṃ kiṃ dassāmā”ti vadati. Ayaṃ **saṅkhākelāyano** nāma. Yo pana tesu dvīsipi vatthūsu majjhato udāsino. Ayaṃ **sattaṣaṅkhāramajjhato** nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambojjhaṅgo evarūpaṃ sattaṣaṅkhākelāyanam puggalam ārakā parivajjantassāpi, sattaṣaṅkhāramajjhataṭṭapuggalam sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsū taduppādanattham ninnapaṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppanassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ attano vā satta sambojjhaṅge pariggaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa bojjaṅge pariggaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha bojjaṅgānam nibbattinirodhavasena veditabbā. Ito param vuttanayameva.

Kevalañhi idha bojjaṅgapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanam katvā bojjaṅgapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukham veditabbam. Sesam tādīsamevāti.

Bojjaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusaccapabbavaṇṇanā

119. Evaṃ sattaṭṭabojjaṅgavasena dhammānupassanam vibhajitvā idāni catusaccavasena vibhajitum **puna caparanti**ādīmāha.

Tattha **idaṃ dukkhanti yathābhūtam pajānātīti** ṭhapetvā taṇham tebhūmake dhamme “idaṃ dukkha”nti yathāsbhāvato pajānāti, tasseva kho pana dukkhassa janikam samuṭṭhāpikam purimataṇham “ayaṃ dukkhasamudayo”ti, ubhinnaṃ appavattim nibbānam “ayaṃ dukkhanirodho”ti, dukkhaparijānam samudayapajahanam nirodhasacchikarānam ariyamaggaṃ “ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā”ti yathāsbhāvato pajānātīti attho. Avasesā ariyasaccakathā **visuddhimagge** vitthāritāyeva.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ attano vā cattāri saccāni pariggaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa cattāri saccāni pariggaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati.

Samudayavayā panettha catunnaṃ saccānaṃ yathāsambhavato uppattinivattivasena veditabbā. Ito paraṃ vuttanayameva.

Kevalaṅhi idha catusaccapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā saccapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesāṃ tādīsimevāti.

Catusaccapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ettāvata ānāpānaṃ catuiriyāpathaṃ catusampajaññaṃ dvattiṃsākāraṃ catudhātuvavatthānaṃ navasivathikā vedanānupassanā cittānupassanā nīvaraṇapariggaho khandhapariggaho āyatanapariggaho bojjaṅgapariggaho saccapariggahoti ekavīsati kammaṭṭhānāni vuttāni. Tesu ānāpānaṃ dvattiṃsākāro navasivathikāti ekādasa appanākammaṭṭhānāni honti. Dīghabhāṇakamahāsīvatto pana “navasivathikā ādīnavānupassanāvasena vuttā”ti āha. Tasmā tassa matena dveveva appanākammaṭṭhānāni, sesāni upacārakammaṭṭhānāni. Kiṃ panetesu sabbesu abhiniveso jāyatīti? Na jāyati. Iriyāpathasampajaññanīvaraṇaḥbojjhaṅgesu hi abhiniveso na jāyati, sesesu jāyatīti. Mahāsīvatto pana – “etesupi abhiniveso jāyati, ayaṅhi atthi nu kho me cattāro iriyāpathā, udāhu natthi, atthi nu kho me catusampajaññaṃ, udāhu natthi, atthi nu kho me pañcanīvaraṇā, udāhu natthi, atthi nu kho me sattabojjhaṅgā, udāhu natthīti evaṃ pariggaṇhāti, tasmā sabbattha abhiniveso jāyatī”ti.

137. Yo hi koci, bhikkhavi yo hi koci bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā. **Evaṃ bhāveyyāti** ādito paṭṭhāya vuttena bhāvanānukkamena bhāveyya. **Paṭikaṅkhaṇti** paṭikaṅkhitabbaṃ, avassaṃ bhāvīti attho. **Aññāti** arahattaṃ. **Sati vā upādiseseti** upādānase vā sati aparikkhīṇe. **Anāgāmitāti** anāgāmbhāvo.

Evaṃ sattannaṃ vassānaṃ vasena sāsanaṃ niyyānikabhāvaṃ dassetvā puna tato appatarepi kāle dassento “tiṭṭhantu, bhikkhave”tiādīmāha. Sabbampi cetāṃ majjhimasseva neyyapuggalassa vasena vuttaṃ. Tikkhapaññaṃ pana sandhāya – “pāto anusittho sāyaṃ visesaṃ adhigamissati, sāyaṃ anusittho pāto visesaṃ adhigamissati”ti (ma. ni. 2.345) vuttaṃ.

Iti bhagavā “evaṃniyyānikaṃ, bhikkhave, mama sāsana”nti dassetvā ekavīsatiyāpi ṭhānesu arahattanikūṭena desitaṃ desanaṃ niyyānto “ekāyano ayam, bhikkhave, maggo...pe... iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vutta”nti āha. Sesāṃ uttānatthamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sīhanādavaggo

1. Cūlasīhanādasuttavaṇṇanā

139. Evaṃme sutanti cūlasīhanādasuttaṃ. Yasmā panassa atthuppattiko nikkhepo, tasmā taṃ dassetvā cassa anupubbapadaṇṇanaṃ karissāma. Katarāya panidaṃ atthuppattiyā nikkhittanti? Lābhasakkārapaccayā titthiyaparidevite. Bhagavato kira dhammadāyādasutte vuttanayena mahālābhasakkāro uppajji. Catuppamāṇiko hi ayam lokasannivāso, rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasannoti imesaṃ puggalānaṃ vasena catudhā ṭhito.

Tesaṃ idaṃ nānākaraṇaṃ – katamo ca puggalo rūpappamāṇo rūpappasanno? Idhekacco puggalo ārohaṃ vā passivā pariṇāhaṃ vā passivā saṅghānaṃ vā passivā pāripūriṃ vā

passitvā tatha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti, ayaṃ vuccati puggalo rūpappamāṇo rūpappasanno.

Katamo ca puggalo ghosappamāṇo ghosappasanno? Idhekacco puggalo paravaṇṇanāya parathomānāya parapasamsanāya paravaṇṇahārikāya, tatha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti, ayaṃ vuccati puggalo ghosappamāṇo ghosappasanno.

Katamo ca puggalo lūkhappamāṇo lūkhappasanno? Idhekacco puggalo cīvaralūkhaṃ vā passitvā pattalūkhaṃ vā passitvā, senāsanalūkhaṃ vā passitvā vividhaṃ vā dukkarakārikaṃ passitvā tatha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti, ayaṃ vuccati puggalo lūkhappamāṇo lūkhappasanno.

Katamo ca puggalo dhammappamāṇo dhammappasanno? Idhekacco puggalo sīlaṃ vā passitvā samādhiṃ vā passitvā paññaṃ vā passitvā tatha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti, ayaṃ vuccati puggalo dhammappamāṇo dhammappasannoti.

Imesu catūsu puggalesu rūpappamāṇopi bhagavato ārohapariṇāhasaṅṭhānapāripūrivannaṃpokkharataṃ, asītianubyañjanappaṭtimaṇḍitattā nānāratanaṃvittamaṃ suvaṇṇamahāpaṭaṃ, dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇasamākiṇṇatāya tārāgaṇasamujjalaṃ viya gaganatalaṃ sabbaphāliphullaṃ viya ca yojanasatubbedhaṃ pāricchattaṃ aṭṭhārasaratanubbedhaṃ byāmapabhāparikkhepaṃ sassirikaṃ anopamasarīraṃ disvā sammāsambuddheya pasīdati.

Ghosappamāṇopi, bhagavatā kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyo pūritā aṅgapariccāgo puttadārapariccāgo, rajjapariccāgo attapariccāgo nayanapariccāgo ca katotiādīnā nayena pavattaṃ ghoṣaṃ sutvā sammāsambuddheya pasīdati.

Lūkhappamāṇopi bhagavato cīvaralūkhaṃ disvā “sace bhagavā agāraṃ ajjhāvasissa, kāsikavatthameva adhārayissa. Pabbajitvā panānena sāṇapaṃsukūlacīvarena santussamānena bhāriyaṃ kata”nti sammāsambuddheya pasīdati. Pattalūkhampi disvā – “iminā agāraṃ ajjhāvasantena rattavarasuvannaṃbhājanesu cakkavattibhojanārahaṃ sugandhasālibhojanaṃ paribhuttaṃ, pabbajitvā pana pāsānamayaṃ pattaṃ ādāya uccaṇṇakuladvāresu sapadānaṃ piṇḍāya caritvā laddhapīṇḍiyālopaṇaṃ santussamāno bhāriyaṃ karotī”ti sammāsambuddheya pasīdati. Senāsanalūkhaṃ disvāpi – “ayaṃ agāraṃ ajjhāvasanto tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavikesu tīsu pāsādesu tividhanātakaparivāro dibbasampattiṃ viya rajjasiriṃ anubhavitvā idāni pabbajjūpagato rukkhamaṇḍalāsenāsanādīsū dārupalakasilāpaṭṭapīṭhamaṇḍakādīhi santussamāno bhāriyaṃ karotī”ti sammāsambuddheya pasīdati. Dukkarakārikamassa disvāpi – “chabbassāni nāma muggayūsakulattayūsahareṇuyūsādīnaṃ pasatamattena yāpessati, appāṇakaṃ jhānaṃ jhāyissati, sarīre ca jīvite ca anapekkho viharissati, aho dukkarakārako bhagavā”ti sammāsambuddheya pasīdati.

Dhammappamāṇopi bhagavato sīlaguṇaṃ samādhiguṇaṃ paññāguṇaṃ jhānavimokkhasamādhisamāpattisampadaṃ abhiññāpāripūriṃ yamakapāṭihāriyaṃ devorohaṇaṃ pāthikaputtadamaṇḍīni ca anekāni acchāriyāni disvā sammāsambuddheya pasīdati, te evaṃ pasannā bhagavato mahantaṃ lābhasakkāraṃ abhiharanti. Titthiyānaṃ pana **bāverujātake** kākassa viya lābhasakkāro parihāyittha. Yathāha –

“Adassanena morassa, sikhino mañjubhāṇino;

Kākaṃ tatha apūjesuṃ, maṃsena ca phalena ca.

Yadā ca sarasampanno, moro bāverumāgamā;

Atha lābho ca sakkāro, vāyasassa ahāyatha.

Yāva nuppajjati buddho, dhammarājā pabhaṅkaro;
Tāva aññe apūjesuṃ, puthū samaṇabrāhmaṇe.
Yadā ca sarasampanno, buddho dhammadesayi;
Atha lābho ca sakkāro, titthiyānaṃ ahāyathā’’ti. (jā. 1.4.153-156);

Te evaṃ pahīnalābhasakkārā rattiṃ ekadvāṅgulamattam obhāsetvāpi sūriyuggamane khajjopanakā viya hatappabhā hesuṃ.

Yathā hi khajjopanakā, kāḷapakkhāhi rattiyā;
Nidassayanti obhāsam, etesaṃ visayo hi so.
Yadā ca rasmisampanno, abbhudeti pabhaṅkaro;
Atha khajjupasaṅghānaṃ, pabhā antaradhāyati.
Evaṃ khajjupasadisā, titthiyāpi puthū idha;
Kāḷapakkhūpame loke, dīpayanti sakaṃ guṇaṃ.
Yadā ca buddho lokasmiṃ, udeti amitappabho;
Nippabhā titthiyā honti, sūriye khajjupakā yathāti.

Te evaṃ nippabhā hutvā kacchupīlakādīhi kiṇṇasarīrā paramapārijuññapattā yena buddho yena dhammo yena saṅgho yena ca mahājanassa sannipāto, tena tena gantvā antaravīthiyampi siṅghātakepi catukkepi sabhāyampi thatvā paridevanti –

“Kiṃ bho samaṇoyeva gotamo samaṇo, mayaṃ assamaṇā; samaṇasseva gotamassa sāvakā samaṇā, amhākaṃ sāvakā assamaṇā? Samaṇasseva gotamassa sāvakānañcassa dinnāṃ mahapphalaṃ, na amhākaṃ, sāvakānañca no dinnāṃ mahapphalaṃ? Nanu samaṇopi gotamo samaṇo, mayampi samaṇā. Samaṇassapi gotamassa sāvakā samaṇā, amhākampi sāvakā samaṇā. Samaṇassapi gotamassa sāvakānañcassa dinnāṃ mahapphalaṃ, amhākampi sāvakānañca no dinnāṃ mahapphalañceva? Samaṇassapi gotamassa sāvakānañcassa detha karotha, amhākampi sāvakānañca no detha sakkarotha? Nanu samaṇo gotamo purimāni divasāni uppanno, mayaṃ pana loke uppajjamāneyeva uppannā’’ti.

Evaṃ nānappakāraṃ viravanti. Atha bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyoti catasso parisā tesāṃ saddaṃ sutvā bhagavato ārocesuṃ “titthiyā bhante idañcidañca kathentī’’ti . Taṃ sutvā bhagavā – “mā tumhe, bhikkhave, titthiyānaṃ vacanena ‘aññatra samaṇo atthī’’ti saññino ahuvatthā’’ti vatvā aññatitthiyesu samaṇabhāvaṃ paṭisedhento idheva ca anujānanto imissā atthuppattiyā **idheva, bhikkhave, samaṇoti** idaṃ suttaṃ abhāsī.

Tattha **idhevāti** imasmimyeva sāsane. Ayaṃ pana niyamo sesapadesupi veditabbo. Dutiyādayopi hi samaṇā idheva, na aññattha. **Samaṇoti** sotāpanno. Tenevāha – “katamo ca, bhikkhave, paṭhamo samaṇo? Idha, bhikkhave, bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo, ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo samaṇo’’ti (a. ni. 4.241).

Dutiyoti sakadāgāmī. Tenevāha – “katamo ca? Bhikkhave, dutiyo samaṇo. Idha, bhikkhave, bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo samaṇo’’ti.

Tatiyoti anāgāmī. Tenevāha – “katamo ca, bhikkhave, tatiyo samaṇo? Idha, bhikkhave, bhikkhu pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo samaṇo”’ti.

Catutthoti arahā. Tenevāha – “katamo ca, bhikkhave, catuttho samaṇo? Idha, bhikkhave, bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho samaṇo”’ti (a. ni. 4.241). Iti imasmiṃ thāne cattāro phalaṭṭhakasamaṇāva adhippetā.

Suññāti rittā tucchā. **Parappavādāti** cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññivādā, aṭṭha asaññivādā, aṭṭha nevasaññināsaññivādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti ime sabbepe **brahmajāle** āgatā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. Ito bāhirānaṃ paresaṃ vādā **parappavādā** nāma. Te sabbepe imehi catūhi phalaṭṭhakasamaṇehi suññā, na hi te ettha santi. Na kevalāṅca eteheva suññā, catūhi pana maggaṭṭhakasamaṇehi catunnaṃ maggānaṃ atthāya āradhavi-passakehipīti dvādasahi-pi samaṇehi suññā eva. Imameva atthaṃ sandhāya bhagavatā **mahāparinibbāne** vuttaṃ –

“Ekūnatimso vayasā subhadda,
Yaṃ pabbajim kiṃ kusalānuesī;
Vassāni paññāsa samādhikāni,
Yato ahaṃ pabbajito subhadda;
Ñāyassa dhammassa padasavattī,
Ito bahiddhā samaṇopi natthi.

“Dutiyopi samaṇo natthi, tatiyopi samaṇo natthi, catutthopi samaṇo natthi. Suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”’ti (dī. ni. 2.214).

Ettha hi padasavattīti āradhavi-passako adhippeto. Tasmā sotāpattimaggassa āradhavi-passakaṃ maggaṭṭhaṃ phalaṭṭhanti tayopi ekato katvā samaṇopi natthīti āha. Sakadāgāmimaggassa āradhavi-passakaṃ maggaṭṭhaṃ phalaṭṭhanti tayopi ekato katvā dutiyopi samaṇo natthīti āha. Itaresupi dvīsu eseva nayo.

Kasmā panete aññattha natthīti? Akhettatāya. Yathā hi na āragge sāsapo titṭhati, na udakapitṭhe aggi jalati, na piṭṭhipāsāne bijāni ruhanti, evameva bāhiresu titṭhāyatanesu na ime samaṇā uppajjanti, imasmiṃyeva pana sāsane uppajjanti. Kasmā? Khettatāya. Tesam akhettatā ca khettatā ca ariyamaggassa abhāvato ca bhāvato ca veditabbā. Tenāha bhagavā –

“Yasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo na upalabbhati, samaṇopi tattha na upalabbhati, dutiyopi tattha samaṇo na upalabbhati, tatiyopi tattha samaṇo na upalabbhati, catutthopi tattha samaṇo na upalabbhati. Yasmiṃca kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati, samaṇopi tattha upalabbhati, dutiyopi tattha...pe... Catutthopi tattha samaṇo upalabbhati. Imasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati, idheva, subhadda, samaṇo, idha dutiyo samaṇo, idha tatiyo samaṇo, idha catuttho samaṇo, suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”’ti (dī. ni. 2.214).

Evam yasmā titṭhāyatanaṃ akhettaṃ, sāsanaṃ khettaṃ, tasmā yathā surattahatthapādo sūrakesarako sīho migarājā na susāne vā saṅkarakūṭe vā paṭivasati, tiyojanasahassavittathaṃ pana himavantaṃ ajjhogāhetvā maṇiguhāyaṃyeva paṭivasati. Yathā ca chaddanto nāgarājā na gocariyahatthikulādīsu navasu nāgakulesu uppajjati, chaddantakuleyeva uppajjati. Yathā ca valāhako assarājā na gadrabhakule vā ghoṭakakule vā uppajjati, sindhuyā tīre pana sindhavakuleyeva uppajjati. Yathā ca sabbakāmadadaṃ manoharaṃ maṇiratanaṃ na

Sahadhammikā kho panāti bhikkhu bhikkhunī sikkhamānā sāmaṇero sāmaṇerī upāsako upāsikāti ete satta **sahadhammacārino**. Etesu hi bhikkhu bhikkhūhi saddhiṃ sahadhammaṃ carati samānasikkhatāya. Tathā bhikkhunī bhikkhunīhi...pe... upāsikā upāsikāhi, sotāpanno sotāpannehi, sakadāgāmī...pe... anāgāmīhi sahadhammaṃ carati. Tasmā sabbepe **sahadhammikāti** vuccanti. Apicettha ariyasāvakaḃyeva adhippetā. Tesañhi bhavantarepi maggadassanāmi vivādo natthi, tasmā te accantaṃ ekadhammacāritāya sahadhammikā. Iminā, “suppaṭṭipanno bhagavato sāvakaṃgho”tiādinā nayena saṅghaṃ anussarantānaṃ uppannappasādo kathito. Ettāvataṃ cattāri sotāpannassa aṅgāni kathitāni honti.

Ime kho no, āvusoti, āvuso, ime cattāro dhammā tena bhagavatā amhākaṃ assāso ceva balañcāti akkhātā, ye mayaṃ attani sampassamānā evaṃ vadema.

141. Yo amhākaṃ satthāti iminā pūraṇakassapādike cha satthāro apadissanti. Yathā pana idāni sāsane ācariyupajjhāyādīsu “amhākaṃ ācariyo, amhākaṃ upajjhāyo”ti gehasitapemaṃ hoti. Evarūpaṃ pemaṃ sandhāya “satthari pasādo”ti vadanti. Thero panāha – “yasmā satthā nāma na ekassa, na dvinnaṃ hoti, sadevakassa lokassa ekova satthā, tasmā titthiyā ‘amhākaṃ satthā’ ti ekapadeneva satthāraṃ viṣuṃ katvā imināva padena viruddhā parājītā”ti. **Dhamme pasādoti** idaṃ pana yathā idāni sāsane “amhākaṃ **dīghanikāyo** amhākaṃ **majjhimanikāyo**”ti mamāyanti, evaṃ attano attano pariyattidhamme gehasitapemaṃ sandhāya vadanti. **Sīlesūti** ajasīlagosīlameṇḍakasīlakukkurasīlādīsu. **Idha no āvusoti** ettha **idhāti** pasādaṃ sandhāya vadanti. **Ko adhippayāsoti** ko adhippayogo. **Yadidanti** yamidaṃ tumhākañceva amhākañca nānākaraṇaṃ vadeyyātha. Taṃ kiṃ nāma? Tumhākampi hi catūsu ṭhānesu pasādo, amhākampi. Nanu etasmiṃ pasāde tumhe ca amhe ca dvedhā bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisāti vācāya samadhurā hutvā aṭṭhaṃsu.

Atha nesam taṃ samadhurataṃ bhindanto bhagavā **evaṃ vādinoti**ādimāha. Tattha **ekā niṭṭhāti** yā tassa pasādassa pariyosānabhūtā niṭṭhā, kiṃ sā ekā, udāhu puthūti evaṃ pucchathāti vadati. Yasmā pana tasmim tasmim samaye niṭṭhaṃ apaññapento nāma natthi, brāhmaṇānañhi brahmaloko niṭṭhā, mahātāpasānaṃ ābhassarā, paribbājakaṇaṃ subhakiṇhā, ājīvakaṇaṃ “anantamānaso”ti evaṃ parikappito asaññbhavo . Imasmim sāsane pana arahattaṃ niṭṭhā. Sabbeva cete arahattameva niṭṭhāti vadanti. Diṭṭhivasena pana brahmalokādīni paññapenti. Tasmā attano attano laddhivasena ekameva niṭṭhaṃ paññapenti, taṃ dassetuṃ bhagavā **sammā byākaramānāti**ādimāha.

Idāni bhikkhūnampi ekā niṭṭhā, titthiyānampi ekā niṭṭhāti dvīsu aṭṭakārakesu viya ṭhitesu bhagavā anuyogavattaṃ dassento **sā panāvuso, niṭṭhā sarāgassa, udāhu vītarāgassāti**ādimāha. Tattha yasmā rāgarattādīnaṃ niṭṭhā nāma natthi. Yadi siyā, soṇasiṅgālādīnampi siyāti imaṃ dosaṃ passantānaṃ titthiyānaṃ “vītarāgassa āvuso sā niṭṭhā”tiādinā nayena byākaraṇaṃ dassitaṃ.

Tattha **viddasunoti** paṇḍitassa. **Anuruddhapaṭiviruddhassāti** rāgena anuruddhassa kodhena paṭiviruddhassa. **Papañcārāmassa papañcaratinoti** ettha āramanti etthāti ārāmo. Papañco ārāmo assāti **papañcārāmo**. Papañce rati assāti **papañcarati**. **Papañcoti** ca mattapamattākārabhāvena pavattānaṃ taṇhādīṭṭhimānāmetam adhivacanaṃ. Idha pana taṇhādīṭṭhiyova adhippetā. **Sarāgassāti**ādisu pañcasu ṭhānesu ekova kilesa āgato. Tassa ākārato nānattaṃ veditabbaṃ. **Sarāgassāti** hi vuttaṭṭhāne pañcakāmaguṇikarāgavasena gahito. **Sataṇhassāti** bhavataṇhāvasena. **Saupādānassāti** gahaṇavasena. **Anuruddhapaṭiviruddhassāti** yugaḷavasena. **Papañcārāmassāti** papañcuppattidassanavasena. **Sarāgassāti** vā ettha akusalamūlavasena gahito. **Sataṇhassāti** ettha taṇhāpaccayā upādānadassanavasena. Sesam purimasadisameva. Thero panāha “kasmā evaṃ viddhamsetha? Ekoyeva hi ayaṃ lobho rajjanavasena **rāgoti** vutto.

Tañhākaraṇavasena **tañhā**. Gahaṇaṭṭhena **upādānaṃ**. Yugaḷavasena **anurodhapaṭivirodho**. Papañcupattidassanaṭṭhena **papañco**”ti.

142. Idāni imesaṃ kilesānaṃ mūlabhūtaṃ diṭṭhivādaṃ dassento **dvemā, bhikkhave, diṭṭhiyoti**ādimāha.

Tattha **bhavadiṭṭhī**ti sassatadiṭṭhi. **Vibhavadiṭṭhī**ti ucchedadiṭṭhi. **Bhavadiṭṭhiṃ allīnāti** tañhādiṭṭhivasena sassatadiṭṭhiṃ allīnā. **Upagatāti** tañhādiṭṭhivaseneva upagatā. **Ajjhositāti** tañhādiṭṭhivaseneva anupavitṭhā. **Vibhavadiṭṭhiyā te paṭiviruddhāti** te sabbe ucchedavādīhi saddhiṃ – “tumhe andhabālā na jānātha, sassato ayaṃ loko, nāyaṃ loko ucchijjati”ti paṭiviruddhā niccaṃ kalahabhaṇḍanapasutā viharanti. Dutiyavārepi eseva nayo.

Samudayañcātiādīsu dve diṭṭhīnaṃ samudayā khaṇikasamudayo paccayasamudayo ca. **Khaṇikasamudayo** diṭṭhīnaṃ nibbatti. **Paccayasamudayo** aṭṭha ṭhānāni. Seyyathidaṃ, khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ, avijjāpi, phassopi, saññāpi, vitakkopi, ayonisomanasikāropi, pāpamittopi, paratoghosopi diṭṭhiṭṭhānaṃ. “Khandhā hetu khandhā paccayo diṭṭhīnaṃ upādāya samuṭṭhānaṭṭhena. Evaṃ khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Avijjā... phasso... saññā... vitakko... ayonisomanasikāro... pāpamitto... paratoghoso hetu, paratoghoso paccayo diṭṭhīnaṃ upādāya samuṭṭhānaṭṭhena. Evaṃ paratoghosopi diṭṭhiṭṭhānaṃ” (paṭi. ma. 1.124). Atthaṅgamāpi dveveva khaṇikatthaṅgamo paccayatthaṅgamo ca. **Khaṇikatthaṅgamo** nāma khayō vayo bhedo paribhedo aniccatā antaradhānaṃ. **Paccayatthaṅgamo** nāma sotāpattimaggo. Sotāpattimaggo hi diṭṭhiṭṭhānasamugghātōti vutto.

Assādanti diṭṭhimūlakam ānisaṃsaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ – “yaṃdiṭṭhiko satthā hoti, taṃdiṭṭhikā sāvakā honti. Yaṃdiṭṭhikā satthāraṃ sāvakā sakkaronti, garuṃ karonti, mānenti, pūjenti, labhanti tatonidānaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ. Ayaṃ, bhikkhave, diṭṭhiyā diṭṭhadhammiko ānisaṃso”ti. **Ādinavanti** diṭṭhiggahaṇamūlakam upaddavaṃ. So vaggulivataṃ ukkuṭikappadhānaṃ kaṇṭakāpassayatā pañcāpatappanaṃ sānupapātapanaṃ kesamassuluñcanaṃ appoṇakaṃ jhānantiādīnaṃ vasenaṃ veditabbo. **Nissaraṇanti** diṭṭhīnaṃ nissaraṇaṃ nāma nibbānaṃ. **Yathābhūtaṃ nappajānantī**ti ye etaṃ sabbaṃ yathāsabhāvaṃ na jānanti. **Na parimuccanti dukkhamā**ti sakalavaṭṭadukkhato na parimuccanti. Iminā etesaṃ niṭṭhā nāma natthīti dasseti. **Parimuccanti dukkhamā**ti sakalavaṭṭadukkhato parimuccanti. Iminā etesaṃ niṭṭhā nāma atthīti dvinnaṃ aṭṭakārakānaṃ aṭṭaṃ chindanto viya sāsanasmiṃyeva niṭṭhāya atthitaṃ paṭiṭṭhapeti.

143. Idāni diṭṭhicchedanaṃ dassento **cattārimāni, bhikkhave, upādānāni**tiādīmaṃ. Tesam vitthārakathā **visuddhimagge** vuttāyeva.

Sabbupādānapariññāvādā paṭijānamānāti mayam sabbesaṃ upādānānaṃ pariññaṃ samatikkamaṃ vadāmāti evaṃ paṭijānamānā. **Na sammā sabbupādānapariññanti** sabbesaṃ upādānānaṃ samatikkamaṃ sammā na paññapenti. Keci kāmupādānamattassa pariññaṃ paññapenti. Keci diṭṭhupādānamattassa paññapenti, keci sīlabbatupādānassāpi. Attavādupādānassa pana pariññaṃ paññapento nāma natthi. Tesam pana bhedaṃ dassento **kāmupādānassa pariññaṃ paññapenti**tiādīmaṃ. Tattha sabbepi kāmupādānassa pariññaṃ paññapentiyeva, channavuti pāsaṇḍāpi hi “kāmā kho pabbajitena na sevitaḃbā”ti vatthupaṭisevanaṃ kāmam kappatīti na paññapenti, akappiyameva katvā paññapenti. Ye pana sevanti, te theyyena sevanti. Tena vuttaṃ “kāmupādānassa pariññaṃ paññapenti”ti.

Yasmā “natthi dinna”ntiādīni gahetvā caranti. “Sīlena suddhi vatena suddhi, bhāvanāya suddhi”ti gaṇhanti, attupaladdhiṃ na pajahanti, tasmā na diṭṭhupādānassa, na sīlabbatupādānassa, na attavādupādānassa pariññaṃ paññapenti. **Tam kissa hetū**ti tam apaññāpanam etesaṃ kissa hetu, kiṃ kāraṇā? **Imāni hi te bhontoti** yasmā te bhonto imāni

tīṇi kāraṇāni yathāsabhāvato na jānantīti attho. Ye panettha dvinnam pariññānam paññāpanakāraṇam diṭṭhiñceva sīlabbatañca “etaṃ pahātabba”nti yathāsabhāvato jānanti. Te sandhāya parato dve vārā vuttā. Tattha ye “atthi dinna”ntiādīni gaṇhanti, te diṭṭhupādānassa pariññam paññapenti. Ye pana “na sīlena suddhi, na vatena suddhi, na bhāvanāya suddhī”ti gaṇhanti, te sīlabbatupādānassa pariññam paññapenti. Attavādupādānassa pariññam pana ekopi paññapetum na sakkoti. Aṭṭhasamāpattilābhinopi hi candīmasūriye pāṇinā parimajjitvā caramānāpi ca titthiyā tisso pariññā paññapenti. Attavādam muñcituṃ na sakkonti. Tasmā punappunam vaṭṭasmiṃyeva patanti. Pathavijigucchanasasako viya hi ete.

Tatthāyam atthasallāpikā upamā – pathavī kira sasakam āha – “bho sasakā”ti. Sasako āha – “ko eso”ti. “Kasmā mameva upari sabbairiyāpathe kappento uccārapassāvam karonto mam na jānāsī”ti. “Suṭṭhu tayā aham diṭṭho, mayā akkantaṭṭhānampi aṅgulaggehi phutṭhaṭṭhānam viya hoti, vissatṭhaudakam appamattakam, karīsam katakaphalamattam. Hatthiassādīhi pana akkantaṭṭhānampi mahantam, passāvopi nesam ghaṭamatto hoti, uccāropi pacchimatto hoti, alam mayham tayā”ti uppatitvā aññasmim ṭhāne patito. Tato nam pathavī āha – “are dūram gatopi nanu mayham upariyeva patitosī”ti. So puna tam jigucchanto uppatitvā aññattha patito, evam vassasahassampi uppatitvā patamāno sasako pathavim muñcituṃ na sakkoti. Evamevam titthiyā sabbupādānapariññam paññapentopi kāmupādānādīnam tiṇṇaṃyeva samatikkamam paññapenti. Attavādam pana muñcituṃ na sakkonti, asakkontā punappunam vaṭṭasmiṃyeva patantīti.

Evam yam titthiyā samatikkamituṃ na sakkonti, tassa vasena diṭṭhicchedavādam vatvā idāni pasādapachedavādam dassento **evarūpe kho, bhikkhave, dhammavinayeti**ādīdimāha. Tattha **dhammavinayeti** dhamme ceva vinaye ca, ubhayenapi aniyyānikasāsanaṃ dasseti. “Yo sathari pasādo so na sammaggato”ti aniyyānikasāsanaṃhi hi sathā kalam katvā sīhopi hoti, byagghopi hoti, dīpipi acchopi taracchopi. Sāvakā panassa migāpi sūkarāpi pasādāpi honti, so “ime mayham pubbe upaṭṭhākā paccayadāyakā”ti khantiṃ vā mettam vā anuddayaṃ vā akatvā tesam upari patitvā lohitaṃ pivati, thūlathūlamaṃsānīpi khādāti. Sathā vā pana biḷāro hoti, sāvakā kukkuṭā vā mūsikā vā. Atha ne vuttanayeneva anukampaṃ akatvā khādāti. Atha vā sathā nirayapālo hoti, sāvakā nerayikasattā. So “ime mayham pubbe upaṭṭhākā paccayadāyakā”ti anukampaṃ akatvā vividhā kammakāraṇā karoti, ādittepi rathe yojeti, aṅgārapabbatampi āropeti, lohakumbhiyampi khipati, anekehipi dukkhadhammehi sampayojeti. Sāvakā vā pana kalam katvā sīhādayo honti, sathā migādīsu aññataro. Te “imaṃ mayham pubbe catūhi paccayehi upaṭṭhahimhā, sathā no aya”nti tasmim khantiṃ vā mettam vā anuddayaṃ vā akatvā vuttanayeneva anayabyasanaṃ pāpentī. Evam aniyyānikasāsane yo sathari pasādo, so na sammaggato hoti, kañci kalam gantvāpi pacchā vinassatiyeva.

Yo dhamme pasādoti aniyyānikasāsanasmiñhi dhamme pasādo nāma, uggahitapariyāpuṭa – dhāritavācittamattake tantidhamme pasādo hoti, vaṭṭamokkho panettha natthi. Tasmā yo ettha pasādo, so punappunam vaṭṭameva gambhīram karotīti sāsanasmiṃ asammaggato asabhāvato akkhāyati.

Yā sīlesu paripūrakāritāti yāpi ca aniyyānikasāsane ajasīlādīnam vasena paripūrakāritā, sāpi yasmā vaṭṭamokkham bhavanissaraṇam na sampāpeti, sampajjamānā pana tiracchānayoṇim āvahati, vipaccamānā nirayaṃ, tasmā sā na sammaggatā akkhāyati. **Yā sahadhammikesūti** aniyyānikasāsanasmiñhi ye sahadhammikā, tesu yasmā ekacce kalam katvā sīhādayopi honti, ekacce migādayo, tattha sīhādibhūtā “ime amhākam sahadhammikā ahesu”nti migādibhūtesu khantiādīni akatvā pubbe vuttanayeneva nesam mahādukkham uppādentī. Tasmā ettha sahadhammikesu piyamanāpatāpi asammaggatā akkhāyati.

Idam pana sabbampi kāraṇabhedam ekato katvā dassento bhagavā **taṃ kissa hetu? Evañhetam, bhikkhave, hotīti**ādīdimāha. Tatrāyam samkhepattho – evañhetam, bhikkhave,

hoti, yaṃ mayā vuttaṃ “yo sathhari pasādo so na sammaggato akkhāyati”tiādi, taṃ evameva hoti. Kasmā? Yasmā te pasādādayo durakkhāte dhammavinaye ...pe...
asammāsambuddhappavediteti, ettha hi **yathā tanti** kāraṇatthe nipāto. Tattha **durakkhātet**i dukkathite, dukkathitattāyeva **duppavedite**. So panesa yasmā maggaphalattāyā na niyyāti, tasmā **aniyyāniko**. Rāgādīnaṃ upasamāya asaṃvattanato **anupasamasamvattaniko**. Na sammāsambuddhena sabbaññunā paveditoti **asammāsambuddhappavedito**.
Tasmiṃ **aniyyānike anupasamasamvattanike asammāsambuddhappavedite**. Ettāvata bhagavā titthiyesu pasādo surāpītasīngāle pasādo viya niratthakoti dasseti.

Eko kira kālasīngālo rattim nagaraṃ pavittṭho surājallikaṃ khāditvā punnāgavane nipajjitvā niddāyanto sūriyuggamane pabujjhivā cintesi “imasmim kāle na sakkā gantum, bahū amhākaṃ verino, ekaṃ vañcetum vaṭṭati”ti. So ekaṃ brāhmaṇaṃ gacchantam disvā imaṃ vañcessāmīti “ayya brāhmaṇā”ti āha. Ko eso brāhmaṇaṃ pakkosatīti. “Ahaṃ, sāmī, ito tāva ehīti. Kim bhoti? Maṃ bahigāmaṃ nehi, ahaṃ te dve kahāpaṇasatāni dassāmīti. Sopi nayissāmīti taṃ pādesu gaṇhi. Are bāla brāhmaṇa, na mayhaṃ kahāpaṇā chaḍḍitakā atthi, dullabhā kahāpaṇā, sādhukaṃ maṃ gaṇhāhīti. Kathaṃ bho gaṇhāmīti? Uttarasaṅgena gaṇṭhikaṃ katvā aṃse laggetvā gaṇhāhīti. Brāhmaṇo taṃ tathā gahetvā dakkhiṇadvārasamīpaṭṭhānaṃ gantvā ettha otāremīti pucchi. Kataratṭhānaṃ nāma etanti? Mahādvāraṃ etanti. Are bāla, brāhmaṇa, kim tava ñātakā antaradvāre kahāpaṇaṃ ṭhapenti, parato maṃ harā”ti. So punappaṇaṃ thokaṃ thokaṃ gantvā “ettha otāremi ettha otāremi”ti pucchitvā tena tajjito khematṭhānaṃ gantvā tattha otārehīti vutto otāretvā sātakaṃ gaṇhi. Kālasīngālo āha “ahaṃ te dve kahāpaṇasatāni dassāmīti avocaṃ. Mayhaṃ pana kahāpaṇā bahū, na dve kahāpaṇasatāneva, yāva ahaṃ kahāpaṇe āharāmi, tāva tvam sūriyaṃ olokento tiṭṭhā”ti vatvā thokaṃ gantvā nivattetvā puna brāhmaṇaṃ āha “ayya brāhmaṇa mā ito olokehi, sūriyameva olokento tiṭṭhā”ti. Evañca pana vatvā ketakavanaṃ pavisitvā yathārucciṃ pakkanto. Brāhmaṇassapi sūriyaṃ olokentasseva nalātato ceva kacchehi ca sedā muccimsu. Atha naṃ rukkhadevatā āha –

“Saddahāsi siṅgālassa, surāpītassa brāhmaṇa;

Sippikānaṃ satam natthi, kuto kaṃsasatā duve”ti. (jā. 1.1.113);

Evaṃ yathā kālasīngāle pasādo niratthako, evaṃ titthiyesuṭṭi.

144. Aniyānikasāsane pasādassa niratthakabhāvaṃ dassetvā niyyānikasāsane tassa sātthakataṃ dassetum **tathāgato ca kho, bhikkhavi**tiādimāha. Tattha **kāmupādānassa pariññaṃ paññapeti**ti arahattamaggena kāmupādānassa pahānapariññaṃ samatikkamaṃ paññapeti, itaresaṃ tiṇṇaṃ upādānaṃ sotāpattimaggena pariññaṃ paññapeti. **Evarūpe kho, bhikkhave, dhammavinayeti**, bhikkhave, evarūpe dhamme ca vinaye ca. Ubhayenapi niyyānikasānaṃ dasseti. **Sathhari pasādoti** evarūpe sāsane yo sathhari pasādo, so sammaggato akkhāyati, bhavadukkhanissaraṇāya samvattati.

Tatrimāni vatthūni – bhagavā kira vediyakapabbate indasālaguhāyaṃ paṭivasati. Atheko ulūkasakuṇo bhagavati gāmaṃ piṇḍāya pavisante upaḍḍhamaggaṃ anugacchati, nikkhamante upaḍḍhamaggaṃ paccuggamaṃ karoti. So ekadivasaṃ sammāsambuddhaṃ sāyanhasamaye bhikkhusaṅghaparivutaṃ nisinnaṃ pabbatā oruyha vanditvā pakkhe paṇāmetvā añjaliṃ paggayha sīsaṃ heṭṭhā katvā dasabalaṃ namassamāno aṭṭhāsi. Bhagavā taṃ oloketvā sitaṃ pātvākāsi. Ānandatthero “ko nu kho, bhante, hetu ko paccayo sitassa pātukammāyā”ti pucchi. “Passānanda, imaṃ ulūkasakuṇaṃ, ayaṃ mayi ca bhikkhusaṅghe ca cittaṃ pasādetvā satasahassakappe devesu ca manussesu ca saṃsaritvā somanasso nāma paccekabuddho bhavissati”ti āha –

Ulūkamaṇḍalakkhika, vediyake ciradīghavāsika;

Sukhitosi tvam ayya kosiya, kāluttṭhitaṃ passasi buddhavaraṃ.

Mayi cittaṃ pasādetvā, bhikkhusaṅghe anuttare;

Kappānaṃ satasahassāni, duggateso na gacchati.

Devalokā cavitvāna, kusalamūlena codito;

Bhavissati anantañño, somanassoti vissutoti.

Aññānīpi cetta rājagahanagare sumanamālākāravatthu mahābherivādakavatthu morajikavatthu vīṇāvādakavatthu saṅkhadhamakavatthūti evamādīni vatthūni vitthāretabbāni. Evaṃ niyyānikasāsane satthari pasādo sammaggato hoti.

Dhamme pasādoti niyyānikasāsanamhi dhamme pasādo sammaggato hoti. Saramatte nimittaṃ gahetvā suṇantānaṃ tiracchānagatānampi sampattidāyako hoti, paramatthe kiṃ pana vattabbaṃ. Ayamatto maṇḍūkadevaputtādīnaṃ vatthuvaseṇa veditabbo.

Sīlesu paripūrakāritāti niyyānikasāsanamhi sīlesu paripūrakāritāpi sammaggatā hoti, saggamokkhasampattiṃ āvahati. Tattha chattamāṇavakavatthusāmaṇeravatthuādīni dīpetabbāni.

Sahadhammikesūti niyyānikasāsane sahadhammikesu piyamanāpatāpi sammaggatā hoti, mahāsampattiṃ āvahati. Ayamatto **vimānapetavatthūhi** dīpetabbo. Vuttañhetam –

“Khīrodanamahamadāsīm, bhikkhuno piṇḍāya carantassa...pe...

Phāṇitaṃ...pe... ucchukhaṇḍikaṃ... timbarusakam... kakkārikaṃ...

Eḷālukaṃ... vallipakkaṃ... phārusakaṃ... hatthapatākaṃ...

Sākamuṭṭhiṃ ... pupphakamuṭṭhiṃ... mūlakaṃ... nimbamuṭṭhiṃ...

Ambikañjikaṃ... doṇinimmajjanaṃ... kāyabandhanaṃ...

Aṃsabaddhakaṃ... āyogapaṭṭam... vidhūpanaṃ... tālavaṇṭam...

Morahattham... chattaṃ... upāhanaṃ... pūvaṃ modakaṃ...

Sakkhalikaṃ ahamadāsīm, bhikkhuno piṇḍāya carantassa...pe...

Tassā me passa vimānaṃ, accharā kāmavaṇṇinīhamasmī’ ti (vi. va. 406).

Taṃ kissa hetūtiādi vuttanayānusāreṇeva yojetvā veditabbaṃ.

145. Idāni yesaṃ upādānānaṃ titthiyā na sammā pariññaṃ paññapenti, tathāgato paññapeti, tesam paccayaṃ dassetuṃ **ime ca, bhikkhavi**tiādīmāha. Tattha **kiṃnidānā**tiādīsū nidānādīni sabbāreva kāraṇavevacanāni. Kāraṇaṇhi yasmā phalaṃ nideti handa, naṃ gaṇhathāti appeti viya, tasmā **nidānanti** vuccati. Yasmā taṃ tato jāyati samudeti pabhavati, tasmā **samudayo, jāti, pabhavoti** vuccati. Ayaṃ panettha padattho – kiṃ nidānaṃ etesanti **kiṃnidānā**. Ko samudayo etesanti **kiṃsamudayā**. Kā jāti etesanti **kiṃjātikā**. Ko pabhavo etesanti **kiṃpabhavā**. Yasmā pana tesam taṇhā yathāvuttena atthena nidānañceva samudayo ca jāti ca pabhavo ca, tasmā “taṇhānidānā”tiādīmāha. Evaṃ sabbapadesu attho veditabbo. Yasmā pana bhagavā na kevalaṃ upādānasseva paccayaṃ jānāti, upādānassa paccayabhūtāya taṇhāyapi, taṇhādipaccayānaṃ vedanādīnampi paccayaṃ jānātiyeva, tasmā **taṇhā cāyaṃ, bhikkhavi**tiādīmāha.

Yatoca khoti yasmim kāle. **Avijjā pahīnā hotīti** vaṭṭamūlikā avijjā anuppādanirodhena pahīnā hoti. **Vijjā uppānāti** arahattamaggavijjā uppānā. **So avijjāvirāgā vijjuppādāti**. So bhikkhu avijjāya ca pahīnattā vijjāya ca uppānattā. **Neva kāmupādānaṃ upādiyatīti** neva kāmupādānaṃ gaṇhāti na upeti, na sesāni upādānāni. **Anupādiyaṃ na paritassatīti** evaṃ kiñci upādānaṃ aggaṇhanto taṇhāparitassanāya na paritassati. **Aparitassanti** aparitassanto taṇhaṃ anuppādentō. **Paccattaṃyeva parinibbāyatīti** sayameva kilesaparinibbānena

parinibbāyati. Evamassa āsavakkhayaṃ dassetvā idāni khīṇāsavassa bhikkhuno paccavekkhaṇaṃ dassento **khīṇā jātī**tiādīmāha. Taṃ vuttatthamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūlasīhanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā

Vesālinagaravaṇṇanā

146. Evaṃme sutanti mahāsīhanādasuttaṃ. Tattha **vesāli**anti evaṃnāmake nagare. Taṃ kira aparāparaṃ visālībhūtatāya “vesālī”ti saṅkhaṃ gataṃ. Tatrāyaṃ anupubbakathā – bārāṇasirañño kira aggamaheṣiyā kucchimhi gabbho saṅthāsi. Sā ñatvā rañño nivedesi. Rājā gabbhāparihāraṃ adāsi. Sā sammā parihaṛiyamānā gabbhāparipākakāle vijāyanagharaṃ pāvīsi. Puññavantīnaṃ paccūsasamaye gabbhavuṭṭhānaṃ hoti, sā ca tāsāṃ aññatarā, tena paccūsasamaye alattakapaṭalabandhujīvakaṃ pupphasadisāṃ maṃsapesiṃ vijāyī. Tato “aññā devīyo suvaṇṇabimbasadise putte vijāyanti, aggamaheṣī maṃsapesinti rañño purato mama avaṇṇo uppaṇṇeyyā”ti cintetvā tena avaṇṇabhayena taṃ maṃsapesiṃ ekasmiṃ bhājane pakkhipitvā paṭikujjitvā rājamuddikāya lañchetvā gaṅgāya sote pakkhipāpesi. Manussehi chaḍḍitamatte devatā ārakkhaṃ saṃvidahiṃsu. Suvaṇṇapaṭṭakañcetha jātihiṅgulakena “bārāṇasirañño aggamaheṣiyā pajā”ti likhitvā bandhiṃsu. Tato taṃ bhājanāṃ ūmibhayādīhi anupaddutaṃ gaṅgāsotena pāyāsi.

Tena ca samayena aññataro tāpaso gopālakakulaṃ nissāya gaṅgāfire viharati. So pātova gaṅgaṃ otiṇṇo taṃ bhājanāṃ āgacchantaṃ disvā paṃsukūlasaññāya aggahesi. Athettha taṃ akkharapaṭṭikaṃ rājamuddikālañchanāṃ ca disvā muñcivā taṃ maṃsapesiṃ addasa, disvānassa etadahosi “siyā gabbho, tathā hissa duggandhapūtikabhāvo natthī”ti. Assamaṃ netvā suddhe okāse ṭhapesi. Atha aḍḍhamāsaccayena dve maṃsapesiyo ahesuṃ. Tāpaso disvā sādhitaraṃ ṭhapesi. Tato puna aḍḍhamāsaccayena ekamekissā maṃsapesiyā hatthapādasīsānamatthāya pañca pañca piḷakā uṭṭhahiṃsu. Atha tato aḍḍhamāsaccayena ekā maṃsapesi suvaṇṇabimbasadiso dārako, ekā dārikā ahoṣi.

Tesu tāpasassa puttasiṃho uppaṇṇi, aṅguṭṭhakato cassa khīraṃ nibbatti. Tato pabhuti ca khīrabhattaṃ alabhittha, so bhattaṃ bhuñjitvā khīraṃ dārakānaṃ mukhe āsiñcati. Tesāṃ udaraṃ yaṃ yaṃ pavisati, taṃ taṃ sabbaṃ mañibhājanagataṃ viya dissati, evaṃ nicchavī ahesuṃ. Apare āhu “sibbetvā ṭhapitā viya nesaṃ aññamaññaṃ līnā chavī ahoṣī”ti. Evaṃ te nicchavitāya vā līnacchavitāya vā **licchavī**ti paññāyīṃsu.

Tāpaso dārake posento ussūre gāmaṃ sikkhāya pavisati, atidivā paṭikkamati. Tassa taṃ byāpāraṃ ñatvā gopālakā āhaṃsu – “bhante, pabbajitānaṃ dārakaposanaṃ palibodho, amhākaṃ dārake detha, mayaṃ posessāma, tumhe attano kammaṃ karoṭhā”ti. Tāpaso sādhitūti paṭissuṇi. Gopālakā dutiyadivase maggaṃ samaṃ katvā pupphehi okiritvā dhajapaṭākā ussāpetvā tūriyehi vajjamānehi assamaṃ āgatā. Tāpaso – “mahāpuññā dārakā appamādena vaḍḍhetha, vaḍḍhetvā ca aññamaññaṃ āvāhavivāhaṃ karoṭhā, pañcagorasena rājānaṃ tosetvā bhūmibhāgaṃ gahetvā nagaraṃ māpetha, tattha kumāraṃ abhiñcathā”ti vatvā dārake adāsi. Te sādhitūti paṭissuṇitvā dārake netvā posesuṃ.

Dārakā vuddhimanvāya kīlantā vivādaṭṭhānesu aññe gopālakadārake hatthenapi pādenapi paharanti. Te rodanti. “Kissa rodathā”ti ca mātāpitūhi vuttā “ime nimmātāpitikā tāpasapositā amhe atipaharanti”ti vadanti. Tato tesāṃ mātāpitāro “ime dārakā aññe dārake vināsenti dukkhāpentī, na ime saṅgahetabbā, vajjetabbā ime”ti āhaṃsu. Tato pabhuti kira so padeso **vajjī**ti vuccati yojanasatiko parimāṇena. Atha taṃ padesaṃ gopālakā rājānaṃ tosetvā aggahesuṃ. Tattha ca nagaraṃ māpetvā soḷasavassuddesikaṃ kumāraṃ abhiñcivā rājānaṃ akaṃsu. Tāya cassa dārikāya saddhiṃ vivāhaṃ katvā katikaṃ akaṃsu “bāhīrakadārikā na

ānetabbā, ito dārikā na kassaci dātabbā’ ti. Tesam paṭhamasamvāsenā dve dārakā jātā dhītā ca putto ca. Evaṃ soḷasakkhattuṃ dve dve jātā. Tato tesam dārakānaṃ yathākkamaṃ vaḍḍhantānaṃ āramuyyānanivāsattānāparivārasampattiṃ gahetuṃ appahontā nagaraṃ tikkhattuṃ gāvutantarena gāvutantarena parikkhipimsu . Tassa punappunaṃ visālīkatattā vesālītveva nāmaṃ jātā. Tena vuttaṃ “vesāliyaṃ ito evaṃ nāmake nagare” ti.

01Bahinagareti nagarassa bahi, na ambapālivaṇṇaṃ viya antonagarasmim. Ayaṃ pana jīvakaṃbavaṇṇaṃ viya nagarassa bahiddhā vanasaṇḍo. Tena vuttaṃ “bahinagare” ti. **Aparapureti** purassa apare, pacchimadisāyanti attho. **Vanasaṇḍeti** so kira vanasaṇḍo nagarassa pacchimadisāyaṃ gāvutamatte thāne. Tattha manussā bhagavato gandhakuṭiṃ katvā taṃ parivāretvā bhikkhūnaṃ rattiṭṭhānādivāṭṭhānacaṅkamaṇḍakūṭimaṇḍapādīni patiṭṭhapesuṃ, bhagavā tattha viharati. Tena vuttaṃ “aparapure vanasaṇḍe” ti. **Sunakkhattoti** tassa nāmaṃ. Licchavīnaṃ pana puttattā **licchaviputtoti** vutto. **Acirapakkantoti** vibbhamitvā gihibhāvūpagamaṇaṃ adhunāpakanto. **Parisatīti** parisamajje. **Uttarimanussadhammāti** ettha **manussadhammā** nāma dasakusalakammāpathā. Te paṭisedhetuṃ na sakkoti. Kasmā? Upārambhabhayā. Vesāliyaṃ bahū manussā ratanattaye pasannā buddhamāmakā dhammāmakā saṅghamāmakā. Te dasakusalakammāpathamattampi natthi samaṇassa gotamassatī vutte tvam kattha bhagavantaṃ pāṇaṃ hanantaṃ addasa, kattha adinnaṃ ādiyantantiādīni vatvā attano paṇaṃ na jānāsi? Kiṃ dantā me atthīti pāsānasakkharā khādasi, ahinaṅguṭṭhe gaṇhituṃ vāyamasī, kakacadantesu pupphāvaḷikaṃ kīḷituṃ icchasi? Mukhato te dante pātesāmatī vadeyyuṃ. So tesam upārambhabhayā evaṃ vuttaṃ na sakkoti.

Vesālinagaravaṇṇanā niṭṭhitā.

Uttarimanussadhammādivaṇṇanā

Tato uttariṃ pana visesādhigamaṃ paṭisedhento **uttari manussadhammā alamariyaṇṇadassanavisesoti** āha.

Tattha alamariyaṃ nātunti **alamariyo**, ariyabhāvāya samatthoti vuttaṃ hoti. Ñāṇadassanameva **ñāṇadassanaviseso**. Alamariyo ca so ñāṇadassanaviseso cāti **alamariyaṇṇadassanaviseso**. Ñāṇadassananti dibbacakkhupi vipassanāpi maggopi phalampi paccavekkhaṇaṇṇampi sabbaññutaññāṇampi vuccati. “Appamatto samāno ñāṇadassanaṃ āradhetī” ti (ma. ni. 1.311) hi ettha dibbacakkhu ñāṇadassanaṃ nāma. “Ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmetī” ti (dī. ni. 1.235) ettha vipassanāñāṇaṃ. “Abhabbā te ñāṇadassanāya anuttarāya sambodhāyā” ti (a. ni. 4.196) ettha maggo. “Ayamañño uttari manussadhammā alamariyaṇṇadassanaviseso adhigato phāsu vihāro” ti (ma. ni. 1.328) ettha phalaṃ. “Ñāṇaṅca pana me dassanaṃ udapādi, akuppā me cetovimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo” ti (mahāva. 16) ettha paccavekkhaṇaṇṇaṃ. “Ñāṇaṅca pana me dassanaṃ udapādi sattāhakālaṅkato ālāro kālāmo” ti (ma. ni. 2.340) ettha sabbaññutaññāṇaṃ. Idha pana lokuttaramaggo adhippeto. Tañhi so bhagavato paṭisedhenti.

Takkapariyāhatanti iminā ācariyaṃ paṭibāhati. Evaṃ kirassa ahosi – samaṇena gotamena ācariye upasaṅkamtivā sukhumaṃ dhammantaraṃ gahitaṃ nāma natthi, takkapariyāhataṃ pana takketvā evaṃ bhavissati evaṃ bhavissatīti takkapariyāhataṃ dhammaṃ desetīti. **Vīmaṃsānucaritanti** iminā cassa lokiyapaññaṃ anujānāti. Samaṇo gotamo paññavā, so taṃ paññāsaṅkhātaṃ indavajirūpamaṃ vīmaṃsaṃ evaṃ vaṭṭissati, evaṃ vaṭṭissatīti ito cito ca anucarāpetvā vīmaṃsāya anucaritaṃ dhammaṃ deseti. **Sayaṃpaṭibhānanti** imināssa dhammesu paccakkhabhāvaṃ paṭibāhati. Evaṃ hissa ahosi – samaṇassa gotamassa sukhumaṃ dhammantaraṃ vipassanā vā maggo vā phalaṃ vā paccavekkhaṇā vā natthi, ayaṃ pana laddhapariso, rājānaṃ cakkavattiṃ viya naṃ cattāro

vaṇṇā parivārenti, suphusitaṃ panassa dantāvaraṇaṃ, mudukā jivhā, madhuro saro, anelagalā vācā, so yaṃ yadevassa upaṭṭhāti, taṃ taṃ gahevā sayampaṭibhānaṃ kathento mahājanaṃ rañjetīti.

Yassa ca khvāssa atthāya dhammo desitoti yassa ca kho atthāya assa dhammo desito. Seyyathidaṃ, rāgapaṭighātathāya asubhakammaṭṭhānaṃ, dosappaṭighātathāya mettābhāvanā, mohappaṭighātathāya pañca dhammā, vitakkūpacchedāya ānāpānassati.

So niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti so dhammo yo taṃ yathādesitaṃ karoti, tassa takkarassa sammā hetunā nayena kāraṇena vaṭṭadukkhakkhayāya niyyāti gacchati tamatthaṃ sādhetīti dīpeti . Idaṃ pana na attano ajjhāsayena vadati. Buddhānañhi dhammo aniyyānikoti evamevaṃ pavedeyya, na pana sakkoti vattum. Kasmā? Upārambhabhayā. Vesāliyañhi bahū sotāpanna-sakadāgāmi-anāgāmiupāsakā. Te evaṃ vadeyyum “sunakkhatta tvaṃ bhagavatā desitadhammo aniyyānikoti vadasi, yadi ayaṃ dhammo aniyyāniko, imasmiṃ nagare ime kasmā ettakā sotāpannā jātā, ettakā sakadāgāmī, ettakā anāgāmīti pubbe vuttanayena upārambhaṃ kareyyu”nti. So iminā upārambhabhayena aniyyānikoti vattum asakkonto ajjunena vissatṭhakaṇḍaṃ viya assa dhammo amogho niyyāti, abhantare panassa kiñci natthīti vadati.

Assosi khoti vesāliyaṃ brāhmaṇakulasetṭhikulādīsū tattha tattha parisamajjhe evaṃ bhāsamānassa taṃ vacanaṃ suṇi, na pana paṭisedhesi. Kasmā? Kāruṇṇatāya. Evaṃ kirassa ahosi ayaṃ kuddho jhāyamānaṃ veḷuvanaṃ viya pakkhittaloṇaṃ uddhanaṃ viya ca kodhavasena paṭapaṭāyati, mayā paṭibāhito pana mayipi āghātaṃ bandhissati, evamassa tathāgate ca mayi cāti dvīsū janesu āghāto atibhāriyo bhavissatīti kāruṇṇatāya na paṭisedhesi. Api cassa evaṃ ahosi, buddhānaṃ avaṇṇakathanaṃ nāma punṇacande dosāropanasadisam, ko imassa kathaṃ gaṇhissati? Sayameva kheḷe pacchinne mukhe sukkhe oramissatīti iminā kāraṇena na paṭisedhesi. **Piṇḍapātaṭikkantoti** piṇḍapātapariyesanato apagato.

147.Kodhanoti caṇḍo pharuso. **Moghapurisoti** tucchapuriso. Yassa hi tasmim attabhāve maggaphalānaṃ upanissayo natthi, taṃ buddhā “moghapuriso”ti vadanti. Upanissaye satipi tasmim khaṇe magge vā phale vā asati “moghapuriso”ti vadantiyeva. Imassa pana tasmim attabhāve maggaphalānaṃ upanissayo samucchinnoyeva, tena taṃ “moghapuriso”ti āha. **Kodhā ca panassa esā vācā bhāsītāti** esā ca panassa vācā kodhena bhāsītā.

Kasmā pana bhagavato kuddhoti? Ayañhi pubbe bhagavantaṃ upasaṅkamitvā dibbacakkhuparikammaṃ pucchi. Athassa bhagavā kathesi. So dibbacakkhum nibbattetvā ālokaṃ vadḍhetvā devaloke olokento nandanavanacittalatāvanaphārusakavanamissakavanesu dibbasampattim anubhavamāne devaputte ca devadhītarō ca disvā etesaṃ evarūpāya attabhāvasampattiyā ṭhitānaṃ kīvamadhuro nu kho saddo bhavissatīti saddaṃ sotukāmo hutvā dasabalaṃ upasaṅkamitvā dibbasotadhātuparikammaṃ pucchi. Bhagavā panassa dibbasotadhātuyā upanissayo natthīti nātvā parikammaṃ na kathesi. Na hi buddhā upanissayavirahita tassa parikammaṃ kathenti. So bhagavati āghātaṃ bandhitvā cintesi “ahaṃ samaṇaṃ gotamaṃ paṭhamaṃ dibbacakkhuparikammaṃ pucchim, so ‘mayhaṃ taṃ sampajjatu vā mā vā sampajjatū’ti kathesi. Ahaṃ pana paccattapurisakārena taṃ nibbattetvā dibbasotadhātuparikammaṃ pucchim, taṃ me na kathesi. Addhāssa evaṃ hoti ‘ayaṃ rājapabbajito dibbacakkuṇṇānaṃ nibbattetvā dibbasotadhātuṇṇānaṃ nibbattetvā cetopariyaṇṇānaṃ nibbattetvā āsavānaṃ khayaṇṇānaṃ nibbattetvā mayā samasamo bhavissatī’ti issāmacchariyavasena mayhaṃ na kathetī”ti. Bhiyyoso āghātaṃ bandhitvā kāsāyāni chaḍḍetvā gihibhāvaṃ patvāpi na tuṇhībhūto vicarati. Dasabalaṃ pana asatā tucchena abbhācikkhanto vicarati. Tenāha bhagavā “kodhā ca panassa esā vācā bhāsītā”ti.

Vaṇṇo heso, sārīputtāti, sārīputta, tathāgatena satasahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūrentena etadatthameva vāyāmo kato “desanādhhammo me niyyāniko bhavissatī”ti. Tasmā yo evaṃ vadeyya, so vaṇṇaṃyeva tathāgatassa bhāsati. Vaṇṇo heso, sārīputta, tathāgatassa guṇo eso tathāgatassa, na aguṇoti dasseti.

Ayampihi nāma sārīputtātiadinā kiṃ dasseti? Sunakkhattena paṭisiddhassa uttarimanussadhammassa attani atthitaṃ dasseti. Bhagavā kira ayaṃ, sārīputta, sunakkhatto moghapuriso natthi tathāgatassa uttarimanussadhammoti vadati. Mayhañca sabbaññutaññāṇaṃ nāma atthi, iddhividhaññāṇaṃ nāma atthi, dibbasotadhātuññāṇaṃ nāma atthi, cetopariyaññāṇaṃ nāma atthi, dasabalaññāṇaṃ nāma atthi, catuvesārājjaññāṇaṃ nāma atthi, aṭṭhasu parisāsu akampanaññāṇaṃ nāma atthi, catuyoniparicchedakaññāṇaṃ nāma atthi, pañcagatiparicchedakaññāṇaṃ nāma atthi, sabbepe cete uttarimanussadhammāyeva. Evarūpesu uttarimanussadhammesu ekassāpi vijānanasamatthaṃ dhammanvayamattampi nāma etassa moghapurisassa na bhavissatīti etamatthaṃ dassetuṃ **ayampi hi nāma sārīputtāti**adinā nayena imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha anvetīti **anvayo**, jānāti, anubujjhatīti attho. Dhammassa anvayo **dhammanvayo**, taṃ taṃ sabbaññutaññāṇādidhammaṃ jānanaññāyetaṃ adhivacanaṃ. “Itipi so bhagavā”tiādīhi evarūpampi nāma mayhaṃ sabbaññutaññāṇasaṅkhātāṃ uttarimanussadhammaṃ vijjamaṇameva atthīti jānituṃ tassa moghapurisassa dhammanvayopi na bhavissatīti dasseti. Iddhividhaññāṇādisupi evaṃ yojanā veditabbā.

Uttarimanussadhammādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasabalaññādivaṇṇanā

148. Ettha ca kiñcāpi cetopariyaññānantaraṃ tisso vijjā vattabbā siyuṃ, yasmā pana tāsū vuttāsū upari dasabalaññāṇaṃ na paripūrati, tasmā tā avatvā tathāgatassa dasabalaññāṇaṃ paripūraṃ katvā dassento **dasa kho panimāni sārīputtāti**adinā. Tattha **tathāgatabalānīti** aññehi asādhāraṇāni tathāgatasseva balāni. Yathā vā pubbabuddhānaṃ balāni puññussayasampattiyā āgatāni, tathā āgatabalānītipi attho. Tattha duvidhaṃ tathāgatabalaṃ kāyabalañca ñāṇabalañca. Tesu kāyabalaṃ hatthikulānusārena veditabbā. Vuttañhetam porāṇehi –

“Kālāvakañca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;

Gandhamaṅgalahemañca, uposathachaddantime dasā”ti.

Imāni hi dasa hatthikulāni. Tattha kālāvakanti pakatihatthikulaṃ daṭṭhabbaṃ. Yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ ekassa kālāvakahatthino. Yaṃ dasannaṃ kālāvakānaṃ balaṃ, taṃ ekassa gaṅgeyyassa. Yaṃ dasannaṃ gaṅgeyyānaṃ, taṃ ekassa paṇḍarassa. Yaṃ dasannaṃ paṇḍarānaṃ, taṃ ekassa tambassa. Yaṃ dasannaṃ tambānaṃ, taṃ ekassa piṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ piṅgalānaṃ, taṃ ekassa gandhahatthino. Yaṃ dasannaṃ gandhahatthīnaṃ, taṃ ekassa maṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ maṅgalānaṃ, taṃ ekassa hemavatassa. Yaṃ dasannaṃ hemavatānaṃ, taṃ ekassa uposathassa. Yaṃ dasannaṃ uposathānaṃ, taṃ ekassa chaddantassa. Yaṃ dasannaṃ chaddantānaṃ taṃ ekassa tathāgatassa. Nārāyanasaṅghātabalantipi idameva vuccati. Tadetaṃ pakatihatthigaṇanāya hatthīnaṃ koṭisahasānaṃ purisagaṇanāya dasannaṃ purisakoṭisahasānaṃ balaṃ hoti. Idaṃ tva tathāgatassa **kāyabalaṃ**.

Ñāṇabalaṃ pana pālīyaṃ tva āgatameva. Dasabalaññāṇaṃ, catuvesārājjaññāṇaṃ, aṭṭhasu parisāsu akampanaññāṇaṃ, catuyoniparicchedakaññāṇaṃ, pañcagatiparicchedakaññāṇaṃ. Saṃyuttake (saṃ. ni. 2.34) āgatāni tesattati ñāṇāni sattasattati ñāṇānīti evaṃ aññānīpi anekāni ñāṇasahasāni, etaṃ **ñāṇabalaṃ** nāma. Idhāpi ñāṇabalameva adhippetam. Nāṇaṅhi akampiyatṭhena upatthambhanaṭṭhena ca **balanti** vuttaṃ.

Yehi balehi samannāgatoti yehi dasahi ñāṇabalehi upeto samupeto. **Āsabhaṃ ṭhānanti** seṭṭhatṭhānaṃ uttamaṭṭhānaṃ. Āsabhaṃ vā pubbabuddhā, tesam ṭhānanti attho. Apica gavasatajettṭhako usabho, gavasahassajettṭhako vasabho. Vajasatajettṭhako vā usabho, vajasahassajettṭhako vasabho. Sabbagavasetṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi akampaniyo nisabho, so idha usabhoti adhippeto. Idampi hi tassa pariyāyavacanāṃ. Usabhassa idanti **āsabhaṃ. Ṭhānanti** catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhānaṃ. Idam pana āsabhaṃ viyāti āsabhaṃ. Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ tathāgatopi dasahi tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajapādehi aṭṭhāparisapathaviṃ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati. Evaṃ tiṭṭhamānova tam āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, upagacchati na paccakkhāti attani āropeti. Tena vuttam “āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti”ti.

Parisāsūti aṭṭhasu parisāsu. **Sīhanādaṃ nadatīti** seṭṭhanādaṃ abhītanādaṃ nadati, sīhanādasadisam vā nādaṃ nadati. Ayamatto sīhanādasuttēna dīpetabbo. Yathā vā siho sahanato hananato ca sīhoti vuccati, evaṃ tathāgato lokadhammānaṃ sahanato parappavādānañca hananato sīhoti vuccati. Evaṃ vuttassa sīhassa nādaṃ sīhanādaṃ. Tattha yathā siho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṃso sīhanādaṃ nadati, evaṃ tathāgatasīhōpi tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso iti rūpantiādinā nayena nānāvīdhadesanāvīlāsasampannaṃ sīhanādaṃ nadati. Tena vuttam “parisāsu sīhanādaṃ nadatī”ti. **Brahmacakkaṃ pavattetīti** ettha **brahmanti** seṭṭham uttamaṃ visiṭṭham. Cakka-saddo panāyaṃ –

Sampattiyam lakkhaṇe ca, rathaṅge iriyāpathe;

Dāne ratanadhammūra-cakkādīsū ca dissati;

Dhammacakke idha mato, tañca dvedhā vibhāvaye.

“Cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussāna”ntiādīsū (a. ni. 4.31) hi ayam sampattiyam dissati. “Pādatalesu cakkāni jātanī”ti (dī. ni. 2.35) ettha lakkhaṇe. “Cakkaṃva vahato pada”nti (dha. pa. 1) ettha rathaṅge. “Catucakkaṃ navadvāra”nti (saṃ. ni. 1.29) ettha iriyāpathe. “Dadam bhuñja mā ca pamādo, cakkaṃ pavattaya sabbapāṇina”nti (jā. 1.7.149) ettha dāne. “Dibbaṃ cakkaratanaṃ pāturahosī”ti (dī. ni. 2.243) ettha ratanacakke. “Mayā pavattitam cakka”nti (su. ni. 562) ettha dhammacakke. “Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake”ti (jā. 1.1.104; 1.5.103) ettha uracakke. “Khurapariyāntena cepi cakkena”ti (dī. ni. 1.166) ettha paharaṇacakke. “Asanivicakka”nti (dī. ni. 3.61; saṃ. ni. 2.162) ettha asanimaṇḍale. Idha panāyaṃ dhammacakke adhippeto.

Tam pana dhammacakkaṃ duvidham hoti paṭivedhaññaṇceva desanāññaṇca. Tattha paññāpabhāvitam attano ariyabalāvahaṃ paṭivedhaññaṃ. Karuṇāpabhāvitam sāvakaṇam ariyabalāvahaṃ desanāññaṃ. Tattha paṭivedhaññaṃ uppajjamānaṃ uppannanti duvidham. Tañhi abhinikkhamanato yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Tusitabhavanato vā yāva mahābodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Dīpaṅkaradasabalato paṭṭhāya vā yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Desanāññaṃpi pavattamānaṃ pavattanti duvidham. Tañhi yāva aññātaḥkoṇḍaññaṃ sotāpattimaggaṃ pavattamānaṃ, phalakkhaṇe pavattamānaṃ. Tesu paṭivedhaññaṃ lokuttaram, desanāññaṃ lokiyaṃ. Ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ, buddhānaṃyeva orasaññaṃ.

Idāni yehi balehi samannāgato tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, yāni āditova “dasa kho panimāni, sārīputta, tathāgatassa tathāgatabalānī”ti nikkhittāni, tāni vitthārato dassetum **katamāni dasa? Idha, sārīputta, tathāgato ṭhānaṃca ṭhānatoti**ādīmāha.

Tattha **ṭhānañca ṭhānatoti** kāraṇaṇca kāraṇato. Kāraṇaṇhi yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttiyāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Taṃ bhagavā “ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ taṃ ṭhānaṃ. Ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhāna”nti pajānanto ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti. Abhidhamme panetaṃ, “tattha katamaṃ tathāgatassa ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ ñāṇa”ntiādinā (vibha. 809) nayena vitthāritameva. **Yampīti** yena ñāṇena. **Idampi, sārīputta, tathāgatassāti** idampi ṭhānāṭṭhānañāṇaṃ tathāgatassa tathāgatabalaṃ nāma hotīti attho. Evaṃ sabbapadesu yojanā veditabbā.

Kammasamādānānanti samādiyivā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ, kammameva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetusoti** paccayato ceva hetuto ca. Tattha gatiupadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ. Kammaṃ hetu. Imassa pana ñāṇassa vitthārakathā “atthekaccāni pāpakāni kammasamādānāni gatisampattiṭṭhānāni na vipaccantī”tiādinā (vibha. 810) nayena **abhidhamme** āgatāyeva.

Sabbatthagāmininti sabbagatigāminiṃ agatigāminiṃca. **Paṭipadanti** maggaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānāti**ti bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṃ ghātentesu imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa cetanā tiracchānāyonigāminīti iminā nayena ekavattusmimpi kusalākusalacetanāsāṅkhātānaṃ paṭipattīnaṃ aviparītato sabhāvaṃ jānāti. Imassa ca ñāṇassa vitthārakathā “tattha katamaṃ tathāgatassa sabbatthagāminiṃ paṭipadaṃ yathābhūtaṃ ñāṇaṃ? Idha tathāgato ayaṃ maggo ayaṃ paṭipadā nirayagāmīti pajānāti”tiādinā (vibha. 811) nayena **abhidhamme** āgatāyeva.

Anekadhātunti cakkhuhātuādīhi kāmādhātuādīhi vā dhātūhi bahudhātuṃ. **Nānādhātunti** tāsāmyeva dhātūnaṃ vilakkhaṇatāya nānappakāradhātuṃ. **Lokanti** khandhāyatanadhātulokaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānāti**ti tāsāṃ tāsāṃ dhātūnaṃ aviparītato sabhāvaṃ paṭivijjhati. Idampi ñāṇaṃ “tattha katamaṃ tathāgatassa anekadhātunānādhātulokaṃ yathābhūtaṃ ñāṇaṃ, idha tathāgato khandhanānattaṃ pajānāti”tiādinā nayena **abhidhamme** vitthāritameva.

Nānādhimuttikatanti hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṃ. Idampi ñāṇaṃ, “tattha katamaṃ tathāgatassa sattānaṃ nānādhimuttikaṃ yathābhūtaṃ ñāṇaṃ, idha tathāgato pajānāti santi sattā hīnādhimuttikā”ti ādinā nayena **abhidhamme** vitthāritameva.

Parasattānanti padhānasattānaṃ. **Parapuggalānanti** tato paresaṃ hīnasattānaṃ. Ekathameva vā etaṃ padadvayaṃ. Veneyyavasena pana dvedhā vuttaṃ. **Indriyaparopariyattanti** saddhādīnaṃ indriyānaṃ parabhāvaṃ aparabhāvañca, vuddhiñca hāniñcāti attho. Imassapi ñāṇassa vitthārakathā – “tattha katamaṃ tathāgatassa parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyaparopariyattaṃ yathābhūtaṃ ñāṇaṃ, idha tathāgato sattānaṃ āsayāṃ pajānāti anusayaṃ pajānāti”tiādinā (vibha. 814) nayena **abhidhamme** āgatāyeva.

Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnanti paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānaṃ rūpī rūpāni passatītiādināṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ paṭhamajjhānasamāpattītiādināñca navannaṃ anupubbasaṃpattīnaṃ. **Samkilesanti** hānabhāgiyadhammaṃ. **Vodānanti** visesabhāgiyadhammaṃ. **Vuṭṭhānanti** “vodānampi vuṭṭhānaṃ. Tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna”nti (vibha. 828) evaṃ vuttapagūṇajjhānañceva bhavaṅgaphalasaṃpattiyo ca. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi pagūṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padatṭhānaṃ hoti. Tasmā “vodānampi vuṭṭhāna”nti vuttaṃ. Bhavaṅgena pana sabbajjhānehi vuṭṭhānaṃ hoti. Phalasaṃpattiyaṃ nirodhasamāpattīto vuṭṭhānaṃ hoti. Taṃ sandhāya “tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna”nti vuttaṃ. Idampi ñāṇaṃ “tattha katamaṃ tathāgatassa

jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesaṃ vodānaṃ vuṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ ñānaṃ, jhāyīti cattāro jhāyī, atthekacco jhāyī sampattiṃyeva samānaṃ vipattīti pacceṭī”tiādinaṃ (vibha. 828) nayena **abhidhamme** vitthāritaṃ. Sattannaṃ ñānaṃ vitthārakathāvinicchayo sammohavinodaniyaṃ **vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ** vutto.

Pubbenivāsānussatidibbacakkuṅṅāṇakathā **visuddhimagge** vitthāritā. Āsavakkhayaṅkathā bhayaḥherave.

149. Imāni kho sārīputtāti yāni pubbe “dasa kho panimāni, sārīputta, tathāgatassa tathāgatabalāni”ti avocaṃ, imāni tānīti appanaṃ karoti. Tattha paravādīkathā hoti – **dasabalañānaṃ** nāma pāṭiyekkaṃ natthi, sabbaññutaññāṇassevāyaṃ pabhedoti. Taṃ na tathā daṭṭhabbaṃ. Aññameva hi dasabalañānaṃ, aññaṃ sabbaññutaññānaṃ. Dasabalañāṇaṇhi sakasakakiccomeva jānāti. Sabbaññutañānaṃ tampi tato avasesampi pajānāti. Dasabalañāṇesu hi paṭhamaṃ kāraṇākāraṇameva jānāti. Dutiyaṃ kammantaravipākantameva. Tatiyaṃ kammaparicchadameva. Catutthaṃ dhātunānattakāraṇameva. Pañcamaṃ sattānaṃ ajjhāsayaḍdhimuttimeva. Chatthaṃ indriyaṇaṃ tikkhamudubhāvameva. Sattamaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesāṃ saṃkilesādimeva. Aṭṭhamaṃ pubbeni vuṭṭhakhandhasantatimeva. Navamaṃ sattānaṃ cutipaṭisandhimeva. Dasamaṃ saccaparicchadameva. Sabbaññutaññānaṃ pana etehi jānitabbaṅca tato uttariṅca pajānāti. Etesaṃ pana kiccaṃ na sabbaṃ karoti. Tañhi jhānaṃ hutvā appetuṃ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetuṃ na sakkoti. Apica paravādī evaṃ pucchitabbo – “dasabalañānaṃ nāma etaṃ savitakkasavicāraṃ avitakkavicāramattaṃ avitakkaavicāraṃ kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ lokiyaṃ lokuttara”nti? Jānanto paṭipāṭiyā satta ñāṇāni savitakkasavicārānīti vakkhati. Tato parāni dve avitakkaavicārānīti vakkhati. Āsavakkhayañānaṃ siyā savitakkasavicāraṃ, siyā avitakkavicāramattaṃ, siyā avitakkaavicārānīti vakkhati. Tathā paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato parāni dve rūpāvacarāni, avasāne ekaṃ lokuttarānīti vakkhati, sabbaññutaññānaṃ pana savitakkasavicārameva kāmāvacarameva lokiyamevāti vakkhati.

Evamettha anupadavaṇṇanaṃ katvā idāni yasmā tathāgato paṭhamaṃyeva ṭhānāṭṭhānañāṇena veneyyasattānaṃ āsavakkhayaḍdhigamassa ceva anadhigamassa ca ṭhānāṭṭhānabhūtaṃ kilesāvaraṇābhāvaṃ passati, lokiyasammādiṭṭhiṭṭhānadassanato niyatamicchādīṭṭhiṭṭhānābhāvadassanato ca. Atha nesāṃ kammavipākāñāṇena vipākāvaraṇābhāvaṃ passati, tihetukapaṭisandhidassanato. Sabbatthagāminīpaṭipadāñāṇena kammāvaraṇābhāvaṃ passati, anantariyakammābhāvadassanato. Evaṃ anāvaraṇānaṃ anekadhātunāḍdhātuñāṇena anukūladhammadesanattaṃ cariyavisesaṃ passati, dhātuvemattadassanato. Atha nesāṃ nānādhimuttikatāñāṇena adhimuttiṃ passati, payogaṃ anādiyitvāpi adhimuttivasena dhammadesanattaṃ. Athevaṃ diṭṭhādhimuttīnaṃ yathāsatti yathābalaṃ dhammaṃ desetūṃ indriyaparopariyattañāṇena indriyaparopariyattaṃ passati, saddhādīnaṃ tikkhamudubhāvadassanato. Evaṃ pariññātindriyaparopariyattā pana te sace dūre honti, paṭhamajjhānādīsu vasībhūtattā iddhivisesena te khippaṃ upagacchati. Upagantvā ca nesāṃ pubbenivāsānussatīñāṇena pubbajātibhāvaṇaṃ, dibbacakkuṅṅāṇānubhāvato pattabbena cetopariyañāṇena sampati cittavisesaṃ passanto āsavakkhayañāṇānubhāvena āsavakkhayaḍdhimuttīnaṃ paṭipadāya vigatasammohattā āsavakkhayaḍdhimuttīnaṃ desetī. Tasmā iminā anukkamena imāni dasabalāni vuttānīti veditabbāni.

Taṃ, sārīputta, vācaṃ appahāyātiādīsu puna evarūpiṃ vācaṃ na vakkhāmīti vadanto taṃ vācaṃ pajahati nāma. Puna evarūpaṃ cittaṃ na uppādessāmīti cinto cittaṃ pajahati nāma. Puna evarūpaṃ diṭṭhiṃ na gaṇhissāmīti pajahanto diṭṭhiṃ paṭinissajjati nāma, tathā akaronto neva pajahati, na paṭinissajjati. **So yathābhatāṃ nikkhitto evaṃ nirayeti** yathā nirayapālehi āharitvā niraye ṭhapito, evaṃ niraye ṭhapitoyevāti veditabbo.

Idānissa atthasādhakam upamam dassento **seyyathāpīti**ādīmāha.
Tattha **sīlasampannoti**ādīsu lokiyalokuttarā sīlasamādhīpaññā veditabbā. Lokuttaravaseneva
vinivattetumpi vaṭṭati. Ayañhi sammāvācākammantājīvehi sīlasampanno,
sammāvāyāmasatisamādhīhi samādhisampanno, sammāditṭhisāṅkappehi paññāsampanno, so
evaṃ sīlādisampanno bhikkhu yathā diṭṭheva dhamme imasmimyeva attabhāve aññaṃ
ārādheti arahattam pāpuṇāti, evamsampadamidaṃ, sārīputta, vadāmi imampi kāraṇam
evarūpameva . Yathā hi maggānantaram avirajjhītvāva phalam nibbattati, evameva imassāpi
puggalassa cutianantaram avirajjhītvāva niraye paṭisandhi hotīti dasseti. Sakalasmiñhi
buddhavacane imāya upamāya gāhātaram katvā vuttaupamā nāma natthi.

150. Vesārajjanīti ettha sārājapattipakkho vesārajjam, catūsu thānesu sārājābhāvaṃ
paccavekkhantassa uppannasomanassamayaññānassetam nāmaṃ. **Sammāsambuddhassa te**
paṭijānatoti aham sammāsambuddho, sabbe dhammā mayā abhisambuddhāti evaṃ
paṭijānato tava. **Anabhisambuddhāti** ime nāma dhammā tayā anabhisambuddhā. **Tatra**
vatāti tesu vata anabhisambuddhāti evaṃ dassitadhammesu. **Sahadhammenāti** sahetunā
sakāraṇena vacanena sunakkhatto viya vippalapanto appamāṇam. **Nimittametanti** ettha
puggalopi dhammopi nimittanti adhippeto. Tam puggalam na passāmi, yo maṃ paṭicodessati,
tam dhammam na passāmi, yaṃ dassetvā ayaṃ nāma dhammo tayā anabhisambuddhoti maṃ
paṭicodessatīti ayamettha attho. **Khemappattoti** khemaṃ patto, sesapadadvayaṃ imasseva
vevacanam. Sabbañhetam vesārajaññānameva sandhāya vuttam. Dasabalassa hi ayaṃ nāma
dhammo tayā anabhisambuddhoti codakam puggalam vā codanākāraṇam
anabhisambuddhadhammam vā apassato sabhāvabuddhoyeva vā samāno aham buddhosmīti
vadāmīti paccavekkhantassa balavataṃ somanassam uppajjati. Tena sampayuttam
ññam **vesārajjam** nāma. Tam sandhāya ‘‘khemappatto’’tiādīmāha. Evaṃ sabbattha attho
veditabbo.

Antarāyikā dhammāti ettha pana antarāyam karontīti **antarāyikā**, te atthato sañcicca
vītikantā satta āpattikkhandhā. Sañcicca vītikantañhi antamaso dukkaṭa-dubbhāsītampi
maggaphalānam antarāyam karoti. Idha pana methunadhammo adhippeto. Methunam sevato
hi yassa kassaci nissamsayameva maggaphalānam antarāyo hoti. **Yassa kho pana tesu**
atthāyāti rāgakkhayādīsu yassa atthāya. **Dhammo desitoti** asubhabhāvanādīdhammo
kathito . **Tatra vata manti** tasmim aniyyanīkadhamme maṃ. Sesam vuttanayeneva
veditabbam.

Dasabalaññādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhaparisaṇṇanā

151. ‘‘Aṭṭha kho imā sārīputtā’’ti idaṃ kasmā āradham? Vesārajaññāssa
baladassanattam. Yathā hi byattam parisam ajjhogāhetvā viññūnam cittaṃ
ārādhanaśamatthāya kathāya dhammakathikassa chekabhāvo paññāyati, evaṃ imā aṭṭha
parisā patvā vesārajaññāssa vesārajābhāvo sakkā nātunti vesārajaññāssa balaṃ
dassento, **aṭṭha kho imā sārīputtāti**ādīmāha.

Tattha **khattiyaparisāti** khattiyānam sannipatitvā nisinnatṭhānam, esa nayo sabbattha.
Mārakāyikānam pana sannipatitvā nisinnatṭhānam māraparisā veditabbā, na mārānam.
Sabbāpi cetā parisā uggatṭhānadassanavasena gahitā. Manussā hi ‘‘ettha rājā nisinno’’ti
pakativacanampi vattum na sakkonti, kacchehi sedā muccanti. Evaṃ uggā khattiyaparisā.
Brāhmaṇā tīsu vedesu kusalā honti, gahapatayo nānāvohāresu ceva akkharacintāya ca.
Samaṇā sakavādaparavādesu kusalā honti. Tesam majjhe dhammakathākathanam nāma
atīviya bhāro. Amanussāpi uggā honti. Amanussoti hi vuttamattepi manussānam
sakalasaṅgānam saṅkampi, tesam rūpaṃ vā disvā saddam vā sutvā sattā visaññino honti.

Evam amanussaparisā uggā. Tāsūpi dhammakathākathanam nāma ativiya bhāro. Iti uggatṭhānadassanavasena tā gahitāti veditabbā.

Ajjhogāhatī anupavisati. **Anekasataṃ khattiyaparisanti** bimbisārasamāgama ñāṭisamāgama licchavīsamāgamasadisam. Aññesūpi cakkavālesu labbhatiyeva. Kiṃ pana bhagavā aññāni cakkavāḷānīpi gacchatī? Āma gacchati. Kīdiso hutvā? Yādisā te, tādiso yeva. Tenevāha “abhijānāmi kho panāham, ānanda, anekasataṃ khattiyaparisam upasaṅkamitā, tattha yādisako tesam vaṇṇo hoti, tādiso mayham vaṇṇo hoti. Yādisako tesam saro hoti, tādiso mayham saro hoti. Dhammiyā kathāya sandassemi samādapemi samuttejemi sampahamsemi. Bhāsamānaṅca maṃ na jānanti ‘ko nu kho ayam bhāsati devo vā manusso vā’ ti. Dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahamsetvā antaradhāyāmi. Antarahitaṅca maṃ na jānanti ‘ko nu kho ayam antarahito devo vā manusso vā’ ti (dī. ni. 2.172).

Khattiyā keyūraṅgadamālāgandhādivibhūsitā nānāvīrāgavasanā āmukkamaṅkiṇḍalā moḷidharā honti. Kiṃ bhagavāpi evam attānam maṇḍeti? Te ca odātāpi honti kāḷāpi maṅgulacchavīpi. Kiṃ satthāpi evarūpo hotīti? Satthā attano pabbajitavaseneva gacchati, tesam pana tādiso hutvā upatṭhāti, gantvā rājāsane nisinnam attānam dasseti, tesam “ajja amhākam rājā ativiya virocātī” ti hoti. Te ca bhinnassarāpi honti gaggassarāpi kākassarāpi. Satthā brahmāsareneva dhammam katheti. Tādiso mayham saro hotīti idaṃ pana bhāsantaram sandhāya kathitam. Manussānam pana tam sutvā “ajja rājā madhurena sarena kathetī” ti hoti. Kathetvā pakkante ca bhagavati puna rājānam āgataṃ disvā “ko nu kho aya” nti vīmaṃsā uppajjati.

Idam vuttam hoti – ko nu kho ayam imasmim ṭhāne idāneva māgadhahāsāya sīhaḷabhāsāya madhurena sarena kathento antarahito, kiṃ devo, udāhu manussoṭi? Kimattham panevam ajānantānam dhammam desetīti? Vāsantathāya. Evam sutopi hi dhammo anāgate paccayo hotiyevāti anāgataṃ paṭicca desetīti.

Sannisinnapubbanti saṅgama nisinnapubbam. **Sallapitapubbanti** ālāpasallāpo katapubbo. **Sākacchāti** dhammasākacchāpi samāpajjitapubbā. **Anekasataṃ brāhmaṇaparisanti** ādīnampi soṇadaṇḍasamāgamādivasena ceva aññacakkavāḷavasena ca sambhavo veditabbo.

Atṭhaparisavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuyonivaṇṇanā

152. Catassokho imā, sārīputta, yoniyoti ettha **yonīti** khandhakoṭṭhāsassapi kāraṇassapi passāvamaggassapi nāmam. “Catasso nāgayoniyo catasso supaññayoniyo” ti (sam. ni. 3.342, 392) ettha hi khandhakoṭṭhāso yoni nāma. “Yoni hesā bhūmija phalassa adhigamāyā” ti (ma. ni. 2.227) ettha kāraṇam. “Na cāham brāhmaṇam brūmi, yonijam mattisambhava” nti (ma. ni. 2.457; dha. pa. 396) ettha passāvamaggo. Idha pana khandhakoṭṭhāso yonīti adhippeto. Tattha aṇḍe jātā **aṇḍajā**. Jalābumhi jātā **jalābujā**. Saṃsede jātā **saṃsedajā**. Vinā etehi kāraṇehi uppativā viya nibbattā abhinibbattāti **opapātikā**. **Abhinibbhijja jāyantīti** bhinditvā nikkhamanavasena jāyanti. **Pūtikunape vāti** ādīhi anitṭhatṭhānāneva dassitāni. Itthesūpi sappitelamadhuphāṇitādisu sattā jāyanti eva. **Devāti** ādisu cātumahārājikato patṭhāya uparidevā opapātikāva honti. Bhūmadevā pana catuyonikā. **Ekacce ca manussāti** manusse keci devā viya opapātikā ca honti. Yebhuyena panete jalābujāva, aṇḍajāpi ettha kontaputtā dvebhātiyattherā viya, saṃsedajāpi padumagabbhe nibbattapokkharasātibrāhmaṇapadumavatidevādayo viya, evam vinipātikesu nijjhāmatanḥikapetā nerayikā viya opapātikāyeva, avasesā catuyonikāpi honti. Yathā te evam yakkhāpi sabbacatuppadapakkhijātīdīghajātīdayopi sabbe catuyonikāyeva.

Catuyonivaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcagativaṇṇanā

153. Pañca kho imā, sārīputta, gatiyoti ettha sukatadukkataḥkammavasena gantabbāti gatiyo. Apica gatigati nibbattigati ajjhāsayaḥgati vibhavaḥgati nipphattigatīti bahuvīdhā gati nāma. Tattha “taṃ gatiṃ pecca gacchāmi”ti (a. ni. 4.184) ca, “yassa gatiṃ na jānanti, devā gandhabbamānusa”ti (dha. pa. 420) ca ayaṃ **gatigati** nāma. “Imesaṃ kho ahaṃ bhikkhūnaṃ sīlavantānaṃ neva jānāmi gatiṃ vā agatiṃ vā”ti (ma. ni. 1.508) ayaṃ **nibbattigati** nāma. “Evampi kho te ahaṃ brahme gatiṃ ca pajānāmi jutiṇca pajānāmi”ti (ma. ni. 1.503) ayaṃ **ajjhāsayaḥgati** nāma. “Vibhavo gati dhammānaṃ, nibbānaṃ arahato gatī”ti (pari. 339) ayaṃ **vibhavaḥgati** nāma. “Dveveva gatiyo bhavanti anaññā”ti (dī. ni. 1.258; 2.34) ayaṃ **nipphattigati** nāma. Tāsu idha gatigati adhippetā.

Nirayotiādīsu niratiatthena nirassādatṭhena **nirayo**. Tiriyaṃ añchitāti **tiracchānā**. Tesā yoni **tiracchānayoni**. Peccabhāvaṃ pattānaṃ visayoti **pettivisayo**. Manaso ussannattā **manussā**. Pañcahi kāmaguṇehi attano attano ānubhāvehi ca dibbantīti **devā**. **Nirayañcāhaṃ, sārīputtā**tiādīsu nirayoti saddhiṃ okāseṇa khandhā. **Tiracchānayoniṃ cāti**ādīsipi eseva nayo. **Maggā paṭipadanti** ubhayenāpi vuttagatisaṃvattanika kammameva dasseti. **Yathā ca paṭipannoti** yena maggena yāya paṭipadāya paṭipannoti ubhayampi ekato katvā niddisati. **Apāyanti**ādīsu vaḍḍhisāṅkhātā sukhasāṅkhātā vā ayā apētattā **apāyo**. Dukkhasa gati paṭisaraṇanti **duggati**. Dukkataḥkārino ettha vinipatantīti **vinipāto**. **Nibbānañcāhanti** idaṃ pana na kevalaṃ gatigatimeva, gatinissaraṇaṃ nibbānampi jānāmiṭi dassanattamaḥa. Idha **maggo paṭipadāti** ubhayenāpi ariyamaggo vutto.

Pañcagativaṇṇanā niṭṭhitā.

Ñāṇappavattākāraṇaṇā

154. Idāni yathāvuttesu sattasu ṭhānesu aṭṭhasu ṭhānesu attano ñāṇappavattākāraṇaṇaṃ dassento **idhāhaṃ, sārīputtā**tiādīmāha.

Tattha **ekanta dukkhāti** niccadukkhā nirantaradukkhā. **Tibbāti** bahalā. **Kaṭukāti** kharā. **Seyyathāpi**tiādīni opammadassanattamaṃ vuttāni. Tattha **kāsūti** āvāṭopi vuccati rāsipi.

“Kinnu santaramānova, kāsuṃ khaṇasi sārathi;

Putṭho me samma akkhāhi, kiṃ kāsuyā karissasī”ti. (jā. 2.22.3) –

Ettha hi āvāṭo kāsū nāma.

“Aṅgārakāsuṃ apare phunanti, narā rudantā paridaḍḍhagattā”ti. (jā. 2.22.462) –

Ettha rāsī. Idha pana āvāṭo adhippeto. Tenevāha “sādhikaporisā”ti. Tattha sādhikaṃ porisaṃ pamāṇaṃ assāti **sādhikaporisā**, atirekapañcaratanāti attho. **Vitaccikānaṃ vitadhūmānanti** etaṃ pariḷāhassa balavabhāvadīpanattamaṃ vuttaṃ, acciyā vā sati dhūme vā sati, vāto samuṭṭhāti, tena pariḷāho na balavā hoti. **Ghammaparetoti** ghammānugato. **Tasitoti** jātatanho. **Pipāsītoti** udakaṃ pātukāmo. **Ekāyanena maggenāti** ekapatheneva maggena, anukkamaniyena ubhosu passesu nirantarakaṇṭakarukkhagahanena. **Pañidhāyāti** aṅgārakāsuṃ patthanā nāma natthi, aṅgārakāsuṃ ārabba pana iriyāpathassa ṭhapitattā evaṃ vuttaṃ.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ – aṅgārakāsu viya hi nirayo datṭhabbo. Aṅgārakāsumaggo viya nirayūpagaṃ kammaṃ. Maggāruḷho viya kammasamaṅgī puggalo. Cakkhumā puriso viya dibbacakkhuko bhagavā. Yathā so puriso maggāruḷhaṃ

disvā vijānāti “ayaṃ iminā maggena gantvā aṅgārakāsuyam patissatī”ti, evamevaṃ bhagavā pāṇātipātādīsu yaṃkiñci kammaṃ āyūhantaṃ evaṃ jānāti “ayaṃ imaṃ kammaṃ katvā niraye nibbattissatī”ti. Yathā so puriso aparabhāge taṃ aṅgārakāsuyā patitaṃ passati, evameva bhagavā aparabhāge “so puriso taṃ kammaṃ katvā kuhiṃ nibbatto”ti ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā olokeno niraye nibbattaṃ passati pañcavidhabandhanādīmahādukkhaṃ anubhavantaṃ. Tattha kiñcāpi tassa kammāyūhanakāle añño vaṇṇo, niraye nibbattassa añño. Athāpi “so satto taṃ kammaṃ katvā kattha nibbatto”ti oloketassa anekasahassānaṃ sattānaṃ majjhe ṭhitopi “ayaṃ so”ti soyeva satto āpāthaṃ āgacchati, “dibbacakkhubalaṃ nāma eta”nti vadanti.

Dutiyaupamāyaṃ yasmā aṅgārakāsuyam viya gūthakūpe pariḷāho natthi, tasmā “ekantadukkhā”ti avatvā “dukkhā”tiādīmāha. Etthāpi purimanayeneva opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ . Imampi hi puggalaṃ bhagavā hatthiyoniādīsu yatha katthaci nibbattaṃ vadhabandhanaākāḍḍhanavikāḍḍhanādīhi mahādukkhaṃ anubhavamānaṃ passatiyeva.

Tatiyaupamāyaṃ **tanupattapalāsoti** na abbhapaṭalaṃ viya tanupaṇṇo, viraḷapaṇṇattaṃ panassa sandhāya idaṃ vuttaṃ. **Kabaracchāyoti** viraḷacchāyo. **Dukkhahulāti** pettevisayasmiñhi dukkhameva bahulaṃ, sukhaṃ parittaṃ kadāci anubhavitabbaṃ hoti, tasmā evamāha. Etthāpi purimanayeneva opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

Catutthaupamāyaṃ **bahalapattapalāsoti** nirantarapaṇṇo pattasañchanno. **Santacchāyoti** pāsānacchattaṃ viya ghanacchāyo. **Sukhabahulā vedanāti** manussaloke khattiyakulādīsu sukhabahulā vedanā vedayitabbā hoti, tā vedayamānaṃ nipannaṃ vā nisinnaṃ vā passāmīti dasseti. Idhāpi opammasaṃsandanaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Pañcamaupamāyaṃ **pāsādoti** dīghapāsādo. **Ullittāvalittanti** anto ceva ullittaṃ bahi ca avalittaṃ. **Phusitaggalaṃ**anti dvārabāhāhi saddhiṃ supihitakavāṭaṃ. **Gonakatthatotī** caturaṅgulādīhikalomena kāḷakojavena atthato. **Paṭikatthatotī** uṇṇāmayena setaattharaṇena atthato. **Paṭalikatthatotī** ghanapupphakena uṇṇāmayaattharaṇena atthato. **Kadalimigapavarapaccattharaṇoti** kadalimigacammamayena uttamapaccattharaṇena atthato. Taṃ kira paccattharaṇaṃ setavatthassa upari kadalimigacammaṃ attharivā sibbetvā karonti. **Sauttaracchadoti** saha uttaracchadena, uttaribaddhena rattavitānena saddhinti attho. **Ubhatolohitakūpadhānoti** sīsūpadhānañca pādūpadhānañcāti pallaṅkassa ubhato ṭhapitalohitakūpadhāno. Idhāpi upamāsaṃsandanaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Ayaṃ panettha aparabhāgayojanā, yathā so puriso maggārūḷhameva jānāti “ayaṃ etena maggena gantvā pāsādaṃ āruya kūtāgāraṃ pavisitvā pallaṅke nisīdissati vā nipajjissati vā”ti, evamevaṃ bhagavā dānādīsu puññakiriyavatthūsu yaṃkiñci kusalakammaṃ āyūhantaṃyeva puggalaṃ disvā “ayaṃ imaṃ katvā devaloke nibbattissatī”ti jānāti. Yathā so puriso aparabhāge taṃ pāsādaṃ āruya kūtāgāraṃ pavisitvā pallaṅke nisinnaṃ vā nipannaṃ vā ekantasukhaṃ nirantarasukhaṃ vedanaṃ vedayamānaṃ passati, evamevaṃ bhagavā aparabhāge “so taṃ kalyāṇaṃ katvā kuhiṃ nibbatto”ti ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā olokeno devaloke nibbattaṃ passati, nandanavanādīsu accharāsaṅghaparivutaṃ dibbasampattiṃ anubhavamānaṃ.

Ñāṇappavattākāraṇaṇā niṭṭhitā.

Āsavakkhayavāraṇaṇā

Āsavakkhayavāre “dibbena cakkhunā”ti avatvā “tameṇaṃ passāmī”ti vuttaṃ. Taṃ kasmāti ce? Niyamābhāvā. Imañhi puggalaṃ dibbacakkhunāpi passissati, cetopariyaññenāpi jānissati, sabbaññutaññāṇenāpi jānissatiyeva. **Ekantasukhā vedanāti** idaṃ kiñcāpi

devalokasukhena saddhiṃ byañjanato ekam, atthato pana nānā hoti. Devalokasukhañhi rāgapariḷāhādīnaṃ atthitāya na ekanteneva sukhaṃ. Nibbānasukhaṃ pana sabbapariḷāhānaṃ vūpasamāya sabbākārena ekantasukhaṃ. Upamāyampi ‘yathā pāsāde ekantasukhā’ ti vuttam. Taṃ maggapariḷāhassa avūpasantatāya chātājjhattatāya pipāsābhibhūtātāya ca na ekantameva sukhaṃ. Vanasaṇḍe pana pokkharāṇiyam oruyha rajojallassa pavāhitattā maggadarathassa vūpasantatāya bhisamūlakhādanena ceva madhurodakapānena ca khuppipāsānaṃ vinītātāya udakasātakam parivattetvā maṭṭhadukūlam nivāsetvā taṇḍulattavikam ussīsake katvā udakasātakam piḷetvā hadaye ṭhapetvā mandamandena ca vātena bījāyamānassa nipannattā sabbākārena ekantasukhaṃ hoti.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasamsandanaṃ – pokkharāṇī viya hi ariyamaggo daṭṭhabbo. Pokkharāṇimaggo viya pubbabhāgapatipadā. Maggārūḷho viya paṭipadāsamaṅgīpuggalo. Cakkhumā puriso viya dibbacakkhu bhagavā. Vanasaṇḍo viya nibbānaṃ. Yathā so puriso maggārūḷham disvāva jānāti ‘ayaṃ iminā maggena gantvā pokkharāṇiyam nhatvā ramaṇīye vanasaṇḍe rukkhāmūle nisīdissati vā nipajjissati vā’ ti, evamevaṃ bhagavā paṭipadaṃ pūrentameva nāmarūpaṃ paricchindantameva paccayapariggamaṃ karontameva lakkhaṇārammaṇāya vipassanāya kammaṃ karontameva jānāti ‘ayaṃ imaṃ paṭipadaṃ pūretvā sabbaāsava khepetvā anāsavaṃ cetovimuttim paññāvimuttinti evaṃ vuttam phalasaṃpattim upasampajja viharissati’ ti. Yathā so puriso aparabhāge tāyam pokkharāṇiyam nhatvā vanasaṇḍam pavisitvā nisinnaṃ vā nipannaṃ vā ekantasukhaṃ vedanaṃ vedayamānaṃ passati, evameva bhagavā aparabhāge taṃ puggalaṃ paṭipadaṃ pūretvā maggaṃ bhāvetvā phalaṃ sacchikatvā nirodhasayanavaragataṃ nibbānārammaṇam phalasaṃpattim appetvā ekantasukhaṃ vedanaṃ vedayamānaṃ passati.

Āsavakkhayavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā

155. ‘Abhijānāmi kho panāhaṃ, sārīputta, caturaṅgasamannāgata’ nti idaṃ kasmā āradhamaṃ? Pāṭiyekkaṃ anusandhivasena āradhamaṃ. Ayaṃ kira sunakkhatto dukkarakārikāya suddhi hotīti evaṃ laddhiko. Athassa bhagavā mayā ekasmiṃ attabhāve ṭhatvā caturaṅgasamannāgataṃ dukkaraṃ kataṃ, dukkarakāraṃ nāma mayā sadiso natthi. Dukkarakārena suddhiyā sati ahameva suddho bhavēyyanti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Apica ayaṃ sunakkhatto dukkarakārikāya pasanna, so cassa pasannabhāvo, ‘addasā kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto acelaṃ korakkhattiyam catukkuṇḍikam chamānikinnaṃ bhakkhasam mukhena khādantaṃ mukhena bhuñjantaṃ. Disvānassa etadahosi ‘sādhu rūpo vata, bho, ayaṃ samaṇo catukkuṇḍiko chamānikinnaṃ bhakkhasam mukheneva khādati, mukheneva bhuñjati’ ti evamādinā **pāthikasutte** (dī. ni. 3.7) āgatanayena veditabbo.

Atha bhagavā ayaṃ dukkarakārikāya pasanna, mayā ca etasmiṃ attabhāve ṭhatvā caturaṅgasamannāgataṃ dukkaraṃ kataṃ, dukkarakāre pasīdantenāpi anena mayi pasīditabbaṃ siyā, sopissa pasādo mayi natthīti dassento imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tatra **brahmacariyanti** dānampi veyyāvaccampi sikkhāpadampi brahmavihārāpi dhammadesanāpi methunaviratipi sadārasantosopi uposathopi ariyamaggopi sakalasāsanampi ajjhāsāyopi vīriyampi vuccati.

‘Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmacariyam,

Kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;

Iddhī jutī balavīriyūpapatti,

Idaṅca te nāga mahāvīmānaṃ.

Ahaṅca bhariyā ca manussaloke,

Saddhā ubho dānapatī ahumhā;

Opānabhūtaṃ me gharaṃ tadāsi,

Santappitā samaṇabrāhmaṇā ca.

Taṃ me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ,

Tassa sucinṇassa ayaṃ vipāko;

Iddhī jutī balavīriyūpapatti,

Idaṅca me dhīra mahāvīmāna’nti. (jā. 2.22.1592, 1593, 1595) –

Imasmiñhi puñṇakajātaka dānaṃ brahmacariyanti vuttaṃ.

‘‘Kena pāṇi kāmadaḍḍo, kena pāṇi madhussavo;

Kena te brahmacariyena, puñṇaṃ pāṇimhi ijjhati.

Tena pāṇi kāmadaḍḍo, tena pāṇi madhussavo;

Tena me brahmacariyena, puñṇaṃ pāṇimhi ijjhatī’’ti. (pe. va. 275) –

Imasmiṃ aṅkurapetavattusmiṃ veyyāvaccamaṃ brahmacariyanti vuttaṃ. ‘‘Evaṃ kho taṃ, bhikkhave, tittiriyaṃ nāma brahmacariyaṃ ahoṣī’’ti (cūḷava. 311) imasmiṃ tittirajātake pañcasikkhāpadaṃ brahmacariyanti vuttaṃ. ‘‘Taṃ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṃ neva nibbidāya na virāgāya na nirodhāya, yāvadeva brahmalokūpapattiyā’’ti (dī. ni. 2.329) imasmiṃ **mahāgovindasutte** brahmavīhārā brahmacariyanti vuttaṃ. ‘‘Ekasmiṃ brahmacariyasmiṃ, sahaṃ maccuhāyina’’nti (saṃ. ni. 1.184) ettha dhammadesanā brahmacariyanti vuttā. ‘‘Pare abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmācārī bhavissāmā’’ti (ma. ni. 1.83) sallekhasutte methunavirati brahmacariyanti vuttā.

‘‘Mayaṅca bhariyā nātikkamāma,

Amhe ca bhariyā nātikkamanti;

Aññaṅta tāhi brahmacariyaṃ carāma,

Tasmā hi amhaṃ daharā na mīyare’’ti. (jā. 1.10.97) –

Mahādhammapāḷajātake sadārasantoso brahmacariyanti vutto.

‘‘Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;

Majjhimena ca devattaṃ, uttamena visujjhatī’’ti. (jā. 1.8.75) –

Evaṃ nimijātaka attadamanavasena kato aṭṭhaṅgiko uposatho brahmacariyanti vutto. ‘‘Idaṃ kho pana me, pañcasikha, brahmacariyaṃ ekantaṃ nibbidāya virāgāya...pe... ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo’’ti (dī. ni. 2.329) **mahāgovindasutta**smiññeva ariyamaggo brahmacariyanti vutto. ‘‘Tayidaṃ brahmacariyaṃ iddhañceva phītaṅca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsita’’nti (dī. ni. 3.174) pāsādikasutte sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanaṃ brahmacariyanti vuttaṃ.

‘‘Api ataramānānaṃ, phalāsāva samijjhati;

Vipakkabrahmacariyosmi, evaṃ jānāhi gāmaṇī’’ti. (jā. 1.1.8) –

Ettha ajjhāsayo brahmacariyanti vutto. Idaṃ pana vīriyaṃ **brahmacariyanti** adhippettaṃ. Vīriyabrahmacariyassa hi idameva suttam. Tadetaṃ ekasmiṃ attabhāve catubbidhassa dukkarassa katattā caturaṅgasamannāgatanti vuttaṃ.

Tapassī sudaṃ homīti sudanti nipātamattaṃ, tapanissitako homīti attho. **Paramatapassīti** paramo tapassī, tapanissitakānaṃ uttamo. **Lūkho sudaṃ homīti**

lūkho homi. **Jegucchīti** pāpajegucchiko. **Pavivitto sudam homīti** pavivitto aham homi. **Tatrāssu me idam, sārīputtāti** tatra caturaṅge brahmacariye idam mama tapassitāya hoti, tapanissitakabhāve mayham idam acelakādītapassitakattam hotīti dasseti.

Tattha **acelakoti** niccelo naggo. **Muttācāroti** visaṭṭhācāro, uccārakammādīsū lokiyakulaputtācārena virahito, ṭhitakova uccāram karomi, passāvaṃ karomi, khādāmi bhuñjāmi ca. **Hatthāpalekhanoti** hatthe piṇḍamhi ṭhite jivhāya hattham apalikhāmi, uccāram vā katvā hatthasmiññeva daṇḍakasaññī hutvā hatthena apalikhāmīti dasseti. Te kira daṇḍakam sattoti paññapenti, tasmā tesam paṭipadam pūrento evamakāsi. Bhikkhāgahaṇattham ehi bhaddanteti vutto na eṭīti **na ehībhaddantiko**. Tena hi tiṭṭha bhaddanteti vuttopi na tiṭṭhatīti **na tiṭṭhabhaddantiko**. Tadubhayampi tiṭṭhiyā evam etassa vacanam katam bhavissatīti na karonti. Ahampi evam akāsinti dasseti. **Abhihaṇanti** puretaram gahetvā āhaṭam bhikkham. **Uddissakatanti** idam tumhe uddissa katanti evam ārocitabhikkham. **Na nimantananti** asukam nāma kulam vā vīthim vā gāmaṃ vā paviseyyāthāti evam nimantitabhikkhampi na sādīyāmi na gaṇhāmi.

Na kumbhimukhāti kumbhito uddharitvā diyyamānam bhikkham na gaṇhāmi. **Na kaḷopimukhāti** kaḷopīti ukkhali vā pacchi vā. Tatopi na gaṇhāmi. Kasmā? Kumbhikaḷopiyo maṃ nissāya kaṭacchunā pahāram labhantīti. **Na eḷakamantaranti** ummāram antaram katvā diyyamānam na gaṇhāmi. Kasmā? Ayaṃ maṃ nissāya antarakaṇam labhatīti. Daṇḍamusalesupi eseva nayo. **Na dvinnanti** dvīsū bhuñjamānesu ekasmiṃ utṭhāya dente na gaṇhāmi. Kasmā? Kabaḷantarāyo hotīti. **Na gabbhiniyāti** adīsū pana gabbhiniyā kucchiyaṃ dārako kilamati, pāyantiyā dārakassa khīrantarāyo hoti, purisantaragatāya ratiantarāyo hotīti na gaṇhāmi. **Na saṃkittisūti** saṃkittetvā katabhattesu. Dubbhikkhasamaye kira acelakasāvakaṃ acelakānam atthāya tato tato taṇḍulādīni samādapetvā bhattam pacanti. Ukkatṭhācelako tatopi na paṭiggaṇhāti.

Na yattha sāti yattha sunakho piṇḍam labhissāmīti upatṭhito hoti, tattha tassa adatvā āhaṭam na gaṇhāmi. Kasmā? Etassa piṇḍantarāyo hotīti. **Saṇḍasaṇḍacārinīti** samūhasamūhacārinī, sace hi acelakam disvā imassa bhikkham dassāmāti mānusakā bhattageham pavisanti. Tesu ca pavisantesu kaḷopimukhādīsū nilīnā makkhikā uppatitvā saṇḍasaṇḍā caranti. Tato āhaṭam bhikkham na gaṇhāmi. Kasmā? Maṃ nissāya makkhikānam gocarantarāyo jātoti, ahampi tathā akāsim. **Na thusodakanti** sabbasassasambhārehi katam loṇasovīrakam. Ettha ca surāpānameva sāvajjam, ayaṃ pana sabbesupi sāvajjasaññī.

Ekāgarīkoti yo ekasmiññeva gehe bhikkham labhitvā nivattati. **Ekālopikoti** yo ekeneva ālopa yāpeti. **Dvāgarīkādisupi** eseva nayo. **Ekissāpi dattiyāti** ekāya dattiyā. **Dattī** nāma ekā khuddakapāti hoti, yattha aggabhikkham pakkipitvā ṭhapenti. **Ekāhikanti** ekadivasantarikam. **Addhamāsikanti** addhamāsantarikam. **Pariyāyabhattabhojananti** vārabhattabhojanam. Ekāhavārena dvīhavārena sattāhavārena aḍḍhamāsavārenāti evam divasavārena ābhatam bhattabhojanam.

Sākabhakkhoti allasākabhakkho. **Sāmākabhakkhoti** sāmākataṇḍulabhakkho. **Nivārādīsū nivārā** nāma tāva araññe sayamjātavīhijāti. **Daddulanti** cammakārehi cammam likhitvā chaḍḍitakasaṭam. **Haṭam** vuccati silesopi sevālopi kaṇikārādirukkhanīyāsopi. **Kaṇanti** kuṇḍakam. **Ācāmoti** bhattaukkhalikāya laggo jhāmaodano, tam chaḍḍitattṭhāne gahetvā khādati. “Odanakañjiya”ntipi vadanti. **Piñṇākādayo** pākāṭā eva. **Pavattaphalabhojīti** patitaphalabhojī.

Sāṇānīti sāṇavākacoḷāni. **Masāṇānīti** missakacoḷāni. **Chavadussānīti** matasarīrato chaḍḍitavattṭhāni. Erakatiṇḍānīni vā ganthetvā katanivāsānāni. **Pamsukūlānīti** pathaviyam chaḍḍitanantakāni. **Tiritānīti** rukkhattacavattṭhāni. **Ajinanti** ajinamigacammaṃ. **Ajinakkhipanti** tadeva majjhe phālitaṃ. Sakhurakantipi

vadanti. **Kusacīranti** kusatiṇaṃ ganthetvā katacīraṃ. **Vākacīraphalakacīresupi** eseva nayo. **Kesakambalanti** manussakesehi katakambalaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “yāni kānici, bhikkhave, tantāvutānaṃ vatthānaṃ, kesakambalo tesam paṭikuṭṭho akkhāyati. Kesakambalo, bhikkhave, sīte sīto, uṇhe uṇho, dubbaṇṇo duggandho dukkhasamphaso”’ti (a. ni. 3.138). **Vālakambalanti** assavālādīhi katakambalaṃ. **Ulūkapakkhakanti** ulūkapattāni ganthetvā katanivāsanaṃ. **Ubbhaṭṭhakoti** uddham ṭhitako. **Ukkuṭikappadhānamanuyuttoti** ukkuṭikavīriyaṃ anuyutto, gacchantopi ukkuṭikova hutvā uppatitvā uppatitvā gacchati. **Kaṇṭakāpassayikoti** ayakaṇṭake vā pakatikaṇṭake vā bhūmiyaṃ kottetvā tattha cammaṃ attharivā ṭhānacaṅkamādīni karomīti dasseti. **Seyyanti** sayantopi tattheva seyyaṃ kappemi. Sāyaṃ tatiyamassāti **sāyatatiyakam**. Pāto majjhanhike sāyanti divasassa tikkhattuṃ pāpaṃ pavāhessāmīti udakorohanānuyogaṃ anuyutto viharāmīti dasseti.

156. Nekavassagaṇikanti nekavassagaṇasañjātaṃ. **Rajojallanti** rajamalaṃ, idaṃ attano rajojallakavatasamādānakālaṃ sandhāya vadati. **Jegucchisminti** pāpajigucchanabhāve. **Yāva udakabindumhipīti** yāva udakathevakepi mama dayā paccupatṭhitā hoti, ko pana vādo aññesu sakkharaṭṭhaladaṇḍakavālikādīsū. Te kira udakabinduṃ ca ete ca sakkharaṭṭhalādayo khuddakapāṇāti pañṇapenti. Tenāha “yāva udakabindumhipi me dayā paccupatṭhitā hoti”’ti. Udakabindumpi na hanāmi na vināsemi, kiṃ kāraṇā. **Māhaṃ khuddake pāṇe visamagate saṅghātaṃ āpādesinti**. Ninnathalatiṇaggarukkhasākhādīsū visamatṭhāne gate udakabindusaṅkhāte khuddakapāṇe saṅghātaṃ vadhaṃ mā āpādesinti. Etamatthaṃ “satova abhikkamāmī”’ti dasseti. Acelakesu kira bhūmiṃ akkantakālato pabhuti sīlavā nāma natthi. Bhikkhācāraṃ gacchantāpi dussīlavā hutvā gacchanti, upatṭhākānaṃ gehe bhuñjantāpi dussīlavā hutvā bhuñjanti. Āgacchantāpi dussīlavā hutvā āgacchanti. Yadā pana morapiñchena phalakaṃ sammajjitvā sīlaṃ adhiṭṭhāya nisīdanti, tadā sīlavantā nāma honti.

Vanakammikanti kandaṃ mūlaphalāphalādīnaṃ atthāya vane vicarantaṃ. **Vanena vananti** vanato vanaṃ, esa nayo sabbattha. **Sampatāmīti** gacchāmi. **Āraññakoti** araññe jātavuddho, idaṃ attano ājīvakaṃ sandhāya vadati. Bodhisatto kira pāsaṇḍapariggaṇhaṇatthāya taṃ pabbajjaṃ pabbaji, niratthakabhāvaṃ pana ñatvāpi na uppabbajjito, bodhisattā hi yaṃ yaṃ ṭhānaṃ upenti, tato anivattitadhammā honti, pabbajitvā pana mā maṃ koci addasāti tatova araññaṃ pavitṭho. Tenevāha “mā maṃ te addasaṃsu ahañca mā te addasa”’nti.

Goṭṭhāti govajā. **Paṭṭhitagāvoti** nikkhantagāvo. **Tattha catukkuṇḍikoti** vananteyeva ṭhito gopālakānaṃ gāvīhi saddhiṃ apagatabhāvaṃ disvā dve hatthe dve ca jaṇṇukāni bhūmiyaṃ ṭhapetvā evaṃ catukkuṇḍiko upasaṅkamitvāti attho. **Tāni sudam āhāremīti** mahallakavacchakānaṃ gomayāni kasatāni nirojāni honti, tasmā tāni vajjetvā yāni taruṇavacchakānaṃ khīrapāneneva vaddhantānaṃ saojāni gomayāni tāni kucchipūraṃ khādītva puna vanasaṇḍameva pavisati. Taṃ sandhāyāha “tāni sudam āhāremī”’ti. **Yāvakiṇāca meti** yattakaṃ kālaṃ mama sakaṃ muttakarīsaṃ aparikkhīnaṃ hoti. Yāva me dvāraṇaṇjo pavattittha, tāva tadeva āhāremīti attho. Kāle pana gacchante gacchante parikkhīnaṃ salohito upacchinnadvāraṇaṇjo vacchakānaṃ gomayāni āhāremi. **Mahāvikaṭabhojanasminti** mahante vikaṭabhojane, apakatibhojaneti attho.

157. Tatrāssudam, sārīputta, bhīmsanakassa vanasaṇḍassa bhīmsanakatasmim hotīti. Tatrāti purimavacanāpekkhanaṃ. **Sudanti** padapūraṇamatte nipāto. **Sārīputtāti** ālapanāṃ. Ayaṃ panettha atthayojanā – **tatrāti** yaṃ vuttaṃ aññataraṃ bhīmsanakam vanasaṇḍanti, tatra yo so bhīmsanako vanasaṇḍo vutto, tassa bhīmsanakassa vanasaṇḍassa bhīmsanakatasmim hoti, bhīmsanakakiriyāya hotīti attho. Kiṃ hoti? Idaṃ hoti, yo koci avītarāgo...pe... lomāni haṃsantīti.

Atha vā **tatrāti** sāmīatthe bhummaṃ. Su iti nipāto. Kiṃ su nāma te bhonto samaṇabrāhmaṇātīādīsū viya. **Idanti** adhippetamatthaṃ paccakkhaṃ viya katvā

dassanavacanaṃ. **Sudanti** su idaṃ, sandhivasena ikāralopo veditabbo. Cakkhundriyaṃ itthindriyaṃ anaññātaññassāmītindriyaṃ kiṃ sūdhavittantiādīsu viya. Ayaṃ panettha atthayojanā, tassa, sārīputta, bhīṃsanakassa vanasaṇḍassa bhīṃsanakatasmim̐ idaṃsu hotīti. **Bhīṃsanakatasminti** bhīṃsanakabhāveti attho. Ekassa takāraṣṣa lopo daṭṭhabbo. “Bhīṃsanakattasmi”ntiyeva vā pāṭho, bhīṃsanakatāya iti vā vattabbe līṅgavipallāso kato, nimittatthe cetam̐ bhummavacanaṃ. Tasmā evaṃ sambandho veditabbo, bhīṃsanakabhāve idaṃsu hoti, bhīṃsanakabhāvanimittam̐ bhīṃsanakabhāvahetu, bhīṃsanakabhāvapaccayā idaṃsu hoti. Yo koci avītarāgo tam̐ vanasaṇḍam̐ pavisati. Yebhuyyena lomāni haṃsanti bahutarāni lomāni haṃsanti, uddham̐ mukhāni sūcisadisāni kaṇṭakasadisāni ca hutvā tiṭṭhanti, appāni na haṃsanti, bahutarānaṃ vā sattānaṃ haṃsanti, appakānaṃ atisūrapurisānaṃ na haṃsanti.

Antaraṭṭhakāti māghamāsassa avasāne catasso, phagguṇamāsassa ādimhi catassoti evaṃ ubhinnaṃ antare aṭṭharatti. **Abbhokāseti** mahāsatto himapātasamaye rattim̐ abbhokāse viharati, athassa lomakūpesu āvutamuttā viya himabindūni tiṭṭhanti, sarīraṃ setadukūlapārutaṃ viya hoti. **Divā vanasaṇḍeti** divā himabindūsu sūriyātapasamphassena vigatesu assāsopi bhavēyya, ayaṃ pana sūriye ugacchanteyeva vanasaṇḍam̐ pavisati, tatrāpissa sūriyātapena paggharantaṃ himam̐ sarīreyeva patati. **Divā abbhokāse viharāmi rattim̐ vanasaṇḍeti** gimhakāle kiresa divā abbhokāse vihāsi, tenassa kacchehi sedadhārā muccim̐su, rattim̐ assāso bhavēyya, ayaṃ pana sūriye attham̐ gacchanteyeva vanasaṇḍam̐ pavisati. Athassa divā gahitaṣṣe vanasaṇḍe aṅgārakāsuyam̐ pakkhitto viya attabhāvo paridayhittha. **Anacchariyāti** anuacchariyā. **Paṭibhāsīti** upaṭṭhāsīti.

Sotattoti divā ātapena rattim̐ vanausmāya sutatto. **Sosinnoti** rattim̐ himena divā himodakena suṭṭhu tinto. **Bhīṃsanaketi** bhayajanake. **Naggoti** niccelo. Nivāsanapārurpane hi sati sītam̐ vā uṇham̐ vā na atibādheyya, tampi me natthīti dasseti. **Na caggimāsīnoti** aggimpi na upagato. **Esanāpasutoti** suddhiesanathāya pasuto, payutto. **Munīti**, tadā attānaṃ munīti katvā katheti.

Chavaṭṭhikānīti upaḍḍhadaddhāni aṭṭhīni. **Upadhāyāti** yathā sīsūpadhānañca pādūpadhānañca paññāyati, evaṃ santharivā tattha seyyam̐ kappemīti dasseti. **Gāmaṇḍalāti** gopāladārakā. Te kira bodhisattassa santikaṃ gantvā, sumedha, tvam̐ imasmim̐ ṭhāne kasmā nisīno, kathehīti vadanti. Bodhisatto adhomukho nisīdati, na katheti. Atha naṃ te akathetum̐ na dassāmāti parivāretvā **oṭṭhubhanti** sarīre kheḷam̐ pāteṇi. Bodhisatto evampi na katheti. Atha naṃ tvam̐ na kathesīti **omuttenti** passāvamassa upari vissajjenti. Bodhisatto evampi na kathetiyeva. Tato naṃ kathehi kathehīti paṃsukena okiranti. Bodhisatto evampi na kathetiyeva. Athassa na kathesīti daṇḍakasalākā gahetvā kaṇṇasotesu pavesenti. Bodhisatto dukkhā tibbā kaṭukā vedanā adhivāsento kassaci kiñci na karissāmīti matako viya acchati. Tenāha “na kho panāham̐, sārīputta, abhijānāmi tesu pāpakam̐ cittam̐ uppādetā”ti. Na mayā tesu pāpakam̐ cittampi uppāditanti attho. **Upekkhāvihārasim̐ hotīti** upekkhāvihāro hoti. Vihāro eva hi vihārasminti vutto. Teneva ca “idaṃsu me”ti etthāpi ayaṃsu meti evaṃ attho veditabbo. Iminā nayena aññānīpi evarūpāni padāni veditabbāni. Iminā ito ekanavutikappe pūritam̐ upekkhāvihāram̐ dasseti. Yaṃ sandhāyāha –

“Sukhapatto na rajjāmi, dukkhe na homi dummano;

Sabbattha tulito homi, esā me upekkhāpāramī”ti.

Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhārasuddhivaṇṇanā

158.Āhārenasuddhīti kolādinā ekaccena parittakaāhārena sakkā sujjhītunti evaṃdiṭṭhino honti. **Evamaḥamsūti** evaṃ vadanti. **Kolehīti** padarehi. **Kolodakanti** kolāni madditvā katapānakam. **Kolavikatinti** kolasālavakolapūvakolagulādikolavikāram. **Etaparamoti** etaṃ pamāṇam paramam assāti etaparamo. Tadā ekanavutikappamatthake pana na beluvapakkatālapakkapamāṇo kolo hoti, yaṃ etarahi kolassa pamāṇam, ettakova hotīti attho.

159.Adhimattakasimānanti ativiya kisabhāvaṃ. **Āsītikapabbāni vā kālapabbāni vāti** yathā āsītikavalliyā vā kālavalliyā vā sandhiṭṭhānesu milāyitvā majjhe unnatunnatāni honti, evaṃ mayham āṅgapaccaṅgāni hontīti dasseti. **Oṭṭhapadanti** yathā oṭṭhassa padaṃ majjhe gambhīram hoti, evamevaṃ bodhisattassa milāte maṃsalohite vaccadvārassa antopaviṭṭhattā ānisadam majjhe gambhīram hoti. Athassa bhūmiyaṃ nisinnatṭhānaṃ sarapoṅkhena akkantam viya majjhe unnatam hoti. **Vaṭṭanāvalīti** yathā rajjuyā āvunitvā katā vaṭṭanāvalī vaṭṭanānaṃ antarantarā ninnā hoti, vaṭṭanatṭhānesu unnatā, evaṃ piṭṭhikaṇṭako unnatāvanato hoti, **jarasālāya gopānasiyoti** jinṇasālāya gopānasiyo, tā vaṃsato mucchitvā maṇḍale patiṭṭhahanti, maṇḍalato mucchitvā bhūmiyanti; evaṃ ekā upari hoti, ekā hetṭhāti oluggaviluggā bhavanti. Bodhisattassa pana na evaṃ phāsuḷiyo, tassa hi lohite chinne maṃse milāte phāsuḷantarehi cammāni hetṭhā otiṇṇāni, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Okkhāyikāti hetṭhā anupaviṭṭhā. Tassa kira lohite chinne maṃse milāte akkhiāvāṭakā matthaluṅgam āhacca aṭṭhamṣu, tenassa evarūpā akkhitārakā ahesuṃ. **Āmakacchinnoti** atitaruṇakāle chinno, so hi vātātapena saṃphusati ceva milāyati ca. **Yāvassu me, sārīputtāti,** sārīputta, mayham udaracchavi yāva piṭṭhikaṇṭakam allīnā hoti. Atha vā yāvassu me, sārīputta, bhāriyabhāriyā ahosi dukkarakārikā, mayham udaracchavi yāva piṭṭhikaṇṭakam allīnā ahosīti evamettha sambandho vedītabbo. **Piṭṭhikaṇṭakamyeva pariggaṇhāmīti** sahaudaracchaviṃ gaṇhāmi. **Udaracchaviṃyeva pariggaṇhāmīti** sahapīṭṭhikaṇṭakam gaṇhāmi. **Avakujjo papatāmīti** tassa hi uccārapassāvattḥāya nisinnassa passāvo neva nikkhamati, vaccaṃ pana ekaṃ dve kaṭakatṭhimattaṃ nikkhamati. Balavadukkham uppādeti. Sarīrato sedā mucchanti, tattheva avakujjo bhūmiyaṃ patati. Tenāha “avakujjo papatāmī”ti. **Tameva kāyanti** taṃ ekanavutikappamatthake kāyaṃ. Mahāsaccakasutte pana pacchimabhavikakāyaṃ sandhāya imameva kāyanti āha. **Pūtimūlānīti** maṃse vā lohite vā sati tiṭṭhanti. Tassa pana abhāve cammakhaṇḍe lomāni viya hattheyeva lagganti, taṃ sandhāyāha “pūtimūlāni lomāni kāyasmā patantī”ti.

Alamariyañāpadassanavisesanti ariyabhāvaṃ kātuṃ samattham lokuttaramaggaṃ. **Imissāyeva ariyāya paññāyāti** vipassanāpaññāya anadhigamā. **Yāyaṃ ariyāti** yā ayaṃ maggapaññā adhigatā. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā etarahi vipassanāpaññāya adhigatattā maggapaññā adhigatā, evaṃ ekanavutikappamatthake vipassanāpaññāya anadhigatattā lokuttaramaggapaññam nādhigatosmīti, majjhimbhāṇakattherā panāhu, imissāyevāti vuttapaññāpi yāyaṃ ariyāti vuttapaññāpi maggapaññāyeva. Atha ne bhikkhū āhamṣu “evaṃ sante maggassa anadhigatattā maggaṃ nādhigatosmīti idaṃ vuttaṃ hoti, bhante”ti. Āvuso, kiñcāpi dīpetuṃ na sakkomi, dvepi pana maggapaññāyevāti, etadeva cettha vuttaṃ. Itarathā hi yā ayanti niddeso ananurūpo siyā.

Āhārasuddhivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṃsārasuddhīdivaṇṇanā

160.Saṃsārena suddhīti bahukam saṃsaritvā sujjhantīti vadanti. **Upapattiyā suddhīti** bahukam upapajjitvā sujjhantīti vadanti. **Āvāsena suddhīti** bahūsu ṭhānesu vasitvā sujjhantīti vadanti. Tīsupi ṭhānesu saṃsaraṇakavasena **saṃsāro**. Upapajjanakavasena **upapatti**. Vasanakavasena **āvāsoti** khandhāyeva vuttā. **Yaññenāti** bahuyāge yajitvā sujjhantīti

vadanti. **Muddhāvasittenā**ti tīhi saṅkhehi khattiyābhisekena muddhani abhisittena. **Aggipāricariyāyā**ti bahuaggiparicaraanena sujjhantīti vadanti.

161. Daharoti taruṇo. **Yuvā**ti yobbanena samannāgato. **Susukāḷakesoti** sutṭhu kāḷakeso. **Bhadrena yobbanena samannāgoti** imināssa yena yobbanena samannāgato yuvā, taṃ yobbanam bhaddam laddhakanti dasseti. Paṭhamena vayasāti paṭhamavayo nāma tettiṃsa vassāni, tena samannāgoti attho, **paññāveyyattiyenā**ti paññāveyyattibhāvena. **Jiṇṇoti** jarājiṇṇo. **Vuddhoti** vaḍḍhitvā ṭhitaṅgapaccaṅgo. **Mahallakoti** jātimahallako. **Addhagototi** bahuaddhānam gato cirakālātikanto. **Vayo anuppattoti** vassasatassa tatiyakoṭṭhāsam pacchimavayam anuppatto. **Āsīko me vayo vattatī**ti imaṃ kira suttaṃ bhagavā parinibbānasamvacchare kathesi. Tasmā evamāha. **Paramāyā**ti uttamāya. **Satiyā**tiādīsu padasatampi padasahassampi vadantasseva gahaṇasamatthatā **sati** nāma. Tadeva ādhāraṇaupanibandhanasamatthatā **gati** nāma. Evaṃ gahitaṃ dhāritaṃ sajjhāyam kātuṃ samatthavīriyam **dhiti** nāma. Tassa atthañca kāraṇaṇca dassanasamatthatā **paññāveyyattiyam** nāma.

Dalhadhammā dhanuggahoti dalham dhanum gahetvā ṭhito issāso. **Dalhadhanu** nāma dvisahassathāmaṃ vuccati, dvisahassathāmaṃ nāma yassa āropitassa jiyābaddho lohasīsādīnam bhāro daṇḍe gahetvā yāva kaṇḍappamāṇā ukkhittassa pathavito muccati. **Sikkhitoti** dasa dvādasa vassāni ācariyakule uggahitasippo. **Katahatthoti** koci sippameva uggaṇhāti. Katahattho na hoti, ayam pana katahattho ciṇṇavasībhāvo. **Katūpāsānoti** rājakulādīsu dassitasippo. **Lahukena asānenā**ti anto susiram katvā tūlādīni pūretvā katalākhāparikammena sallahukakaṇḍena. Evaṃ katañhi ekausabhaḡamī dve usabhāni gacchati, aṭṭhausabhaḡamī soḷasausabhāni gacchati. **Appakasirenā**ti nidukkhena. **Atipāteyyā**ti atikkameyya. **Evaṃ adhimattasatimantoti** yathā so dhanuggaho taṃ vidatthacaturaṅgulachāyam sīgham eva atikkameti, evam padasatampi padasahassampi uggahetum upadhāretum sajjhāyitum atthakāraṇāni ca upaparikkhitum samatthāti attho. **Aññatra asitapītakhāyitasāyitā**ti asitapītādīni hi bhagavatāpi kātabbāni honti, bhikkhūhipi. Tasmā tesam karaṇamattakālam ṭhapetvāti dasseti.

Apariyādinnāyevāti aparikkhīṇāyeva. Sace hi eko bhikkhu kāyānupassanam pucchati, añño vedanānupassanam, añño cittānupassanam, ayyo dhammānupassanam. Iminā puṭṭham aham pucchissāmīti eko ekaṃ na oloketi. Evaṃ santepi tesam vāro paññāyati. Evaṃ buddhānam pana vāro na paññāyati, vidatthacaturaṅgulachāyam atikkamato puretaramyeva bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanam, navavidhena vedanānupassanam, soḷasavidhena cittānupassanam, pañcavidhena dhammānupassanam katheti. Tiṭṭhantu vā tāva ete cattāro. Sace hi aññe cattāro sammappadhānesu, aññe iddhipādesu, aññe pañca indriyesu, aññe pañca balesu, aññe satta bojjhaṅgesu, aññe aṭṭha maggaṅgesu pañham puccheyyum, tampi bhagavā katheyya. Tiṭṭhantu vā ete aṭṭha. Sace aññe sattatiṃsa janā bodhipakkiyesu pañham puccheyyum, tampi bhagavā tāvadeva katheyya. Kasmā? Yāvatā hi lokiyamahājanā ekaṃ padaṃ kathenti. Tāva ānandatthero aṭṭha padāni katheti. Ānandatthere pana ekaṃ padaṃ kathenteyeva bhagavā soḷasapadāni katheti. Kasmā? Bhagavato hi jivhā mudukā dantāvaraṇam suphusitaṃ vacanam agalitaṃ bhavaṅgaparivāso lahuko. Tenāha “apariyādinnāyevassa, sārīputta, tathāgatassa dhammadesanā”ti.

Tattha **dhammasenā**ti tantīṭhapanā. **Dhammapadabyañjananti** pāliyā padabyañjanam, tassa tassa atthassa byañjanakam akkharam. **Pañhapaṭibhānanti** pañhabyākaraṇam. Iminā kiṃ dasseti? Tathāgato pubbe daharakāle akkharāni sampiṇḍetvā padaṃ vattum sakkoti, padāni sampiṇḍetvā gātham vattum sakkoti, catuakkharehi vā aṭṭhaakkharehi vā soḷasaakkharehi vā padehi yuttāya gāthāya attham vattum sakkoti. Idāni

pana mahallakakāle akkharāni sampiṇḍetvā padaṃ vā, padāni sampiṇḍetvā gātham vā, gāthāya atthaṃ vā vattum na sakkotīti evaṃ natthi. Daharakāle ca mahallakakāle ca sabbametaṃ tathāgatassa apariyādinnaevāti imaṃ dasseti. **Mañcakena cepi manti** idaṃ buddhabaladīpanatthameva parikappetvā āha. Dasabalaṃ pana mañcake āropetvā gāmanigamarājadhāniyo pariharaṇakālo nāma natthi. Tathāgatā hi pañcame āyukoṭṭhāse khaṇḍiccādīhi anabhībūtā suvaṇṇavaṇṇasarīrassa vevaṇṇiye ananuppatte devamanussānaṃ piyamanāpakāleyeva parinibbāyanti.

162.Nāgasamāloti tassa therassa nāmaṃ. Paṭhamabodhiyañhi vīsativassabbhantare upavānanāgitameghiyattherā viya ayampi bhagavato upaṭṭhāko ahoṣi. **Bījaya mānoti** mandamandena tālavaṇṇavātena bhagavato utusukhaṃ samuṭṭhāpayamāno. **Etadavocāti** sakalasuttantaṃ sutvā bhagavato pubbacaritaṃ dukkarakārakaṃ āgamma pasanno etaṃ “acchariyaṃ bhante”tiādivacanāṃ avoca. Tattha accharaṃ paharituṃ yuttanti **acchariyaṃ**. Abhūtapubbam bhūtanti **abbhutaṃ**. Ubhayenapi attano vimhayameva dīpeti. **Ko nāmo ayaṃ bhanteti** idaṃ bhaddako vatāyaṃ dhammapariyāyo, handassa bhagavantaṃ āyācitvā nāmaṃ gaṇhāpemīti adhippāyena āha. Athassa bhagavā nāmaṃ gaṇhanto **tasmā tiha tvantiādimāha**. Tassattho, yasmā idaṃ suttaṃ sutvā tava lomāni haṭṭhāni, tasmā tiha tvam , nāgasamāla, imaṃ dhammapariyāyaṃ “lomahaṃsana pariyāyo”tveva naṃ dhārehīti.

Saṃsārasuddhiādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanā

163.Evaṃme sutanti mahādukkhakkhandhasuttaṃ. Tattha vinayapariyāyena tayo janā sambahulāti vuccanti, tato paraṃ saṅgho. Suttantapariyāyena tayo tayo eva, tato uddham sambahulāti vuccanti. Idha suttantapariyāyena sambahulāti veditabbā. **Piṇḍāya pavisimsūti** pavitṭhā, te pana na tāva pavitṭhā, pavisissāmāti nikkhantattā pana pavisimsūti vuttā. Yathā gāmaṃ gamissāmīti nikkhantapuriso taṃ gāmaṃ appattopi “kuhiṃ itthannāmo”ti vutte “gāmaṃ gato”ti vuccati, evaṃ. **Paribbājakānaṃ ārāmoti** jetavanato avidūre aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo atthi, taṃ sandhāya evamāhaṃsu. **Samaṇo, āvusoti**, āvuso, tumhākaṃ satthā samaṇo gotamo. **Kāmānaṃ pariññanti** kāmānaṃ pahānaṃ samatikkamaṃ paññapeti. Rūpavedanāsupi eseva nayo.

Tattha titthiyā sakasamayaṃ jānantā kāmānaṃ pariññaṃ paññapeyyuṃ paṭhamajjhānaṃ vadamānā, rūpānaṃ pariññaṃ paññapeyyuṃ arūpabhavaṃ vadamānā, vedanānaṃ pariññaṃ paññapeyyuṃ asaññabhavaṃ vadamānā. Te pana “idaṃ nāma paṭhamajjhānaṃ ayaṃ rūpabhavo ayaṃ arūpabhavo”tipi na jānanti. Te paññapetuṃ asakkontāpi kevalaṃ “paññapema paññapemā”ti vadanti. Tathāgato kāmānaṃ pariññaṃ anāgāmimaggena paññapeti, rūpavedanānaṃ arahattamaggena . Te evaṃ mahante visese vijjamānepi **idha no, āvuso, ko vivesotiādimāhaṃsu**.

Tattha **idhāti** imasmiṃ paññāpane. **Dhammadesanāya vā dhammadesananti** yadidaṃ samaṇassa vā gotamassa dhammadesanāya saddhiṃ amhākaṃ dhammadesanaṃ, amhākaṃ vā dhammadesanāya saddhiṃ samaṇassa gotamassa dhammadesanaṃ ārabha nānākaraṇaṃ vuccetha, taṃ kinnāmāti vadanti. Dutiyapadepe eseva nayo . Iti vemajjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya sāsanaṃ saddhiṃ attano laddhivacanamattena samadhuraṃ ṭhapayimsu. **Neva abhinandimsūti** evametanti na sampatīcchimsu. **Nappaṭikkosimsūti** nayidaṃ evanti nappaṭisedhesuṃ. Kasmā? Te kira titthiyā nāma andhasadisā, jānitvā vā ajānitvā vā katheyanti nābhinandimsu, pariññanti vacanena īsakaṃ sāsanaṃ gandho atthīti

nappaṭikkosimsu. Janapadavāsino vā te sakasamayaparasamayesu na sutṭhu kusalātipi ubhayaṃ nākaṃsu.

165. Na ceva sampāyissantīti sampādetvā kathetum na sakkhissanti. **Uttariṇca vighātanti** asampāyanato uttarimpi dukkhaṃ āpajjissanti. Sampādetvā kathetum asakkontānaṃ nāma hi dukkhaṃ uppajjati. **Yathā taṃ, bhikkhave, avisayasminti** ettha **yathāti** kāraṇavacanāṃ, **tanti** nipātamattaṃ. Yasmā avisaye pañho pucchito hotīti attho. **Sadevake**ti saha devehi sadevake. **Samārakādīsupi** eseva nayo. Evaṃ tūṇi thānāni loke pakkhipitvā dve pajjāyati pañcahipi sattalokameva pariyādiyitvā etasmim sadevakādi bhede loke taṃ devaṃ vā manussaṃ vā na passāmīti dīpeti. **Ito vā pana sutvāti** ito vā pana mama sāsanaṃ sutvā atathāgatopi atathāgatasāvakopi ārādheyya paritoseyya. Aññathā ārādhanāṃ nāma natthīti dasseti.

166. Idāni attano tesam pañhānaṃ veyyākaraṇena cittārādhanāṃ dassento **ko ca, bhikkhaveli**tiādīmāha. **Kāmaguṇāti** kāmayitabbaṭṭhena **kāmā**. Bandhanaṭṭhena **guṇā**. “Anujānāmi, bhikkhave, ahatānaṃ vatthānaṃ dviguṇaṃ saṅghāṭi”nti (mahāva. 348) ettha hi paṭalatṭho guṇatṭho. “Accentī kālā tarayanti rattiyo, vayogunā anupubbaṃ jahantī”ti (sam. ni. 1.4) ettha rāsattṭho guṇatṭho. “Sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā”ti (ma. ni. 3.379) ettha ānisamsattṭho guṇatṭho. “Antaṃ antaguṇaṃ (khu. pā. 3 dvattimsākāre; dī. ni. 2.377) kayirā mālāguṇe bahū”ti (dha. pa. 53) ettha bandhanaṭṭho guṇatṭho. Idhāpi eseva adhippeto, tena vuttaṃ “bandhanaṭṭhena guṇā”ti. **Cakkhuviññeyyāti** cakkhuviññānaṃ passitabbā. Etenupāyena **sotaviññeyyādīsupi** attho veditabbo. **Iṭṭhāti** pariyiṭṭhā vā hontu mā vā, iṭṭhārammaṇabhūtāti attho. **Kantāti** kamanīyā. **Manāpāti** manavaḍḍhanakā. **Piyarūpāti** piyajātikā. **Kāmūpasamhitāti** ārammaṇaṃ katvā uppajjamānaṃ kāmēna upasamhitā. **Rajanīyāti** rajjanīyā, rūpattikāraṇabhūtāti attho.

167. Yadi muddāyātiādīsū **muddāti** aṅgulipabbesu saññaṃ ṭhapetvā hatthamuddā. **Gaṇanāti** acchiddagaṇanā. **Saṅkhānanti** piṇḍagaṇanā. Yāya khettaṃ oloketvā idha ettakā vīhī bhavissanti, rukkhaṃ oloketvā idha ettakāni phalāni bhavissanti, ākāsaṃ oloketvā ime ākāse sakuṇā ettakā nāma bhavissantīti jānanti.

Kasīti kasikammaṃ. **Vañijjāti** jaṅghavañijjathalavañijjādivaṇippatho. **Gorakkhanti** attano vā paresaṃ vā gāvo rakkhitvā pañcagorasavikkayena jīvanakammaṃ. **Issattho** vuccati āvudhaṃ gahetvā upaṭṭhānakammaṃ. **Rājaporisanti** āvudhena rājakammaṃ katvā upaṭṭhānaṃ. **Sippaññataranti** gahitāvasesaṃ hatthiassasippādī. **Sītassa purakkhatoti** lakkhaṃ viya sarassa sītassa purato, sītena bādhiyamānoti attho. Uṇhepi eseva nayo. **Ḍaṃsādīsū ḍaṃsāti** piṅgalamakkhikā. **Makasāti** sabbamakkhikā, **sarisapāti** ye keci saritvā gacchanti. **Rissamānoti** ruppamāno, ghaṭṭiyamāno. **Mīyamānoti** maramāno. **Ayaṃ, bhikkhaveli**, bhikkhave, ayaṃ muddādīhi jīvikakappaṇaṃ āgamma sītādipaccayo ābādho. **Kāmānaṃ ādinavoti** kāmesu upaddavo, upassaggoti attho. **Sandiṭṭhikoti** paccakkho sāmaṃ passitabbo. **Dukkakkhandhoti** dukkharāsī. **Kāmahetūti**ādīsū paccayaṭṭhena kāmā assa hetūti kāmahetu. Mūlatṭhena kāmā nidānamassāti **kāmanidāno**. Liṅgavipallāsena pana kāmanidānanti vutto. Kāraṇatṭhena kāmā adhikaraṇaṃ assāti **kāmādhikaraṇo**. Liṅgavipallāseneva pana kāmādhikaraṇanti vutto. **Kāmānameva hetūti** idaṃ niyamavacanāṃ, kāmāpaccayā uppajjatiyevāti attho.

Uṭṭhahatoti ājīvasamutṭhāpakavīriyena utṭhahantassa. **Ghaṭatoti** taṃ vīriyaṃ pubbenāparaṃ ghaṭentassa. **Vāyamatoti** vāyāmaṃ parakkamaṃ payogaṃ karontassa. **Nābhiniṭṭhanti** na niṭṭhanti, hatthaṃ nābhiruhanti. **Socātīti** citte uppannabalavasokena socati. **Kilamatīti** kāye uppannadukkhena kilamati. **Paridevatīti** vācāya paridevati. **Urattālīnti** uraṃ tāletvā. **Kandatīti** rodati. **Sammohaṃ āpajjati**ti visaññī viya sammūlho hoti. **Moghanti** tucchāṃ. **Aphaloti** niṭṭhalo. **Ārakkhādhikaraṇanti**

ārakkhakāraṇā. **Kintīti** kena nu kho upāyena. **Yampi meti** yampi mayhaṃ kasikkammādīni katvā uppāditam dhanam ahosi. **Tampi no natthīti** tampi amhākaṃ idāni natthi.

168. Puna caparam, bhikkhave, kāmahetūtiadināpi kāraṇam dassetvāva ādīnavam dīpeti. Tattha **kāmahetūti** kāmappaccayā rājānopi rājūhi vivadanti. **Kāmanidānanti** bhāvanapūṃsakam, kāme nidānam katvā vivadantīti attho. **Kāmādhikaraṇanti**pi bhāvanapūṃsakameva, kāme adhikaraṇam katvā vivadantīti attho. **Kāmānameva hetūti** gāmanigamanagarasenāpatipurohitatṭhānantarādīnam kāmānameva hetu vivadantīti attho. **Upakkamantīti** paharanti. **Asicammanti** asiñceva khetakaphalakādīni ca. **Dhanukalāpaṃ sannayhitvāti** dhanum gahetvā sarakalāpaṃ sannayhitvā. **Ubhatobyūḷanti** ubhato rāsibhūtam. **Pakkhandantīti** pavisanti. **Usūsūti** kaṇḍesu. **Vijjotalantesūti** viparivattantesu. **Te tatthāti** te tasmim saṅgāme.

Addāvalepanāupakāriyoti cettha manussā pākārapādam assakhurasanṭhānena itṭhakāhi cinitvā upari sudhāya limpanti. Evaṃ katā pākārapādā upakāriyoti vuccanti. Tā tintena kalalena sittā addāvalepanā nāma honti. **Pakkhandantīti** tāsam hetṭhā tikhiṇaayasulādīhi vijjhīyamānāpi pākārassa picchilabhāvena ārohitum asakkontāpi upadhāvantiyeva. **Chakaṇakāyāti** kuthitagomayena. **Abhivaggenāti** satadantena. Tam aṭṭhadantākārena katvā “nagaradvāram bhinditvā pavisissāmā”ti āgate uparidvāre ṭhitā tassa bandhanayottāni chinditvā tena abhivaggena omaddanti.

169. Sandhimpī chindantīti gharasandhimpī chindanti. **Nillopanti** gāme paharitvā mahāvilopam karonti. **Ekāgārikanti** paññāsamattāpi saṭṭhimattāpi parivāretvā jīvaggāham gahetvā āharāpentī. **Paripanthepi tiṭṭhantīti** panthadūhanakammaṃ karonti. **Aḍḍhadāṇḍakehīti** muggarehi pahārasādhanattham vā catuhatthadaṇḍam dvedhā chetvā gahitadaṇḍakehi. **Bilaṅgathālikanti** kañjiyaukkhalikkammakāraṇam, tam karontā sīsakapālam uppāṭetvā tattam ayogulam saṇḍāsena gahetvā tattha pakkhipanti, tena matthaluṅgam pakkuthitvā upari uttarati. **Saṅkhamuṇḍikanti** saṅkhamuṇḍakammakāraṇam, tam karontā uttarotṭhaubhatokaṇṇacūlikagaḷavāṭaparicchedena cammam chinditvā sabbakese ekato gaṇṭhim katvā daṇḍakena vallitvā uppāṭenti, saha kesehi cammam utṭhahati. Tato sīsakaṭāham thūlasakkharāhi ghaṃsitvā dhovantā saṅkhavaṇṇam karonti.

Rāhumukhanti rāhumukhakammakāraṇam, tam karontā saṅkunā mukham vivaritvā antomukhe dīpaṃ jālenti . Kaṇṇacūlikāhi vā paṭṭhāya mukham nikhādanena khaṇanti. Lohitam paggharitvā mukham pūreti. **Jotimālikanti** sakalasarīram telapilotikāya veṭhetvā ālīpanti. **Hatthapajjotikanti** hatthe telapilotikāya veṭhetvā dīpaṃ viya jālenti. **Erakavattikanti** erakavattakammakāraṇam, tam karontā gīvato paṭṭhāya cammabaddhe kantitvā goppake ṭhapenti. Atha nam yottehi bandhitvā kaḍḍhanti. So attano cammabaddhe akkamitvā akkamitvā patati. **Cīrakavāsikanti** cīrakavāsikammakāraṇam, tam karontā tatheva cammabaddhe kantitvā kaṭiyam ṭhapenti. Kaṭito paṭṭhāya kantitvā goppakesu ṭhapenti. Uparimehi hetṭhimasarīram cīrakanivāsananivattham viya hoti. **Eṇeyyakanti** eṇeyyakammakāraṇam. Tam karontā ubhosu kapparesu ca jāṇūsu ca ayavalayāni datvā ayasulāni koṭṭenti. So catūhi ayasūlehi bhūmiyam patitṭhahati. Atha nam parivāretvā aggim karonti. “Eṇeyyako jotipariggaho yathā”ti āgatatṭhānēpi idameva vuttam. Tam kālena kālam sūlāni apanetvā catūhi aṭṭhikoṭṭhiyeva ṭhapenti. Evarūpā kāraṇā nāma natthi.

Baḷisamaṃsikanti ubhatomukhehi baḷisehi paharitvā cammamamsanhārūni uppāṭenti. **Kahāpaṇikanti** sakalasarīram tiṇhāhi vāsīhi koṭṭito paṭṭhāya kahāpaṇamattam kahāpaṇamattam pātentā koṭṭenti. **Khārāpatacchikanti** sarīram tattha tattha āvudhehi paharitvā kocchehi khāram ghaṃsanti. Cammasamsanhārūni paggharitvā savanti. Aṭṭhikasāṅkhalikāya tiṭṭhati. **Palighaparivattikanti** ekena passena nipajjāpetvā kaṇṇacchidde ayasulam koṭṭetvā pathaviyā ekābaddham karonti. Atha nam pāde gahetvā

āvijjhanti. **Palālapīṭhakanti** cheko kāraṇiko chavicammaṃ acchinditvā nisadapotehi aṭṭhīni bhinditvā kesesu gahetvā ukkhipanti. Maṃsarāsiyeva hoti, atha naṃ keseheva pariyanandhitvā gaṇhanti. Palālavatṭiṃ viya katvā pana veṭhenti. **Sunakhehipīti** katipayāni divasāni āhāraṃ adatvā chātakehi sunakhehi khādāpentī. Te muhuttana aṭṭhisāṅkhalikameva karonti. **Samparāyikoti** samparāye dutiyattabhāve vipākoti attho.

170.Chandarāgavinayo chandarāgappahānanti nibbānaṃ. Nibbānañhi āgamma kāmesu chandarāgo vinīyati ceva pahīyati ca, tasmā nibbānaṃ chandarāgavinayo chandarāgappahānanti ca vuttaṃ. **Sāmaṃ vā kāme parijānissanti** ti sayam vā te kāme tīhi pariññāhi parijānissanti. **Tathattāyāti** tathabhāvāya. **Yathāpaṭipannoti** yāya paṭipadāya paṭipanno.

171.Khattiyakaññāvātiādi aparittena vipulena kusalena gahitapaṭisandhikaṃ vatthālaṅkāradīni labhanatṭhāne nibbattaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Pannarasavassuddesikāti** pannarasavassavayā. Dutiyapadepi eseva nayo. Vayapadesaṃ kasmā gaṇhāti? Vaṇṇasampattidassanattam. Mātugāmassa hi duggatakule nibbattassāpi etasmiṃ kāle thokaṃ thokaṃ vaṇṇāyatanam pasīdati. Purisānaṃ pana vīsativassakāle pañcavīsativassakāle pasannaṃ hoti. **Nātidighāti**ādihi chadosavirahitaṃ sarīrasampattiṃ dīpeti. **Vaṇṇanibhāti** vaṇṇoyeva.

Jiṇṇanti jarājiṇṇam. **Gopānasivaṅkanti** gopānasī viya vaṅkaṃ. **Bhogganti** bhaggam, imināpissa vaṅkabhāvameva dīpeti. **Daṇḍaparāyaṇanti** daṇḍapaṭisaraṇam daṇḍadutiyam. **Pavedhamānanti** kampamānaṃ. **Āturanti** jarāturaṃ. **Khaṇḍadantanti** jiṇṇabhāvena khaṇḍitadantaṃ. **Palitakesanti** paṇḍarakesaṃ. **Vilūnanti** luñcitvā gahitakesaṃ viya khallātaṃ. **Khalitasiranti** mahākhallātasīsaṃ. **Valinanti** sañjātavalim. **Tilakāhatagattanti** setakāḷatilakehi vikiṇṇasarīraṃ. **Ābādhikanti** byādhikaṃ. **Dukkhanti** dukkhapattaṃ.

Bāḷhagilānanti adhimattagilānaṃ. **Sivathikāya chaḍḍitanti** āmakasusāne pātitaṃ. Sesamettha satipaṭṭhāne vuttameva. Idhāpi nibbānaṃyeva chandarāgavinayo.

173.Neva tasmim samaye attabyābādhāyāti tasmim samaye attanopi dukkhatthāya na ceteti. **Abyābajjhamyevāti** niddukkhameva .

174.Yam, bhikkhave, vedanā aniccāti, bhikkhave, yasmā vedanā aniccā, tasmā ayaṃ aniccādiākārova vedanāya ādīnavoti attho, nissaraṇam vuttappakāramevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyatṭhakathāya

Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Cūḷadukkhakkhandhasuttavaṇṇanā

175.Evaṃme sutanti cūḷadukkhakkhandhasuttaṃ. Tattha **sakkesūti** evaṃnāmake janapade. So hi janapado sakyānaṃ rājakumārānaṃ vasaṇatṭhānattā sakyātveva saṅkhyam gato. Sakyānaṃ pana uppatti ambaṭṭhasutte āgatāva. **Kapilavatthusminti** evaṃnāmake nagare. Tañhi kapilassa isino nivāsaṭṭhāne katattā kapilavatthūti vuttaṃ, taṃ gocaragāmaṃ katvā. **Nigrodhārāmeti nigrodho** nāma sakko, so ñātisamāgamakāle kapilavatthum āgate bhagavati attano ārāme vihāraṃ kāretvā bhagavato niyyātesī, tasmim viharatīti attho. **Mahānāmoti** anuruddhattherassa bhātā bhagavato cūḷapituputto. Suddhodano sukkodano sakkodano dhotodano amitodanoti ime pañca janā bhātaro. **Amitā** nāma devī tesam bhaginī. Tissatthero tassā putto. Tathāgato ca nandatthero ca suddhodanassa puttā, mahānāmo ca anuruddhatthero ca sukkodanassa. Ānandatthero amitodanassa, so bhagavato kaniṭṭho. Mahānāmo mahallakataro sakadāgāmī ariyasāvako.

Dīgharattanti mayhaṃ sakadāgāmiphalluppattito paṭṭhāya cirarattaṃ jānāmīti dasseti. **Lobhadhammāti** lobhasāṅkhātā dhammā, nānappakāraṃ lobhaṃyeva sandhāya vadati. Itaresupi dvīsu eseva nayo. **Pariyādāya tiṭṭhantīti** khepetvā tiṭṭhanti. Idañhi pariyādānaṃ nāma “sabbhaṃ hatthikāyaṃ pariyādiyitvā sabbhaṃ assakāyaṃ sabbhaṃ rathakāyaṃ sabbhaṃ pattikāyaṃ pariyādiyitvā jīvantāyeva naṃ osajjeyya”nti (saṃ. ni. 1.126) ettha gahaṇe āgataṃ. “Aniccaaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā sabbhaṃ kāmarāgaṃ pariyādiyati”ti (saṃ. ni. 3.102) ettha khepane. Idhāpi khepane adhippettaṃ. Tena vuttaṃ “pariyādiyitvāti khepetvā”ti.

Yena me ekadā lobhadhammāpiti yena mayhaṃ ekekasmim kāle lobhadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhantīti pucchati. Ayaṃ kira rājā “sakadāgāmimaggena lobhadosaṃhā niravasesā pahīyanti”ti saññī ahoṣi, ayaṃ “appahīnaṃ me atthī”tipi jānāti, appahīnaṃ upādāya pahīnaṃkampi puna pacchatovāvattatīti saññī hoti. Ariyasāvakaṃ evaṃ sandeho uppajjati? Āma uppajjati. Kasmā? Paṇṇattiyā akovidatā. “Ayaṃ kilesa asukamaggavajjo”ti imissā paṇṇattiyā akovidassa hi ariyasāvakaṃ evaṃ hoti. Kim tassa paccavekkhaṇā natthīti? Atthi. Sā pana na sabbesaṃ paripuṇṇā hoti. Eko hi pahīnakilesameva paccavekkhati. Eko avasiṭṭhakilesameva, eko maggameva, eko phalameva, eko nibbānameva. Imāsu pana pañcasu paccavekkhaṇāsu ekaṃ vā dve vā no laddhuṃ na vaṭṭati. Iti yassa paccavekkhaṇā na paripuṇṇā, tassa maggavajjhakilesapaṇṇattiyā akovidatā evaṃ hoti.

176. Soeva kho teti soyeva lobho doso moho ca tava santāne appahīno, tvaṃ pana pahīnasaññī ahoṣīti dasseti. **So ca hi teti** so tuyhaṃ lobhadosaṃhadhammo. **Kāmeti** duvidhe kāme. **Na paribhuñjeyyāsīti** mayhaṃ viya pabbajeyyāsīti dasseti.

177. Appassādāti parittasukhā. **Bahudukkhāti** diṭṭhadhammikasaṃparāyikadukkamevettha bahukaṃ. **Bahupāyāsāti** diṭṭhadhammikasaṃparāyiko upāyāsakilesoyevettha bahu. **Ādīnavoti** diṭṭhadhammikasaṃparāyiko upaddavo. **Ettha bhīyyoti** etesu kāmesu ayaṃ ādīnavoyeva bahu. Assādo pana himavantaṃ upanidhāya sāsapo viya appo, parittako. **Iti cepi mahānāmāti** mahānāma evaṃ cepi ariyasāvakaṃ. **Yathābhūtaṃ**ti yathāsabhāvaṃ. Sammā nayena kāraṇena paññāya sutṭhu diṭṭhaṃ hotīti dasseti. Tattha **paññāyāti** vipassanāpaññāya, heṭṭhāmaggadvayaññānāti attho. **Socāti** so eva maggadvayena diṭṭhakāmādinavo ariyasāvako. **Pītisukhanti** iminā sappītikāni dve jhānāni dasseti. **Aññaṃ vā tato santataranti** tato jhānadvayato santataraṃ aññaṃ uparijhānadvayañceva maggadvayañca. **Neva tāva anāvattīti kāmesu hotīti** atha kho so dve magge paṭivijjhitaṃ ṭhitopi ariyasāvako upari jhānānaṃ vā maggānaṃ vā anadhigatattā neva tāva kāmesu anāvattīti hoti, anāvattīno anābhogo na hoti. Āvaṭṭīno sābhogoyeva hoti. Kasmā? Catūhi jhānehi vikkhambhanappahānassa, dvīhi maggehi samucchadappahānassa abhāvā.

Mayhampikhoti na kevalaṃ tuyheva, atha kho mayhampi. **Pubbeva sambodhāti** maggasambodhito paṭhamatārameva. **Paññāya sudiṭṭhaṃ hotīti** ettha orodhanātakā pajāhanapaññā adhippetā. **Pītisukhaṃ nājjhagamanti** sappītikāni dve jhānāni na paṭilabhiṃ. **Aññaṃ vā tato santataranti** idha upari jhānadvayaṃ ceva cattāro ca maggā adhippetā. **Paccaññāsīti** paṭiaññāsīti.

179. Ekamidāhaṃ mahānāma samayanti kasmā āradhāṃ? Ayaṃ pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhā kāmānaṃ assādopi ādīnavopi kathito, nissaraṇaṃ na kathitaṃ, taṃ kathetaṃ ayaṃ desanā āraddhā. Kāmasukhallikānuyogo hi eko anto attakilamathānuyogo ekoti imehi antehi muttaṃ mama sāsanaṃ upari phalasaṃpattisīna sakalāsānaṃ dassetumpi ayaṃ desanā āraddhā.

Gijjhakūṭe pabbateti tassa pabbatassa gijjhasadisaṃ kūṭaṃ atthi, tasmā **gijjhakūṭoti** vuccati. Gijjhā vā tassa kūṭesu nivasantītipi gijjhakūṭoti vuccati. **Isigilipasseti**

isigilipabbatassa passe. **Kālasilāyanti** kālavaṇṇe piṭṭhipāsāṇe. **Ubbhaṭṭhakā** hontīti uddhamyeva ṭhitakā honti anisinnā. **Opakkamikāti** ubbhaṭṭhakādinā attano upakkamena nibbattitā. **Nigaṇṭho, āvusoti** aññaṃ kāraṇaṃ vattuṃ asakkontā nigaṇṭhassa upari pakkhipiṃsu. **Sabbaññū sabbadassāvīti** so amhākaṃ satthā atītānāgatapaccuppannaṃ sabbam jānāti passatīti dasseti. **Aparisesaṃ nānadassanaṃ paṭijānātīti** so amhākaṃ satthā aparisesaṃ dhammaṃ jānanto aparisesasaṅkhātāṃ nānadassanaṃ paṭijānāti, paṭijānanto ca evaṃ paṭijānāti “carato ca me tiṭṭhato ca...pe... paccupaṭṭhita”nti. Tatha **satatanti** niccaṃ. **Samitanti** tasseva vevacanaṃ.

180. Kim pana tumhe, āvuso, nigaṇṭhā jānātha ettakaṃ vā dukkhaṃ nijjiṇṇanti idaṃ bhagavā puriso nāma yaṃ karoti, taṃ jānāti. Vīsatikahāpaṇe iṇaṃ gahetvā dasa datvā “dasa me dinnā dasa avasiṭṭhā”ti jānāti, tepi datvā “sabbam dinna”nti jānāti. Khetṭassa tatiyabhāgaṃ lāyitvā “eko bhāgo lāyito, dve avasiṭṭhā”ti jānāti. Puna ekaṃ lāyitvā “dve lāyitā, eko avasiṭṭho”ti jānāti. Tasmimpi lāyite “sabbam niṭṭhita”nti jānāti, evaṃ sabbakiccesu katañca akatañca jānāti, tumhehi tathā nātābbaṃ siyāti dasseti. **Akusalānaṃ dhammānaṃ pahānanti** iminā akusalaṃ pahāya kusalaṃ bhāvetvā suddhantaṃ patto nigaṇṭho nāma tumhākaṃ sāsane atthīti pucchati.

Evaṃ santeti tumhākaṃ evaṃ ajānanabhāve sati. **Luddāti** luddācārā. **Lohitapaṇinoti** paṇe jīvītā voropentā lohiteṇa makkhitapaṇino. Paṇaṃ hi hanantassapi yassa lohiteṇa paṇi na makkhiyati, sopi lohitapaṇiṭveva vuccati. **Kurūrakammantāti** dāruṇakammā. Mātari pitari dhammikasamaṇabrāhmaṇādīsu ca katāparādhā. Māgavikādayo vā kakkhaḷakammā.

Na kho, āvuso, gotamāti idaṃ nigaṇṭhā “ayaṃ amhākaṃ vāde dosaṃ deti, mayampissa dosaṃ āropemā”ti maññaṃānā ārabhiṃsu. Tassattho, “āvuso, gotama yathā tumhe paṇītaṭṭhāraṇi dhārentā sālīmaṃsodanaṃ bhujjantā devavimānavaññaṃ gandhakuṭiyā vasamānā sukkena sukhaṃ adhigacchatha, na evaṃ sukkena sukhaṃ adhigantabbaṃ. Yathā pana mayaṃ ukkuṭṭikappadhānādīhi nānappakāraṇaṃ dukkhaṃ anubhavāma, evaṃ dukkhena sukhaṃ adhigantabba”nti. **Sukkena ca hāvusoti** idaṃ sace sukkena ca sukhaṃ adhigantabbaṃ siyā. Rājā adhigaccheyyāti dassanattaṃ vuttaṃ. Tatha **māgadhōti** magadharatṭhassa issaro. **Seniyoti** tassa nāmaṃ. **Bimbīti** attabhāvassa nāmaṃ. So tassa sārabhūto dassaṇīyo pāsādiko attabhāvasamidhiyā **bimbisāroti** vuccati. **Sukhavihāritaroti** idaṃ te nigaṇṭhā rañño tisu pāsādesu tividhavayehi nātakehi saddhiṃ sampattianubhavanaṃ sandhāya vadanti. **Addhāti** ekamsena. **Sahasā appaṭisaṅkhāti** sāhasaṃ katvā, appaccavekkhitvā yathā ratto rāgavasena duṭṭho dosavasena mūḷho mohavasena bhāsati, evamevaṃ vācā bhāsītāti dasseti.

Tatha paṭipucchissāmīti tasmim atthe pucchissāmi. **Yathā vo khameyyāti** yathā tumhākaṃ ruceyya. **Pahotīti** sakkoti.

Aniṇjamānoti acalamāno. **Ekantasukhaṃ paṭisaṃvedīti** nirantarasukhaṃ paṭisaṃvedī. “Ahaṃ kho, āvuso, nigaṇṭhā pahomi...pe... ekantasukhaṃ paṭisaṃvedī”ti idaṃ attano phalasaṃpattisukhaṃ dassento āha. Ettha ca kathāpaṭiṭṭhāpanattaṃ rājavāre satta ādiṃ katvā pucchā katā. Satta rattindivāni nappahotīti hi vutte cha pañca cattārīti sukhaṃ pucchitum hoti. Suddhavāre pana sattāti vutte puna cha pañca cattārīti vuccamānaṃ anacchariyaṃ hoti, tasmā ekaṃ ādiṃ katvā desanā katā. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyatṭhakathāya

Cūladukkhakkhandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Anumānasuttavaṇṇanā

181. Evaṃme sutanti anumānasuttaṃ. Tatha **bhaggesūti** evaṃnāmake janapade, vacanatto panettha vuttānusāreneva veditabbo. **Susumāragireti** evaṃnāmake nagare. Tassa

kira nagarassa vatthupariggahadivase avidūre udakarahade suṃsumāro saddamakāsi, giram nicchāresi. Atha nagare niṭṭhite **suṃsumāragiram** tvevassa nāmaṃ akaṃsu. **Bhesakaḷāvaneti** bhesakaḷānāmake vane. “Bhesagaḷāvane”tipi pāṭho. **Migadāyeti** taṃ vanam migapakkhīnam abhayadinnatṭhāne jātam, tasmā **migadāyoti** vuccati.

Pavāretīti icchāpeti. **Vadantūti** ovādānusāsanivasena vadantu, anusāsantūti attho. **Vacaniyomhīti** ahaṃ tumhehi vattabbo, anusāsitabbo ovaditabboti attho. **So ca hoti dubbacoti** so ca dukkhena vattabbo hoti, vutto na sahati. **Dovacassakaranehīti** dubbacabhāvakarakehi upari āgatehi soḷasahi dhammehi. **Appadakkhiṇaggāhī** anusāsaninti yo hi vuccamāno tumhe maṃ kasmā vadatha, ahaṃ attano kappiyākappiyam sāvajjānavajjam atthānattham jānāmīti vadati. Ayam anusāsaniṃ padakkhiṇato na gaṇhāti, vāmato gaṇhāti, tasmā **appadakkhiṇaggāhīti** vuccati.

Pāpikānam icchānanti lāmakānam asantasambhavanapatthanānam. **Paṭippharatīti** paṭiviruddho, paccanīko hutvā tiṭṭhati, **apasādetīti** kiṃ nu kho tuyhaṃ bālassa abyattassa bhaṇitena, tvampi nāma bhaṇitabbaṃ maññissasīti evaṃ ghaṭṭeti. **Paccāropetīti**, tvampi khosi itthannāmaṃ āpattim āpanno, taṃ tāva paṭikarohīti evaṃ paṭiāropeti.

Aññenaññam paṭicaratīti aññena kāraṇena vacanena vā aññam kāraṇam vacanam vā paṭicchādeti. “Āpattim āpannosī”ti vutte “ko āpanno, kiṃ āpanno, kismim āpanno, kaṃ bhaṇatha, kiṃ bhaṇathā”ti vā vadati. “Evarūpaṃ kiñci tayā diṭṭha”nti vutte “na suṇāmī”ti sotam vā upaneti. **Bahiddhā katham apanāmetīti** “itthannāmaṃ āpattim āpannosī”ti puṭṭho “pāṭaliputtam gatomhī”ti vatvā puna “na tava pāṭaliputtagamanam pucchāma, āpattim pucchāmā”ti vutte “tato rājageham gatomhī”ti, rājageham vā yāhi brāhmaṇageham vā, āpattim āpannosīti. Tatha me sūkaramaṃsaṃ laddhantiādīni vadanto katham bahiddhā vikkhipati.

Apadāneti attano cariyāya. **Na sampāyatīti**, āvuso, tvaṃ kuhiṃ vasasi, kaṃ nissāya vasasīti vā, yaṃ tvaṃ vadesi “mayā esa āpattim āpajjanno diṭṭho”ti. Tvaṃ tasmim samaye kiṃ karosi, ayam kiṃ karoti, kattha vā tvaṃ acchasi kattha vā ayantiādīnā nayena cariyam puṭṭho sampādetvā kathetum na sakkoti.

183. Tatrāvusoti, āvuso, tesu soḷasasu dhammesu. **Attanāva attānam evaṃ anuminitabbanti** evaṃ attanāva attā anumetabbo tuletabbo tīretabbo.

184. Paccavekkhitabbanti paccavekkhitabbo. **Ahorattānusikkhināti** divāpi rattimpi sikkhantena, ratiñca divā ca kusalesu dhammesu sikkhantena pītipāmojjameva uppādetabbanti attho.

Acche vā udakapatteti pasanne vā udakabhājane. **Mukhanimittanti** mukhapātibimbaṃ. **Rajanti** āgantukarajaṃ. **Aṅgaṇanti** tatha jātakam tilakam vā piḷakam vā. **Sabbepime pāpake akusale dhamme pahīneti** iminā sabbappahānam kathesi. Katham? Ettakā akusalā dhammā pabbajitassa nānucchavikāti paṭisaṅkhānam uppādayato hi **paṭisaṅkhānappahānam** kathitam hoti. Silam padaṭṭhānam katvā kasiṇaparikkammaṃ ārabhitvā attha samāpattiyo nibbattentassa **vikkhambhanappahānam** kathitam. Samāpattim padaṭṭhānam katvā vipassanam vaḍḍhentassa **tadaṅgappahānam** kathitam. Vipassanam vaḍḍhetvā maggaṃ bhāventassa **samucchedappahānam** kathitam. Phale āgate **paṭippassaddhippahānam**, nibbāne āgate **nissaraṇappahānanti** evaṃ imasmim sutte sabbappahānam kathitamva hoti.

Idaṅhi suttaṃ **bhikkhupātimokkham** nāmāti porāṇā vadanti. Idaṃ divasassa tikkhattum paccavekkhitabbaṃ. Pāto eva vasanaṭṭhānam pavasitvā nisinnena “ime ettakā kilesā atthi nu kho mayhaṃ natthi”ti paccavekkhitabbā. Sace atthīti passati, tesam pahānāya vāyamitabbaṃ. No ce passati, supabbajitosmīti attamanena bhavitabbaṃ. Bhattakiccaṃ katvā rattitṭhāne vā divatṭhāne vā nisīditvāpi paccavekkhitabbaṃ. Sāyam vasanaṭṭhāne nisīditvāpi

paccavekkhitabbam. Tikkhattum asakkontena dve vāre paccavekkhitabbam. Dve vāre asakkontena pana avassam ekavāram paccavekkhitabbam, appaccavekkhitum na vaṭṭatīti vadanti. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anumānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Cetokhilasuttavaṇṇanā

185. Evaṃme sutanti cetokhilasuttam. Tattha **cetokhilāti** cittassa thaddhabhāvā kacavarabhāvā khāṇukabhāvā. **Cetaso vinibandhāti** cittam bandhitvā muṭṭhiyam katvā viya gaṇhantīti cetaso vinibandhā. **Vuddhintiādīsu** sīlena vuddhim, maggena viruḷhim, nibbānena vepullam. Sīlasamādhīhi vā vuddhim, vipassanāmaggehi viruḷhim, phalanibbānehi vepullam. **Satthari kaṅkhatīti** satthu sarīre vā guṇe vā kaṅkhati. Sarīre kaṅkhamāno dvattiṃsavaraḷakkhaṇappaṭimaṇḍitam nāma sarīram atthi nu kho natthīti kaṅkhati, guṇe kaṅkhamāno atītānāgatapaccuppannajananasamattam sabbaññutaññānam atthi nu kho natthīti kaṅkhati. **Vicikicchati**ti vicinanto kicchati, dukkham āpajjati, vinicchatum na sakkoti. **Nādhimuccati**ti evametanti adhimokkham na paṭilabhati. **Na sampasīdatīti** guṇesu otaritvā nibbicikicchabhāvena pasīditum, anāvilo bhavitum na sakkoti. **Ātappāyāti** kilesasantāpakavīriyakaraṇatthāya. **Anuyogāyāti** punappunam yogāya. **Sātaccāyāti** satatakiriyaṇāya **padhānāyāti** padahanatthāya. **Ayam paṭhamo cetokhiloti** ayam satthari vicikicchāsāṅkhāto paṭhamo cittassa thaddhabhāvo, evametassa bhikkhuno appahīno hoti. **Dhammeti** pariyattidhamme ca paṭivedhadhamme ca. Pariyattidhamme kaṅkhamāno, teṭṭakam buddhavacanam caturāsīti dhammakkhandaḥassānīti vadanti, atthi nu kho etam natthīti kaṅkhati. Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno vipassanānissando maggo nāma, magganissando phalam nāma, sabbasaṅkhārapaṭinissaggo nibbānam nāmāti vadanti. Tam atthi nu kho natthīti kaṅkhati. **Saṅge kaṅkhatīti** suppaṭipannotiādīnam padānam vasena evarūpam paṭipadam paṭipannā cattāro maggaṭṭhā cattāro phalaṭṭhāti aṭṭhanam puggalānam samūhabhūto **saṅho** nāma, so atthi nu kho natthīti kaṅkhati. **Sikkhāya kaṅkhamāno** adhisīlasikkhā nāma adhiccitasikkhā nāma adhipaññāsikkhā nāmāti vadanti. Sā atthi nu kho natthīti kaṅkhati. **Ayam pañcamoti** ayam sabrahmacārīsu kopasaṅkhāto pañcamo cittassa thaddhabhāvo kacavarabhāvo khāṇukabhāvo.

186. Vinibandhesu **kāmeti** vatthukāmeṇi kilesakāmeṇi. **Kāyete** attano kāye. **Rūpeti** bahiddhā rūpe. **Yāvadatthanti** yattakam icchati, tattakam. **Udarāvadehakanti** udarapūram. Tañhi udaram avadehanato udarāvadehakanti vuccati. **Seyyasukhanti** mañcapīṭhasukham, utusukham vā. **Passasukhanti** yathā samparivattakam sayantassa dakkhiṇapassavāmapassānam sukham hoti, evam uppannasukham. **Middhasukhanti** niddāsukham. **Anuyuttoti** yuttapayutto viharati.

Paṇidhāyāti patthayitvā. **Sīlenātiādīsu** **sīlanti** catupārisuddhisīlam. **Vatanti** vatasamādānam. **Tapoti** tapacaraanam. **Brahmacariyanti** methunavirati. **Devo vā bhavissāmīti** mahesakkhadevo vā bhavissāmi. **Devaññataro** vāpi appesakkhadevesu vā aññataro.

189. Iddhipādesu chandam nissāya pavatto samādhi **chandasaṃādhi**. Padhānabhūtā saṅkhārā **padhānasaṅkhārā**. **Samannāgatanti** tehi dhammehi upetaṃ. Iddhiyā pādam, iddhībhūtam vā pādanti **iddhipādam**. Sesesupi eseṇa nayo, ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana iddhīpādavibhaṅge āgato yeva. **Visuddhimaggepissa** attho dīpito. Iti imehi catūhi iddhīpādehi vikkhambhanappahānam kathitam. **Ussolhīyeva pañcamīti** ettha **ussolhīti** sabbattha kattabbavīriyam dasseti. **Ussolhīpannarasaṅgasamannāgoti** pañca cetokhilappahānāni pañca vinibandhappahānāni cattāro iddhīpādā ussolhīti evam ussolhīyā saddhim pannarasahi aṅgehi samannāgato. **Bhabboti** anurūpo,

anucchaviko. **Abhinibbhidāyāti** ñāṇena kilesabhedāya. **Sambodhāyāti** catumaggasambodhāya. **Anuttarassāti** setṭhassa. **Yogakkhemassāti** catūhi yogehi khemassa arahattassa. **Adhigamāyāti** paṭilābhāya. **Seyyathāti** opammatthe nipāto. **Pīti** sambhāvanatthe. Ubhayenapi seyyathāpi nāma, bhikkhaveti dasseti .

Kukkuṭiyāaṇḍāni aṭṭha vā dasa vā dvādasa vāti ettha pana kiñcāpi kukkuṭiyā vuttappakārato ūnādhikānīpi aṇḍāni honti, vacanasiliṭṭhatāya pana evaṃ vuttaṃ. Evañhi loke siliṭṭhaṃ vacanaṃ hoti. **Tānassūti** tāni assu, bhaveyyunti attho. **Kukkuṭiyā sammā adhisayitānīti** tāya janettiyā kukkuṭiyā pakkhe pasāretvā tesam upari sayantiyā sammā adhisayitāni. **Sammā pariseditānīti** kālena kālaṃ utuṃ gāhāpentiyā suṭṭhu samantato seditāni usmīkatāni. **Sammā paribhāvītānīti** kālena kālaṃ suṭṭhu samantato bhāvītāni, kukkuṭagandhaṃ gāhāpitānīti attho. **Kiñcāpi tassā kukkuṭiyāti** tassā kukkuṭiyā imaṃ tivīdhakiriyākaraṇena appamādaṃ katvā kiñcāpi na evaṃ icchā uppajjeyya. **Atha kho bhabbāva teti** atha kho te kukkuṭapotaḥ vuttanayena sotthinā abhinibbhijjituṃ bhabbāva. Te hi yasmā tāya kukkuṭiyā evaṃ tīhākārehi tāni aṇḍāni paripālīyamānāni na pūṭini honti. Yopi nesam allasineho, sopi pariyādānaṃ gacchati, kapālaṃ tanukaṃ hoti, pādanakhasikhā ca mukhatuṇḍakañca kharaṃ hoti, sayam paripākaṃ gacchati, kapālassa tanuttā bahi āloko anto paññāyati, tasmā “ciraṃ vata mayaṃ saṅkuṭitahatthapādā sambādhe sayimhā, ayañca bahi āloko dissati, ettha dāni no sukhavihāro bhavissati”ti nikkhamitukāmā hutvā kapālaṃ pādena paharanti, gīvaṃ pasārenti, tato taṃ kapālaṃ dvedhā bhijjati. Atha te pakkhe vidhunantā tañkhaṇānurūpaṃ viravantā nikkhamantiyeva, nikkhamitvā ca gāmakkhetaṃ upasobhayamānā vicaranti.

Evameva khoti idaṃ opammasampaṭipādanam. Taṃ evaṃ atthena saṃsandetvā vedītabbaṃ – tassā kukkuṭiyā aṇḍesu tivīdhakiriyākaraṇam viya hi imassa bhikkhuno ussoḷhīpannarasehi aṅgehi samannāgatabhāvo. Kukkuṭiyā tivīdhakiriyāsampādanena aṇḍānaṃ apūtibhāvo viya pannarasaṅgasamannāgatassa bhikkhuno tivīdhānupassanāsampādanena vipassanāññāssa aparihāni. Tassā tivīdhakiriyākaraṇena aṇḍānaṃ allasinehapariyādānaṃ viya tassa bhikkhuno tivīdhānupassanāsampādanena bhavattayānugatanikantisinehapariyādānaṃ . Aṇḍakalāpānaṃ tanubhāvo viya bhikkhuno avijjāṇḍakosassa tanubhāvo. Kukkuṭapotaḥkānaṃ pādanakhamutuṇḍakānaṃ thaddhakharabhāvo viya bhikkhuno vipassanāññāssa tikkhakharavippasannasūrabhāvo. Kukkuṭapotaḥkānaṃ pariṇāmakālo viya bhikkhuno vipassanāññāssa pariṇāmakālo vaḍḍhitakālo gabbhaggahaṇakālo. Kukkuṭapotaḥkānaṃ pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosam padāletvā pakkhe papphoṭetvā sotthinā abhinikkhamanakālo viya tassa bhikkhuno vipassanāññāgabbhaṃ gañhāpetvā vicarantassa tajjātikam utusappāyam vā bhojanasappāyam vā puggalasappāyam vā dhammassavanasappāyam vā labhitvā ekāsane nisinnasseva vipassanaṃ vaḍḍhentassa anupubbādhigatena arahattamaggena avijjāṇḍakosam padāletvā abhiññāpakkhe papphoṭetvā sotthinā arahattappattakālo vedītabbo. Yathā pana kukkuṭapotaḥkānaṃ pariṇatabhāvaṃ ñatvā mātāpi aṇḍakosam bhindati, evaṃ tathārūpassa bhikkhuno ñāṇapariṇākaṃ ñatvā satthāpi –

“Ucchinda sinehamattano, kumudaṃ sārādikaṃva pāṇinā;

Santimaggameva brūhaya, nibbānaṃ sugatena desita”nti. (dha. pa. 285) –

Ādinā nayena obhāsam pharitvā gāthāya avijjāṇḍakosam paharati, so gāthāpariyosāne avijjāṇḍakosam bhinditvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tato paṭṭhāya yathā te kukkuṭapotaḥkā gāmakkhetaṃ upasobhayamānā tattha tattha vicaranti, evaṃ ayampi mahākhīṇāsavo nibbānarammaṇam phalasaṃpattim appetvā saṅghārāmaṃ upasobhayamāno vicarati.

Iti imasmim sutte cattāri pahānāni kathitāni. Katham? Cetokhilānañhi cetovinibandhānaṃ pahānena **paṭisañkhānappapahānaṃ** kathitaṃ,

iddhipādehi **vikkhambhanappahānaṃ** kathita, magge
āgate **samucchedappahānaṃ** kathitaṃ, phale āgate **paṭippassaddhippahānaṃ** kathitaṃ.
Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cetokhilasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanā

190. Evaṃ me sutanti vanapatthapariyāyaṃ. Tattha **vanapatthapariyāyanti**
vanapatthakāraṇaṃ, vanapatthadesanaṃ vā.

191. Vanapattham upanissāya viharatīti manussūpacārātikkantaṃ
vanasaṇḍasenāsaṇaṃ nissāya samaṇadhammaṃ karonto viharati. **Anupaṭṭhitāti** ādīsu pubbe
anupaṭṭhitā sati taṃ upanissāya viharatopi na upaṭṭhāti, pubbe asamāhitaṃ cittaṃ na
samādhiyati, pubbe aparikkhīṇā āsavā na parikkhayaṃ gacchanti, pubbe ananuppattaṃ
anuttaraṃ yogakkhemaśākhātārahattaṇca na pāpuṇātīti attho. **Jīvitaparikkhārāti**
jīvitasambhārā. **Samudānetabbāti** samāharitabbā. **Kasirena samudāgacchantīti** dukkhena
uppajjanti. **Rattibhāgaṃ vā divasabhāgaṃ vāti** rattikoṭṭhāse vā divasakoṭṭhāse vā. Ettha ca
rattibhāge paṭisañcikkhamānena ñatvā rattimyeva pakkamitabbam, rattim caṇḍavāḷādīnaṃ
paribandhe sati aruṇuggamaṇaṃ āgametabbam. Divasabhāge ñatvā divāva pakkamitabbam,
divā paribandhe sati sūriyatthaṅgamaṇaṃ āgametabbam.

192. Saṅkhāpīti evaṃ samaṇadhammassa anipphajjanabhāvaṃ jānitvā. Anantaravāre
pana saṅkhāpīti evaṃ samaṇadhammassa nipphajjanabhāvaṃ jānitvā.

194. Yāvajīvanti yāva jīvitaṃ pavattati, tāva vatthabbameva.

195. So puggaloti padassa nānubandhitabboti iminā sambandho. **Anāpucchāti** idha pana
taṃ puggalaṃ anāpucchā pakkamitabbanti attho.

197. Saṅkhāpīti evaṃ samaṇadhammassa anipphajjanabhāvaṃ ñatvā so puggalo
nānubandhitabbo, taṃ āpucchā pakkamitabbam.

198. Apipanuñjamānenāpīti api nikkadḍhīyamānenāpi. Evarūpo hi puggalo sacepi
dārukālāpasataṃ vā udakaghaṭasataṃ vā vālikambaṇasataṃ vā daṇḍaṃ āharāpeti, mā idha
vasīti nikkadḍhāpeti vā, taṃ taṃ khamāpetvā yāvajīvaṃ vatthabbamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanā

199. Evaṃ me sutanti madhupiṇḍikasuttaṃ. Tattha **mahāvananti** himavantaena saddhim
ekābaddhaṃ aropimaṃ jātīvaṇaṃ, na yathā vesāliyaṃ ropitāropitamissakaṃ. **Divāvihārāyāti**
divā paṭisallānatthāya. **Beluvalaṭṭhikāyāti** taruṇabeluvarukkhassa. **Daṇḍapāṇīti** na
jarādubbalatāya daṇḍahattho. Ayañhi taruṇo paṭhamavaye ṭhito, daṇḍacittatāya pana
suvaṇṇadaṇḍaṃ gahetvā vicarati, tasmā **daṇḍapāṇīti** vutto. **Jaṅghāvihāranti**
jaṅghākīlamathavinodanattaṃ jaṅghācāraṃ. **Anucaṅkamamāno anuvicaramānoti**
ārāmadassana-vanadassana-pabbatadassanādīnaṃ atthāya ito cito ca vicaramāno.
Adhiccanikkhamano kiresa kadāci deva nikkhamitvā evaṃ vicarati. **Daṇḍamolubbhāti**
daṇḍaṃ olumbhitvā gopālakadārako viya daṇḍaṃ purato ṭhapetvā daṇḍamatthake dve hatthe
paṭiṭṭhāpetvā piṭṭhipāṇiṃ hanukena uppīletvā ekamantaṃ atṭhāsī.

200. Kimvādīti kimdiṭṭhiko. **Kimakkhāyīti** kim katheti. Ayaṃ rājā bhagavantaṃ
avanditvā paṭisanthāramattakameva katvā paṇhaṃ pucchati. Tampi na aññātukāmatāya,

acittikārena pucchati. Kasmā? Devadattassa pakkhiko kiresa. Devadatto attano santikaṃ āgacchamāne tathāgate bhindati. So kira evaṃ vadeti “samaṇo gotamo ambhākaṃ kulena saddhiṃ verī, na no kulassa vuddhiṃ icchati. Bhaginīpi me cakkavattiparibhogā, taṃ pahāya ‘nassatesā’ti nikkhamitvā pabbajī. Bhāgineyyopi me cakkavattibījanti ṇatvā ambhākaṃ kulassa vaḍḍhiyā atussanto ‘nassateta’nti tampi daharakāleyeva pabbājesi. Ahaṃ pana tena vinā vattituṃ asakkonto anupabbajito. Evaṃ pabbajitampi maṃ pabbajitadivasato paṭṭhāya na ujukehi akkhīhi oloketi. Parisamajjhe bhāsantopi mahāpharasunā paharanto viya āpāyiko devadattotiādīni bhāsati”ti. Evaṃ ayampi rājā devadattena bhinno, tasmā evamakāsi.

Atha bhagavā yathā ayaṃ rājā mayā pañhe pucchite na kathetīti vattuṃ na labhati, yathā ca bhāsitassa atthaṃ na jānāti, evamassa kathessāmīti tassānucchavikaṃ kathento **yathāvādī khoti**ādīmāha.

Tattha **na kenaci loke viggayha tiṭṭhatīti** loke kenaci saddhiṃ viggāhikakathaṃ na karoti na vivadati. Tathāgato hi lokena saddhiṃ na vivadati; loko pana tathāgatena saddhiṃ aniccanti vutte niccanti vadamāno, dukkhaṃ, anattā, asubhanti vutte subhanti vadamāno vivadati. Tenevāha “nāhaṃ, bhikkhave, lokena vivadāmi, lokova kho, bhikkhave, mayā vivadati, tathā na, bhikkhave, dhammavādī kenaci lokasmiṃ vivadati, adhammavādīva kho, bhikkhave, vivadati”ti (sam. ni. 3.94). **Yathāti** yena kāraṇena. **Kāmehīti** vatthukāmehipi kilesakāmehipi. **Taṃ brāhmaṇanti** taṃ khīṇāsavaṃ brāhmaṇaṃ. **Akathaṃkathinti** nibbicikicchaṃ. **Chinnakukkuccanti** vipphaṇṇasarakukkuccassa ceva hatthapādakukkuccassa ca chinnattā chinnakukkuccaṃ. **Bhavābhaveti** punappunabbhave, hīnapaṇṇite vā bhave, paṇṇito hi bhavo vuddhippatto abhavoti vuccati. **Saññāti** kilesasaññā. Kilesāyeva vā idha saññānāmena vuttā, tasmā yena kāraṇena kāmehi viṣayuttaṃ viharantaṃ taṃ loke ninnāvādiṃ khīṇāsavabrāhmaṇaṃ kilesasaññā nānuseti, tañca kāraṇaṃ ahaṃ vadāmīti ayamettha attho. Iti bhagavā attano khīṇāsavabhāvaṃ dīpeti. **Nillāletvāti** nīharitvā kilāpetvā. **Tivisākhanti** tisākhāṃ. **Nalāṭikanti** valibhaṅgaṃ nalāṭe tisso rājiyo dassento valibhaṅgaṃ vuṭṭhāpetvāti attho. **Daṇḍamolubbhāti** daṇḍaṃ uppīletvā. “Daṇḍamālubbhā”tipi pāṭho, gahetvā pakkāmīti attho.

201. Aññataroti nāmena apākaṭo eko bhikkhu. So kira anusandhikusalo, bhagavatā yathā daṇḍapāṇi na jānāti, tathā mayā kathitanti vutte kinti nu kho bhagavatā aviññeyyaṃ katvā pañho kathitoti anusandhiṃ gahetvā dasabalaṃ yācitvā imaṃ pañhaṃ bhikkhusaṅghassa pākaṭaṃ karissāmīti utṭhāyāsanaṃ ekamsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā dasanakhasamujjalaṃ añjaliṃ paggayha **kiṃvādī pana, bhante bhagavāti**ādīmāha.

Yatonidānanti bhāvanapūsaṃsaṃ etaṃ, yena kāraṇena yasmīṃ kāraṇe satīti attho. **Papañcasaññāsaṅkhāti** ettha **saṅkhāti** koṭṭhāso. **Papañcasaññāti** taṇhāmānadiṭṭhipapañcasampayuttā saññā, saññānāmena vā papañcāyeva vuttā. Tasmā papañcakoṭṭhāsāti ayamettha attho. **Samudācarantīti** pavattanti. **Ettha ce natthi abhinanditabbanti** yasmīṃ dvādasāyatanaṃsaṅkhāte kāraṇe sati papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti, ettha ekāyatanaṃpi ce abhinanditabbaṃ abhivaditabbaṃ ajjhositabbaṃ natthīti attho. Tattha **abhinanditabbanti** ahaṃ mamanti abhinanditabbaṃ. **Abhivaditabbanti** ahaṃ mamāti vattabbaṃ. **Ajjhositabbanti** ajjhositvā gilitvā pariniṭṭhapetvā gahetabbayuttaṃ. Etenettha taṇhādīnaṃyeva appavattim katheti. **Esevantoti** ayaṃ abhinandanādīnaṃ natthibhāvova rāgānusayādīnaṃ anto. Eseva nayo sabbattha.

Daṇḍādānādīsu pana yāya cetanāya daṇḍaṃ ādiyati, sā **daṇḍādānaṃ**. Yāya satthaṃ ādiyati parāmasati, sā **satthādānaṃ**. Matthakappattaṃ **kalahaṃ**. Nānāgāhamattaṃ **viggahaṃ**. Nānāvādamattaṃ **vivādaṃ**. **Tuvaṃ tuvanti** evaṃ pavattaṃ tuvaṃ tuvaṃ. Piyasūññakaraṇaṃ **pesuññaṃ**. Ayathāsabhāvaṃ musāvādaṃ karoti, sā **musāvādoti** veditabbā. **Ettheteti** ettha dvādasasu āyatanesu ete kilesā. Kilesā hi uppajjamānāpi dvādasāyatanaṃ nissāya uppajjanti, nirujjhamānāpi dvādasasu āyatanesuyeva

nirujjhanti. Evaṃ yatthuppannā, tattheva niruddhā honti. Svāyamattho samudayasaccapañhena dīpetabbo –

“Sā kho panesā taṇhā kattha uppajjamānā uppajjati, kattha nivisamānā nivisatī”ti vatvā – “yaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati. Kiñca loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ? Cakkhu loke piyarūpaṃ sātārūpa”ntiadinā (vibha. 203) nayena dvādasasuyeva āyatanesu tassā uppatti ca nirodho ca vutto. Yatheva ca taṇhā dvādasasu āyatanesu uppajjitvā nibbānaṃ āgamma niruddhāpi āyatanesu puna samudācārassa abhāvato āyatanesuyeva niruddhāti vuttā, evamimepi pāpakā akusalā dhammā āyatanesu nirujjhantīti veditabbā. Atha vā yvāyaṃ abhinandanādīnaṃ abhāvova rāgānusayādīnaṃ antoti vutto. Etthete rāgānusayādīnaṃ antoti laddhavohāre nibbāne pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. Yañhi yattha natthi, taṃ tattha niruddhaṃ nāma hoti, svāyamattho nirodhapañhena dīpetabbo. Vuttañhetam “dutiyaṃ jhānaṃ samāpannassa vitakkavicārā vacīsaṅkhārā paṭippassaddhā hontī”tiādi (paṭi. ma. 1.83).

202. Satthu ceva samvaṇṇitoti satthārā ca pasamsito. **Viññūnanti** idampi karaṇatthe samivacanaṃ, paṇḍitehi sabrahmacārīhi ca sambhāvitoti attho. **Pahotīti** sakkoti.

203. Atikkammeva mūlaṃ atikkamma khandhanti sāro nāma mūle vā khandhe vā bhavye, tampi atikkamitvāti attho. **Evaṃsampaḍanti** evaṃsampattikaṃ, īdisanti attho. **Atisitvāti** atikkamitvā. **Jānaṃ jānātīti** jānitabbameva jānāti. **Passaṃ passatīti** passitabbameva passati. Yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana jānanto jānātiyeva, passanto passatiyeva. Svāyaṃ dassanaparīṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto**. Viditakaraṇaṭṭhena **ñāṇabhūto**. Aviparītasabhāvaṭṭhena pariyattidhammappavattanato vā hadayena cintevā vācāya nicchāritadhammamayoti **dhammabhūto**. Setṭhaṭṭhena **brahmabhūto**. Atha vā cakkhu viya bhūtoti **cakkhubhūtoti** evametesu padesu attho veditabbo. Svāyaṃ dhammassa vattanato **vattā**. Pavattāpanato **pavattā**. Atthaṃ nīharitvā dassanasamatthatāya **atthassa ninnetā**. Amatādhigamāya paṭipattiṃ dadātīti **amatassa dātā**. **Agaruṃ katvāti** punappunaṃ āyācāpentopi hi garuṃ karoti nāma, attano sāvakaḥpāramīññaṇe ṭhatvā sinerūpādato vāluḥkaṃ uddharamāno viya dubbhiññeyyaṃ katvā kathentopi garuṃ karotiyeva nāma. Evaṃ akatvā amhe punappunaṃ āyācāpetvā suviññeyyampi no katvā kathehīti vuttaṃ hoti.

204. Yaṃkho no āvusoti ettha kiñcāpi “yaṃ kho vo”ti vattabbaṃ siyā, te pana bhikkhū attanā saddhiṃ saṅgaṇhanto “yaṃ kho no”ti āha. Yasmā vā uddesova tesam uddiṭṭhova. Bhagavā pana therassāpi tesampi bhagavāva. Tasmā bhagavāti padaṃ sandhāyapi evamāha, yaṃ kho amhākaṃ bhagavā tumhākaṃ samkhittena uddesaṃ uddisitvāti attho.

Cakkhuñcāvusotiādīsu ayamattho, āvuso, nissayabhāvena cakkhupasādañca ārammaṇabhāvena catusamuṭṭhānikarūpe ca paṭicca cakkhuviññānaṃ nāma uppajjati. **Tiṇṇaṃ saṅgati phassoti** tesam tiṇṇaṃ saṅgatiyā phasso nāma uppajjati. Taṃ phassaṃ paṭicca saḥajātādivasena phassapaccayā vedanā uppajjati. Tāya vedanāya yaṃ ārammaṇaṃ vedeti, tadeva saññā sañjānāti, yaṃ saññā sañjānāti, tadeva ārammaṇaṃ vitakko vitakketi. Yaṃ vitakko vitakketi, tadevārammaṇaṃ papañco papañceti. **Tatonidānanti** etehi cakkhurūpādīhi kāraṇehi. **Purisaṃ papañcasaññāsañkhā samudācarantīti** taṃ apariññātākāraṇaṃ purisaṃ papañcakoṭṭhāsā abhibhavanti, tassa pavattantīti attho. Tattha phassavedanāsaññā cakkhuviññānaṇena saḥajātā honti. Vitakko cakkhuviññānaṇantarādīsu savitakkacittesu daṭṭhabbo. Papañcasañkhā javanena saḥajātā honti. Yadi evaṃ kasmā atītānāgataggahaṇaṃ katanti? Tathā uppajjanato. Yatheva hi etarahi cakkhudvāriko papañco cakkhuñca rūpe ca phassavedanāsaññāvitaḥke ca paṭicca uppanno, evamevaṃ atītānāgatesupi cakkhuviññeyyesu rūpesu tassuppattiṃ dassento evamāha.

Sotañcāvusotitiādīsupi eseva nayo. Chatṭhadvāre pana **mananti** bhavaṅgacittam. **Dhammeti** tebhūmakadhammārammaṇam. **Manoviññāṇanti** āvajjanaṃ vā javanaṃ vā. Āvajjane gahite phassavedanāsaññāvitakkā āvajjanasahajātā honti. Papañco javanasahajāto. Javane gahite sahāvajjanakaṃ bhavaṅga mano nāma hoti, tato phassādayo sabbepi javanena sahajātāva. Manodvāre pana yasmā atītādibhedam sabbampi ārammaṇam hoti, tasmā **atītānāgatapaccuppannesūti** idaṃ yuttameva.

Idāni vaṭṭam dassento **so vatāvusoti** desanaṃ ārabhi. **Phassapaññattiṃ paññapessatīti** phasso nāma eko dhammo uppajjati evaṃ phassapaññattiṃ paññapessati, dassessatīti attho. Esa nayo sabbattha. Evaṃ imasmiṃ sati idaṃ hotīti dvādasāyatanavasena sakalam vaṭṭam dassetvā idāni dvādasāyatanapaṭikkhepavasena vivaṭṭam dassento **so vatāvuso cakkhusmiṃsasatīti** desanaṃ ārabhi. Tattha vuttanayeneva attho veditabbo.

Evaṃ pañham viṣṭāyitvā idāni sāvakena pañho kathitoti mā nikkāṅkhā ahuvattha, ayaṃ bhagavā sabbāññutaññatulaṃ gahetvā nisinno, icchamānā tameva upasaṅkamitvā nikkāṅkhā hothāti uyyojento **ākaṅkhamānā ca panāti**ādīmāha.

205.Imehi ākārehīti imehi kāraṇehi papañcuppattiyā pāṭiyekka kāraṇehi ceva vaṭṭavivaṭṭakāraṇehi ca. **Imehi padehīti** imehi akkharasampiṇḍanehi. **Byañjanehīti** pāṭiyekka akkharehi. **Paṇḍitoti** paṇḍiccena samannāgato. Catūhi vā kāraṇehi paṇḍito dhātukusalo āyatanakusalo paccayākāraṅkusalo kāraṅākāraṅkusaloti. **Mahāpaññoti** mahante atthe mahante dhamme mahantā niruttiyo mahantāni paṭibhānāni pariggahaṇasamatthāya mahāpaññāya samannāgato. **Yathā taṃ mahākaccānenāti** yathā mahākaccānena byākatam, taṃ sandhāya **tanti** vuttam. Yathā mahākaccānena byākatam, ahampi taṃ evamevaṃ byākareyyenti attho.

Madhupiṇḍikanti mahantaṃ guḷapūvaṃ baddhasattugūḷakaṃ vā. **Asecanakanti** asecatibbakaṃ. Sappiḥāṇitamadhusakkarādīsu idaṃ nāmettha mandaṃ idaṃ bahukanti na vattabbaṃ samayojitarasaṃ. **Cetasoti** cintakajātiko. **Dabbajātikoti** paṇḍitasabhāvo. **Ko nāmo ayanti** idaṃ thero atibhaddako ayaṃ dhammapariyāyo, dasabalassa sabbāññutaññānevevassa nāmaṃ gaṇhāpessāmīti cintetvā āha. **Tasmāti** yasmā madhupiṇḍiko viya madhuro, tasmā madhupiṇḍikapariyāyotveva naṃ dhārehīti vadati. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanā

206.Me sutanti dvedhāvitakkasuttaṃ. Tattha **dvidhā katvā dvidhā katvāti** dve dve bhāge katvā. **Kānavitakkoti** kāmapaṭisaṃyutto vitakko. **Byāpādavitakkoti** byāpādapāṭisaṃyutto vitakko. **Vihimsāvitakkoti** vihiṃsāpaṭisaṃyutto vitakko. **Ekaṃ bhāganti** ajjhantaṃ vā bahiddhā vā oḷāriko vā sukhumo vā sabbo pāyaṃ vitakko akusalapakkhikoyevāti tayopi kāmabyāpādavihimsāvitakke ekaṃ koṭṭhāsamakāsim. Kāmehi nissaṭo nekkhammapaṭisaṃyutto vitakko **nekkhamavitakko** nāma, so yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Abyāpādapāṭisaṃyutto vitakko **abyāpādavitakko**, so mettāpubbabhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Avihimsāpaṭisaṃyutto vitakko **avihimsāvitakko**, so karuṇāpubbabhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. **Dutiyam bhāganti** sabbopāyaṃ kusalapakkhikoyevāti dutiyam koṭṭhāsamakāsim. Iminā bodhisattassa vitakkaniggahaṇakālo kathito.

Bodhisattassa hi chabbassāni padhānaṃ padahantassa nekkhamavitakkādayo puñjapuñjā mahānadiyaṃ oghā viya pavattiṃsu. Satisammosena pana sahasā kānavitakkādayo uppajjitvā kusalavāraṃ pacchinditvā sayam akusalajavanavārā hutvā

tiṭṭhanti. Tato bodhisatto cintesi – “mayhaṃ ime kāmavitakkādayo kusalavāraṃ pacchinditvā tiṭṭhanti, handāhaṃ ime vitakke dve bhāge katvā viharāmi”ti kāmavitakkādayo akusalapakkhikāti ekaṃ bhāgaṃ karoti nekkhamavitakkādayo kusalapakkhikāti ekaṃ. Atha puna cintesi – “akusalapakkhato āgataṃ vitakkaṃ mantena kaṇhasappaṃ uppīletvā gaṇhanto viya amittaṃ gīvāya akkamanto viya ca niggahessāmi, nāssa vaḍḍhituṃ dassāmi. Kusalapakkhato āgataṃ vitakkaṃ meghasamaye meghaṃ viya sukhette sālakalyāṇipotakaṃ viya ca sīghaṃ vaḍḍhessāmi”ti. So tathā katvā akusalavitakke niggāṇhi, kusalavitakke vaḍḍhesi. Evaṃ iminā bodhisattassa vitakkaniggahaṇanakālo kathitoti veditabbo.

207. Idāni yathāssa te vitakkā uppajjimsu, yathā ca ne niggahesi, taṃ dassento **tassa mayhaṃ, bhikkhavietiādimāha**. Tattha **appamattassāti** satiyā avippavāse ṭhitassa. **Ātāpinoti** ātāpavīriyavantassa. **Pahitattassāti** pesitacittassa. **Uppajjati kāmavitakkoti** bodhisattassa chabbassāni padhānaṃ padahato rajjasukhaṃ vā ārabba, pāsāde vā nāṭakāni vā orodhe vā kiñcīdeva vā sampattiṃ ārabba kāmavitakko nāma na uppannapubbo. Dukkarakārikāya panassa āhārūpacchedena adhimattakasimānaṃ pattassa etadahosi – “na sakkā āhārūpacchedena visesaṃ nibbattetuṃ, yaṃnūnāhaṃ oḷārikaṃ āhāraṃ āhāreyya”nti. So uruvelaṃ piṇḍāya pāvīsi. Manussā – “mahāpuriso pubbe āharitvā dinnampi na gaṇhi, addhāssa idāni manoratho matthakaṃ patto, tasmā sayameva āgato”ti paṇitapaṇitaṃ āhāraṃ upaharimsu. Bodhisattassa attabhāvo nacirasseva pākatiko ahosi. Jarājiṇṇattabhāvo hi sappāyabhojanaṃ labhitvāpi pākatiko na hoti. Bodhisatto pana daharo. Tenassa sappāyabhojanaṃ bhujjato attabhāvo na cirasseva pākatiko jāto, vippasannāni indriyāni, parisuddho chavivaṇṇo, samuggatatārāgaṇaṃ viya nabhaṃ paripuṇṇadvattimsamahāpurisalakkhaṇappaṭimaṇḍitasarīraṃ ahosi. So taṃ oloketvā “tāva kilanto nāma attabhāvo evaṃ paṭipākatiko jāto”ti cintetvā attano paññāmahantatāya evaṃ parittakampi vitakkaṃ gahetvā kāmavitakkoti akāsi.

Paññasālāya purato nisinno camarapasadagavayarohitamigādike magagaṇe manuññasaddaravane moravanakukkuṭādike pakkhigaṇe nīluppalakumudakamalādisañchannāni pallalāni nānākusumasañchannaviṭapā vanarājiyo maṇikkhandhanimalajalapavāhañca nadiṃ nerañjaraṃ passati. Tassa evaṃ hoti “sobhanā vatime migajātā pakkhigaṇā pallalāni vanarājiyo nadī nerañjarā”ti. So tampi evaṃ parittakampi vitakkaṃ gahetvā kāmavitakkamakāsi, tenāha “uppajjati kāmavitakko”ti.

Attabyābādhāyapīti attadukkhāyapi. Esevanayo sabbattha. Kim pana mahāsattassa ubhayadukkhāya saṃvattanakavitakko nāma atthīti? Natthi. Apariññāyaṃ ṭhitassa pana vitakko yāva ubhayabyābādhāya saṃvattatīti etāni tīni nāmāni labhati, tasmā evamāha. **Paññānirodhikoti** anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjituṃ na deti, lokiyapaññaṃ pana aṭṭhasamāpattipañcābhīññāvasena uppannampi samucchinditvā khipatīti **paññānirodhiko**. **Vighātapakkhikoti** dukkhakoṭṭhāsiko. Asañkhataṃ nibbānaṃ nāma, taṃ paccakkhaṃ kātuṃ na detīti **anibbānasamvattaniko**. **Abbatthaṃ gacchatīti** khayaṃ natthibhāvaṃ gacchati. Udakapupphulako viya nirujjhati. **Pajahamevāti** pajahimeva. **Vinodamevāti** nīharimeva. **Byantameva naṃ akāsinti** vīgatantaṃ nissesam parivaṭumaṃ paricchinnameva naṃ akāsiṃ.

208. **Byāpādavitakkoti** na bodhisattassa parūpaghātappaṭisaṃyutto nāma vitakko citte uppajjati, athassa ativassaaccuṇṇhaatisītādīni pana paṭicca cittavipariṇāmaḥāvo hoti, taṃ sandhāya “byāpādavitakko”ti āha. **Vihimsāvitakkoti** na mahāsattassa paresaṃ dukkhuppādanappaṭisaṃyutto vitakko uppajjati, citte pana uddhatākāro anekaggatākāro hoti, taṃ gahetvā vihiṃsāvitakkamakāsi. Paññasālādvāre nisinno hi sīhabyagghādike vālamige sūkarādayo khuddamige vihiṃsante passati. Atha bodhisatto imasmimpī nāma akutobhaye araññe imesaṃ tiracchānagatānaṃ paccatthikā uppajjanti, balavanto dubbale khādanti, balavantakhādītā vattantīti kāruññaṃ uppādeti. Aññepi biḷārādayo kukkuṭamūsikādīni

khādante passati, gāmaṃ piṇḍāya pavittṭho manusse rājakammikehi upaddute vadhabandhādīni anubhavante attano kasivaññijjādīni kammāni katvā jīvitum na labhanṭīti kāruññaṃ uppādeti, taṃ sandhāya ‘‘uppajjati vihiṃsāvitakko’’ti āha. **Tathā tathāti** tena tena ākārena. Idaṃ vuttaṃ hoti – kāmavitakkādīsu yaṃ yaṃ vitakketi, yaṃ yaṃ vitakkaṃ pavatteti, tena tene cassākārena kāmavitakkādibhāvo cetaso na hi hotīti. **Pahāsi nekkhammavitakkanti** nekkhammavitakkaṃ pajahati. **Bahulamakāsīti** bahulaṃ karoti. **Tassa taṃ kāmavitakkāya cittanti** tassa taṃ cittaṃ kāmavitakkatthāya. Yathā kāmavitakkasampayuttaṃ hoti, evamevaṃ namatīti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Idāni atthadīpikaṃ upamaṃ dassento **seyyathāpī** tiādīmāha. Tattha **kiṭṭhasambādheti** sassasambādhe. **Ākoṭeyyāti** ujukaṃ piṭṭhiyaṃ pahareyya. **Paṭikoṭeyyāti** tiriyaṃ phāsukāsu pahareyya. **Sannirundheyyāti** āvaritvā tiṭṭheyya. **Sannivāreyyāti** ito cito ca gantum na dadeyya. **Tatonidānanti** tena kāraṇena, evaṃ arakkhitānaṃ gunnaṃ paresaṃ sassakhādanakāraṇenāti attho. Bālo hi gopāloko evaṃ gāvo arakkhamāno ‘‘ayaṃ amhākaṃ bhattavetaṇaṃ khādati, ujum gāvo rakkhitumpi na sakkoti, kulehi saddhiṃ veram gaṇhāpetī’’ti gosāmikānampi santikā vadhādīni pāpuṇāti, kiṭṭhasāmikānampi. Paṇḍito pana imāni cattāri bhayāni sampassanto gāvo sādhukaṃ rakkhati, taṃ sandhāyetam vuttaṃ. **Ādīnavanti** upaddavaṃ. **Okāranti** lāmaṃ, khandhesu vā otāraṃ. **Samkilesanti** kilīṭṭhabhāvaṃ. **Nekkhammeti** nekkhammamhi. **Ānisaṃsanti** visuddhipakkaṃ. **Vodānapakkhanti** idaṃ tasseva vevacanaṃ, kusalānaṃ dhammānaṃ nekkhammamhi visuddhipakkaṃ addasanti attho.

209.Nekkhammanti ca kāmehi nissaṃ sabbakusalaṃ, ekadhamme saṅgayhamāne nibbānameva. Tatridaṃ opammaṃsandanaṃ – kiṭṭhasambādhaṃ viya hi rūpādīraṃmaṇaṃ, kūtagāvo viya kūṭacittaṃ, paṇḍitagopāloko viya bodhisatto, catubbidhabhayaṃ viya attaparūbhayaabyābādḥāya saṃvattanavitakko, paṇḍitagopālakassa catubbidhaṃ bhayaṃ disvā kiṭṭhasambādhe appamādena gorakkhaṇaṃ viya bodhisattassa chabbassāni padhānaṃ padahato attabyābādḥādībhayaṃ disvā rūpādīsu āraṃmaṇesu yathā kāmavitakkādayo na uppajjanti, evaṃ cittarakkhaṇaṃ. **Paññāvuddhikoti**ādīsu anuppannāya lokiyalokuttarapaññāya uppādāya, uppannāya ca vuddhiyā saṃvattatīti **paññāvuddhiko**. Na dukkhakoṭṭhāsāya saṃvattatīti **avighātapakkhiko**. Nibbānadhātusacchikiriyāya saṃvattatīti **nibbānasamvattaniko**. **Rattim cepi naṃ, bhikkhave, anuvitakkeyyanti** sakalarattim cepi taṃ vitakkaṃ pavatteyyaṃ. **Tatonidānanti** tammūlakaṃ. **Ohaññeyyāti** ugghātīyeyya, uddhaccāya saṃvatteyyāti attho. **Ārāti** dūre. **Samādhimhāti** upacārasamādhitopi appanāsamādhitopi. **So kho ahaṃ, bhikkhave, ajjhattameva cittanti** so ahaṃ, bhikkhave, mā me cittaṃ samādhimhā dūre hotūti ajjhattameva cittaṃ saṅṭhapemi, gocarajjhatte ṭhapemīti attho. **Sannisādemīti** tattheva ca naṃ sannisīdāpemi. **Ekodim karomīti** ekaggaṃ karomi. **Samādahāmīti** sammā ādahāmi, suṭṭhu āropemīti attho. **Mā me cittaṃ ūhaññīti** mā mayhaṃ cittaṃ ugghātīyittha, mā uddhaccāya saṃvattatūti attho.

210.Uppajjati abyāpādavitakko...pe... avihimsāvitakkoti ettha yo so imāya heṭṭhā vuttataruṇavipassanāya saddhiṃ uppannavitakko kāmappaccanīkaṭṭhena **nekkhammavitakkoti** vutto. Soyeva byāpādapaccanīkaṭṭhena **abyāpādavitakkoti** ca vihiṃsāpaccanīkaṭṭhena **avihimsāvitakkoti** ca vutto.

Ettāvata bodhisattassa samāpattim nissāya vipassanāpaṭṭhapanakālo kathito. Yassa hi samādhipi taruṇo, vipassanāpi. Tassa vipassanaṃ paṭṭhapetvā aticiraṃ nisinnassa kāyo kilamati, anto aggi viya utṭhahati, kacchehi sedā muccanti, matthakato usumavattī viya utṭhahati, cittaṃ haññati vihaññati vipphandati. So puna samāpattim samāpajjitvā taṃ paridamtvā mudukaṃ katvā samassāsetvā puna vipassanaṃ paṭṭhapeti. Tassa puna aticiraṃ

nisinnassa tatheva hoti. So puna samāpattiṃ samāpajjitvā tatheva karoti. Vipassanāya hi bahūpakārā samāpatti.

Yathā yodhassa phalakakoṭṭhako nāma bahūpakāro hoti, so taṃ nissāya saṅgāmaṃ pavisati, tattha hatthīhipi assehipi yodhehipi saddhiṃ kammaṃ katvā āvudhesu vā khīnesu bhuñjitukāmatādibhāve vā sati nivattitvā phalakakoṭṭhakaṃ pavisitvā āvudhānipi gaṇhāti, vissamatipi, bhuñjatipi, pānīyampi pivati, sannāhampi paṭisannayhati, taṃ taṃ katvā puna saṅgāmaṃ pavisati, tattha kammaṃ katvā puna uccārādipīḷito vā kenacideva vā karaṇīyena phalakakoṭṭhakaṃ pavisati. Tattha santhambhitvā puna saṅgāmaṃ pavisati, evaṃ yodhassa phalakakoṭṭhako viya vipassanāya bahūpakārā samāpatti.

Samāpattiyā pana saṅgāmanittharaṇakayodhassa phalakakoṭṭhakatopi vipassanā bahūpakāratarā. Kiñcāpi hi samāpattiṃ nissāya vipassanaṃ paṭṭhapeti, vipassanā pana thāmajātā samāpattimpi rakkhati. Thāmajātaṃ karoti.

Yathā hi thale nāvampi nāvāya bhaṇḍampi sakaṭabhāraṃ karonti. Udaṃ patvā pana sakaṭampi sakaṭabhāṇḍampi yuttagoṇepi nāvābhāraṃ karonti. Nāvā tiriyam sotaṃ chinditvā sotthinā supattanaṃ gacchati, evamevaṃ kiñcāpi samāpattiṃ nissāya vipassanaṃ paṭṭhapeti, vipassanā pana thāmajātā samāpattimpi rakkhati, thāmajātaṃ karoti. Thalaṃ patvā sakaṭam viya hi samāpatti. Udaṃ patvā nāvā viya vipassanā. Iti bodhisattassa ettāvataṃ samāpattiṃ nissāya vipassanāpaṭṭhapanakālo kathitoti veditabbo.

Yaññadevātiādi kaṇhapakkhe vuttānusārenea veditabbaṃ, idhāpi atthadīpikaṃ upamaṃ dassetuṃ **seyyathāpī**tiādimāha. Tattha **gāmantasambhatesū**ti gāantaṃ āhaṭesu. **Satikaraṇīyameva hotīti etā gāvoti** satiuppādanamattameva kātabbaṃ hoti. Ito cito ca gantvā ākoṭanādīkkaṃ natthi. **Ete dhammā**ti ete samathavipassanā dhammāti satuppādanamattameva kātabbaṃ hoti. Iminā bodhisattassa samathavipassanānaṃ thāmajātakālo kathito. Tadā kirassa samāpattiṃ appanattāya nisinnassa aṭṭha samāpattiyō ekāvajanena āpāthaṃ āgacchanti, vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinno satta anupassanā ekappahārenea āruḷho hoti.

215.Seyyathāpīti idha kiṃ dasseti? Ayaṃ pāṭiyekko anusandhi, sattānañhi hitūpacāraṃ attano sathubhāvasampadañca dassento bhagavā imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **araññeti** aṭaviyaṃ. **Pavaneti** vanasaṇḍe. Atthato hi idaṃ dvayaṃ ekameva, paṭhamassa pana dutiyaṃ vevacanaṃ. **Ayogakkhemakāmoti** catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṭṭhānaṃ anicchanto bhayameva icchanto. **Sovatthikoti** suvatthibhāvāvaho. **Pitigamanīyoti** tuṭṭhiṃ gamanīyo. “Pitigamanīyo”ti vā pāṭho. **Pidaheyyāti** sākhdīhi thakeyya. **Vivareyyāti** visadamukhaṃ katvā vivaṭaṃ kareyya. **Kummagganti** udakavanapabbatādīhi sanniruddhaṃ amaggaṃ. **Odaheyya okacaranti** tesam oke caramānaṃ viya ekaṃ dīpakamigaṃ ekasmim thāne thapeyya. **Okacārikanti** dīgharajjuyā bandhitameya migim.

Migaluddako hi araññaṃ migānaṃ vasanaṭṭhānaṃ gantvā “idha vasanti, iminā maggena nikkhamanti, ettha caranti, ettha pivanti, iminā maggena pavisanti”ti sallakkhetvā maggaṃ pidhāya kummaggaṃ vivaritvā okacarañca okacārikañca thapetvā sayam paṭicchannaṭṭhāne sattim gahetvā tiṭṭhati. Atha sāyanhasamaye migā akutobhaye araññe caritvā pānīyaṃ pivitvā migapotakehi saddhiṃ kīlamānā vasanaṭṭhānasantikam āgantvā okacarañca okacārikañca disvā “sahāyakā no āgatā bhavissanti”ti nirāsañkā pavisanti, te maggaṃ pihitaṃ disvā “nāyaṃ maggo, ayaṃ maggo bhavissati”ti kummaggaṃ paṭipajjanti. Migaluddako na tāva kiñci karoti, pavitṭhesu pana sabbapacchimaṃ saṇikaṃ paharati. So uttasati, tato sabbe uttasitvā “bhayaṃ uppanna”nti purato oloketā udakena vā vanena vā pabbatena vā sanniruddhaṃ maggaṃ disvā ubhoḥi passehi aṅgulisañkhalikaṃ viya gahanavanaṃ pavisitum asakkontā pavitṭhamaggeneva nikkhamitum ārabhanti. Luddako tesam nivattanabhāvaṃ ṇatvā ādito paṭṭhāya tiṃsampi cattālīsampi mige ghātetī. Idaṃ

sandhāya **evañhi so, bhikkhave, mahāmigasāṅgho aparena samayena anayabyasanam āpajjeyyāti** vuttam.

“Nandīrāgassetam adhivacanam, avijjāyetaṃ adhivacana”nti ettha yasmā ime sattā avijjāya aññānā hutvā nandīrāgena ābandhitvā rūpārammaṇādīni upanītā vaṭṭadukkhasattiyā ghātam labhanti. Tasmā bhagavā okacaram nandīrāgoti, okacārikam avijjāti katvā dassesi.

Migaluddako hi ekadāpi tesam sākḥābhāṅgena sarīram puñchitvā manussagandham apantvā okacaram ekasmiṃ thāne thapetvā okacārikam saha rajjuyā vissajjetvā attānam paṭicchadetvā sattim ādāya okacarassa santike tiṭṭhati, okacārikā migagaṇassa caraṇaṭṭhānābhimukhī gacchati . Tam disvā migā sīsāni ukkhipitvā tiṭṭhanti, sāpi sīsam ukkhipitvā tiṭṭhati, te “amhākam samajātikā aya”nti gocaram gaṇhanti. Sāpi tiṇāni khādanti viya saṅkam upagacchati. Ārañṅiko yūthapatimigo tassā vātam labhitvā sakabhariyam vissajjetvā tadabhimukho hoti.

Sattānañhi navanavameva piyam hoti. Okacārikā ārañṅikassa migassa accāsannabhāvam adatvā tadabhimukhīva pacchato paṭikkamitvā okacarassa santikam gacchati, yattha yatthassā rajju laggati, tattha tattha khurena paharivā moceti, ārañṅiko migo okacaram disvā okacārikāya sammatto hutvā okacare usūyam katvā piṭṭhim nāmetvā sīsam kamento tiṭṭhati, tasmim khāṇe sattim jivhāya lehantopi “kim eta”nti na jānāti, okacaropi sacassa uparibhāgena tam migam paharitam sukham hoti, piṭṭhim nāmeti. Sacassa heṭṭhābhāgena paharitam sukham hoti, hadayam unnāmeti. Atha luddako ārañṅikam migam sattiyā paharivā tattheva ghātetvā maṃsam ādāya gacchati. Evameva yathā so migo okacārikāya sammatto okacare usūyam katvā sattim jivhāya lehantopi kiñci na jānāti, tathā ime sattā avijjāya sammattā andhabhūtā kiñci ajānantā rūpādīsu nandīrāgam upagamma vaṭṭadukkhasattiyā vadham labhanti bhagavā okacaram nandīrāgoti, okacārikam avijjāti katvā dassesi.

Iti kho, bhikkhave, vivaṭo mayā khemo maggoti iti kho, bhikkhave, mayā imesam sattānam hitacaraṇena sammāsambodhim patvā aham buddhosmīti tuṅhībhūtena anisīditvā dhammacakkappavattanato paṭṭhāya dhammam desentena vivaṭo khemo ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, pihito kummaggo , aññātakonḍaññādīnam bhābapuggalānam ūhato okacaro nandīrāgo dvedhā chetvā pātito, nāsītā okacārikā avijjā sabbena sabbam samugghātītāti attano hitūpacāram dassesi. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vitakkasaṅghānasuttavaṇṇanā

216. Evaṃme sutanti vitakkasaṅghānasuttam. Tattha **adhicittamanuyuttenāti** dasakusalakammāpathavasena uppannam cittam cittameva, vipassanāpādakaatṭhasamāpatticittam tato cittato adhikam cittanti **adhicittam. Anuyuttenāti** tam adhicittam anuyuttena, tattha yuttappayuttenāti attho.

Tatrāyam bhikkhu purebhattam piṇḍāya caritvā pacchābhattam piṇḍapātappaṭikkanto nisīdanam ādāya asukasmim rukkhamūle vā vanasaṅḍe vā pabbatapāde vā pabbhāre vā samaṇadhammam karissāmīti nikkhamantopi, tattha gantvā hatthehi vā pādehi vā nisajjattānato tiṇapaṇṇāni apantopi adhicittam anuyuttoyeva. Nisīditvā pana hatthapāde dhovitvā pallaṅkam ābhujitvā mūlakammaṭṭhānam gahetvā viharantopi adhicittam anuyuttoyeva.

Nimittānti kāraṇāni. **Kālena kālanti** samaye samaye. Na nu ca kammaṭṭhānam nāma muhuttampi ahaḍḍetvā nirantaram manasikātabbam, kasmā bhagavā “kālena kāla”nti āhāti.

Pāḷiyañhi aṭṭhatimsa kammaṭṭhānāni vibhattāni, tesu bhikkhunā attano cittarucitaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā nisinnena yāva kocideva upakkilesa nuppajjati, tāva imesaṃ nimittānaṃ manasikāraṅgaṃ natthi. Yada pana uppajjati, tadā imāni gahetvā citte uppannaṃ abbudaṃ nīharitabbanti dassento evamāha.

Chandūpasamhitāti chandasahagatā rāgasampayuttā. Imesaṃ pana tiṇṇaṃ vitakkānaṃ khettañca ārammaṇaṃ jānitabbam. Tattha chandūpasañhitānaṃ aṭṭha lobhasahagatacittāni khettaṃ, dosūpasañhitānaṃ dve domanassasahagatāni, mohūpasañhitānaṃ dvādasapi akusalacittāni. Vicikicchāuddhaccasampayuttacittāni pana dve etesaṃ pāṭipuggalikaṃ khettaṃ. Sabbesampi sattā ceva saṅkhārā ca ārammaṇaṃ, iṭṭhāniṭṭhaasamapekkhitesu hi sattesu ca saṅkhāresu ca te uppajjanti . **Aññampi nimittaṃ manasikātabbaṃ kusalūpasamhitanti** tato nimittato aññaṃ kusalanissitaṃ nimittaṃ manasikātabbaṃ. Tattha **aññaṃ nimittaṃ** nāma chandūpasañhite vitakke sattesu uppanne asubhabhāvanā aññaṃ nimittaṃ nāma. Saṅkhāresu uppanne aniccamanasikāro aññaṃ nimittaṃ nāma. Dosūpasañhite sattesu uppanne mettābhāvanā aññaṃ nimittaṃ nāma. Saṅkhāresu uppanne dhātumanasikāro aññaṃ nimittaṃ nāma. Mohūpasañhite yattha katthaci uppanne pañcadhammūpanissayo aññaṃ nimittaṃ nāma.

Imassa hatthā vā sobhanā pādā vātiadinā nayena hi sattesu lobhe uppanne asubhato upasaṃharitabbam. Kimhi sārattosi? Kesesu sārattosi. Lomesu...pe... muttesu sārattosi. Ayaṃ attabhāvo nāma tīhi aṭṭhisatehi ussāpito, navahi nhārusatehi ābaddho, navahi maṃsapesisatehi anulitto, allacamma pariyaṇṇaṃ, chavirāgena paṭicchanno, navahi vaṇamukhehi navanavutilomakūpasahashehi ca asuci paggharati, kuṇapapūrito, duggandho, jeguccho, paṭikūlo, dvattimsakuṇapasañcayo, natthettha sāraṃ vā varaṃ vāti evaṃ asubhato upasaṃharantassa sattesu uppanno lobho pahiyati, tenassa asubhato upasaṃharaṇaṃ aññaṃ nimittaṃ nāma hoti.

Pattacīvarādīsu saṅkhāresu lobhe uppanne dvīhākārehi saṅkhāramajjhataṃ samuṭṭhāpetīti satipaṭṭhānavāṇṇanāyaṃ vuttanayena assāmikatāvākālikabhāvavasena manasikaroto so pahiyati. Tenassa aniccato manasikāro aññaṃ nimittaṃ nāma hoti. Sattesu dose uppanne pana āghātavinayakakacopamovādādinā vasena mettā bhāvetabbā, taṃ bhāvayato doso pahiyati, tenassa mettābhāvanā aññaṃ nimittaṃ nāma hoti. Khāṇukaṇṭakatiṇapaṇṇādīsu pana dose uppanne tvaṃ kassa kuppasi, kiṃ pathavīdhātuyā, udāhu āpodhātuyā, ko vā paṇāyaṃ kuppasi nāma, kiṃ pathavīdhātu udāhu āpodhātūtiadinā nayena dhātumanasikāraṃ karontassa doso pahiyati. Tenassa dhātumanasikāro aññaṃ nimittaṃ nāma hoti.

Mohe pana yattha katthaci uppanne –

“Garūsaṃvāso uddeso, uddiṭṭhāparipucchanam;

Kālena dhammassavanaṃ, ṭhānāṭṭhānavinicchayo;

Pañca dhammūpanissāya, mohadhātu pahiyatī”ti. –

Ime pañca dhammā upanissitabbā. Garuṃ upanissāya viharanto hi bhikkhu – “ācariyo gāmapavesanaṃ anāpucchantassa pattakāle vattaṃ akarontassa ghaṭasataudakāharaṇādidaṇḍakammaṃ karotī”ti yattappaṭiyatto hoti, athassa moho pahiyati. Uddesaṃ gaṇhantopi – “ācariyo uddesakāle uddesaṃ aggaṇhantassa asādhukaṃ sajjhāyantassa ca daṇḍakammaṃ karotī”ti yattappaṭiyatto hoti, evampissa moho pahiyati. Garubhāvanīye bhikkhū upasaṃkamitvā “idaṃ bhante kathaṃ imassa ko attho”ti paripucchanto kaṃkhaṃ vinodeti, evampissa moho pahiyati. Kālena dhammasavanaṭṭhānaṃ gantvā sakkaccaṃ dhammaṃ suṇantassāpi tesu tesu ṭhānesu attho pākato hoti. Evampissa moho pahiyati. Idamassa kāraṇaṃ, idaṃ na kāraṇanti ṭhānāṭṭhānavinicchaye cheko hoti, evampissa moho pahiyati. Tenassa pañcadhammūpanissayo aññaṃ nimittaṃ nāma hoti.

Apica aṭṭhatimsāya ārammaṇesu yaṃkiñci bhāventassāpi ime vitakkā pahīyanti eva. Imāni pana nimittāni ujuvipaccanīkāni paṭipakkhabhūtāni. Imehi pahīnā rāgādayo suppahīnā honti. Yathā hi aggim allakaṭṭhehipi paṃsūhipi sākḥādīhipi pothetvā nibbāpentiyeva, udakaṃ pana aggissa ujuvipaccanīkaṃ, tena nibbuto sunibbuto hoti, evamimehi nimittehi pahīnā rāgādayo suppahīnā honti. Tasmā etāni kathitānīti veditabbāni.

Kusalūpasamhitanti kusalanissitaṃ kusalassa paccayabhūtaṃ. **Ajjhattamevāti** gocarajjhattaṃyeva. **Palagaṇḍoti** vaḍḍhakī. **Sukhumāya āṇiyāti** yaṃ āṇim nīharitukāmo hoti, tato sukhumatarāya sārādāruāṇiyā. **Oḷārikaṃ āṇinti** candaphalake vā sārāphalake vā ākoṭitaṃ visamāṇim. **Abhinihaneyyāti** muggarena ākoṭento haneyya. **Abhinīhareyyāti** evaṃ abhinihananto phalakato nīhareyya. **Abhinivaseyyāti** idāni bahu nikkhantāti ṇatvā hatthena cāletvā nikkadḍheyya. Tattha phalakaṃ viya cittaṃ, phalake visamāṇī viya akusalavitakkā, sukhumāṇī viya aññaṃ asubhabhāvanādikusalanimittaṃ, sukhumāṇiyā oḷārikāṇinīharaṇaṃ viya asubhabhāvanādīhi kusalanimittehi tesāṃ vitakkānaṃ nīharaṇaṃ.

217. Ahikuṇapenāti ādi atijegucchapaṭikūlakūṇapadassanattaṃ vuttaṃ. **Kaṇṭhe āsattenāti** kenacideva paccatthikena ānetvā kaṇṭhe baddhena paṭimukkena. **Aṭṭiyeyyāti** aṭṭo dukkhito bhavēyya. **Harāyeyyāti** lajjeyya. **Jiguccheyyāti** sañjātajiguccho bhavēyya.

Pahīyantīti evaṃ imināpi kāraṇena ete akusalā dhammā sāvajjā dukkhavipākāti attano paññābalena upaparikkhato ahikuṇapādīni viya jigucchantassa pahīyanti. Yo pana attano paññābalena upaparikkhituṃ na sakkoti, tena ācariyaṃ vā upajjhāyaṃ vā aññataraṃ vā garuṭṭhāniyaṃ sabrahmacāriṃ saṅghattheraṃ vā upasaṅkamitvā ghaṇḍim paharitvā bhikkhusaṅghameva vā sannipātetvā ārocetabbaṃ, bahunañhi sannipāte bhavissateva eko paṇḍitamanusso, svāyaṃ evaṃ etesu ādīnavo daṭṭhabboti kathessati, kāyavicchindaniyakathādīhi vā pana te vitakke niggaṇhissatīti.

218. Asatiamanasikāro āpajjitabboti neva so vitakko saritabbo na manasikātabbo, aññavihitakena bhavitabbaṃ. Yathā hi rūpaṃ apassitukāmo puriso akkhīni nimīleyya, evameva mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā nisinnena bhikkhunā cittaṃhi vitakke uppanne aññavihitakena bhavitabbaṃ. Evamassa so vitakko pahīyati, tasmim pahīne puna kammaṭṭhānaṃ gahetvā nisīditabbaṃ.

Sace na pahīyati, uggahito dhammakathāpabandho hoti, so mahāsaddena sajjhāyitabbo. Evampi ce aññavihitakassa sato so na pahīyati. Thavikāya muṭṭhipotthako hoti, yattha ca buddhavaṇṇāpi dhammavaṇṇāpi likhitā honti, taṃ nīharitvā vācentena aññavihitakena bhavitabbaṃ. Evampi ce na pahīyati, thavikato araṇisahitāni nīharitvā “ayaṃ uttarāraṇī ayaṃ adharāraṇī”ti āvajjentena aññavihitakena bhavitabbaṃ. Evampi ce na pahīyati, sipāṭikaṃ nīharitvā “idaṃ āraṇṭakaṃ nāma, ayaṃ pipphalako nāma, idaṃ nakhacchedanaṃ nāma, ayaṃ sūci nāma”ti parikkhāraṃ samannānentena aññavihitakena bhavitabbaṃ. Evampi ce na pahīyati, sūcim gahetvā cīvare jinṇaṭṭhānaṃ sibbantena aññavihitakena bhavitabbaṃ. Evam yāva na pahīyati, tāva taṃ taṃ kusalakammaṃ karontena aññavihitakena bhavitabbaṃ. Pahīne puna mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā nisīditabbaṃ, navakammaṃ pana na paṭṭhapetabbaṃ. Kasmā? Vitakke pacchinne kammaṭṭhānamanasikārassa okāso na hoti.

Porāṇakapaṇḍitā pana navakammaṃ katvāpi vitakkaṃ pacchindimsu. Tatridaṃ vatthu – tissasāmaṇerassa kira upajjhāyo tissamahāvihāre vasati. Tissasāmaṇero “bhante ukkaṇṭhitomhī”ti āha. Atha naṃ thero “imasmim vihāre nhānaudakaṃ dullabhaṃ, maṃ gahetvā cittalapabbataṃ gacchāhī”ti āha. So tathā akāsi. Tattha naṃ thero āha “ayaṃ vihāro accantasāṅghiko, ekaṃ puggalikaṭṭhānaṃ karohī”ti. So sādhu bhanteti ādīto paṭṭhāya saṃyuttanikāyaṃ pabbhārasodhanaṃ tejodhātukasīṇaparikkammanti tīṇipi ekato ārabhitvā kammaṭṭhānaṃ appanaṃ pāpesi, **saṃyuttanikāyaṃ** pariyosāpesi, leṇakammaṃ niṭṭhāpesi,

sabbam katvā upajjhāyassa saññaṃ adāsi. Upajjhāyo “dukkhena te sāmaṇera katam, ajja tāva tvaṃyeva vasāhī”ti āha. So tam rattim leṇe vasanto utusappāyam labhitvā vipassanam vaḍḍhetvā arahattam patvā tattheva parinibbāyi. Tassa dhātuyo gahetvā cetiyam akamsu. Ajjāpi **tissattheracetiya**nti paññāyati. Idam pabbam asatipabbam nāma.

219. Imasmim ṭhatvā vitakke niggaṇhitum asakkonto idha ṭhatvā niggaṇhissatīti vitakkamūlabhedam pabbam dassento puna **tassa ce bhikkhavi**tiādīmāha. Tattha **vitakkasaṅkhārasaṅghānam manasikātabbanti** saṅkharotīti **saṅkhāro**, paccayo, kāraṇam mūlanti attho. Santiṭṭhati etthāti **saṅghānam**, vitakkasaṅkhārassa saṅghānam **vitakkasaṅkhārasaṅghānam**, tam manasikātabbanti. Idam vuttam hoti, ayam vitakko kiṃ hetu kiṃ paccayā kiṃ kāraṇā uppannoti vitakkānam mūlaṅca mūlamūlaṅca manasikātabbanti. **Kiṃ nu kho aham sīghamgacchāmīti** kena nu kho kāraṇena aham sīgham gacchāmi? **Yaṃnūnāham saṅikam gaccheyyanti** kiṃ me iminā sīghagamanena, saṅikam gacchissāmīti cintesi. **So saṅikam gaccheyyāti** so evam cintetvā saṅikam gaccheyya. Esa nayo sabbattha.

Tattha tassa purisassa sīghagamanakālo viya imassa bhikkhuno vitakkasamāruḥhakālo. Tassa saṅikagamanakālo viya imassa vitakkacārapacchedanakālo. Tassa ṭhitakālo viya imassa vitakkacāre pacchinne mūlakammaṭṭhānam cittotaraṇakālo. Tassa nisinnakālo viya imassa vipassanam vaḍḍhetvā arahattappattakālo. Tassa nipannakālo viya imassa nibbānārammaṇāya phalasamāpattiyā divasam vītivattanakālo. Tattha ime vitakkā kiṃ hetukā kiṃ paccayāti vitakkānam mūlamūlam gacchantassa vitakkacāro sithilo hoti. Tasmim sithilībhūte matthakam gacchante vitakkā sabbaso nirujjhanti. Ayamatto duddubhajātakenapi dīpetabbo –

Sasakassa kira beluvarukkhamūle niddāyantassa beluvapakkam vaṇṭato chijjivā kaṇṇamūle patitam. So tassa saddena “pathavī bhijjati”ti saññāya utṭhahitvā vegena palāyi. Tam disvā purato aññepi catuppadā palāyimsu. Tadā bodhisatto sīho hoti. So cintesi – “ayam pathavī nāma kappavināse bhijjati, antarā pathavībhedo nāma natthi, yaṃnūnāham mūlamūlam gantvā anuvijjeyya”nti. So hatthināgato paṭṭhāya yāva sasakam pucchi “tayā, tāta, pathavī bhijjamānā ditṭhā”ti. Saso “āma devā”ti āha. Sīho “ehi, bho, dassehī”ti. Saso “na sakkomi sāmī”ti. “Ehi, re, mā bhāyī”ti saṅhamudukena gahetvā gato saso rukkhassa avidūre ṭhatvā –

“Duddubhāyati bhaddante, yasmim dese vasāmahaṃ;

Ahampetaṃ na jānāmi, kimetaṃ duddubhāyati”ti. (jā. 1.4.85) –

Gāthamāha. Bodhisatto “tvaṃ ettheva tiṭṭhā”ti rukkhamūlam gantvā sasakassa nipannaṭṭhānam addasa, beluvapakkam addasa, uddham oleketvā vaṇṭam addasa, disvā “ayam saso ettha nipanno, niddāyamāno imassa kaṇṇamūle patitassa saddena ‘pathavī bhijjati’ti evaṃsaññī hutvā palāyī”ti ṇatvā tam kāraṇam sasam pucchi. Saso “āma, devā”ti āha. Bodhisatto imam gāthamāha –

“Beluva patitam sutvā, duddubhanti saso javi;

Sasassa vacanam sutvā, santattā migavāhinī”ti. (jā. 1.4.86);

Tato bodhisatto “mā bhāyathā”ti migagaṇe assāsesi. Evam vitakkānam mūlamūlam gacchantassa vitakkā pahīyanti.

220. Imasmim vitakkamūlabhedapabbe ṭhatvā vitakke niggaṇhitum asakkontena pana evam niggaṇhitabbāti aparampi kāraṇam dassento puna **tassa ce, bhikkhavi**tiādīmāha.

Dantebhidantamādhāyāti heṭṭhādante uparidantaṃ ṭhapetvā. **Cetasā cittanti** kusalacittena akusalacittam abhiniggaṇhitabbaṃ. **Balavā purisoti** yathā thāmasampanno

mahābalo puriso dubbalaṃ purisaṃ sīse vā gale vā khandhe vā gahetvā abhiniggaṇheyya abhinippīleyya abhisantāpeyya santattaṃ kilantaṃ mucchāparetaṃ viya kareyya, evameva bhikkhunā vitakkehi saddhiṃ paṭimallena hutvā “ke ca tumhe ko cāha”nti abhibhavitvā – “kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatu sarīre upasussatu maṃsalohita”nti (a. ni. 2.5) evaṃ mahāvīriyaṃ paggayha vitakkā niggaṇhitabbāti dassento ima atthadīpikaṃ upamaṃ āhari.

221. Yato kho, bhikkhavi idam pariyaḍānabhājanīyaṃ nāma, taṃ uttānatthameva. Yathā pana satthācariyo tioraṭṭhā āgataṃ rājaputtaṃ pañcāvudhasippaṃ uggaṇhāpetvā “gaccha, attano raṭṭhe rajjaṃ gaṇha. Sace te antarāmagge corā uṭṭhahanti, dhanunā kammaṃ katvā gaccha. Sace te dhanu nassati vā bhijjati vā sattiya asinā”ti evaṃ pañcahipi āvudhehi kattabbaṃ dassetvā uyyojeti. So tathā katvā sakaraṭṭhaṃ gantvā rajjaṃ gahetvā rajjasiriṃ anubhoti. Evamevaṃ bhagavā adhicittamanuyuttaṃ bhikkhuṃ arahattaḡaṇatthāya uyyojento – “sacassa antarā akusalavitakkā uppajjanti, aññanimittapabbe ṭhatvā te niggaṇhitvā vipassanaṃ vadḍhetvā arahattaṃ pāpuṇissati. Tattha asakkonto ādīnavapabbe ṭhatvā, tatrāpi asakkonto asatipabbe ṭhatvā, tatrāpi asakkonto vitakkamūlabhedapabbe ṭhatvā, tatrāpi asakkonto abhiniggaṇhanapabbe ṭhatvā vitakke niggaṇhitvā vipassanaṃ vadḍhetvā arahattaṃ pāpuṇissati”ti imāni pañca pabbāni desesi.

Vasī vitakkapariyāyapathesūti vitakkacārapathesu ciṇṇavasī paḡuṇavasīti vuccati. **Yaṃ vitakkaṃ ākaṅkhissatīti** idam assa vasībhāvākāradassanattaṃ vuttaṃ. Ayaṅhi pubbe yaṃ vitakkaṃ vitakketukāmo hoti, taṃ na vitakketi. Yaṃ na vitakketukāmo hoti, taṃ vitakketi. Idāni pana vasībhūtattā yaṃ vitakkaṃ vitakketukāmo hoti, taṃyeva vitakketi. Yaṃ na vitakketukāmo, na taṃ vitakketi. Tena vuttaṃ “yaṃ vitakkaṃ ākaṅkhissati, taṃ vitakkaṃ vitakkessati. Yaṃ vitakkaṃ nākaṅkhissati, na taṃ vitakkaṃ vitakkhessati”ti. **Acchecchi taṅhantiādi sabbāsavasutte** vuttamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyatṭhakathāya

Vitakkasaṅṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapaṇṇāsattṭhakathāya paṭhamo bhāgo niṭṭhito.